

Capitolul I

DUALISMUL – REGIM POLITIC DE ASUPRIRE NAȚIONALĂ ȘI DE MAGHIARIZARE FORȚATĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA (1867-1918)

**Dr. Ioan Bolovan, Dr. Dumitru Suciu, Dr. Mihai Racovițan,
Dr. Onisifor Ghibu, Dr. Gelu Neamțu, Dr. Nicolae Cordoș,
Dr. Liviu Botezan, Dr. Dumitru Firoiu.**

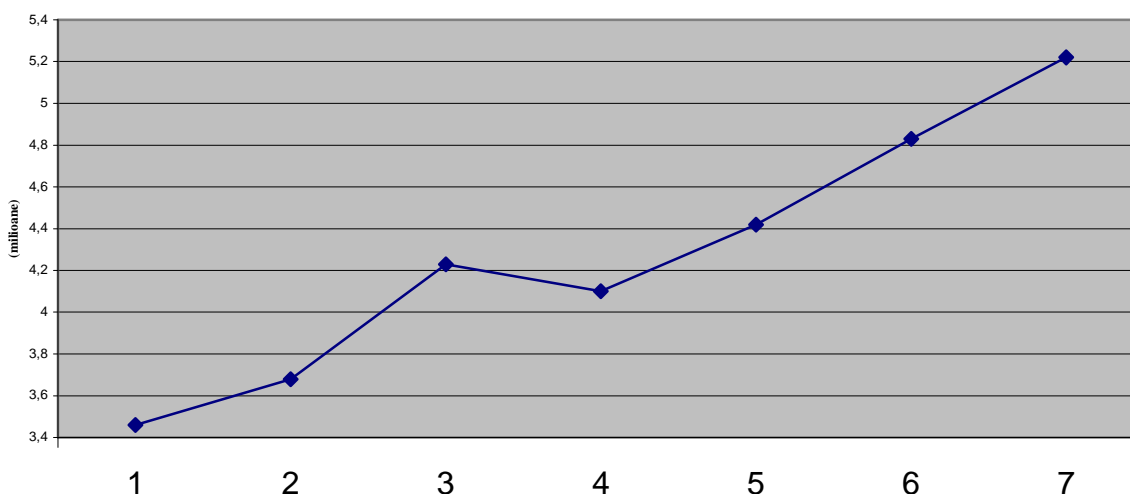
- 1.1. Structurile demografice din Transilvania în timpul dualismului
- 1.2. Dualismul – regim politic potrivit principiului naționalităților în Europa Centrală și de Est
- 1.3. Date privind situația politică și confesional – școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului
- 1.4. Politica de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului
- 1.5. Evoluția secuizării românilor din arcul carpatic (județele Covasna, Harghita, parțial Mureș)
- 1.6. Planuri secrete, metode și mijloace utilizate de guvernele maghiare pentru maghiarizarea românilor din Transilvania
  - 1.6.1. Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania
    - 1.6.1.1. Motivele care au determinat alcătuirea cărții confidențiale a guvernului maghiar
    - 1.6.1.2. Numărul românilor din Ungaria, situația lor culturală și primejdia pe care o reprezintă pentru statul național maghiar
    - 1.6.1.3. Distrugerea unității demografice a românilor ardeleni
    - 1.6.1.4. Maghiarizarea bisericii greco-catolice române
    - 1.6.1.5. Necesitatea casării autonomiei bisericii ortodoxe române
    - 1.6.1.6. Măsuri preconizate în vederea stingheririi absolute a educației preoților și învățătorilor români
    - 1.6.1.7. Măsuri în vederea maghiarizării școlilor secundare românești
    - 1.6.1.8. Interzicerea culturii românești în Ungaria. O concepție suis generis asupra culturii naționale și cetățenești
    - 1.6.1.9. Necesitatea desființării presei românești
    - 1.6.1.10. Necesitatea distrugerii românilor pe teren economico-financiar
    - 1.6.1.11. Desființarea organizației politice a românilor ardeleni
    - 1.6.1.12. Guvernele ungurești din anii 1907-1918 au procedat în mod strâns și unitar în politica lor față de români, conform planului secret din cartea lui A. Huszar
  - 1.6.2. Metode și mijloace utilizate pentru deznaționalizarea românilor din Transilvania
    - 1.6.2.1. Deznaționalizarea prin școală
    - 1.6.2.2. Deznaționalizarea prin biserică
    - 1.6.2.3. Deznaționalizarea prin administrație
    - 1.6.2.4. Deznaționalizarea prin armată
    - 1.6.2.5. Tentative de suprimare a autonomiei culturale românești
    - 1.6.2.6. Tentative de încălcare a altor libertăți democratice ale românilor
    - 1.6.2.7. Oprimarea economică în slujba deznaționalizării
    - 1.6.2.8. Colonizările
- 1.7. Organizarea administrativă a Transilvaniei și politica antiromânească în perioada dualismului austro-ungar (1876-1918)
- 1.8. Dreptul la vot și situația politică a românilor din Transilvania și Banat în timpul dualismului austro-ungar.

1.1. STRUCTURILE DEMOGRAFICE DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DUALISMULUI

Încheierea dualismului a avut implicații pentru Transilvania nu numai în plan politic, economic sau cultural, dar și în cel demografic. Dinamica, mobilitatea și structura populației din aceste teritorii au fost influențate de noul cadru politico-statal. Guvernul de la Budapesta a promovat o politică demografică (incluzând măsuri cu caracter economic, social și politic) de favorizare a elementului maghiar în cadrul statului multinațional. Este semnificativ în acest sens faptul că populația Ungariei (în limitele teritoriale existente după 1918) a crescut între 1869-1910 cu 51,8%, în timp ce populația teritoriilor ce s-au desprins la sfârșitul primului război mondial (Slovacia, Transilvania, Voivodina, Croația) a sporit cu numai 24,4% în aceeași perioadă. Diferențe similare se pot constata și pentru provinciile care s-au aflat până la 1918 sub controlul Vienei¹.

Primul recensământ organizat de către autoritățile maghiare după legalizarea dualismului a început la 31 decembrie 1869 fiind finalizat la începutul anului următor, iar ultimul recensământ dinaintea primului război mondial a fost efectuat în anul 1910. Între aceste două limite, populația Transilvaniei (în înțelesul larg, cuprinzând atât teritoriul fostului principat autonom, cât și Banatul, Crișana și Maramureșul a sporit de la 4.224.614 locuitori la 5.225.618 locuitori, corespunzând unei creșteri de aproximativ 24% cu o rată medie anuală de 0,6% (vezi tabelul nr.1 și graficul nr.1). Diferența de aproape 27% în ceea ce privește creșterea demografică a Transilvaniei comparativ cu a Ungariei constituie un alt argument pentru statutul inferior rezervat Transilvaniei în cadrul statului dualist.

Grafic nr.1
Dinamica populației Transilvaniei între 1850-1910

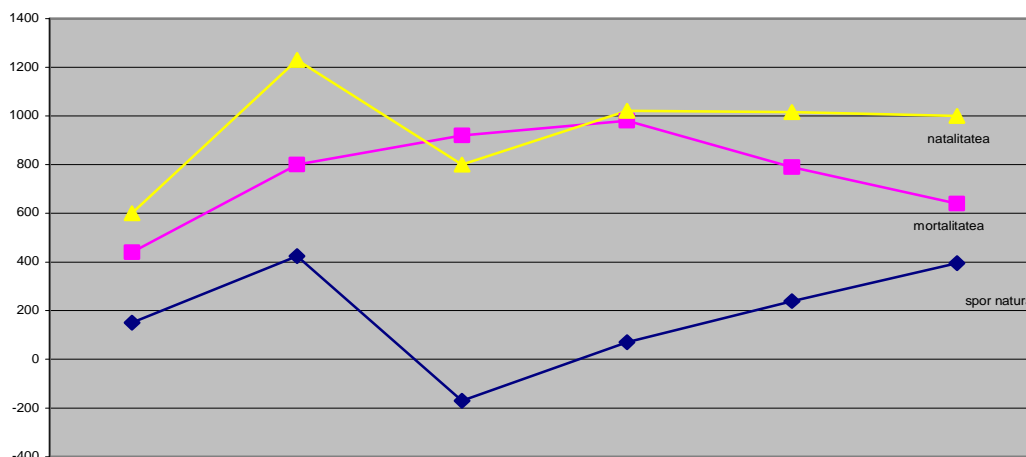

(1 - 1850; 2 - 1857; 3 - 1870; 4 - 1880; 5 - 1890; 6 - 1900; 7 - 1910)

În primul deceniu după instaurarea Ausgleich-ului, populația Transilvaniei a cunoscut un regres (vezi tabelul nr.1). Astfel, cu prilejul recensământului din 1880, au fost înregistrați 4.081.662 de locuitori. Descreșterea față de 1870 s-a cifrat la 142.952 locuitori, iar procentual scăderea s-a ridicat la -3,4%. În primul rând, atribuim declinul demografic epidemiei de holeră din anul 1872-1873, cea mai amplă de acest gen din zonă, cu efecte la fel de catastrofale și în alte provincii din imperiu². În Transilvania, dincolo de aproape cele 50.000 de victime directe, au rămas afectate încă alte zeci de mii de persoane care au fost cel mai expuse riscului de deces în tot deceniul opt, amplificând dezechilibrul provocat de holeră. Din registrele parohiale de stare civilă consultate, s-au putut remarca o serie de epidemii locale de variolă, difterie, tuse convulsivă, etc., care au afectat în special copiii (în 1874, 1876, 1877, 1879). Mortalitatea din anumite sate a depășit cu mult în acei ani nivelul deceselor

înregistrate cu prilejul holerei din 1872-1873 (vezi graficul nr.2 referitor la mișcarea naturală a populației din trei sate). Fenomenul a fost detectabil în aproape toată Europa Centrală în acea perioadă. La o asemenea rată ridicată a mortalității a mai colaborat și criza financiar-industrială din monarhie, anii consecutivi cu recolte insuficiente³ etc.

Grafic nr.2
Mișcarea naturală a populației din Gledin,
Susenii Bîrgăului și Mijlocenii Bîrgăului între 1850-1910

În urma regresului demografic din deceniul opt, populația Transilvaniei s-a refăcut, astfel că în 1890 au fost consemnați 4.427.515 locuitori. Între recensământurile din anii 1880 și 1890, sporul real a fost de 345.853 locuitori, corespunzând unei creșteri cu 8,4% (rata medie anuală de creștere a atins valoarea de 0,8%). Fenomenul trebuie pus în legătură directă cu avântul economic sesizat după 1880, când s-au pus bazele procesului de industrializare, s-au extins suprafețele cultivate, s-a trecut la o mai eficientă organizare a sistemului sanitar ca urmare a legii sănătății publice din Ungaria votată în anul 1876⁴. Sensul dinamic ascendent al dezvoltării populației Transilvaniei este constatabil aproape la nivelul întregii provincii, așa cum o demonstrează cercetările făcute pentru diferite microzone: comitatul Cluj, comitatul Arad, zona Bistriței, etc⁵. Au existat firește și câteva excepții datorate unor condiții social-politice concrete. În Țara Bârsei bunăoară, în contextul războiului vamal dintre Austro-Ungaria și România precum și a sporirii impozitelor pe pășunat, populația din satele în care păstoritul și creșterea animalelor era principala ocupație a descrescut în deceniul nouă⁶.

Dinamica populației Transilvaniei între 1870-1910*

Tabelul nr.1

An	Nr. locuitori	Densitatea pe km ²	Mărimea populației în % față de:		Perioada	Creșterea sau scăderea reală		Rata medie anuală de creștere sau descreștere
			1870	Recens. anterior		Număr	%	
1870	4.224.614	41,3	100,0	-	-	-	-	-
1880	4.081.662	39,7	96,6	96,6	1871-1880	-142.952	-3,4	-0,3 %
1890	4.427.515	42,2	104,8	108,4	1881-1890	345.853	8,4	0,8 %
1900	4.838.067	47,1	114,5	109,2	1891-1910	410.552	9,2	0,9 %
1910	5.225.618	51,5	123,7	108,0	1901-1910	387.551	8	0,8 %
					1870-1910	1.001.004	23,7	0,6 %

*Calcululele s-au făcut după: **Magyar Statistykai Evkönyv**, első évfolyam, Buda, 1872; **Az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredmények és közlégek szerint részletesnek**, Budapest, 1882; Adam, I.I., Pușcaș, I., **Izvoare de demografie istorică, vol.II, secolul XIX-1914, Transilvania**, București, 1987; Morariu, T., **Entwicklung der bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840-1930**, București, 1940.

Ultima decadă a sec. al XIX-lea a înregistrat continuarea procesului de creștere a populației Transilvaniei (vezi tabelul nr.1). Până la recensământul din 1900, sporul real a fost de 410.552 locuitori, ceea ce corespunde unei creșteri cu 9,2%. Rata medie anuală a fost superioară valorii din deceniul anterior (0,8%) deși nu a ajuns la același nivel ca în perioada 1858-1870. Reducerea mortalității, paralel cu menținerea unei rate înalte a natalității reprezintă indicatori ai așa numitei *tranziții demografice*, al cărei debut îl putem plasa la mijlocul deceniului nouă. Fenomenul nu a fost caracteristic doar pentru Transilvania. Tranziția (revoluția) demografică s-a manifestat aproape simultan în această parte a imperiului cu "revoluția industrială"⁷. Înmulțirea investițiilor industriale, sporirea suprafețelor de pământ cultivate introducerea unor mașini în agricultură (deocamdată pe scară redusă), obținerea unor recolte mai bune etc. au avut ca efect creșterea căsătoriilor și implicit, a nașterilor⁸. Ca urmare a politicii agrare pe care au promovat-o în mediul rural băncile românești din Transilvania, s-a observat extinderea loturilor de pământ românești. Graficul nr.2 privind mișcarea naturală din satele ce compun eșntionul de lucru relevă pentru anii 1880-1910 tendințele natalității și ale mortalității, confirmând declanșarea și dezvoltarea tranziției demografice.

Între 1901 și 1910 (ultimul recensământ efectuat de autoritățile maghiare înainte de primul război mondial), populația Transilvaniei a cunoscut un spor de 387.551 locuitori, corespunzător unei creșteri cu 8%. Ritmul de creștere s-a diminuat comparativ cu deceniul anterior, iar rata medie anuală a fost de numai 0,8%. Fenomenul de încetinire a creșterii populației este general la nivelul întregii monarhii⁹. Asociem pentru explicarea tendinței demografice enunțate mai sus câțiva factori economici și sociali specifici Transilvaniei. În primul rând în această perioadă a început să se resimtă acut lipsa de pământ suficient pentru marea majoritate a familiilor din mediul rural. Generațiile rezultate în urma "exploziei" demografice din deceniul șapte au ajuns la maturitate spre sfârșitul secolului al XIX-lea, contribuind la accentuarea divizării loturilor de pământ. Mare parte din generațiile deceniilor opt și nouă au ajuns la începutul sec. XX în imposibilitatea de a-și plasa forța de muncă în agricultură. Chiar dacă unii au îngroșat rândurile muncitorilor agricoli, ale zilierilor, situația lor materială nu oferea perspective încurajatoare pentru întemeierea de noi familii. De aceea, după 1900 s-a putut observa o mai mare mobilitate a populației rurale. Direcțiile emigrării din mediul rural au fost două: a) înspre orașe pentru a-și găsi plasament în industrie, și b) în afara provinciei spre România, dar mai ales spre Statele Unite ale Americii. De exemplu, numărul celor plecați din satul Șanț (jud. Bistrița-Năsăud) între 1901-1910 a reprezentat 17% din totalul populației. În alte localități, în special cele din zona de câmpie, unde lipsa de pământ a fost mult mai gravă, proporțiile emigrării au atins cote alarmante. În Banat, din comuna Săcălaz au plecat la începutul sec.XX aproximativ 1.000 locuitori din cei aproape 5.000 câți fuseseră înregistrați la recensământul din 1900. De asemenea, tot în Banat, din Sânmihai, au emigrat între 1904-1908, 400 de persoane din totalul de 1.406 locuitori¹⁰.

Emigrarea a fost un fenomen general european în epoca modernă. Societatea transilvăneană a cunoscut fenomenul emigrării încă din evul mediu. Românii din Transilvania au trecut la sud și est de Carpați nu o dată pentru a scăpa de vexațiunile unui regim opresiv. Desigur, dimensiunile emigrării au fost relativ modeste până în ultimele decenii ale sec.XIX. Autoritățile maghiare din Transilvania au semnalat în numeroase rapoarte, încă din anii 1880, emigrarea muncitorilor agricoli și a micilor meseriași din comitatele secuiești și cele din partea de sud a provinciei. Aproape în exclusivitate, emigranții din acei ani se îndreptau înspre România. Marea majoritate a specialiștilor consideră că principala cauză a emigrării în masă din Europa sec. XIX a constituit-o "explozia demografică" (cu decalaje cronologice în estul continentului față de vest). Consecința directă a acestei creșteri demografice a fost reducerea suprafeței loturilor de pământ și formarea unui surplus de forță de muncă rurală care nu a putut fi absorbit în întregime în mediul urban aflat în curs de industrializare. Desigur în monarhia austro-ungară, alături de cauzele demografice și economice, asuprirea națională practică de guvernele de la Budapesta și Viena au amplificat fenomenul. Faptul că ponderea emigranților non-maghiari din teritoriile aflate sub dominația Ungariei este mai mare decât proporția lor în ansamblul populației confirmă că și asuprirea națională a constituit o cauză a emigrării din zonă¹¹.

În Transilvania, emigrarea a reținut atenția autorităților abia prin anii 1880. În perioada 1881-1891, au emigrat în România numai din 8 comitate un număr de 60.513 persoane¹². Cei mai mulți însă au plecat la munci sezoniere, întorcându-se acasă la sfârșitul anului sau la sfârșitul campaniilor agricole. Emigrarea în masă a fost un fenomen ce și-a făcut apariția în primii ani ai sec.XX (vezi tabelul nr.2). Între anii 1899-1914, au părăsit Transilvania un număr de 382.045 persoane, dintre care doar 71.512 s-au mai întors acasă după o ședere de 1, 2 sau 3 ani¹³. Anii 1904-1907 au înregistrat

punctele maxime ale procesului de emigrare, cu 145.566 persoane, respectiv aproximativ 40% din totalul emigranților în perioada 1899-1914 (vezi graficul nr.3).

Tabelul nr.2

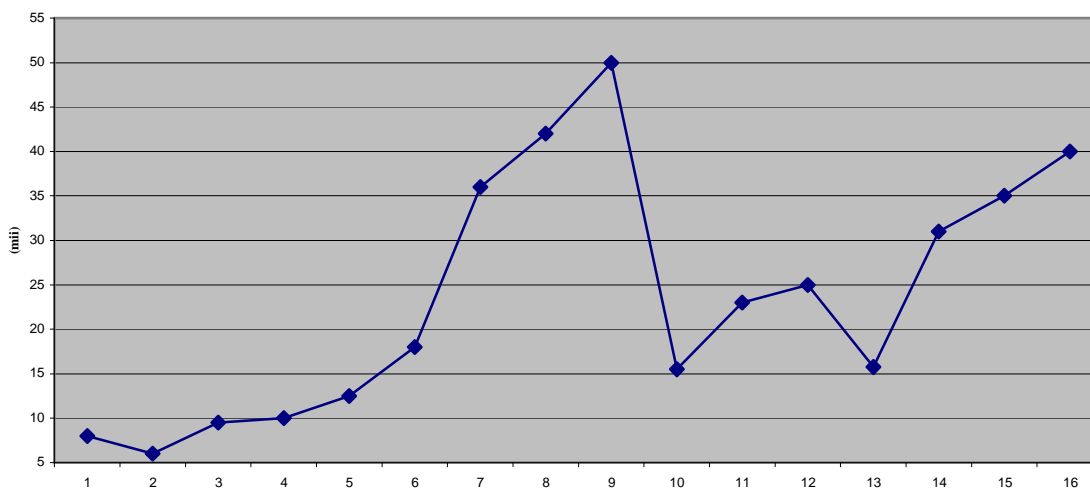
Emigrarea populației din Transilvania între 1899-1914*

An	1890	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	
Nr.	8.418	6.481	9.528	9.876	12.253	17.902	36.202	41.451	
An	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	Total
Nr.	50.021	15.634	22.149	25.149	15.766	30.872	34.594	40.169	382.045

* Datele au fost preluate din I.I.Adam, I.Puşcaş, *Izvoare de demografie ...*

Proporția emigrărilor a depins de cele mai multe ori de avântul sau depresiunea din economia americană. De exemplu, în urma crizei din industria fierului și oțelului din Statele Unite ale Americii din 1907 numărul emigranților transilvăneni a scăzut brusc în anul 1908. Era destul de frecventă în epocă lozinca *Mia și drumul*¹⁴. Aceasta semnifică intenția emigranților de a economisi în Statele Unite 1.000\$, după care la reîntoarcere în Transilvania și-ar putea cumpăra câteva hectare de pământ pentru a-și ameliora poziția social-economică.

Grafic nr.3
Emigrarea populației din Transilvania între 1899-1914

Emigrarea a fost deosebit de accentuată în comitatele Târnava Mare și Târnava Mică, Bihor, Alba de Jos, Făgăraș, Sibiu, Caraș Severin, etc. A predominat numărul bărbaților, 68% față de numai 32% cât au reprezentat femeile între 1899-1913. Din totalul emigranților transilvăneni în același interval temporal, 50% erau români, 22,8% germani și 22,7% maghiari. Frapează numărul mare al emigranților germani care excedau cu 11% proporția lor în ansamblul populației provinciei. Pentru români, proporția emigranților este apropiată de ponderea lor în cadrul populației, în timp ce numărul emigranților maghiari era vizibil inferior față de proporția acestui grup etnic în cadrul structurii etnice a Transilvaniei. Aproape trei sferturi din emigranți erau muncitori agricoli, argați și țărani săraci, după care urmează mici meseriași, cei mai mulți de origine germană. Până la sfârșitul sec.XIX, direcția principală de emigrare din Transilvania a fost spre România. După 1900, America a devenit indiscutabil locul spre care s-au îndreptat preponderent coloanele de emigranți. Conform datelor pentru anii 1899-1913, în România au emigrat 21,4%, iar spre Statele Unite ale Americii 65,2% din totalul emigranților¹⁵. S-a remarcat faptul că înspre România se îndreptau emigranți ce proveneau mai

ales din comitatele învecinate: Ciuc, Braşov, Solnoc Dăbâca, Alba de Jos. Emigranţii care plecau peste ocean proveneau în special din comitatele Bihor, Satu Mare, Arad, Timiş, Târnava Mare, etc. Consecinţele demografice ale emigrării au fost multiple. Dincolo de pierderile directe, pe termen lung sau scurt (peste 300.000 de persoane), proporţia cea mai mare a emigranţilor a fost reprezentată de către bărbaţii între 25-45 ani, tocmai cei care se aflau la vârsta optimă nu numai de muncă dar şi de procreere. De asemenea, ponderea de aproape o treime a femeilor, în general şi acestea la o vârstă tânără, a contribuit la reducerea natalităţii în perioada anterioară primului război mondial.

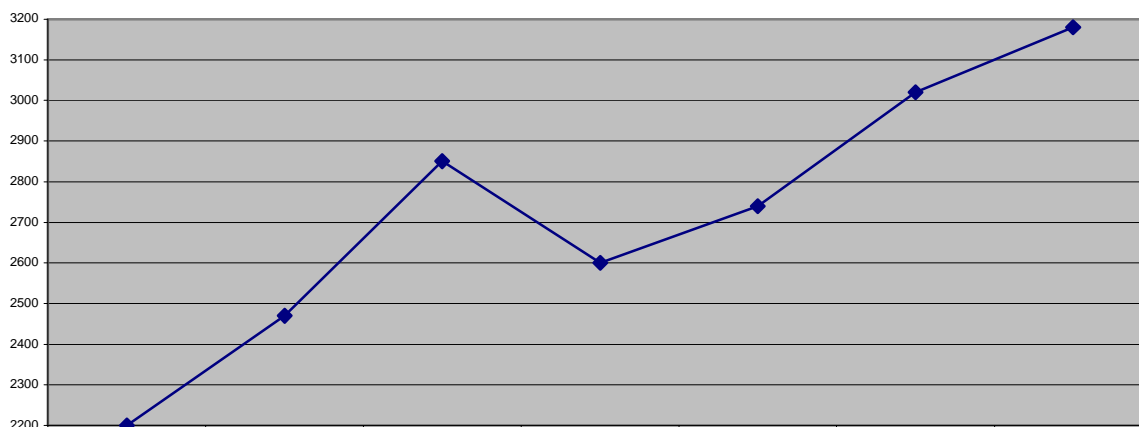
Tabelul nr.3

**Evoluţia populaţiei din Gledin, Susenii Bârgăului
şi Mijlocenii Bârgăului între 1850-1910***

An	1870	1880	189	1900	1910	1870-1910
Nr.	2.847	2.606	2.739	3.026	3.173	326

* Calculat pe baza informaţiilor din: *Az 1881 év elején....; Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat*, 42 kötet, Budapest, 1912.

Grafic nr.4
Dinamica populaţiei din Gledin,
Susenii Bîrgăului şi Mijlocenii Bîrgăului între 1850-1910

Aşa cum se poate observa din tabelul nr.3 şi graficul nr.4, eşntionul format din satele Gledin, Susenii Bârgăului şi Mijlocenii Bârgăului a avut o evoluţie demografică aproape identică cu cea a întregii Transilvanii. Între 1870-1910 populaţia din cele trei sate a sporit cu 326 locuitori, corespunzător unei creşteri cu 12%. Curba de creştere sau descreştere între diferite recensământuri a urmat îndeaproape pe cea a provinciei (vezi pentru comparaţie şi graficul nr.1). Perioada a debutat cu reculul demografic din deceniul opt. În primul rând, mortalitatea a fost ridicată datorită epidemiei de holeră din 1873 (numai în satul Mijlocenii Bârgăului au fost înregistrate 41 de decese datorate holerei). În acelaşi timp, epidemiile locale de difterie, angină, etc. din anii 1874, 1876, 1878 au provocat în special în rândul copiilor o dublare şi chiar o triplare a numărului de decese. În deceniul nouă, dinamica populaţiei din cele 3 sate s-a situat din nou pe o linie ascendentă, însă abia spre 1900 a fost posibilă depăşirea numărului de locuitori înregistrat la 1870, înainte de izbucnirea crizei. Până la 1910, procesul de creştere s-a diminuat, la fel ca al întregii Transilvanii, datorită conjuncturilor social-economice şi politice amintite în prima parte a lucrării.

**Mișcarea naturală a populației din Gledin, Susenii Bârgăului
și Mijlocenii Bârgăului (1870-1910)***

Localitatea	1871-1880			1881-1890			1891-1900			1901-1910		
	N	M	SN	N	M	SN	N	M	SN	N	M	SN
Gledin	255	304	-49	308	308	-	278	248	30	216	188	28
Susenii Bârgăului	239	277	-38	292	216	76	317	241	76	339	199	140
Mijlocenii Bârgăului	291	344	-43	430	343	97	434	286	148	453	285	168
Total	785	915	-130	1030	967	173	1029	775	254	1008	672	336

N = născuți

M = morți

SN = spor natural

* Calculat pe baza informațiilor din Arhivele Statului Bistrița, Colecția registrelor de stare civilă, nr.489-494, 686, 1215-1218; *Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat*, vol.46, Budapest, 1913.

Analiza tabelului nr.4 despre mișcarea naturală a populației din cele 3 sate confirmă tendințele de creștere sau descreștere manifestate între cele cinci recensământuri efectuate în perioada care face obiectul demersului nostru. În general, curba natalității s-a menținut peste curba mortalității (cu excepția deceniului opt), determinând valori pozitive pentru sporul natural. Crizele de mortalitate nu au putut afecta pe termen lung evoluția celor 3 localități, populația găsiind de fiecare dată resurse să refacă pierderile suferite. De altfel, o trăsătură definitorie a regimului demografic din secolele anterioare a fost alternarea creșterilor și descreșterilor, posibilitatea societății de a-și reveni pe termen scurt în urma unor epidemii sau catastrofe naturale. Totuși, crizele de mortalitate (mai ales cele din deceniul opt, reflectă fragilitatea echilibrului demografic al satului transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precaritatea condițiilor de viață și a asistenței sanitare necorespunzătoare. Evoluția natalității și a mortalității din cele 3 sate în perioada 1880-1910 confirmă că în Transilvania **tranziția-revoluția demografică** a survenit abia la sfârșitul secolului trecut. Menținerea natalității la un nivel ridicat, paralel cu tendința reducerii mortalității, sunt semnele evidente ale acestui fenomen (vezi și graficul nr.2).

Tabelul nr.5 demonstrează existența unor variații locale în ceea ce privește comportamentul demografic din Transilvania între 1870-1910. Condițiile economice specifice, tradiții regionale, conjuncturi climaterico-naturale zonale, etc., au generat aceste variații ale ratei natalității, mortalității și sporului natural. Au existat sate precum Gledin cu valori mai scăzute pentru cele 3 fenomene, în timp ce în alte sate s-au înregistrat valori relativ ridicate. Astfel, în Gledin rata natalității s-a situat în jurul a 26,9% între 1871-1910.

Tabelul nr.5

**Evoluția ratei natalității, mortalității și a sporului natural din Gledin,
Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului (în %)**

Perioada	Gledin			Susenii Bârgăului			Mijlocenii Bârgăului		
	R _N	R _M	R _{SN}	R _N	R _M	R _{SN}	R _N	R _M	R _{SN}
1871-1880	25,3	29,7	-4,4	33,9	38,2	-4,3	29	32	-3
1881-1890	32,2	32,2	-	39,1	28,9	10,2	44,3	35,3	9
1891-1900	28,8	25,7	3,1	38,5	29,2	9,3	39,7	26,1	13,6
1901-1910	21,4	18,3	3,1	37,9	22,3	15,6	36,9	23	13,9
1871-1910	26,9	26,4	0,5	37,3	29,6	7,7	37,4	29,1	8,3

R_N = rata natalitățiiR_M = rata mortalitățiiR_{SN} = rata sporului natural

Desigur, se remarcă o evoluție ascendentă sau descendentă a ratei natalității din cele 3 localități în conformitate cu tendințele generale ale dinamicii populației Transilvaniei. Pentru Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului, ratele natalității pentru intervalul de timp investigat, au fost de 37,3‰ și respectiv 37,4‰. Aceste valori sunt superioare celor existente în părțile vestice ale continentului (în Anglia, rata brută de natalitate între 1850-1910 a fost de aproximativ 32‰, iar în Franța de 24‰), însă ele se plasează sub nivelul altora din anumite teritorii ale monarhiei austro-ungare (în Ungaria bunăoară, rata medie a natalității s-a menținut peste 40‰)¹⁶.

Din păcate, deși rata mortalității s-a aflat în general în scădere între revoluția pașoptistă și primul război mondial (cu excepția unor ani sau perioade scurte de criză), ea s-a menținut în jurul unor cote înalte: 26,4‰ în Gledin, 29,6‰ în Susenii Bârgăului și 29,1‰ în Mijlocenii Bârgăului. Pentru comparație, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, rata mortalității în marea majoritate a țărilor din vestul sau nordul Europei coborâte sub 20‰. Ea a rămas mai ridicată în centrul și sud-estul Europei, inclusiv în Transilvania, datorită unei evoluții deosebite din punct de vedere economic, cultural, social. Contribuiau la o asemenea stare de lucruri mai mulți factori. Unul dintre ei era nivelul scăzut al asistenței sanitare. De exemplu: la începutul sec. XX, în Transilvania la un medic reveneau 4.824 locuitori, la o moașă 1.435 locuitori și la o farmacie 9.467 locuitori¹⁷. Trebuie precizat că repartiția medicilor, spitalelor, farmaciilor era inegală, ele fiind cvasiinexistente în mediul rural. De asemenea, înapoierea economică a Transilvaniei, alimentația deficitară, prejudecățile și practicile populare în legătură cu tratarea unor boli, etc., au determinat un procent sporit al deceselor, inclusiv a mortalității infantile. Din această cauză rata sporului natural a cunoscut valori corespunzătoare: foarte scăzută în anumite sate, de exemplu în Gledin 0,5‰, mai ridicate în alte localități, 7,2‰ în Susenii Bârgăului și 8,3‰ în Mijlocenii Bârgăului.

Mobilitatea socială, o componentă esențială a regimului demografic în epoca modernă, a fost influențată în Transilvania după 1850 de desființarea relațiilor feudale, de includerea mai adecvată a provinciei în circuitul economic al producției și schimbului de mărfuri. Aceasta a însemnat că, mai ales în mediul rural, sporul real al locuitorilor nu a fost identic cu sporul natural (obținut ca o diferență între numărul de nașteri și decese). De aceea, mare parte din sporul natural al localităților rurale era pierdut în urma migrației spre așezările urbane sau peste graniță. Astfel, sporul natural al celor 3 localități analizate a fost de 683 persoane între 1870-1910, în timp ce sporul real a fost doar de 326 locuitori. Rezultă că 357 de persoane au părăsit cele 3 sate și s-au îndreptat fie spre alte localități (preponderent de tip urban), fie au emigrat. Aceleași diferențe între creșterea reală mai modestă și sporul natural mai mare s-au semnalat în epocă și în alte teritorii din Transilvania sau din monarhie (uneori diferențele dintre sporul real și cel natural erau mult mai pregnante). În general, în cadrul mobilității sociale, orașele au fost cele care au absorbit marea majoritate a surplusului din populația rurală.

Una din trăsăturile importante ale regimului demografic din monarhia habsburgică din a doua jumătate a sec. al XIX-lea a fost ritmul alert al urbanizării, în special al dezvoltării orașelor de reședință ale comitatelor. La mijlocul secolului trecut, cele mai multe dintre orașele din monarhie (în special cele din partea estică) aveau un aspect rural. Înainte de izbucnirea primului război mondial, aceste orașe și-au accentuat funcțiile administrative, economice și culturale, alături firesc de o creștere remarcabilă a numărului de locuitori. Astfel, în Transilvania, populația orașelor a sporit din 1870 până la 1910 cu 169% (de la 386.302 locuitori la 653.627), modificându-se ponderea ei în ansamblul populației de la 9,1% la 12,5% (vezi tabelul nr.6). Creșterea populației urbane a fost superioară creșterii populației rurale în același interval de timp (pentru populația rurală, valoarea creșterii a fost de aproape 119%). Evident, diferența se explică prin faptul că o mare parte din sporul natural al satelor a fost absorbit de orașe.

Aici trebuie făcută distincția între mărimea orașelor și ritmul dezvoltării demografice. Orașele mari (Cluj, Timișoara, Arad, Brașov, Oradea, etc.) au cunoscut un spor considerabil între revoluția pașoptistă și primul război mondial datorită transformărilor în modul de comunicație, centre industriale, comerciale și bancare etc.

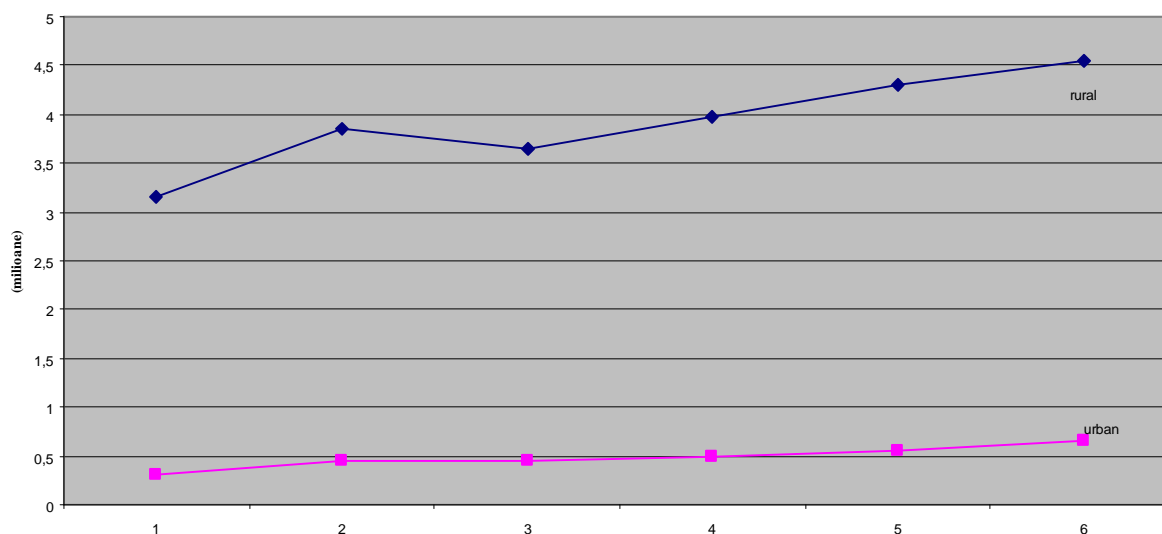
**Evoluția populației rurale și urbane a Transilvaniei
între 1870-1910***

Anii	Populația urbană		Populația rurală	
	Număr	%	Număr	%
1870	386.302	9,1	3.838.312	90,9
1880	405.463	10,1	3.623.360	89,9
1890	438.933	10,4	3.968.582	89,6
1900	552.174	11,4	4.285.893	88,6
1910	653.627	12,5	4.571.991	87,5

* Calculele s-au făcut după I.I.Adam, I.Puşcaş, *Izvoare de demografie ...*, p.506-507.

Este ușor sesizabil că aceste orașe cu creșteri spectaculoase erau situate preponderent în zonele de câmpie, de unde atrăgeau surplusul de populație agricolă lipsită de pământ. De altfel, fenomenul absorbției populației rurale de către mediile urbane, avansul sporit al orașelor față de mediul rural s-a petrecut și în alte zone din monarhie sau din vestul Europei¹⁸.

**Grafic nr.5
Evoluția populației rurale și urbane din Transilvania între 1850-1910**

(1 – 1850; 2 – 1870; 3 – 1880; 4 – 1900; 5 – 1910)

Graficul numărul 5 permite observarea dinamicii populației urbane și rurale între diferitele recensămînturi efectuate în epocă. Se observă că populația urbană prezintă anumite particularități față de evoluția populației rurale. De exemplu, între 1870-1880, populația rurală a înregistrat un regres, în timp ce populația urbană a cunoscut ușoare creșteri, datorate exclusiv fenomenului migrării de la sat la oraș. În județul Cluj bunăoară, deficitul populației rurale în deceniul opt a fost de 6.528 persoane, iar creșterea populației orașului Cluj a fost de aproape 4.000 locuitori¹⁹. Cele mai înalte rate de creștere ale populației urbane s-au înregistrat între 1890-1910, ca urmare a derulării rapide a procesului de industrializare. Aceași tendință se poate constata în aproape toate orașele din teritoriile sub stăpânirea Ungariei până la 1918. Dimensiunile populației urbane a Transilvaniei între 1870-1910 se situează sub ponderea deținută de mediul urban în Ungaria, dar la fel cu cea din Serbia. Astfel, populația urbană a Ungariei a crescut de la 13,7% în 1869, la 18,9% în 1910. În același timp, populația urbană din Serbia a evoluat de la 8,1% în 1859 la 13,1% în 1910²⁰. Evident, întreaga zonă a avut o structură a populației

diferită de cea a vestului Europei, unde ponderea urbană era mult mai mare, iar dimensiunile orașelor vizibil altele decât în centrul și sud-estul Europei.

Tabelul nr.7

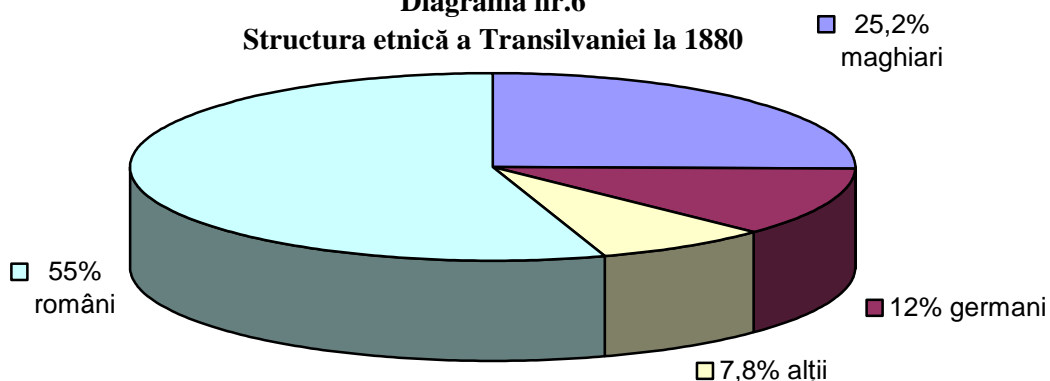
**Structura etnică a populației Transilvaniei
(1880-1910)***

	1880		1900		1910	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Români	2.231.165	54,9	2.682.435	55,0	2.827.419	53,7
Maghiari	1.024.742	25,2	1.436.896	29,5	1.662.180	31,6
Germani	487.145	12,0	582.027	11,9	564.559	10,7
Sârbi-croați	52.105	1,3	51.160	1,1	53.455	1,0
Slovaci	25.305	0,6	29.904	0,6	31.655	0,6
Ruteni	14.514	0,4	20.587	0,4	25.620	0,5
Alții	224.431	5,6	69.012	1,5	95.814	1,9

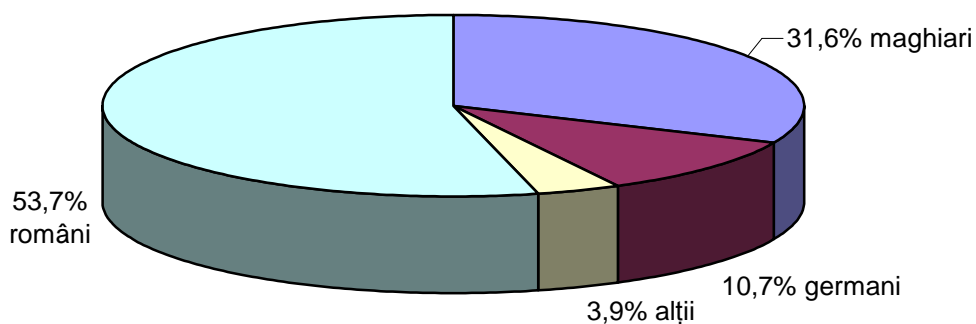
* Conform datelor din *Az 1881 év elején ...*; I.I.Adam. I.Puşcaş, *Izvoare de demografie ...*

La fel ca în secolele anterioare, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea românii au reprezentat marea majoritate a populației Transilvaniei (vezi tabelul nr.7). După încheierea dualismului austro-ungar în anul 1867, în structura etnică a Transilvaniei au survenit unele modificări. Acestea se reflectă fidel în politica de asimilare forțată a naționalităților pe care guvernul ungar a practicat-o în teritoriile ce îi erau subordonate. Astfel, ponderea românilor din întreaga Transilvanie a scăzut de la 54,9% în anul 1880, la 53,7% în anul 1910 (vezi tabelul nr.7). În același timp, populația maghiară a crescut de la 25,2% în anul 1880, la 31,6% în anul 1910. Creșterea nu s-a făcut numai pe cale naturală ci și printr-o politică constantă de maghiarizare forțată a naționalităților dusă de guvernul de la Budapesta prin: colonizare de populații străine (mai ales minerii și muncitorii industriali în oraș), sprijin economic preferențial acordat maghiarilor, întocmirea eronată a recensământurilor, etc. De exemplu, după 1867, în recensământurile efectuate de autoritățile maghiare nu au mai fost înscrși la rubrica limba maternă (după care apreciem apartenența etnică a locuitorilor) țigani, armenii și evreii. Aceștia au fost incluși în rândul maghiarilor, contribuind astfel la ridicarea proporției acestora în ansamblul populației. Multă vreme românilor le-a fost interzisă așezarea în orașe. După 1848 (și în special după 1867), o serie de bariere economice, administrative, etc, au împiedicat stabilirea românilor în mediul urban. Orașele au reprezentat în opinia autorităților un instrument principal de maghiarizare. Nu întâmplător, proporția elementului maghiar a cunoscut o creștere artificială foarte mare în cadrul orașelor transilvănene în perioada dualismului²¹. Metodele de deznaționalizare practicate de autoritățile de la Budapesta pentru a spori proporția elementului maghiar în detrimentul celorlalte naționalități au fost variate, folosindu-se atât persuasiunea cât și impunerea forțată. Așa se explică și de ce în anumite zone (cel mai frecvent în comitatele Ciuc și Trei Scaune) numărul românilor a fost inferior numărului locuitorilor de religie ortodoxă sau greco-catolică²².

Diagrama nr.6
Structura etnică a Transilvaniei la 1880

Diagrama nr.7
Structura etnică a Transilvaniei la 1910

În decurs de câteva decenii, se produsese deja maghiarizarea forțată, singurele semne de descendență etnică rămânând doar apartenența la una din cele două confesiuni ce aparțineau în Transilvania românilor.

Tabelul nr.8

Structura confesională a populației Transilvaniei (1880-1910)*

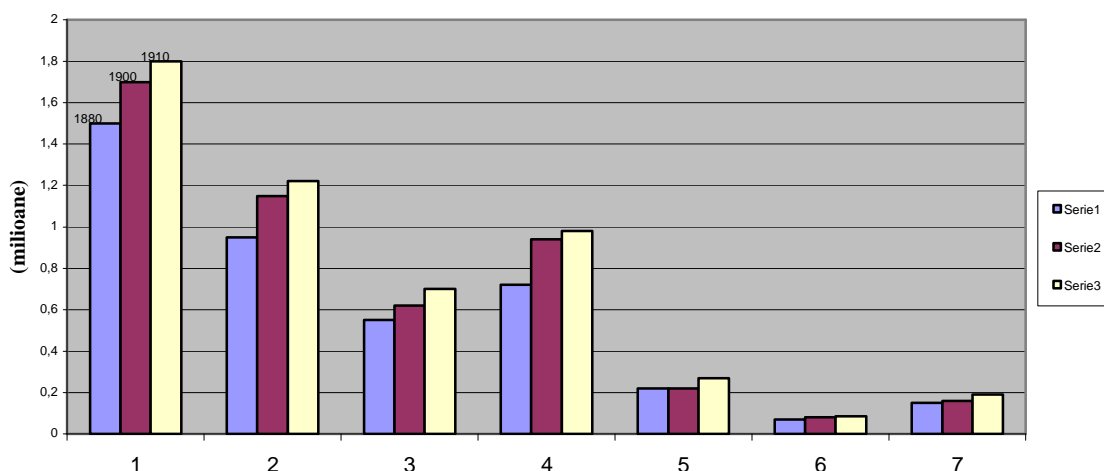
Confesiunea	1880		1900		1910	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Ortodocși	1.504.049	37,0	1.701.234	34,9	1.804.572	34,3
Greco-catolici	941.474	23,2	1.145.576	23,5	1.247.105	23,7
Reformați	510.369	12,6	631.306	13,0	695.127	13,2
Romano-catolici	716.267	17,6	915.493	18,8	992.726	18,9
Luterani	220.779	5,5	251.494	5,2	263.120	5,0
Unitarieni	55.492	1,4	64.988	1,3	68.759	1,3
Mozaici	107.124	2,6	159.584	3,2	183.556	3,5
Alte confesiuni	4.953	0,1	2.346	0,1	4.687	0,1

* Conform datelor din *Az 1881 év elején ...*; I.I.Adam. I.Puşcaş, *Izvoare de demografie ...*

De altfel, structura confesională a Transilvaniei (vezi tabelul nr.8) confirmă faptul că românii reprezentau populația majoritară. Cea mai mare pondere au avut-o confesiunile ortodoxă și greco-catolică, ambele fiind îmbrățișate aproape în exclusivitate de populația românească (reprezentând aproximativ 60%). Urmează ca importanță confesiunile romano-catolică, reformată și luterană care aparțineau în cea mai mare parte maghiarilor și germanilor. Modificări fundamentale nu au survenit între 1870-1910 în ceea ce privește structura confesională a Transilvaniei. Se remarcă totuși o creștere masivă a locuitorilor de religie mozaică, adică a evreilor (aceștia nu vor fi înregistrați după 1867 ca o naționalitate distinctă). Fenomenul trebuie pus în legătură cu emigrarea în masă a evreilor din Galiția și Rusia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și stabilirea lor în Transilvania (în special în comitatele din nordul și vestul provinciei)²³.

Diminuarea proporției ortodocșilor între 1880-1910 de la 37% la 34,3% este explicabilă parțial prin emigrările masive de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX. Cei mai mulți dintre emigranți proveneau din zonele de câmpie (Timiș, Arad, Caraș Severin, etc.) sau din teritoriile de la granița sudică a Transilvaniei (Făgăraș, Sibiu, Hunedoara) unde era predominantă religia ortodoxă. %oi confesiunea luterană (aparținând aproape în exclusivitate sașilor) a cunoscut o ușoară scădere de la 5,5% la 5%, datorită sporului natural redus al populației germane și a ponderii mari a acestei etnii în ansamblul emigranților (aproape 22%). Celelalte confesiuni, greco-catolică, romano-catolică, reformată, au înregistrat creșteri nesemnificative.

Diagrama nr.8
Structura confesională a Transilvaniei între 1880-1910

Așa cum s-a putut constata, dinamica populației Transilvaniei între 1870-1910 a fost influențată de numeroși factori economici, sociali și politici care au imprimat un sens ascendent mai alert sau mai modest între cele 5 recensământuri din epocă. Ca urmare a agravării condițiilor de viață ale populației agricole la sfârșitul sec.XIX, și în Transilvania s-a semnalat fenomenul emigrării în masă, ce a atins punctul culminant în anii 1905-1907. Emigrarea externă a fost numai o formă a mobilității populației Transilvaniei în perioada ulterioară revoluției de la 1848, când au fost desființate relațiile feudale. În acea perioadă s-a putut observa și un proces continuu de emigrare a unei părți din populația rurală înspre orașe. Orașele au absorbit mare parte din sporul natural din mediul rural, datorită dezvoltării industriale. Aceste schimbări sunt sesizabile și în ceea ce privește creșterea ponderii populației urbane a Transilvaniei de la 9,1% în anul 1870, la 12,5% în anul 1910. Mișcarea naturală a populației din satele cercetate confirmă variațiile din evoluția demografică a Transilvaniei între diferitele limite temporale. În ciuda eforturilor sistematice ale autorităților maghiare, românii au continuat să rămână populația majoritară a provinciei. Fără o astfel de majoritate, nici nu ar fi fost posibilă în anul 1918 unirea Transilvaniei cu România prin aplicarea principiului autodeterminării naționale. Superioritatea numerică a românilor în Transilvania a fost un lucru cert în secolele anterioare și a rămas neschimbată inclusiv în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și la începutul sec. XX.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

I.

- 1 **Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III. Die Völker des Reiches**, herausgegeben von A. Wandruszka und Peter Urbanitsch, Wien, 1980
- 2 Morariu, T., **Entwicklung der bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840-1930**, București, 1940.

II.

- 1 Adam, I.I., Pușcaș, I., **Izvoare de demografie istorică, vol.II, secolul XIX-1914, Transilvania**, București, 1987.
- 2 **A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálás**, Budapest, 1902.
- 3 **A Magyar szent korona országainak 1910.évi népszámlálás**, Budapest, 1912.
- 4 **A Magyar korona országainak az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei**, Pesta, 1871.
- 5 Arhivele Statului Bistrița-Năsăud, **Colecția registrelor de stare civilă**.
- 6 **Az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredmények és községek szerint részletesnek**, Budapest, 1882.
- 7 **Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozát**, Budapest, vol.1, 2, 42, 46, 48, 67.

III.

- 1 Adam, I.I., **Consideration sur l'exode de la population de Transilvanie entre 1899 et 1913, basées sur la statistique officielle des émigrations**, în **Populație și societate**, vol.4, Cluj-Napoca, 1980, p.202-209.
- 2 Bolovan, Ioan, **Evoluția demografică a zonei Lechința între revoluția pașoptistă și primul război mondial**, în "Revista Bistriței", VII, 1993, p.179-184.
- 3 Idem, **Demographic Aspects of the 2nd Romanian Frontier Guard Regiment (19th Century)**, în vol. **The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact**, edited by L. Maior, N.Bocșan, I.Bolovan, Iași, 1994, p.40-54.
- 4 Demeny, Paul, **Early Fertility Decline in Austria-Hungary, a Lesson in Demographic Transition**, în "*Daedalus*", vol.97, nr.2, Spring 1968.
- 5 Egyed, A., **Problema emigrării țărănimii din Transilvania la începutul sec.XX**, în "AMN", VIII, 1970, p.365-378.
- 6 Idem, **Situația demografică a județului Cluj între anii 1857-1910**, în vol. **Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice**, îngrijit de N.Răduțiu, P.Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p.174-181.
- 7 Katus, L., **Die Probleme des demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg**, în vol. **Demographie, Bevölkerungs - und Agrarstatistik (Beiträge der ersten wissenschaftlichen Tagung der Ungarische-Österreichischen Historikerkommission)**, Hrsg. Gábor Erdödy, Budapest, 1982, p.
- 8 Magda, T., **Evoluția numerică a populației din Țara Bîrsei, 1786-1966**, în "Revista de statistică", 16, 1967, nr.7, p.96.
- 9 Máday, L., **Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873)**, Budapest, 1983.
- 10 Manuilă, S., **Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania**, în "Arhiva pentru știință și reformă socială", VIII, 1929, nr.1-3, p.91-212.
- 11 Russu-Șirianu, I., **Românii din statul ungar (statistică, etnografie)**, 1904.
- 12 Todea, C., **Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei**, în "Revista de statistică", 22, 1973, nr.6.

Note

---

¹ L.Thirring, **Esquisse de l'accroissement de la population de la Hongrie d'avant et d'après la guerre et quelques propriétés caractéristiques des fluctuations du nombre des habitants**, Budapest, 1931, p.3, 21; **Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III. Die Völker des Reiches**, herausgegeben von A. Wandruszka und P. Urbanitsch, Wien, 1980, p.415.

- ² Mádai L., *Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873)*, Budapest, 1983, passim; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, második évfolyam, 1873, Budapest, 1874
- ³ Mádai L., *Les crises de mortalité en Europe dans la deuxième moitié du XIX-ième siècle*, în vol. *Historisch-demographische mitteilungen*, red. Kovácsics J., Budapest, 1976, p.102; *Istoria României*, vol.IV, București, 1964, p.651. Și în România s-a constatat în primii ani ai deceniului opt o depresiune demografică, care a fost depășită până spre sfârșitul deceniului. Vezi D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992, p.78.
- ⁴ J.T.Berend, G.Ránki, *The European periphery and industrialisation 1780-1914*, Budapest, 1982, p.53. De asemenea după descoperirea în anii 1883-1884 de către Koch a virusului holerei, lupta împotriva acestei boli s-a putut desfășura mai eficient. Vezi P.Bourdelaies, *Cholera, a Victory for Medicine*, în vol. *The Declin of Mortality in Europe*, edited by R.Schofield, D.Reher, A.Bideau, Oxford, 1991, p.126 sq.
- ⁵ Egyed A., *Situația demografică a județului Cluj între anii 1857-1910*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N.Edroiu, A.Răduțiu, P.Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p.176; A.Caciora, E.Glück, *Situația etno-demografică a părților arădene între 1849-1918*, în "Ziridava", 12, 1980, p.222; I.Bolovan, *Evoluția demografică a zonei Lechința între revoluția pașoptistă și primul război mondial*, în "Revista Bistriței", VII, 1993, p.180.
- ⁶ T.Magda, *Evoluția numerică a populației în Tara Bîrsei 1786-1966*, în "Revista de statistică", 16, 1967, nr.7, p.96.
- ⁷ P.Demeny, *Early Fertility Decline in Austria-Hungary: a Lesson in Demographic Transition*, în "Daedalus", vol.97, nr.2, Spring 1968, p.502 sqq.
- ⁸ C.Todea, *Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei*, "Revista de statistică", 22, 1973, nr.6, p.83.
- ⁹ L.Katus, *Die Probleme des demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg*, în vol. *Demographie, Bevölkerung-und Agrarstatistik*, hrsg.G.Erdödy, Budapest, 1982, p.63.
- ¹⁰ R.Cressin, *Monografia comunei Șanț. Materiale privitoare la statistica demografică și economică a comunei*, în "Sociologie românească", I, 1936, nr.5, p.23; Egyed A., *Problema emigrării țărănimii din Transilvania la începutul sec.XX*, în "AMN", VIII, 1970, p.374.
- ¹¹ Julianna Puskás, *Emigration from Hungary to the United States (1880-1914)*, Budapest, 1982, p.31; I.Rác, *Emigration from Hungary to the United States*, în "Magyar története tanulmányok", 10, 1977, p.140.
- ¹² I.I.Adam, *Considérations sur l'exode de la population de Transylvanie entre 1899 et 1913, basées sur la statistique officielle des émigrations*, în "populație și societate", vol.4, Cluj-Napoca, 1980, p.204.
- ¹³ I.I.Adam, I.Pușcaș, *Izvoare de demografie...*, p.666-675, 739-742.
- ¹⁴ G.Bobango, *Romanians*, în *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*, edited by S.Thernstrom, *Harvard University Press*, 1980, p.880; Egyed Á., *Problema emigrării ...*, p.375.
- ¹⁵ I.I.Adam, I.Pușcaș, *Izvoare de demografie ...*, p.18.
- ¹⁶ J.Rédei, *A születések és a halálozások alakulása a XIX. és XX században Európában és Magyarországon*, Budapest, 1960, p.16-17.
- ¹⁷ I.Enescu, Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol cultural și economic*, București, 1915, P.15; I.Slavici, *Românii de peste Carpați*, ediție de C.Mohanu, București, 1993, p.245.
- ¹⁸ E.A.Wrigley, *Brake or Accelerator? Urban Growth and Population Growth before the Industrial Revolution*, în vol. *Urbanisation in History. A Process of Dynamic Interactions*, ed. by Ad von der Woude, A.Hayami, J. de Vries, Clarendon Press, Oxford, 1990, p.107.
- ¹⁹ Egyed Á., *Situația demografică a județului Cluj...*, p.179.
- ²⁰ H.Sundhausen, *Historische Statistik Serbiens, 1834-1914. Mit europäische Vergleichdaten*, München, 1989, p.99. În România (Vechiul Regat) ponderea populației urbane la sfârșitul sec. al XIX-lea a fost de aproape 20%, datorită includerii în aceste cifre și a târgurilor care de cele mai multe ori aveau caracteristici mai mult rurale decât urbane. Vezi Ecaterina Negruți, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei în sec.XIX*, în "AIIAI", 19, 1982, p.40.
- ²¹ Sesizând pericolul de naționalizării celor care plecau la orașe, elita românească a solicitat sprijinul instituțiilor culturale-naționale pentru a menține și dezvolta conștiința națională a acestora. Este semnificativă în acest sens scrisoarea din 24 ianuarie 1904 a lui Iosif Moldovan, președintele secțiunii meseriașilor români din Arad către direcțiunea Asociației naționale arădene: "Tinerii noștri aplicați prin ateliere și magazinuri străine, înconjurați numai de străini, neputându-se însufleți de nimic ce-i românesc, se răcesc de neamul și credința strămoșească"... Cf. Arhivele Statului Arad, *Fond personal "Dr.Octavian Lupaș"*, dosar 23, f.5.
- ²² D.Suciu, *Date privind situația politică și confesională școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului*, în "AIIACN", XXX, 1990-1991, p.89 sqq; I.Russu-%oirianu, *Românii din statul Ungar (Statistică, etnografie)*, 1904, p.263.
- ²³ R.Melville, *Permanent Emigration and Temporary Transnational Migration: Jewish, Polish and Russian Emigration from Tsarist Russia, 1861-1914*, în vol. *Overseas Migrations from East-Central Europe 1880-1940*, edited by Julianna Puskás, Budapest, 1990, p.134 sqq. Numai în cele 44 de localități care au constituit până la mijlocul sec. XIX regimentul grăniceresc nășăudean, ponderea populației evreiești a crescut între 1880-1910 de la 2,5% la 5,4%. Cf.I.Bolovan, *Demographic Aspects of the 2nd Romanian Frontier Guard Regiment (19th century)*, în vol. *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*, edited by L.Maior, N.Bocșan, I.Bolovan, Iași, 1994, p.51.

1.2. DUALISMUL - REGIM POLITIC POTRIVNIC PRINCIPIULUI NAȚIONALITĂȚILOR ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST

Succesele înregistrate de războaiele de întregire națională în Europa, pe principiul naționalității, au îngrijorat profund politicienii maghiari și austrieci din Monarhia habsburgică. Unii din ei au realizat de mult că în afară de unguri și de austrieci nimeni nu era interesat în menținerea integrității Monarhiei și deci a Ungariei Coroanei Sf.Ștefan și a Austriei istorice, ambele părți componente ale Imperiului. Îngrijorați de ce s-a întâmplat în jurul lor, politicienii din Viena și Pesta și-au dat seama că războiul dintre ei, desfășurat între octombrie 1848 - august 1849, a fost o greșeală care le-a măcinat forțele și i-a făcut mai vulnerabili în fața mișcărilor naționale ale nemaghiarilor și negermanilor din stat. Din corespondențele politice ale timpului rezultă clar că politicienii de talia lui Iuliu Andrassy, condamnat la moarte în contumacie în 1849, au ajuns încă în 1861 la concluzia că Ungaria Mare fără dinastia ei habsburgică și fără ajutorul Vienei nu se mai putea menține în fața ofensivei principiului naționalității. Tot atunci, alți lideri unguri au afirmat categoric că dacă se reeditează gafa din 1848/1849 și se va vărsa iarăși sânge austriac și maghiar "valahii" din Ardeal și Banat, bucuroși de breșa creată, vor trece la acțiuni, se vor uni cu cei de peste Carpați și își vor realiza visul lor de a făuri "Daco-România"¹.

Numai că acest raționament maghiar a fost valabil și pentru românii din Bucovina și s-a potrivit de minune și cu tendințele centrifugale ale slavilor de sud care au privit și vor privi încrezători spre Serbia. Pentru preîntâmpinarea acestor evoluții politice ce convergeau spre distrugerea vechilor structuri statale, Szechenyi, încă înainte de 1848, i-a scris lui Metternich că austriecii ar trebui să facă pe vânătorii, iar ungurii pe gonașii, pentru ca împreună să dispună de și să păstreze în Ungaria și Austria istorică "vânatul", deci popoarele și teritoriile etnice negermane și nemaghiare achiziționate în trecut². În aceeași perioadă Deák a atras atenția asupra faptului că dacă austriecii nu-i sprijină pe unguri și viceversa o să vină una și aceeași zi fatidică care va aduce concomitent ruina Austriei și Ungariei și odată cu ele a Imperiului întreg³. În fond Viena și Pesta s-au convins cât de sângeroase au fost războaiele naționale din 1848 - nu numai dintre ele care au izbucnit doar în octombrie - ci și cele din primăvară și vară care i-au oșpus și pus față în față pe unguri și neunguri pe de o parte și pe austrieci și negermani pe de alta. În 1848 - 1849 au căzut 40.000 de români, 25.000 slovaci, 100.000 de sârbi etc. pentru ca fiii acestor națiuni nerecunoscute politic să nu constituie simple umpluturi sau lipituri la cea civilă maghiară - singura promulgată de parlamentul pestan - iar provinciile lor strămoșești Transilvania, Slovacia, Voivodina, Croația etc. să nu devină tot atâtea părți integrate ale statului național maghiar unitar, care în fond a fost multinațional și poliglot deoarece ungurii au format minoritatea și nu majoritatea cetățenilor. Dar conflictele majore dintre centralismul maghiar de stat și mișcărilor naționale autonomiste ale slavilor și românilor din 1848 - 1849 au dovedit clar că dacă nemaghiarii au fost gata să moară pentru a nu fi topiți în altă naționalitate, deci în ungurism, ei au pregătit conștient sau inconștient condițiile pentru ca în viitor urmașii lor să fie cetățenii propriei naționalități. Iar dacă au căzut pentru ca provinciile lor etnice strămoșești să nu fie integrate într-un stat centralizat maghiar unitar străin de etnia lor, ci să fie și să constituie state autonome protectoare ale acesteia, au deschis de fapt pentru un viitor mai favorabil perspectiva de a deveni tot atâtea părți integrate ale statelor naționale unitare proprii.

Tot în 1848 - 1849 Viena a dus războaie grele nu numai contra Pestei care a bătut-o de fapt (și a fost învinsă doar de ruși) ci și împotriva italienilor sau au înăbușit mișcărilor de emancipare națională ale cehilor, polonezilor etc. din partea austriacă a Monarhiei, pentru ca după un deceniu și ceva să piardă Lombardia și Veneția și să se vadă exclusă de Prusia din lumea germană. În acest context politicienii austrieci, îngroziți de perspectiva pierderii altor teritorii și de progresele înregistrate de principiul naționalităților aflat în marș în Europa, au renunțat la mult visatul imperiu unitar și au ajuns la concluzia că în locul imposibilului stat unitar era bună și o posibilă unitate de stat realizată de ei și de unguri. Iuliu Andrassy i-a spus în 1866 lui Francisc Iosif I că dacă vrea să întărească principiul monarhic al Coroanei Sf.Ștefan și să dea o replică hotărâtă progresului realizat de principiul naționalităților prin Unirea Principatelor era imperios necesar să sancționeze uniunea Transilvaniei cu

Ungaria promulgată de legile unioniste maghiare din 1848, ce purtau și semnăturile aprobatoare ale predecesorului său unchiul Ferdinand devenit atunci pentru 7 luni Rege constituțional al ungarilor.

Într-adevăr în 1867 încoronarea lui Francisc Iosif I ca rege legitim al Ungariei, jurământul său solemn pe legile ungurești din 1848, care au adus în acel an și aduceau și atunci libertate națională pentru unguri și supunere și integrare politică pentru neunguri, reglementarea afacerilor comune austro-ungare și instituirea dualismului au avut semnificația unei contramăsuri de proporții îndreptată împotriva democratizării și armonizării geografiei politice europene prin împiedicarea extinderii aplicării principiului naționalității⁴.

Dar Austro-Ungaria, al cărei monarh unic era Împărat constituțional austriac la Viena și Rege constituțional "maghiar" la Pesta, a fost și a rămas până la 1918 creație multinațională în care locuitorii negermani și nemaghiari erau cu mult mai numeroși decât ungarii și austriecii, fapt ce i-a determinat pe aceștia din urmă ca prin acțiunile coordonate ale celor două guverne și trei Ministere comune (Externe, Armata, Finanțe) să apere cu orice preț integritățile de stat ale Ungariei și Austriei istorice. Conte Iuliu Andrassy, fostul condamnat la moarte, a devenit în 1867 primul ministru-președinte al guvernului maghiar dualist, întâiul supus loial al Maiestății sale Regale și Apostolice, care tot atunci a amenințat guvernul din București și pe Brătianu că dacă va mai alimenta mișcările iredentiste și separatiste din Transilvania, Austro-Ungaria va realiza prompt unirea tuturor românilor în sensul că va ataca și va anexa micul stat român, extinzându-și granițele până la Prut și Marea Neagră, astfel ca românii de peste Carpați să poată fi împreună cu frații lor ardeleni în același stat maghiar⁵.

Dar dese amenințări, ca și instituirea dualismului, au putut amâna aplicarea principiului naționalităților însă n-au fost capabile să oprească pentru o perioadă prea îndelungată mersul implacabil al istoriei spre progres, spre un alt echilibru politic și statal revoluționar just, nou și înnoitor determinat de lupta și voința de neînfrânt a zeci de milioane de europeni asupriți și loviți încă de stăpâniri străine. Conducătorii politici ai românilor și slavilor din Austro-Ungaria, ca și unii miniștri din cabinetele de la București și Belgrad sau alți politicieni din Serbia și România au intuit că Ungaria istorică botezată formal național- maghiară, nu se putea reconstitui fără concursul și sprijinul Austriei istorice, după cum nici aceasta din urmă nu se mai putea menține fără ajutorul celei dintâi.

Este semnificativ faptul că primele succese în tratativele pentru instaurarea dualismului austro-ungar sunt raportate în 1865 cu un an înaintea războiului cu Prusia. Aceasta demonstrează că politicienii austrieci și maghiari recurg la tratative din motive de ordin intern și anume, se urmărește în primul rând, menținerea sub dominație a popoarelor negermane și nemaghiare prin prelungirea existenței celor două state istorice.

În 1865, tratativele primesc o amploare deosebită, devin publice și sunt accelerate după Sadowa, în 1866, deci tocmai când lupta națională europeană înregistra noi succese importante: germanii își puteau de acum înaintea realiza fără piedici la nord de Main prima etapă a unității lor de stat, iar tânăra Italie națională se completa cu Veneția.

Privite în contextul european al desfășurării lor, tratativele pentru instaurarea dualismului și însuși actul instaurării lui, au un singur sens: stabilirea unei coaliții reacționare care urma - și pentru o jumătate de secol a și reușit - să întârzie și să zădărnicească progresele democrației naționale în aceste părți ale Europei.

Dar și factorii externi au jucat un rol important în apariția condițiilor care au influențat favorabil reușita politicii dualiste. Loviturile primite de Austria pe plan extern au favorizat scopurile deakștilor, întrucât o Austrie slabă era mai înclinată spre compromis, spre ideea împărțirii puterii de stat în Imperiu. Salvată de Rusia țaristă în 1849, Austria pierde sprijinul Petersburgului în 1855-1856, după complicațiile ivite cu ocazia războiului Crimeii.

Conflictul intern cu Ungaria, dintre 1849-1859 a necesitat eforturi și cheltuieli mari pentru întreținerea unei armate puternice pe teritoriul ei, cu scopul de a anihila opoziția și boicotul plătirii taxelor și adunării recruților. Această situație a contribuit la slăbirea și înfrângerea Austriei pe frontul din 1859. Pe de altă parte și izolarea diplomatică a Austriei a favorizat înfrângerea ei de către armatele franco-piemonteze. Ca urmare, dinastia slăbită revalidează dreptul istoric de stat (Staatsrecht) încercând un compromis și o apropiere de conservatorii maghiari, dar refuzând încă să ratifice constituția maghiară dualistă din 1848. Ei au continuat deci implicit conflictul cu partida deakistă condusă de liberalii dualiști în frunte cu Deák, Eötvös, Andrassy, Lónyay și alții.

După 1864 se profila deja destul de clar confruntarea cu Prusia, dornică să excludă Austria din Confederația Germană și să realizeze sub egida ei unitatea de stat a Germaniei și tot atunci se contura și confruntarea cu Italia, care urmărea să obțină Veneția. Toate acestea au creat un climat de neliniște și de nesiguranță la Viena. În asemenea condiții, reintră în jocul combinațiilor politice regula de fier a stabilității istorice fixată de repetate ori între Dinastie și nobilimea Ungariei în secolul al XVIII-lea și în cel următor: în fața pericolului extern cele două forțe se apropiiau și se coalizau⁶.

Dacă Austria istorică și Dinastia slăbeau prea mult și dacă slavii din partea cisleithană reușeau să-și creeze state naționale autonome într-un sistem federativ, ce șanse mai avea Ungaria istorică de a se constitui ca stat centralizat și unitar și cu ajutorul cui vor fi zdrobite proiectele și planurile politice asemănătoare ale slavilor și românilor din partea transleithană a Imperiului. Formarea unor state autonome pe baze naționale în vestul Monarhiei ca și ale celor slave sau român în estul Imperiului la granițele cu România și Serbia, era periculoasă pentru existența Austriei și Ungariei istorice.

Iată unul din calculele politice importante ale partidei dualiste, care reîncepe în 1865 să-și ofere alianța Vienei, în condiții considerate și enunțate reciproc avantajoase. Oferta Pestei cădea de astă dată pe terenul fertil al Vienei. Dinastia căuta aliați puternici și siguri în interior pentru a asigura securitatea și liniștea Imperiului. De data aceasta, Curtea trebuia să se alieze cu cea mai puternică partidă nobiliară maghiară, cea liberală dualistă. Aceasta avea și ea nevoie de dinastie și din punct de vedere al forței politice prevala atât asupra conservatorilor, cât și asupra independenștilor kossuthiști. Alianța cu deakștii, tratativele și instituirea dualismului austro-ungar modern din 1865-1867, perfectat și amendat în ceea ce privește reglementarea afacerilor comune, se putea face și s-a făcut doar pe bazele politice ale primului dualism modern parțial și de scurtă durată, conturat de legile din martie-iunie 1848⁷.

Partida dualistă a luptat cu o tenacitate timp de 16 ani, pentru reactivarea constituției dualiste din aprilie 1848 prin care s-a obținut guvern și parlament maghiar și a fost sancționat centralismul de stat maghiar. Aceștia i-au căzut victime slavii și românii, și atunci, și în 1867, deși și ei au depus în aceleași perioade eforturi laudabile pentru punerea în aplicare a programelor autonomiste și descentralizatoare proprii.

Francisc Iosif I a părăsit politica dusă în vremea lui Bach și Schmerling, axată pe negarea legilor din martie și a constituției maghiare dualiste din aprilie 1848. Deak care atât înainte de 1848, cât și în 1848, când devine ministru de stat, era un dualist convins, propune din nou împăcarea cu Viena pe baza realităților din 1848, îmbunătățite și perfectate prin reglementarea afacerilor comune austro-ungare în domeniile politicii externe, apărării și finanțelor, deci, a unității diplomatice, militare și financiare a Monarhiei.

Încă din 1863, se poate observa că între liberalii maghiari și liberalii austrieci începe iarăși să se înfiripeze o alianță nescrisă, ca și în primăvara și vara anului 1848, împotriva popoarelor negermane și nemaghiare, care trăiau în ambele părți ale Imperiului; diferența este că în 1848 această alianță durează foarte puțin, este ruptă și degenerază în conflict militar și politic, căpătând un aspect dublu de apărare națională maghiară, dar și de concurență între două națiuni dominante, care doreau să guverneze și să stăpânească teritoriile și popoare, ce nu erau nici germane nici maghiare, pe când aranjamentul din 1867 a fost mai stabil și de o mai lungă durată. Tatonările pentru împăcare sunt facilitate de faptul că în 1859, Francisc Iosif I s-a convins că Imperiul era slab în confruntările militare cu puterile străine, atunci când avea de a face în interior cu o Ungarie nemulțumită și gata de boicot și revoltă. În 1859 unele unități militare de bună calitate formate din soldați originari din provinciile ereditare austriece sau din cele boeme au fost practic imobilizate în Ungaria iar pe frontul de război cu italienii și francezii mulți soldați maghiari și italieni dezertează și trec la inamic.

Împăratul se adresează, încă în decembrie 1862, fostului cancelar aulic Appony Gyorgy și pentru a tona terenul, îi cere să reflecteze la o soluție ce ar facilita împăcarea cu Ungaria; conservatorii i-au consultat și pe liberalii dualiști pentru ca de comun acord cu ei să formuleze și să elaboreze condițiile împăcării care sunt gata redactate în februarie 1863.

Memorandul lui Appony bazat pe precedente mai vechi sau pe cele recente din 1848, conține multe elemente și caracteristici ale regimului ce va fi instaurat în februarie 1867. Recunoscându-se necesitatea reglementării afacerilor comune, enunțată ca fiind legală și obligatorie în 1848 dar parțial rezolvată și rămasă în suspensie, se recomandă ca problema să fie preluată pe bază legală de ministerele și delegațiile parlamentare comune sau mixte, alcătuite conform principiului parității

dualistice; urma ca în funcție de situație și când îi permiteau împrejurările, Monarhul să înzestreze Ungaria cu un cabinet responsabil și să convoace un parlament, în competența lor rămânând toate problemele interne ale țării.

Deși Monarhul a primit elaboratul lui Appony, el nu răspunde ofertei făcute, întrucât cabinetul austriac, care aflase între timp de aceste tratative, se opune cu hotărâre unor asemenea planuri. Curentul ce milita pentru compromisul austro-ungar era puternic nu numai în partida deakistă, ci și în aceea a conservatorilor maghiari. Încă din 1862 ambele părți resping cu hotărâre planurile emigrației kossuthiste privind realizarea unei Confederații formate din Ungaria, Croato-Slovenia, Serbia și Principatele Unite, conduse de forurile centrale, întrunite periodic la Pesta, Zagreb, Belgrad și București.

Conservatorii și liberalii maghiari discreditându-i și combătându-i pe emigranți, acționează pentru ca asemenea planuri să fie respinse de opinia publică din Ungaria. Ei puneau accentul pe legăturile cu Dinastia și cu Occidentul bogat și mai avansat economic și erau obișnuiți să privească popoarele balcanice și pe cel român, ca pe niște vecini barbari, înapoiați și săraci.

În 1863 apar elemente noi și în relațiile dintre Austria și Ungaria. Prima o ajută pe cea de-a doua să depășească greutățile iscate de secetă și promite asistență financiară și tehnică în construcția căilor ferate și a lucrărilor publice și exact atunci între aripa liberală austriacă condusă de Kaiserfeld, favorabilă dualismului și un grup liberal maghiar dualist se încheie o alianță politică⁸.

În fond liberalii maghiari nu se lasă descurajați nici în epoca neoabsolutismului, deși evoluția evenimentelor în 1849, nefavorabilă planurilor lor, păruse că a dat o lovitură concepțiilor dualiste preferate de șeful lor Deák Ferenc, încă înainte de 1848 și realizate parțial și pentru scurt timp în primăvara și vara anului 1848. Broșuri politice apărute încă în 1850, chiar la Viena, ca cea a lui Somssich Pál, intitulată *Das legitime Recht Ungarns und seines Königs*, pledează pentru împăcarea cu Austria prin recunoașterea poziției speciale a Ungariei în Imperiu, reconcilierea dintre Coroană și națiune pe baza respectului mutual și respectarea reciprocă a drepturilor istorice ale celuilalt.

Această broșură, ca și alte scrieri, veneau în întâmpinarea scopurilor urmărite de unele cercuri politice maghiare care doreau să reediteze situația de după înfrângerea lui Francisc Rákoczi al II-lea, când prin politica contelui Károlyi, prin pacea de la Satu-Mare, Sancțiunea Pragmatică din 1723 și prin legile din 1741-1744 s-a ajuns la realizarea unui compromis, a unei împăcări și a unui dualism istoric incipient și embrionar, încheiat între dinastie și nobilimea Ungariei⁹. Dar acesta a durat puțin, făcând loc unor noi convulsii și conflicte între tron și nobilime.

Tocmai în anii lui Alexander von Bach, unii politicieni de renume ca Andrassy și Eötvös își exprimă acordul cu principiul britanic că Monarhia habsburgică trebuia menținută ca un bulevard împotriva Rusiei și pentru a-și îndeplini acest rol era necesar ca Austria să-și completeze forțele cu o Ungarie puternică. Alți politicieni maghiari cer ca Austria să se retragă din afacerile italiene și germane, pentru ca în alianța cu o Ungarie împăcată și puternică să deschidă o ofensivă politică în Balcani. Urma ca Monarhia să-și întărească aici pozițiile cu scopul de a diminua și a contracara efectele mișcărilor, luptelor și progreselor naționale din zonă asupra slavilor de sud și românilor din interiorul Imperiului. Asemenea tendințe de apropiere se accentuează după 1855-1856, când Viena adoptă o atitudine contrară politicii Rusiei.

Conflictele austro-ungare ivite în 1861 încep să fie surmontate încă din 1864, când arhiducele Albert îl sfătuiește pe Împărat să trateze serios cu Deák, fiindcă, de el depindea în mare măsură elaborarea unei soluții rezonabile în stabilirea împăcării și alianței. Pe de altă parte am văzut că liberalii și conservatorii maghiari realizează succese pe calea apropierii reciproce, reconciliindu-se principiile politice și stabilind de comun acord că Sancțiunea Pragmatică putea sta încă la baza apropierii de dinastie, dar că acest act fundamental de stat era întru totul compatibil și trebuia deci completat cu legile și constituția din martie-aprilie 1848.

Francisc Iosif I îl trimite pe von August, vicepreședintele gubernial din Buda, să ducă tratative secrete cu Deák. Acesta transmite că dacă Monarhul se va încorona și va recunoaște pe baza continuității legale maghiare de drept validitatea constituției din aprilie, el va sprijini prevederile din elaboratul lui Appony privind ministerele și comisiile parlamentare comune ca fiind conforme cu principiile legitimize ale Sancțiunii Pragmatice.

După alte două întruniri secrete, care au dus la elaborarea publică a Articolului de Paști, în 1865, Francisc Iosif I trece la acțiuni concrete. Fără știrea cabinetului austriac, prezidat de arhiducele Rainer și dominat de Anton von Schmerling, schimbă cancelarii aulici ai Ungariei și Transilvaniei cu

oameni devotați noii linii politice¹⁰. Zichy a fost astfel înlocuit cu Majláth și Nádasdy cu Haller. Practic vorbind, Împăratul a invitat indirect cabinetul austriac antidualist să demisioneze și să părăsească cârma statului. Unele opinii au apreciat că, între 1849-1867, politica maghiară a evoluat spre dreapta, pe măsură ce s-au întărit conservatorii și liberalii dualiști și pe măsură ce a slăbit ponderea adeptilor stângii extreme în opinia publică din Ungaria¹¹.

Pe de altă parte, s-a susținut pe bună dreptate, credem noi, că pe baza Sancțiunii Pragmatice din 1723, Ungaria, dominată și dirijată politic de liberalii deakști sprijiniți de conservatori, a militat pentru dualism de la 1848 până la 1865. S-a apreciat că însuși anul 1848 prin tendințele și realizările sale parțial dualiste nu a săpat un șanț de netrecut (așa cum s-a făcut în aprilie 1849) între ceea ce s-a întâmplat în Monarhia habsburgică "înainte de martie" (de pildă pe vremea Mariei Thereza) și ceea ce se va petrece "după martie"¹² când într-un interval de numai 18 ani s-a refăcut cabinetul și parlamentul maghiar prin străduința foștilor miniștri pașoptiști Deák și Eötvös și a adeptilor lor.

Faptul că liberalii maghiari și austrieci s-au gândit la necesitatea europeană de a concepe și realiza o contrapondere a puterii Rusiei autocratice și expansioniste, trebuie pusă și corelată și cu unele interese de echilibru sau de păstrare a unor sfere de influență ca mare putere. Dar în orice caz, trebuie subliniat că planuri de apărare împotriva pericolului rus au nutrit și conducătorii maghiari din stânga extremă antidualistă ca și cei ai slavilor și românilor. Ultimii, atât în 1848-1849, cât și după aceea au militat pentru federalizarea democratică, pe baze naționale a Imperiului.

Această soluție, care permitea colaborarea strânsă și naturală între parteneri egali, a fost apreciată ca fiind cea mai compatibilă și mai avantajoasă în prevenirea oricărui pericol extern și în apărarea reciprocă și colectivă a intereselor naționale ale popoarelor mici și mijlocii din Europa dunăreană. Era puțin probabil - și istoria a dovedit îndeajuns acest lucru - ca în sistemul statal conceput și realizat de dualiști, cei asupriți și desconsiderați din punct de vedere național să accepte colaborarea cu asupritorii lor. Pe măsură ce programele lor au fost respinse de repetate ori de Viena sau de Pesta, ei vor fi tentați să se sprijine în eforturile lor de eliberare, atât pe forțele proprii, cât și pe marile puteri potrivnice Monarhiei habsburgice.

Între anii 1848-1867 mulți politicieni maghiari sau austrieci au reproșat conducătorilor slavi sau români că rezistând politicii lor fac jocul panslavismului reacționar; asemenea acuzații erau lipsite de temei, fiindcă, politica de rezistență a acestor popoare izvora din necesități interne fundamentale pentru menținerea și apărarea autonomiei pământurilor strămoșești și afirmarea ființei lor naționale și nu era rezultatul unei comande externe.

Adevărul era, că, nu rareori, politicienii liberali austrieci și maghiari, ale căror regimuri aveau o structură parlamentară burgheză modernă în ceea ce privea egalitatea civică și individuală între cetățeni, dar, alterată și perimată prin invalidarea egalității între națiuni, se foloseau de ideea pericolului rusesc, unde absolutismul lovea în egală măsură indivizii și popoarele, pentru a-i speria pe șefii opozițiilor slave sau române, în intenția de a-i sili să se supună.

Aceștia însă, deși recunoșteau existența potențială a primejdiei, răspundeau că mai multe națiuni politice egal îndreptățite puteau mai ușor decât două națiuni dominante să se apere la nevoie. Cu alte cuvinte, problema orientală și pericolul rus era folosită și interpretată de ambele părți în mod diferit, potrivit intereselor politicii de dominație sau de egalitate națională. În orice caz, încăpățânarea cu care liberalii austrieci și maghiari au respins programele celorlalte națiuni a făcut din Austro-Ungaria o închisoare a popoarelor, așa cum era și Rusia. Dată fiind această realitate fundamentală și incontestabilă, dezvoltarea democrației europene solicita distrugerea amândurora, indiferent dacă într-o parte regimul penitenciar era mai facil sau nu decât în cealaltă.

Marele istoric și patriot ceh Palacky a respins cu indignare acuzațiile de "reacționarism" aruncate asupra slavilor, scriind că atunci când politicienii maghiari și germani îi "pictau" ca reacționari, deși îi asupreau fără rușine, se opera o adevărată întoarcere a lumii pe dos. El s-a opus, deopotrivă, atât centralismului de stat monarhic, cât și tendințelor crescânde ale dualismului, ce se arătau din ce în ce mai iminente și de care se temuse încă din 1848. El a încercat cu insistență, dar fără efect, să-i convingă pe maghiari să-și caute securitatea împreună cu alte națiuni mici într-un sistem de asociații sau federații politice.

Rieger combătea și el drumul ascendent spre dualism, când scria la 9 noiembrie 1864 în *Narod* că politicienii austrieci, când nu mai știau încotro s-o ia, recurgeau întotdeauna la soluția dualismului. Ei îi șantajau pe cehi, amenințându-i că dacă nu se supun lor, atunci se vor alia cu maghiarii, cărora le vor da jumătatea orientală a Monarhiei și vor păstra jumătatea occidentală,

întărind aici și mai mult centralismul. Rieger afirma că, în 1848, slavii au fost aceia care au zădărnicit în primul rând revoluția dualistică germano-maghiară din primăvară și vară, salvând atunci Imperiul. Dar dacă se recurgea din nou la dualism, Monarhia, lipsită de ajutorul a 18.000.000 de slavi nemulțumiți, nu se va mai putea menține singură.

Palacky a pus semnul egalității între dualism și dublu centralism și l-a calificat ca un dublu rău, care, chiar pentru cel mai modest intelect era mai rău decât unul singur. Totodată, el a specificat faptul că între 1848-1849 și 1867, cehii și-au schimbat doar stăpânii, în sensul că absolutismul adesea blând al unui singur Monarh, a fost înlocuit cu absolutismul egoist și adesea nemilos al unei națiuni ostile¹³.

Văzându-și infirmate unele după altele speranțele și anihilate conceptele programatice federaliste, Palacky a fost constrâns de mersul spre dreapta al evenimentelor, să-și dezică cu amărăciune crezul politic: "Trebuie să mărturisesc că de la primul meu pas făcut în politică în 1848 am căzut într-o greșeală serioasă și fatală. Cea mai mare greșeală a mea a fost că m-am încrezut în rațiunea și onestitatea națiunii germane. Binecunoscutele mele cuvinte "Dacă Austria n-ar fi existat noi trebuia să ne străduim a o crea cât de repede era posibil" au fost emise cu asumția și cu credința neîndoielnică că justiția va domni în această asociație de națiuni eliberate. Din nefericire chiar eu am pierdut speranța într-o prezervare durabilă a Imperiului... nu fiindcă ar fi imposibilă în sine, ci din cauza că germanii și maghiarii și-au permis să câștige dominația și să-și stabilească prin ea un exclusiv despotism național, care într-un stat multilingv și constituțional este un non sens politic și nu poate dura mult"¹⁴.

Legătura dintre regimul dualist parțial și de scurtă durată din 1848 și cel perfectat din 1867 a fost pusă în evidență de unii adversari slavi ai dualismului, ca Palacky sau Rieger; profesorul de istorie universală Ioan Rusu, intuiește perspectiva apropiată a compromisului și alianței deși nu apucă s-o vadă realizată. Juristul Ioan Maniu, tatăl lui Iuliu Maniu, Vicențiu Babeș, Axente Sever au intuit, deci au prevăzut și au văzut că Dinastia și nobilimea s-au împăcat sau au scris că constituția din aprilie 1848 i-a dat pe români în mâna ungarilor¹⁵, ceea ce însemna că revalidarea ei în 1867 echivala cu același lucru.

Oare, putem presupune măcar pentru un moment că dacă sistemul de stat, legile din martie și constituția din aprilie 1848 n-ar fi conținut nici o umbră de dualism, Ferenc Deák le-ar fi pus tocmai pe ele la baza împăcării și colaborării cu Dinastia și cu Austria. Noi credem că nu trebuie să scăpăm nici un moment din vedere că Deák, Eötvös, Szécheny au militat convinși, înainte de 1848, pentru dualismul austro-ungar modern, folosindu-se de antecedentele istorice ale celui incipient de la jumătatea secolului al XVIII-lea și apoi de împrejurările concrete din 1848, pentru a croi un guvern și un sistem de legi, conform principiilor și ideilor lor politice. Doar astfel se explică faptul că toți trei au devenit miniștrii responsabili în guvernul batthyánist, pentru ca mai târziu primul să contribuie substanțial la numirea cabinetului Andrassy iar al doilea să facă parte efectiv din guvernul acestuia instaurat în 1867, având exact același portofoliu ca în 1848.

Opera revalidării legilor din martie, aprilie și iunie 1848, care asiguraseră guvernarea națională maghiară împreună cu aspirarea și prigonirea națională a slavilor și românilor, înfăptuită în vara anului 1867, prin jurământ regal, identitatea unor persoane politice marcante ușor constatabilă din analiza listelor ministeriale din 1848 și 1867, nu constituie simple întâmplări, ci, elemente revelatoare pentru geneza dualismului austro-ungar.

În fond, sistemul de stat dualist fixat în 1867, prin legea XII, repune în vigoare guvernarea națională maghiară și supremația maghiară asupra românilor și slavilor în formele din 1848, perfectând doar reglementarea afacerilor comune austro-ungare, de necesitatea căreia nu s-au îndoit de fapt nici în 1848, majoritatea miniștrilor și a deputaților liberali maghiari. Ei au întreprins acțiuni concrete în acest sens, dar problema nu a putut fi rezolvată și definitivată atunci din cauza rupturii compromisului și a declanșării războiului. Cu alte cuvinte, legea XII din 1867, revalida și dezvoltă constituția și legile din 1848, iar oamenii care le-au gândit și conceput, le-au elaborat și le-au aplicat, parțial, în 1848 și integral, în 1867 erau în fond aceiași.

Aceasta este cauza fundamentală a faptului că Dieta de Încoronare din 1865-1868 cu majoritate deakistă, n-a fost nevoită să elaboreze o nouă constituție structural deosebită de cea din 1848. Sarcina ei a constat doar în a reglementa afacerile comune austro-ungare după schemele din martie 1848 și cele elaborate de Apponyi, Deák și acceptate personal de Monarh, de camarila vieneză și de șefii austrieci. Regele a fost situat pe terenul continuității legale maghiare de drept, punându-l să

jure tocmai pe legile și constituția din 1848, care însemna libertate pentru națiunea maghiară dar, asuprire pentru națiunile nemaghiare din Ungaria Coroanei Sf.Ștefan.

Tocmai de aceea Dieta de Încoronare a votat în 1867, în primul rând, și cu prioritate absolută proiectul de lege privind afacerile comune, elaborat de comisia parlamentară centrală și deci deakistă, sancționat de rege, după care a urmat grabnic încoronarea legală, după tipicul secular, a lui Francisc Iosif I, ca rege legitim al Ungariei. Acesta a depus jurământul pe legile maghiare din 1848, ceea ce însemna că ele erau reactivate și reaplicate. Ce altceva a însemnat această reactivare decât ratificarea în schimbul asigurării unei mai mari și mai solide unități diplomatice, militare și financiare a Monarhiei, a regimului dorit de deakistii dualiști?

După cum bine se știe, pe ordinea de zi a Dietei de Încoronare de la Pesta s-au aflat și legea "reglementării" uniunii Transilvaniei cu Ungaria sau cea a naționalităților. Dar ele n-au infirmat cu nimic legile similare din 1848, ci, dimpotrivă, le-au întărit, făcând pe baza lor din Transilvania parte integrantă a statului "național" maghiar unitar și încadrând pe toți cetățenii, indiferent de naționalitatea genetică și de limba vorbită, în unica națiune politică maghiară, ai cărei indivizi singurateci erau totuși egal îndreptățiți mai mult pe hârtie în Cartea legilor, decât în practică.

În fond Dieta de Încoronare de la Pesta s-a bazat strict pe termenul legal din 1848, legile de atunci erau privite ca sfinte și inviolabile și ei nu i-a mai rămas altceva de făcut în 1865-1868, decât să rezolve amănunțele, guvernului revenindu-i sarcina să le pună în aplicare în practica de stat. După părerea unor specialiști de renume (ca, de exemplu Szekefi) 1867 a fost un 1848 ce a putut fi aplicat în practică și pus să funcționeze. Prin aceasta el a acordat Ungariei în mai mare măsură independența și prosperitatea decât a făcut-o anul 1848, sau, cu alte cuvinte, anul 1867 a suplimentat anul 1848; în fazele mai vechi ale cercetării istorice maghiare din perioada interbelică s-a afirmat că există o anumită legătură între 1848 și 1867 în sensul că 1848 a fundamentat, dar, 1867 a realizat îndeplinirea funcției burgheze modernizatoare ce o posedase nobilimea maghiară în ambele dăți, ceea ce înseamnă că nici din acest punct de vedere nu există o ruptură între 1848 și 1867¹⁶.

Desigur, dualismul a creat cadrul instituțional propice pentru dezvoltarea industriei și a capitalismului în Ungaria, Austria participând efectiv la procesul pătrunderii capitalismului dincolo de Leitha. Dar această pătrundere nu urma direcția exclusivă din Viena spre Budapesta, ci, prin Viena, se scurgea spre est și capital din Europa Occidentală¹⁷.

Primii beneficiari ai acestui proces de modernizare și de dezvoltare au fost reprezentanții burghezo-moșierimii maghiare. Iar Budapesta, înregistrând în scurt timp un mare având economic și arhitectonic, va deveni o adevărată metropolă ce va concentra în sânul ei numeroase întreprinderi industriale și instituții bancare. Astfel, se poate afirma cu certitudine că, până la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea dualismul a înfăptuit planurile și visurile lui Széchenyi, adevăratul profesor politic și mentor al ideii reconcilierii și colaborării dintre Ungaria și Austria. Astfel urma să se realizeze acea simbioză menită să ridice la putere clasele dominante austriece și maghiare, să le asigure dominația asupra slavilor și românilor și să accelereze după exemplul provinciilor vestice modernizarea și capitalizarea Ungariei.

În fond, din întreg arsenalul ideologic și programatic, ca și din acțiunile concrete întreprinse de conservatorii și liberalii maghiari dualiști între 1848 și 1865-1868, se desprinde în mod clar că pentru a-și atinge țelurile reprezentanții lor au folosit din plin elementele dualismului istoric incipient și embrionar de la mijlocul secolului al XVIII-lea, de esență nobiliar-habsburgică, cuprinse în Sancțiunea Pragmatică și legile din 1741-1744, le-au combinat și le-au coroborat cu realizările înfăptuite în timpul scurtului și parțialului dualism modern din primăvara și vara anului 1848, pentru a le folosi ca pe un fel de rețete concentrate în vederea înfăptuirii dualismului perfectat din 1867.

Cu alte cuvinte, politicienii maghiari au refolosit într-o conjunctură internă și externă favorabilă diplomele, legile și privilegiile vechi și prăfuite, dreptul istoric de stat al Coroanei Sf.Ștefan și constituționalismul și parlamentarismul strâmb, strâmt și parțial din 1848, care însemna libertate pentru națiunea maghiară și asuprire pentru cele nemaghiare, pentru consolidarea și edificarea sistemului dualist de stat.

În Articolul de Paști din "Pesti Napló" din 1865, Deák susține că nu există incompatibilitate între constituția Ungariei și unitatea Imperiului, ceea ce permite ca statele ereditare austriece și Ungaria istorică să poată coexista fără să se absoarbă una pe alta. Pornind de la Sancțiunea Pragmatică, de la asigurarea unității Imperiului, Deák se pronunță pentru unitate în diplomație și apărarea comună de unde rezulta unitatea armatei și a comandamentului suprem. Dar restul

raporturilor armatei cu puterea civilă (recrutare, durata serviciului, administrație) urmau să cadă în competența și sarcina parlamentului Ungariei, care făcuse acest lucru și în secolul al XVIII-lea, fără ca armata Imperiului să sufere din această cauză. Toate cheltuielile comune erau rezolvate și suportate în comun, fiecare din cele două state urmând să participe cu cote părți fixate de comun acord. Dar preocuparea resurselor comune trebuia efectuată de fiecare stat cum dorea, cu mijloace și după proceduri proprii.

Parlamentul central imperial nu era legal și nici necesar fiindcă problemele comune se vor rezolva prin comisiile parlamentare și instituțiile mixte alcătuite după principiul parității; în schimb, era imperios necesară numirea unui guvern responsabil maghiar. Iar în parlamentul Ungariei trebuiau neapărat invitați și încadrați deputații Croației și Transilvaniei, indiferent de răspunsul pe care-l vor da cele două provincii la o asemenea invitație. Principalul era - spune Deák - să se dea satisfacție dreptului.

Nu este greu de observat la ce anume "drept" se gândea omul politic maghiar, fiindcă aici era vorba de revalidarea legilor centralizatoare și a constituției din 1848. Respectarea acestora trebuia să stea la baza tratativelor cu Dinastia și guvernul sau parlamentul austriac. Odată convocată Dieta și guvernul întrunit parlamentul și Monarhul se vor pune de acord, se va face încoronarea legală, cu jurământ pe legile vechi, după care cei doi factori constituționali, parlamentul și regele, vor colabora în elaborarea și sancționarea legilor noi ale țării.

Evoluția ulterioară a evenimentelor urmează firul general stabilit de Deák, indiferent dacă, din anumite motive, perioada a fost împărțită în "înainte de Sadova" și "după Sadova". S-a considerat în general, că bătălia pierdută de Viena a favorizat scopurile liberalilor maghiari dualiști, au accelerat tratativele și au grăbit instalarea cabinetului Andrassy.

Înainte de Sadova, se convoacă Dieta de Încoronare de la Pesta, se asigură aici prezența reprezentanților Transilvaniei, se cheamă deputații Croației, se alege comisia parlamentară maghiară transleithană însărcinată să elaboreze proiectul de lege privind reglementarea afacerilor comune cu Cisleithania.

După Sadova se instalează cabinetul Andrassy, se votează elaboratul comisiei parlamentare centrale privind reglementarea problemelor comune și se realizează încoronarea legală, sub jurământ a lui Francisc Iosif I ca rege constituțional și legitim al Ungariei. Politicienii maghiari uzează și folosesc legea I din 1791, care dădea drept de vot universal nobilimii și legea II din 1848, care ratificase votul universal pentru nobili și fixase un cens electoral ridicat de 8 florini (fără capitație) pentru nenobili, pentru a exopera majoritatea în Dieta de la Cluj, din 1865. Iar majoritatea maghiară contrafăcută a acestei diete, făcând apel la legea I, a uniunii Transilvaniei cu Ungaria, din 1848, hotărăște că singurul for legal și deci, competent să discute "reglementarea" uniunii era Dieta de Încoronare de la Pesta. Aceasta însemna că în conformitate cu jogfolytonosság-ul din 1848, Transilvania trebuia privită, considerată și tratată, ca parte integrantă a Ungariei.

Dacă Francisc Iosif I și echipele sale gurvenamentale dirijate de Bach și Schmerling nu au acceptat timp de 17 ani constituția din aprilie 1848 sau legile uniunii Transilvaniei cu Ungaria (legea VII de la Pojon, I de la Cluj votate și sancționate în martie-iunie 1848), însemna că regele și miniștrii săi nu erau în legalitate, nu se încadrau în linia "constituțională" maghiară. Pentru a infirma "legal" opera pozitivă a legislativei sibiene, politicienii maghiari liberali dualiști recurg din nou la vechea și prăfuita legislație duală nobiliaro-habsburgică, la legile elaborate de Dieta Ungariei și sancționate de regii ei habsburgi încoronați legal - nu ca Iosif al II-lea care fusese în "ilegalitate" și în afara constituției țării - la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Încă în 1861, nobilii maghiari "îndreptățiți" în frunte cu contele Mikó - fiindcă credeau că doar lor li se cuveneau drepturile politice de stat, doar ei, nu și românii trebuiau să fie întotdeauna "îndreptățiți"- i-au scris lui Francisc Iosif I că nu era în drept să convoace Dieta la Alba Iulia (și desigur, nici mai târziu nu era în drept să o convoace nici pe cea de la Sibiu din 1863-1864). Și aceasta nu numai fiindcă o atare acțiune contravenea legilor și constituției maghiare din 1848. Dar, politicienii maghiari scrupuloși și meticuloși au găsit că Monarhul nu deținea în mod legal titlul de Mare Principe al Transilvaniei. Nefiind în mod legal Mare Principe al Transilvaniei, de aici decurgea din punct de vedere al jogfolytonosság-ului maghiar, că toate măsurile, rescriptele și ordinele efectuate de Monarh și miniștrii săi din regimul schmerlinghian erau tot de atât de "ilegale".

În consecință, "ilegal" era și rescriptul de convocare a Dietei sibiene, "ilegale" erau și legile elaborate de ea, cu toate semnăturile de sancționare ale Marelui Principe. De ce Francisc Iosif I nu era în mod legal Mare Principe al Transilvaniei și toate măsurile lui erau octroate și anticonstituționale? Fiindcă - spuneau juriștii și politicienii maghiari - legile din 1790-1791, care trebuiau doar socotite valabile, dacă și Sancțiunea Pragmatică din 1723 era proclamată drept validă încă, elaborate de Dieta Ungariei, într-o perioadă în care reînviau elemente duale în legislația nobiliar-habsburgică, stipulau, în mod expres și categoric, că Habsburgii posedă Transilvania în unica lor calitate de regi legitimi ai Ungariei. Ori lui Francisc Iosif I îi lipsea tocmai calitatea constituțională de bază, și anume, nu era rege legitim al Ungariei pentru a fi în mod legal și Mare Principe al Transilvaniei.

De aceea deakștii dualiști s-au înțeles cu Monarhul să jure sub cerul liber pe legile și constituția din 1848, să revalideze de fapt multe din legile sancționate de predecesorul său în 1848, să sancționeze legile elaborate de Dieta de Încoronare în spiritul celor din 1848 sau pur și simplu reeditate și reelaborate cu mici completări de amănunt, ca de exemplu, cea a "reglementării" uniunii, pentru ca puterea de stat să fie împărțită și Ungaria Mare să fie proclamată și să devină în practica guvernamentală stat național "maghiar" unitar.

Unul din scopurile politicienilor liberali dualiști era să abroge legile sibiene pe cale așa-zis constituțional legală, întrucât spiritul acestor legi era incompatibil cu existența unicei națiuni politice maghiare și cu impunerea monopolului limbii maghiare în viața de stat. Iată cu ce sofisme juridico-istorice reacționare, cu ce legi emenate de corpuri și caste privilegiate manevra nobilimea maghiară și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a nega drepturile politice românești, pozitive și democratice, obținute în 1863-1864.

Dar legalitatea incontestabilă a legislației sibiene izvora tocmai din drepturile naturale și politice imprescriptibile ale majorității locuitorilor Transilvaniei la a-și asigura o viață constituțională democratică, de a-și proteja limba, naționalitatea și autonomia pământului strămoșesc pe care-l locuia fără întreruperi de 17 secole. De la revoluția franceză, în Europa democratică și civilizată pereții înguști care adăpostiseră castele privilegiate nobiliare sau s-au năruit cu totul sau erau în curs de prăbușire. Dar nobilii și politicienii maghiari refoloseau niște legi culese din praful dietelor aristocratice, pe care le conectau și le coroborau cu legile unionist-centralizatoare din 1848, cu scopul clar de a lovi și a stopa progresele principiului egalității și democrației naționale și de a făuri statul "național" maghiar "unitar" în tot cuprinsul teritoriilor Sf.Ștefan.

În fond nu puteai face din națiunea maghiară o națiune dominantă și suprapusă, dacă nu refoloseai mereu legi și prevederi vechi și perimate, care consfințiseră privilegiile pe baza originii și acordau monopolul funcțiilor și a puterii vârfurilor societății. Dar acesta este un indiciu sigur că constituționalismul maghiar nu era atât de merituos, modern și democratic, pe cât îl popularizau și prezentau mentorii și susținătorii lui.

Nu trebuie trecut cu vederea faptul că cele două legi ale uniunii Transilvaniei cu Ungaria din 1848 au fost emenate de două corpuri legislative compuse pe baze feudale; parlamentele burgheze ale Ungariei, cel întrunit în iunie 1848 și cele din 1861 sau din 1865-1868, unde majoritățile maghiare mai cuprindeau și câțiva nenobili, le-au privit ca expresia națiunii maghiare, ai căror șefi politici în covârșitoare majoritate nobili, doreau să stăpânească popoare și teritorii care nu erau maghiare.

Reprezentanții românilor au susținut însă, pe bună dreptate, că legile uniunii elaborate de corpurile legiuitoare feudale, nu reprezentau interesele poporului - acesta fiind exclus de acolo - ci pe cele ale aristocrației și nobilimii maghiare. Aceasta, fiind și înainte privilegiată din punct de vedere juridic, administrativ și legislativ, a făcut și a croit din națiunea ei tot o națiune privilegiată sau domnitoare.

Cu toate meritele în privința eliberării de iobăgie și a împrumutării sau a egalității civile și individuale proclamate de aceste diete, pentru care au luptat, de altfel, multă vreme și alături maghiarii, slavii și românii, nobilii deputați maghiari nu erau în drept să vândă sau să jefuiască poporul român din Transilvania de naționalitate și de patrie, pentru a-l trece în Ungaria împreună cu pământul strămoșesc și divizându-l în cetățeni și indivizi singuratici "egali îndreptățiți" să-l alipească și să-l cuprindă în unica și marea națiune civilă sau politică maghiară.

S-a afirmat că Francisc Iosif I, în perioada anterioară Sadovei, ar fi preferat ca uniunea Transilvaniei cu Ungaria, să fie astfel tranșată încât să se țină cont și de interesele românilor și sașilor (fapt ce fusese neglijat complet, în primul caz, și parțial în al doilea). Monarhul s-ar fi așteptat ca, după ce a sancționat în principiu uniunea, să se realizeze un fel de "conciliere pacifistă". În acest scop, ar fi

lăsat să se înțeleagă că nici după sancționarea formală a uniunii, problema raporturilor dintre Ungaria și Transilvania nu trebuia privită ca definitiv tranșată¹⁸, doar în sensul unilateral maghiar din 1848.

Este adevărat că în rescriptul de convocare a Dietei din Cluj se recomanda "revizuirea" legii uniunii din 1848. Formal și privind lucrurile doar din punct de vedere teoretic, însăși ideea revizuirii ne-ar face să credem că monarhul era nemulțumit de felul cum se hotărâse uniunea la 1848 și de aceea o dorea revizuită și îmbunătățită sau era, la un moment dat, înclinat spre realizarea acelei "concilierii pacifiste". În același rescript se recomanda să se țină cont atât de interesele Ungariei cât și de cele ale Marelui Principat al Transilvaniei; iar dacă Dieta sibiană era desființată, în schimb, legislația sibiană nu era abrogată.

În rescriptul din 25 decembrie 1865 care, la cererea majorității maghiare contrafăcute a Dietei din Cluj, chema deputații Transilvaniei la Dieta de Încoronare de la Pesta, se menționa că menținerea legilor Transilvaniei emise până atunci - pe români îi interesau în cel mai înalt grad legile din 1863-1864 - nu se altera cu nimic și se recomanda din nou garantarea drepturilor diferitelor naționalități și confesiuni. Unii au afirmat că împăratul sau chiar și Deák, ar fi agreat ideea ca uniunea să se reglementeze pe bază de compromis, adică prin păstrarea unor forme modeste de autonomie locală, dar că acest lucru a fost viu combătut de politicienii maghiari din Transilvania¹⁹.

Aceștia doreau contopirea totală, întrucât în orice formă de autonomie locală, oricât de modestă ar fi fost ea, vedeau un teren de afirmare a națiunii și limbii române și asigurarea posibilității de păstrare a unor poziții românești importante în administrația locală de stat. În general s-a afirmat că această poziție a Monarhului, favorabilă "concilierii pacifiste" s-a manifestat înainte de Sadova, dar că după Sadova, Împăratul aflat și mai mult la discreția politicii liberale maghiare, nu a mai fost în situația de a putea cere garanții privind statutul politic al românilor și sașilor. El a acceptat fără rezerve punctul de vedere maghiar, privind uniunea și contopirea administrativă directă a Transilvaniei cu Ungaria și abrogarea legislației sibiene.

Iuliu Andrassy a fost la împărat după Sadova "când Ungaria își dicta dorințele" și a spus că uniunea Transilvaniei cu Ungaria nu mai putea fi considerată doar din punctul întăririi forței nobilimii maghiare și a Ungariei. Înfăptuirea ei trebuia privită în primul rând din punct de vedere dinastic și monarhic, uniunea fiind necesară spre a constitui o contrapondere în fața succesului reputat de principiul naționalităților în Europa prin Unirea Principatelor²⁰.

Contele maghiar avea dreptate când afirma că uniunea favoriza atât Ungaria cât și Dinastia ei. Până în 1865, Francisc Iosif I și miniștrii săi austrieci n-au acceptat uniunea Transilvaniei cu Ungaria fiindcă se întărea prea tare Ungaria și nobilimea maghiară din ambele părți. Deci în această perioadă problema apartenenței Transilvaniei a fost o chestiune de putere în cadrul luptei dintre Ungaria și Austria, dintre clasele conducătoare maghiare și austriece.

În primăvara și vara anului 1848, Viena cedase Transilvania Ungariei, pe care aceasta o păstrează forțat până în vara lui 1849. Dar, după aceea, Viena reîncadrează într-un sistem de stat centralizator în jurul ei Transilvania între 1849-1859. Apoi îi acordă autonomie în regimul schmerlinghian (1861-1865), infirmând astfel, în ambele regimuri uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Dar în 1865, Curtea cedează din nou, și de data aceasta de bună voie și în mod deliberat Transilvania Ungariei, fiindcă, uniunea întărind Ungaria, întărea implicit Austria, dinastia și unitatea Monarhiei habsburgice bicentralizatoare în jurul celor două metropole Viena și Pesta. Ele se sprijineau acum reciproc în menținerea statelor lor istorice, corelate și legate prin instituții și organisme comune.

În 1865, cercurile dinastice și liberalii austrieci, renunțând la vechea idee, care a rămas mai mult idee decât practică guvernamentală solidă și îndelungată de stat, a creării acelei Gesamtmonarchie în jurul Vienei, acceptă binecunoscutul dicton politic "în locul imposibilului stat unitar, o suficientă unitate de stat", enunțat tot de ideologii germani din Monarhie²¹.

Deci, în noul context politic, uniunea Transilvaniei cu Ungaria întărea Dinastia și cercurile conducătoare maghiare și austriece din Monarhie împotriva consecințelor nefaste pentru ele a progresului înregistrat de principiul naționalismului militant și eliberator în mișcare. În acest caz ne putem întreba ce valoare sau pondere practică aveau intențiile tronului privind "concilierea pacifistă" în legătură cu Transilvania sau cât de serios se gândea Monarhul să-i protejeze pe românii și sașii Transilvaniei? Noi credem că în nici un caz nu dorea să-și strice din cauza lor bunele relații cu clasele conducătoare maghiare.

De aceea, considerăm că supozițiile privind rezervele și garanțiile dorite, cerute sau recomandate de Monarh, înainte de Sadova, în legătură cu modalitatea realizării uniunii, nu au valoare

și pondere practică serioasă nici în determinarea mersului evenimentelor și a bunului mers al tratativelor cu maghiarii și, cu atât mai puțin, în fixarea vreunui statut special al Transilvaniei, asemănător cu cel al Croației.

Realizarea, sub patronajul Curții, a unui compromis româno-maghiar asupra Transilvaniei, comparabil cu cel maghiaro-croat asupra Croației (Nagodba), ar fi presupus existența în dialog a doi factori politici; or așa cum au dovedit-o evenimentele, națiunea română a fost ignorată complet și nu i s-a permis să se manifeste în Dietele de la Cluj și Pesta ca factor politic constituțional, obligatoriu și deliberativ, așa cum era de fapt îndreptățită.

În concluzie, în Transilvania n-a avut loc nici un dialog și nici un compromis, ci doar un dictat politic. De bine, de rău, croații și-au păstrat și în anii tratativelor austro-maghiare și după aceea Dieta de la Agram (Zagreb), pe când Transilvaniei i-a fost dizolvată Dieta de la Sibiu și chiar cea reacționară de la Cluj a fost amânată sine die, pentru ca, la 20 iunie 1867, să fie abrogată definitiv odată cu legislația sibiană din 1863-1864.

De fapt ce valoare practică puteau avea recomandările formale imperiale din 1865 privind "revizuirea" uniunii din 1848 și garantarea drepturilor naționale și confesionale ale nemaghiarilor din Transilvania când prevederile electorale pentru Dieta clujeană se inspirau direct din legislația dualistă incipientă din 1791 și din cea recentă din 1848, ultima stând și la baza alegerii deputaților Transilvaniei din Dieta Ungariei, și ambele fabricând artificial o majoritate maghiară.

Principiile democratice ale egalității naționale și ale reprezentării dietale proporționale au fost ignorate în ambele cazuri; în 1848 a fost folosită legea electorală feudală din 1791, pe care Șaguna o califică, pe drept, ca o "reminiscență jalnică", combinată cu censul de 8 florini (fără capitație), iar în 1865 varianta burgheză preluând din cea veche, asigura majoritatea pe seama maghiarilor, cu scopul de a nesocoti dreptul celui mai numeros popor din Transilvania de a participa în măsura și proporția cuvenită la hotărârea soartei pământului strămoșesc (exact ca în 1848).

Dacă, în 1863, Dieta de la Sibiu a fost aleasă de un corp electoral ce însuma 90.000 de oameni, în 1865, corpul electoral al Dietei din Cluj se reduce la 55.400 alegători²², majoritatea fiind formată de privilegiații nobili, adică tocmai din ce n-aveau sau aveau insignifiat de puțin, românii, întrucât nobilimea mare era aproape exclusiv maghiară. Era un lucru îndeobște cunoscut că sistemul electoral bazat pe un drept sau privilegiu de naștere nobiliară sau aristocratică, combinat cu un cens ridicat de avere, constituia o armă eficientă folosită de nobilimea maghiară în păstrarea puterii sale în stat prin excluderea celorlalte clase și națiuni ale societății.

În Dieta clujeană (1865), 1.200.000 de români erau "reprezențați" de 14 deputați aleși și 34 regaliști (deputați numiți de Monarh), iar aproximativ 600.000 de maghiaro-secui aveau 198 deputați aleși și regaliști la un loc. Majoritatea maghiară contrafăcută era evidentă și copleșitoare. Avea dreptate distinsul prelat unit Ioan Antonelli, când arăta că situația din 1865-1866 era asemănătoare cu cea din 1848 și califică Dieta clujeană ca o "satiră fără exemplu în istoria parlamentară a popoarelor"²³.

Mitropolitul Șuluțiu afirma just că grație celor două legi electorale, deputații români minoritari erau puși în situația umilitoare de a deveni o "lipitură ad status et ordines din 1791"²⁴. Ce șanse avea însă legea uniunii din 1848 de a fi revizuită sau îmbunătățită în 1865 de politicienii maghiari, care, timp de 16 ani, n-au făcut altceva decât să ceară și să acționeze tocmai pentru reînvierea și revalidarea complexului juridico-constituțional din 1848? În 1861 scurta Dietă pestană, Guvernul maghiar al Transilvaniei, în anii următori majoritățile maghiare din comitetele comitatense și scaunale, n-au făcut altceva decât să pretindă hotărât respectarea "in integrum" a legilor unioniste VII și I din 1848. Tot în virtutea lor, majoritatea politicienilor maghiari au boicotat Dieta din Sibiu, lucrările și hotărârile ei. Toate aceste manifestări s-au aflat în opoziție cu Viena. Putea presupune cineva, în mod serios, că majoritatea maghiară a Dietei clujene din 1865, care acționa într-o perioadă în care politicienii dualiști s-au ridicat "ca uleiul deasupra apei" și au obținut sprijinul Vienei, va face altfel și va slăbi sau modera zelul exclusivist și centralizator de la 1848?

Era clar că o asemenea posibilitate rămânea exclusă, după cum, era tot atât de clar, că, indiferent ce dorea sau nu dorea Monarhul, el, odată intrat pe terenul maghiar legal pașoptist, n-a mai constituit un factor de decizie în afacerile interne ale Ungariei Mari, care au trecut în competența și puterea politicienilor dualiști încă din 1865. Este adevărat că din punctul de vedere al continuității de drept maghiar, însăși convocarea Dietei de la Cluj, din 1865, și chiar ideea existenței unei diete

separate pentru Transilvania, era nelegală și se afla în contradicție aparentă cu legile din 1848, politicienii maghiari susținând întotdeauna că ultima dietă "legală" a Transilvaniei, a fost cea din 1848, de la Cluj, care a proclamat legea uniunii.

La prima vedere s-ar putea pune întrebarea: dacă șefii maghiari erau atât de consecvenți, meticuloși și "principiali", de ce nu au boicotat, în 1865, Dieta separată a Transilvaniei? Nu au fost, însă, inconsecvenți cu ei înșiși dualiștii maghiari, fiindcă, cu asentimentul tronului, ei și-au asigurat majoritatea dietală și implicit puterea de decizie. Și această majoritate a intrat în Dieta clujeană cu un singur scop: să-i nege din interior competența și să transfere rezolvarea chestiunii pentru care a fost convocată singurului factor "legal" și "competent", Dieta maghiară de la Pesta.

Deci, politicienii maghiari din Transilvania, n-au pierdut în fond nimic și nici n-au cedat nimic din terenul lor "legal" din 1848, refuzând practic să revizuiască sau să îmbunătățească ceva. În zadar recomandă deputatul sas Maager, care făcea parte din grupul săsesc autonomist condus de Rannicher, ca Dieta clujeană să valideze legile Dietei sibiene din 1863-1864, ceea ce, fără îndoială, ar fi corectat și modificat substanțial nedreptățile și inegalitățile naționale din 1848. Tot în van remarca Mitropolitul Șuluțiu că, dacă în 1848, națiunea română nu avusese și nu primise nimic, dat fiindcă în 1863-1864 i s-au acordat drepturile politico-naționale în mod legal și constituțional, ea va milita cu hotărâre pentru susținerea acestui statut democratic și echitabil, mai ales că românul ținea mult la proverbul său "ce e în mână nu-i minciună"²⁵.

Acestea erau recomandări adresate nobililor și deputaților maghiari de a se adapta spiritului timpului și principiului egalității naționale între popoare, fenomen progresist ce se putea realiza prin ratificarea legislației sibiene. Dar refuzul rămâne același, fiindcă, ei se țineau strâns de continuitatea lor constituțională exclusivistă, negând, implicit, orice modificare constituțională ivită pe parcurs, oricât de pozitivă și capabilă ar fi fost ea pentru înfăptuirea unei adevărate înțelegeri și înfrățiri democratice între români și maghiari înconjurați de o adevărată mare slavă.

Să nu uităm că dacă s-ar fi re acordat legal dreptul naționalității politice și al limbii române de stat pe seama românilor Transilvaniei istorice (Ardeal) era inevitabil ca tocmai prin uniune acest drept să se extindă asupra românilor bănățeni, crișeni și maramureșeni. Mitropolitul Șuluțiu vedea în toți aceștia o forță politică considerabilă, capabilă să-și apere interesele fundamentale și pe care o dorea respectată de maghiari²⁶ și de statul ungar pe cale de reconstituire. Dar politicienii maghiari, prieteni cu supremația și nu cu democrația, doreau să evite tocmai federalizarea Ungariei și transformarea ei într-o asociație de națiuni politice egale în drepturi.

În acest context indubitabil de fapte și realități, conducătorii români au făcut din vechea autonomie de stat a pământului strămoșesc al Transilvaniei și din recenta legislație sibiană o solidă și proprie "continuitate de drept", opusă celei maghiare. Ea a fost transformată în axul programatic fundamental al mișcării naționale, ancorat la rândul său adânc în programele și principiile românești din 1848-1849. Acestea, și atunci, și la începutul dualismului au rămas incompatibile cu politica și practica guvernamentală ungară.

Note

1. Date generale despre geneza dualismului austro-ungar la Dumitru Suci, **Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848-1867**, în manuscris la Editura Albatros; Idem, **Considérations sur les structures de l'autorité d'Etat pendant 1848-1867 dans la Monarchie des Habsburg et la situation politique des nations non Hongroises et non Allemandes**, în "Nouvelles Etudes d'Histoire", VIII, 1990, p.173-194; în românește **Monarhia Habsburgică și situația politică a națiunilor nemaghiare și negermane între 1848 și 1867**, în "Steaua", XLI, sept.1990, p.56-62.
2. E.Andics, **Szécheny and Metternich**, în "Etudes Historiques Hongroises", I, p.469-497.
3. George Barany, **Hungary. The Uncompromising Compromise**, în "Austrian History Yearbook", vol.III, 1967, p.345.
4. Suci, **Antecedentele dualismului**.
5. Biblioteca Centrală de Stat, Colecții Speciale, București, Fond Brătianu, L VII/1. Scrisoarea lui Ludovic Steege expediată lui Dimitrie Ghica din Viena la 12 februarie 1869.
6. E. Kraehe, **Foreign Policy and the nationality problem in the Habsburg Monarchy, 1800-1867**, în "Austrian History Yearbook", 1967, III, p.4-41.
7. Louis Eisenman, **Le compromis austro-hongrois de 1867. Etude sur le dualisme**, Paris, 1904, p.75; marele istoric și patriot ceh Palacky a intuit cu precizie că sistemul dualist a fost instituit pentru scurt timp la 1848. Dar elemente dualiste habsburgo-nobiliare au existat, în condițiile specifice structurilor vechi din Ungaria secolului al XVIII-lea și pe vremea Mariei Thereza. În 1860-1861 deși planurile dualiste ale liberalilor unguri nu s-au putut impune, totuși, Palacky, prevede că ele vor reuși în scurt timp, și se teme, încă de atunci, de instaurarea regimului dualist. Vezi Joseph F. Yacek, **Palacky and Austrian-Hungarian Compromise of 1867**, în "Der Österreichisch-Ungarische Ausgleich, 1867, Bratislava, 1971, p.558; "Albina", II, 1867, nr.4-111 scrie cu o lună înainte de instaurarea cabinetului Andrassy că dualismul e "Fătul anilor 1848-1849"; vezi și Suci, **Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 și 1868**, în "Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar", Cluj-Napoca, 1978, p.84-157; Idem, **Lupta naționalităților din imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea**, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj", XV, 1972, p.174-180; Idem, **Antecedentele dualismului...**
8. C.A. Macarney, **The Habsburg Empire. 1790-1918**, London, 1969-1971, p.493, 536-539.
9. Idem, **op.cit.**, p.478. Victor Tapié vede legătura dintre dualismul istoric incipient și embrionar de natură nobiliaro-habsburgică de pe vremea Mariei Thereza și cel din secolul al XIX-lea când scrie: "Într-un anume sens, acest ireductibil particularism al Ungariei în ansamblul țărilor danubiene dădea o bază asocierii celor două state diferite prin constituția și regimul lor politic și pregătea pentru dificultățile secolului următor, avantajele și pericolele soluției dualiste", vezi Victor Tapié, **Monarchie et peuples du Danube**, Paris, 1969, p.205. R.A. Kann afirmă că premisele legale ale Compromisului din 1867 derivă din Sancțiunea Pragmatică din 1722-1723, care a constituit un eveniment decisiv în istoria constituțională a Monarhiei, vezi R.A. Kann, **The Austro-Hungarian Compromise of 1867 in Retrospectives. Causes and Effects**, în "Der Österreichisch...", p.32.
10. Macartney, **op.cit.**, p.539.
11. Kosáry Domokos, **Szabadságharc és kiegyezésköyöt. Reflexiok egy témához**, în "Történelmi szemle", 1969, vol.12, nr.3-4, p.337-344.
12. Eisenman, **op.cit.**, p.1.
13. Zacek, **Palacky and....**, p.558-563.
14. Zacek, **op.cit.**, p.564.
15. Pentru Rusu care a afirmat în iulie 1840 că raporturile dintre Curte și nobilimea ungară se vor aranja în viitor după principiul: "Tu morbum curas illius, ille tuum", vezi Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suci, Mírcea Popa și Gelu Neamțu, **George Bariț și contemporanii săi**, vol.III, București, 1976, p.377. Ioan Maniu intuiește în 1861 că Dinastia și Austria se vor împăca cu și vor îmbrățișa aristocrația maghiară precum părintele biblic I-a strâns la pieptul lui pe fiul rătăcitor întors acasă, vezi D. Suci, **Acțiuni politice....**, p.114. Opinia lui Babeș în această privință în "Albina", II, 1867, nr.4-11 și George Cipăianu, **Vincentiu Babeș**, Timișoara, 1980, p.30. Pentru Axente Sever care merge în 1860 la Împărat ca să-i ceară să nu-i de pe români pe mâna ungarilor așa cum a făcut unchiul său prin constituția din aprilie 1848 și nici să nu-i uite cum a făcut același Monarh în 1849-1850, vezi Biblioteca Academiei Române, București, Manuscrise române, nr.992, f.278.
16. Apud Péter Hamák, **A Kiegyezés historiográfiához**, în "Váloság", 1973, nr.12, p.16-24.
17. Rondo Cameron, **La France et le développement économique de l'Europe. 1800-1914**, Paris, 1971, p.141-210; p.255-256.

-
18. Despre consecințele importante ale articolului de Paști vezi Macartney, **op.cit.**, p.539; Jacques Droz, **L'Europe Centrale. Evolution historique de l'idée de "Mitteleuropa"**, Paris, 1960, p.144; Eisenman, **op.cit.**, p.393-398. Ultimul autor vorbește de reconcilierea pacifistă în problema Transilvaniei la p.464-465. pentru legătura dintre opiniile politicienilor maghiari deakști și legislația nobiliaro-habsburgică din 1791, folosită în scopul invalidării legislației sibiene democratice din 1863-1864, vezi Gazeta Transilvaniei, XXIX, 1865, nr.72.
19. "Transilvania", VIII, 1875, nr.41.
20. Eisenman, **op.cit.**, p.465.
21. Idem, **op.cit.**, p.378.
22. Ladislau Gyemánt, Pompiliu Teodor, **Clujul în timpul revoluției de la 1848 și a regimului neoabsolutist și liberal**, în "Istoria Clujului", Cluj, 1974, p.275.
23. **George Bariț și contemporanii săi**, vol.III, p.236-237.
24. Teodor V. Păcățianu, **Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana ungară**, vol.III, Sibiu, 1905, p.805.
25. Idem, **op.cit.**, p.788; 801.
26. **George Bariț și contemporanii săi**, vol.IV, București, 1978, p.386-388. Despre alternativa și evoluția Ungariei spre dualism vezi și Szabad György, **Forradalom és kiegyezés választóján (1860-1867)**, 1967 și lucrarea clasică a lui Andrásy Gyula, **Az 1867-iki kiegyezésről**, Budapest, 1896. Perioada tratată pe larg în **Erdály története, hamadik kötet. 1830-1831 napjainkig**, szerkesztette Szász Zoltán, Budapest, 1986.

1.3. DATE PRIVIND SITUAȚIA POLITICĂ ȘI CONFESIONAL-ȘCOLARĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN PRIMA DECADĂ A DUALISMULUI

Alexandru Boieriu, viceprotopopul unit al Odorheiului, a raportat Consistoriului din Blaj, la 6 iunie 1877, că situația națională și confesională a românilor din secuime a început să se deterioreze treptat o dată cu apariția contradicțiilor naționale în stat. Anul 1848 a agravat persecuțiile suferite de românii din zonă, iar declanșarea crizei orientale - în cadrul căreia s-a desfășurat și Războiul de Independență al României - i-a exasperat pe unguri și pe preoții lor de toate confesiunile atât de mult încât au întezit politica de maghiarizare alegând ca procedeu preferat trecerea românilor uniți la romano-catolicism sau în alte cazuri la religia reformată din comunele în care s-au efectuat convertirile. În legătură cu convertirea uniților la ritul latin, ce a fost reglementată prin legi și condiționată de anumite criterii, viceprotopopul a constatat că maghiarii n-au respectat prevederile din 1873, care au exclus seducerea, amăgirea sau forțarea și au fixat anumite referințe și raporturi egale între riturile catolice, din cauză că erau nerăbdători să-i cuprindă pe românii de aici în sânul lor.¹

Alte mărturii documentare au confirmat realitatea că românii din secuime au fost supuși de timpuriu deznaționalizării prin intermediul trecerii forțate la confesiunile maghiare încă la începutul secolului al XIX-lea când s-au manifestat mai direct "frecările națiunilor patriei" de care a amintit prelatul Boieriu. De fapt, fenomenul s-a produs și în alte structuri și epoci, dar cu procedee asemănătoare, în perioadele care au precedat epoca modernă², deci înaintea procesului formării națiunilor și a conștiințelor naționale. Dar o investigație sociologică efectuată discret de Basiliu Bașiotă, judecător la Odorheiu Secuiesc, în anii 1876-1877, a fost de natură să dezvăluie aspecte ale desfășurării procesului la începutul secolului al XIX-lea. La 13 mai 1876, judecătorul, român de naționalitate, dar magistrat în justiția maghiară, i-a dezvăluit lui Barițiu că trăind în mijlocul românilor și secuilor a fost în măsură să le cunoască soarta și s-a gândit ca printr-un articol să dezvăluie opiniei publice anumite realități deoarece nu era lipsit de interes ca lectorii revistei "Transilvania" să afle despre viața și suferințele unuia și despre răutatea și datinile cele sălbatice ale altuia³. Barițiu i-a acceptat și raționamentul și materialul astfel că investigația sociologică a lui Bașiotă a cunoscut lumina tiparului, dar din motive de precauție a apărut sub pseudonimul Klitos. Inițial autorul l-a rugat pe redactor să corecteze stilul articolului și eventualele greșeli ce s-au strecurat deoarece n-a avut fericirea să studieze limba maternă⁴.

Bașiotă și-a exprimat compasiunea pentru soarta amară a preotului român de la biserica din Odorhei care a făcut eforturi constante timp de 3 decenii pentru a menține câteva mii de "români" în credința strămoșilor. Dar de fapt acești "români" nu mai erau în fond români, ci unguri, nu știau o boabă românește, slujbele la biserică și la înmormântări trebuiau făcute în maghiară pentru a fi înțelese deoarece în caz contrar credincioșii ar fi uitat cu totul că sunt de religie română. Cărțile bisericești erau vechi și zdrențuite, biserica era aproape o ruină, clopotele nu se puteau trage prea tare deoarece cădeau din creștătorile lor și exista pericolul să-l ucidă pe preot, iar podeaua era și ea putredă. Situația nu se putea ameliora fără 300 fl. v.a. "Românii" din satele înconjurătoare nu aveau nici zelul nici puterea de a acorda bani, deși unii știau că au fost români și prin religie credeau că mai sunt încă, dar erau conștienți că au fost siliți din moși-strămoși să-și părăsească limba, să vorbească numai ungurește deoarece nu rareori a vorbi românește în această zonă echivala cu a te juca cu viața.

Bașiotă a relatat cazul unor coloniști recentți din pasul Ghimeșului așezați aici cu 50-60 de ani înainte din comunele Feleacu, Vulcani sau din alte localități românești situate în scaunele Sighișoarei, Cohalmului, în comitatul Albei Superioare. Descoperirea acestui caz a fost făcută întâmplător. Bașiotă a văzut pe străzile Odorheiului un grup de bărbați a căror îmbrăcăminte era românească și le-a vorbit românește. Unul din ei a răspuns însă: "nem vagyunk mi oláhok, csak apaink voltak az, de mi már nem vagyunk" (nu suntem noi români, numai părinții noștri au fost, dar noi nu mai suntem). Judecătorul intrigat l-a întrebat în maghiară pe unul cum îl cheamă și acesta i-a răspuns că numele lui e "Opra Ferencz" la care judecătorul i-a replicat că se vedea și după nume că era român și nu era cazul să ascundă în fața lui acest lucru. Interlocutorul a afirmat însă clar că el nu era român și l-a invitat să

---

1 Acest studiu a apărut și în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca", xxx, 1990-1991, p.89-122.

vorbească cu tatăl său Oprea Constantin, aflat în apropiere, care știe încă vorbi românește; l-a rugat, totodată, să facă lucrul cu mare discreție, dialogul să se desfășoare numai între patru ochi, deoarece dacă cineva ar spune preotului și artistiei comunale că bătrânul a vorbit românește, va avea de suferit atât el, cât și feciorii lui când se vor întoarce acasă.

Judecătorul l-a întâlnit pe Oprea Constantin și l-a invitat, împreună cu unul din feciorii lui, la hanul unei săsoaice care-i primea bine și pe sași și pe români. Bătrânul avea peste 80 de ani, dar era încă viguros la trup și la minte. Întrebările puse de Bașiotă erau menite să explice metamorfoza din români de religie ortodoxă în maghiari de confesiune romano-catolică. Bătrânul i-a relatat că era din comuna Feleac, de unde în 1817 au fost ridicate 28 de familii române, tot atâtea din comuna Vulcani și de 3-4 ori mai multe din jur. Capilor de familie li s-a spus că în alt ținut vor primi locuri bune și mai mari pentru cultivare, nu vor fi exploatați așa de rău precum erau atunci sub domnia de pământ și strămutarea era necesară pentru a ieși din starea gravă de sărăcie provocată de seceta și foametea precedentă.

Famiile românești au primit loturi și locuințe și au fost distribuite printre secui în pasul Ghimeș prin comunele Ghimeșlaca, Costelic și altele în locurile părăsite de secuii care au trecut în Moldova. După câțiva ani ele au adunat materiale pentru a-și zidi o biserică și au intenționat să-și aducă un preot de religia lor, dar li s-a cerut pe un ton categoric să se convertească și să frecventeze numai biserica catolică confiscându-li-se tot lemnul adunat până atunci. Românilor li s-a spus clar că nu mai au voie să se roage lui Dumnezeu și nici să vorbească între ei românește deoarece trăiau pe pământ secuiesc și dacă nu respectau ordinele vor fi puși "sub grea pedeapsă trupească" și li se vor confisca toate averile câștigate până atunci. Unii s-au supus, alții mai recalcitranți au fugit în Moldova, dar autoritățile de aici i-au trimis înapoi cu lanțuri la gât. Autoritățile secuiești i-au pus în butuci, i-au legat fedeleș și i-au flămâzint zile în șir, bătându-i cu bețele din când în când. Din această categorie a făcut parte și Oprea Constantin care a fost ținut nemâncat 4 zile și a fost onorat cu 50 de lovituri de bețe.

În aceste condiții toți românii au acceptat limba maghiară, pe care o vorbeau deja destul de bine și s-au convertit la religia catolică promițându-li-se în schimb iertare, redarea pământului și mod de conviețuire fără a suferi nici o vexațiune. Acceptarea a fost precipitată de amenințarea că dacă refuzau în continuare să se convertească li se va lua pământul, li se vor arde casele, copiii nu vor fi botezați, morții nu vor fi îngropați în cimitirele comunale. Imediat a început schimbarea numelor și prenumelor din Albu în Fehér, Drumarul în Utaszi, Savu în Szavuj etc., dar în cazul prenumelor cel mai adesea s-a folosit înlăturarea celor vechi, originale, și punerea altora maghiare: János, Gyurka, András, Pál etc. Oprea Constantin a afirmat că puțini din cei colonizați mai știau românește. El a avut 20 de ani când a fost colonizat împreună cu părinții, 2 frați și o soră și atunci știa numai românește, dar acum a uitat câte ceva din limba strămoșilor deoarece n-a vorbit-o nici măcar cu copiii lui fiind căsătorit cu o secuie ce nu permitea acest lucru. Chiar când uita să-și facă cruce după noul rit și în virtutea obișnuinței o făcea pe cea veche ortodoxă - adică de la umărul drept la cel stâng - nevastă-sa se înfură, lua cuțitul și-i zicea: "megint csinálsz a féle kutya oláh keresztet, mindjárt keresztül szurlak" (iarăși îți faci crucea aceea de câine valah, imediat te străpung).

Bașiotă a remarcat pe baza relatărilor bătrânului, dar și din cele știute de el că nu numai în trecut, ci și după Unirea Principatelor secuii au fost colonizați în România fiind bine primiți de boieri pe motiv că aveau nevoie de muncitori. Judecătorul se teme - în mod exagerat credem noi - că secuii duceau o politică favorabilă Ungariei și subminau statul național român și de aceea a preconizat ca "România, acea țară mândră și frumoasă, cu un regim național, cu limba de instrucțiune română, cu justiție mult mai bună, mai ieftină și mai promptă decât cea maghiară, cu inteligență adevărat europeană, cu oameni de stat atât de ageri și prevăzători, cu constituțiune căreia abia îi află păreche pe tot rotogolul pământului, ar trebui să se intereseze mai mult de împopularea pământului său cu membri din națiunea română".

Această soluție a fost motivată prin faptul că după instaurarea dualismului mulți români au fost deposedați de pământuri prin diferite tertipuri sau au emigrat pur și simplu de groaza maghiarizării. Indignat că unii secui condamnați de justiția maghiară pentru diverse delictes au ajuns administratori de moșii cu 10 galbeni pe lună sau institutori pe la curțile boierilor, la București sau la d-na Odobescu, Bașiotă critică sever și cu amărăciune guvernul și pe marii proprietari români pentru asemenea practici și recomandă cu tărie ca vastele câmpii ale României - inclusiv ale Basarabiei de sud realipită patrimoniului teritorial statal - să fie colonizate numai și numai cu români din

Transilvania, Banat și Ungaria (Crișana, Maramureș, Partium). Convingerea lui profundă era că instituțiile statului român trebuiau să fie astfel croite încât elementul românesc să rămână proprietar al teritoriului udat de sângele strămoșilor, iar pământul să fie un fel de *dominium sine fine* al națiunii române⁵. Din unele accente ale corespondenței - semnată de autor cu pseudonimul Klitos - se observă că Bașiotă s-a temut ca numărul proprietarilor de pământ de naționalitate străină să nu fie în creștere în România și a preferat ca soluție aproape generală ca ei să fie numai români fie din stat, fie din provinciile asuprite.

Coroborarea afirmațiilor lui Boeriu și Bașiotă confirmă faptul că nu numai uniții, ci și ortodocșii români din zona secuiască au fost maghiarizați. De asemenea se poate observa că existau unguri de religie greco-catolică sau ortodoxă, proveniți din strămoși români maghiarizați și unguri proveniți din români ce și-au pierdut nu numai naționalitatea, ci și religia străbună. Dar în legătură cu prima categorie se poate afirma că în plin proces de afirmare a națiunilor și a conștiințelor naționale - când naționalul a înglobat nu numai confesionalul, ci și factorul social⁶ - nu mai avea importanță păstrarea religiei străbune ca semn al originii române a unor secui deoarece suntem siguri că aceștia s-au manifestat în controversele și luptele naționale, îndeosebi ca maghiari, deci ca luptători cu o mentalitate și structură conceptuală maghiară. În acest context trebuie să admitem ca lucidă afirmația unor lideri naționali care au susținut că dacă românii își pierd libertatea individuală sau socială - adică proprietatea - le mai pot recupera într-un viitor sau loc mai favorabil, dar dacă își pierd naționalitatea aceasta nu și-o mai putea recâștiga niciodată. De aceea ei au declarat că fără naționalitate chiar și republica ar fi numai sclavie și întuneric⁷.

O dovadă în sprijinul celor afirmate o furnizează cazul concret al câtorva foști români uniți trecuți la romano-catolicism în urmă cu 15-30 de ani în comuna Sovata. La 2 iunie 1877, preotul Oprea Gheorghe îi scrie din Bezidu Nou protopopului Alexandru Boeriu că el nu putea tolera trecerile de la confesiunea unită la cea latină deoarece acestea contraveneau legii. Din acest motiv a întreprins o anchetă a cărei protocol i-l trimite pentru a fi înaintat Consistoriului unit din Blaj spre rezolvare⁸, deci în vederea revenirii celor în cauză la religia unită. Protocolul a fost întocmit după ce au fost anchetați 13 capi de familie din Sovata în prezența preotului romano-catolic Sebestjén Gábor și a celui greco-catolic Oprea Gheorghe asistați de juzii curatori și câțiva fruntași din parohiile lor. Cei interogați au recunoscut că au descins din tați greco-catolici și când s-au lipit de religia romano-catolică n-au avut permisiune episcopală. Dacă era nevoie de permisiune, cei convertiți l-au rugat pe preotul lor latin să o obțină neapărat de la forurile mai înalte și la invitația făcută de parohul unit de a reveni la religia părintească au răspuns categoric negativ subliniind în mod special că dacă nu vine aprobarea mai bine trec la religia reformată decât la cea greco-catolică⁹.

Este mai mult decât clar că acest răspuns categoric demonstrează că cei convertiți au fost pierduți atât pentru religia, cât și pentru naționalitatea română. Consistoriul blăjean a răspuns lui Alexandru Boeriu că legea din 1873 care reglementa convertirile de la o religie catolică la alta nu avea o putere retroactivă și deci nu se putea aplica nici în cazul comunei Sovata sau al comunei Madefalva - de unde i-a semnalat cazuri similare - și din moment ce creștinii convertiți din primul sat au răspuns cum au răspuns și au specificat că au trecut la ritul latin de bună voie, nu mai era nimic de făcut. Consistoriul n-a exclus ca neglijența preoților uniți din trecut în împlinirea funcțiilor sacre să fi facilitat părăsirea ritului greco-catolic. Drept urmare forul ecleziastic superior îi cere lui Boeriu ca în viitor să aducă dovezi clare despre seducerea sau forțarea uniților de a trece sau a-și boteza copiii în ritul latin - dar numai cazurile consumate după 1873 - deoarece fără ele nu putea interveni pentru înfrânarea activității pernicioase a preoților latini împotriva cărora s-a plâns¹⁰.

Chiar dacă cei convertiți în urmă cu 2-3 decenii - în timpul cărora s-au integrat pe deplin în religia și naționalitatea maghiară - au declarat în acest context că au făcut actul de bunăvoie ceea ce nu exclude însă seducerea, potrivit altor mărturii contemporane am văzut că trecerile la religiile ungurești au fost însoțite de acte brutale, de amenințări, intimidare, dar și promisiune privind bunăstarea materială și un trai mai ușor. Oricum, constatarea lui Boeriu privind brutalitățile ce au însoțit convertirile în zona secuiască, la 1848-1849, sunt confirmate de numeroase acte comise de unguri în timpul războiului civil. Desigur această situație se explică parțial și prin atmosfera încordată și nervoasă ce însoțește asemenea evenimente dar, pe de altă parte ea a fost provocată și de intoleranța crasă a autorităților de stat față de tot ce nu era maghiar, dublată de tendința constantă și ascendentă de a-i maghiariza pe români și slavi.

Chiar și țărani din zonă - ca de pildă Niculae Sîrbu, Stan Fărcaș, Sandu Ionaș și alții din comunele Vîrghiș, județul Covasna - au mărturisit despre "toate ticăloasele stările împrejur" prin care au trecut în 1848-1849. În octombrie 1848, după adunarea lor națională, frații maghiari i-au făgăduit preotului George Vătășan moarte de mucenic astfel că acesta i-a părăsit, sătenii rămânând ca oile rătăcite fără păstor sufletesc. La Paștele din 1849, când ungurii erau biruitori în Transilvania, domnul maior și kormanybisztos baronul Rauber i-a amenințat că-i omoară și le distruge toate bunurile dacă nu-și părăseau religia ortodoxă și nu treceau la cea unitariană așa că cea mai mare parte din săteni au îndeplinit ordinul spre a-și salva viețile și averile. Dar după înfrângerea kossuthiștilor, țărani, spre a-și salva sufletele, îl roagă pe protopop să intervină la episcop și Consistoriu pentru a elabora o hotărâre pe baza căreia să se poată întoarce la vechea lor religie pravoslavnică deoarece o doreau cu tărie și să-l reprimească ca preot pe George Vătășan.

De asemenea, peste o sută de familii române din Sîngeorgiu de Pădure au fost silite de preotul reformat și de provizorul Vereș al contelui Francis Teleki să se convertească prin jurământ la religia ungurească după ce preotul lor a fugit de frica maghiarilor. Materialele adunate de ei timp de 7 ani pentru a-și construi biserică de piatră (stânjeni de piatră, mii de cărămizi, varul) la care s-a adăugat lemnul de la biserică ortodoxă demolată au fost folosite la zidirea unei construcții solide pentru școala ungurească. Din cele 2 clopote românești unul a fost topit pentru fabricarea tunurilor, iar altul - cel mai mic - a fost dus la școala ungurească. În timpul guvernării kossuthiste, românii au stat sub neplăcuta cârmuire maghiară și sub păstorirea parohului ungar, dar după înfrângerea Ungariei și întoarcerea lui Vasile Rotariu, preotul cel vechi, au nesocotit jurământul stors prin teroare și s-au întors la părinteasca lor biserică ortodoxă. Dar acum nu mai aveau biserică, clopote, casă parohială, preotul locuia pe la alți creștini și trebuia să ceară permisiune pentru a oficia liturghia pe la casele lor.

O soartă asemănătoare a căzut și asupra românilor ortodocși din Moșuni și filiala Veța. Deși preotul lor n-a fugit, ci a rămas acasă, ei totuși au fost siliți să treacă la reformați. Clopotele de la biserică din Moșuni au fost topite pentru tunuri, iar biserică din Veța a suferit modificări în construcție, i s-au luat icoanele vechi și a fost transformată în biserică reformată în care a oficiat până nu demult slujbe calvine preotul ungar din Beuș, dar și acești români s-au întors în sânul bisericii strămoșești. Pe preotul din Mureșeni, Ștefan Iacovici, l-au arestat ungurii și l-au trimis la Cluj să sape șanțuri timp în care enoriașii lui au fost catolicizați, dar după înfrângerea lui Kossuth au trecut iarăși la ortodoxie.

Dar asemenea fapte s-au săvârșit nu numai în secuime, ci și în alte zone ale Transilvaniei, unde preoții au fost uciși în chinuri grele sau alungați, românii fie ortodocși, fie uniți au fost convertiți în catolicism, reformă, unitarianism după confesiunea consătenilor lor unguri, iar 41 de biserici românești au fost arse complet, și 319 au fost prădate. În aceste condiții conducerea bisericească unite și ortodoxe împreună cu autoritățile imperiale au alcătuit comisii pentru a anula convertirile forțate, a repara bisericile primind după revoluție ajutoare în bani, odăjdii, podoabe atât din imperiu, cât și din Principate. De peste Carpați au acționat cei de la mănăstirea Neamțului, boierul Gheorghe Sturza, Hurmuzachi, Kogălniceanu etc., iar brașovenii au oferit 4.000 de florini, alte sume au sosit de la comunitățile religioase de la Viena, dar cea mai considerabilă sumă a fost oferită totuși de împărat care a acordat 60.000 de florini ce trebuiau împărțiți egal celor două biserici române¹¹.

Unele observații formulate de intelectualii sau șefii politici români laici sau ecleziaști pe anumite zone privesc lucrul dintr-un unghi mai mult sau mai puțin îngust sau local și concluziile formulate poartă în mod fatal amprenta unor experiențe sau constatări parțiale. De aceea datele provenite din asemenea surse trebuie mereu coroborate cu altele pentru a reconstitui imaginea cât mai rotundă sau mai completă a situației politice românești din Transilvania ce se derula în strânsă legătură cu cea de peste Carpați și în această perioadă.

Astfel Basiliu Bașiotă, magistrat în justiția maghiară, dar de altfel un român bun ce a acționat - uneori indirect alteori direct - pentru afirmarea națiunii sale și pentru rezistența ei în fața politicii ostile dusă de regimul dualist, a exagerat criticile adresate moșierilor sau unor cercuri române din București pentru practicile lor de a primi sau chiar "prefera" pe secui în serviciile lor. Desigur cazurile relatate și constatate de el au fost reale, dar n-ar fi trebuit generalizate deoarece raportate la întreaga Transilvanie au fost puțin numeroase și nesemnificative față de situația de ansamblu. Era, de asemenea, exagerată și teama că secuii colonizați în România - foarte puțini în raport cu majoritatea covârșitoare românească a locuitorilor - ar putea constitui o primejdie pentru securitatea sau politica statului sau ar fi capabili să manevreze în voie pentru interesele și ambițiile guvernelor ungurești.

Mărturiile contemporane demonstrează clar că nu numai persoanele particulare, deci moșierii, dar și parlamentarii și guvernantii din statul princiar român au avut în vedere în primul rând încetățenirea și împroprietărirea românilor emigrați din Transilvania sau Basarabia - între 1856-1878 din partea ei nordică - de teama maghiarizării și rusificării¹² și nu colonizările cu elemente etnice străine. De exemplu, în iunie 1874, George Barițiu a discutat pe larg cu ministrul Vasile Boerescu despre brutalitățile ungare și acțiunea de colonizare cu români - nu cu străini - din provinciile românești aflate sub stăpânire străină în România și în sudul Basarabiei ce făcea atunci parte integrantă din ea¹³. Se ofereau cu multă generozitate - în jurul Ploieștiului sau în alte locuri - pogoane de pământ românilor transilvăneni pauperizați, iar în cazul celor proletarizați din comuna Cierghidu Mare se va avea în vedere împroprietărirea pe moșiile boierului Grigore Caracaș la Strâmba sau în sudul Basarabiei. În această comună care număra 200 de case trăia un speculant român ticălos agent al contelui Lazar de Szárhegy din Mediașfalău (Mureșeni) lângă Mureșoșorhei (Târgu-Mureș). Acesta a participat la un complot premeditat încropit cu scopul de a-i ruina pe consătenii și confrății lui, în folosul patronului său ungur. Dragoș i-a amăgit pe unii consăteni să ceară bani împrumut de la conte pentru a-i investi în niște afaceri dubioase, promițându-le că-i va ajuta să devină mai înstăriți. Contele s-a dus la fața locului și a avansat suma de 4.000 de florini, împărțiți în 100 sau 200 fl. de cap de familie. Împrumuturile au fost acordate pe 3 luni cu 40% dobândă. Sătenii n-au putut plăti la expirarea primului termen, așa că s-au capitalizat interesele, împrumuturile s-au prelungit pe încă trei trimestre până s-a ajuns la un an când nici un țăran român nu și-a putut plăti datoria cu averea mobilă, astfel că li s-a luat la toți pământurile ajungând proletari¹⁴.

În *Documentul de emigrațiune* eliberat de moșierul patriot Grigore Caracaș s-a specificat că proprietarul cedează pe veci la 30 de familii române din Transilvania, fiecăreia câte un lot de pământ lat de 10 și lung de 30 de stânjeni pe moșia Strâmba, din plasa Târgușorului, districtul Prahova. Deși în introducere s-a subliniat clar că era vorba de familii române, lucrul se repetă la condiții, unde la punctul 1 s-a specificat că doritorul de a obține pământ trebuie să fie "român de naționalitate". Cei împroprietăriți erau obligați ca în termen de 2 ani să-și construiască o casă de locuit, iar timp de 15 ani nu putea vinde lotul și casa decât unui alt român. Dacă le vor păstra mai mult de 15 ani, restricția se anula și sătenii deveneau proprietari absoluți dispunând de pământ și de casă după plac. Dar în același răstimp de 15 ani existau și alte restricții și anume: se interzicea schimbarea destinației casei de locuit în sensul că nu putea fi transformată în cârciumă, băcănie, măcelărie sau orice fel de local de comerț, ea trebuind să servească obligatoriu pentru locuit, construit dependințe, grădini în vederea creșterii vitelor și înmagazinării produselor agricole¹⁵.

Dar dacă în condițiile desfășurării luptei românismului pentru libertate și unitate națională - și aici ne referim atât la cel din mica Românie, cât și la cel asupra și prigonit de unguri, austrieci și ruși - s-au exprimat temeri mai mult nejustificate în privința procentajului proprietarilor de pământ de naționalitate străină din statul princiar autonom, trebuie să subliniem clar că atât acesta, cât și națiunea română n-au fost xenofobe, ci dimpotrivă au primit cu căldură și le-au asigurat condiții bune de muncă și de afirmare unor specialiști străini germani, francezi, italieni, unguri etc. în dezvoltarea industrială, construcția de căi ferate, învățământul mediu și superior, medicină etc.

De fapt chiar în materialul în care Bașiotă critică guvernul și boierii români pentru așa-zisa favorizare a coloniștilor secui nu lipsesc aprecierile la sistemul constituțional din România de sorginte și valoare europeană, elogiile aduse modernizării justiției, libertății etc. În fond, magistratul din justiția maghiară, cetățean politic ungur după litera constituției, și-a exprimat sub semnătură directă indignarea față de repetatele rupturi efectuate de marile puteri din patrimoniul teritorial statal al Principatelor devenite România după mica Unire, ceea ce înseamnă că era și el ca toți conaționali săi profund atașat de patria liberă de peste Carpați. În corespondența intitulată *Atacuri comise asupra pământului românesc*, Bașiotă critică - tot în termeni prea categorici - politica externă a lui Dimitrie Cantemir îndreptată spre puterea cea mai avidă de teritorii străine, Rusia. Barițiu a fost nevoit să cenzureze atacul anticantemirian, dar a fost un cenzor cinstit deoarece a recunoscut fapta și a motivat-o cu necesitatea de a nu-i supăra pe unii istorici români de peste Carpați. Din cauza politicii lui Cantemir - cu care Neculce n-a fost de acord -, Poarta i-a trimis pe fanarioți în timpul cărora Principatele au fost private de forțele lor armate. Lipsa armatelor române, incapacitatea de rezistență și riposta militară a încurajat și mai mult poftele Austriei și Rusiei care au operat în voie amputări teritoriale, astfel că în 1876, România era privată de 2.000.000 de conaționali din Bucovina și Basarabia (din nord, dar după 2 ani și de cei din sud). Toate atentatele asupra pământului românesc au

fost comise cu complicitatea Porții, deși potrivit capitulațiilor era obligată să apere integritatea statelor române. În concluzie, Bașiotă consideră că România era în drept să nu mai plătească tribut, să se declare independentă, iar dacă turcii veneau să-l ia, principele Carol și românii să-i primească tot așa cum i-a primit Mihai Viteazul¹⁶.

Acest act de solidarizare cu cauza independenței de stat, exprimat înainte de declanșarea războiului, constituie doar unul din numeroasele acțiuni întreprinse de românii asupriți care realizau instinctiv că destinul istoric al micii Români era să devină România Mare, statul tuturor românilor. Tot așa și micuțul stat situat geografic la mijloc între Bucovina, Basarabia, Dobrogea la est și Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș la vest contribuia substanțial la supraviețuirea elementului românesc de aici fiind convins că maghiarizarea, germanizarea sau rusificarea a milioane de conaționali de la frontariile sale i-ar fi primejduit existența și i-ar fi întunecat perspectivele afirmării sale viitoare în concernul politic european. Românii Transilvaniei au sprijinit Războiul de Independență¹⁷, și-au exprimat satisfacția pentru realizarea unei etape a făuririi unității prin unirea Dobrogei cu statul național, dar și durerea resimțită și provocată de reanexarea dură a sudului Basarabiei de către Rusia.

Un alt magistrat din justiția maghiară, cetățean al națiunii politice ungare, dar român de naționalitate și bun cunoscător al dreptului internațional, Ladislau Vaida, a scris o adevărată dizertație bine documentată privind injustiția comisă prin încorporarea Basarabiei, încălcarea tratatelor și normelor în vigoare; pledoaria - preocupată de supraviețuirea României în fața amenințării țariste - i-a trimis-o lui Barițiu cu dorința de a fi trimisă la București pentru ca unele din preceptele exprimate în ea să fie folosite de diplomația română și europeană ca argumente pentru apărarea ființei statului, chiar cu concesiunea dureroasă solicitată de Rusia, în schimbul căreia se recomanda o recompensă dreaptă¹⁸.

De fapt, chiar modernizarea economiei statului român a fost legată de strădaniile înnoirii structurilor sociale ale națiunii române din Transilvania. Astfel, anumiți conducători naționali ardeleni au pledat pentru formarea și afirmarea unor categorii sociale de muncitori, meseriași, întărirea negustorilor¹⁹, etc. după exemplul ungarilor, sașilor și șvabilor care, având condiții mai bune de dezvoltare, i-au întrecut la acest capitol. Profitând de construirea căilor ferate în România, protopopolul George Berceanu, prelat unit cu gândire modernă, conștient de necesitatea modernizării structurii sociale românești din Transilvania ce trebuia adaptată la condițiile generale ale afirmării revoluției industriale în această parte a Europei, s-a adresat lui Barițiu cu intenția clară de a contribui la formarea și consolidarea unei clase muncitoare românești. La 6 ianuarie 1874, George Berceanu îl informa pe Barițiu că proprietarul unei fabrici de scule de fier din Cugir ar dori să obțină contracte numeroase și avantajoase cu Direcția construirii căilor ferate din România. Acest proprietar a făcut din fabrica lui un izvor de susținere pentru români deoarece i-a angajat ani de-a rândul și prefera și atunci să angajeze ucenici români pentru a-i transforma în muncitori destoinici ai săi. Dată fiind această situație, prelatul unit ajunge la concluzia că era în interesul națiunii române să contribuie la creșterea numărului muncitorilor din sânul ei prin popularizarea produselor fabricii cugirene și creșterea capacității ei de producție în urma contractelor avantajoase cu România. Era clar că dacă se dezvolta și se mărea fabrica creștea și numărul muncitorilor români angajați²⁰.

Căile ferate ce se construiau atunci în România urmau să facă legătura cu Austro-Ungaria la Brașov, iar alt prelat unit, vicarul Ioan Antonelli, a intuit mai dinainte că rămurirea și generalizarea căilor ferate, dezvoltarea științelor și artelor românești va impregna un ritm și mai rapid contactelor dintre toți românii, care, dacă se vor fortifica și vor fi uniți în cugetele și acțiunile lor generale, vor putea să-și vadă împlinite speranțele în zorii secolului următor²¹. Un funcționar "ungur" pensionat, Andrei Cosma, a aflat de la avocatul și liderul politic Gavril Manu că în Principat se va introduce curând cadastrul. La 8 august 1874, Cosma a redactat din Cluj o mică epistolă către Barițiu în care l-a informat că a lucrat timp de 22 de ani în calitate de comisar în problemele cadastrale și l-a rugat să-l recomande la locul competent din București, deoarece era gata de a-și oferi în condiții avantajoase priceperea, experiența, dexteritatea în profesie și "din inimă" toate puterile lui "iubitei Români"²². Iată deci că specialiștii români de pe ambele versante ale Carpaților erau interesați în toate aspectele modernizării statului român și a societății românești în general fie ea liberă sau subjucată încă străinilor și statelor lor. Existența și propășirea "patriei române", a "iubitei Români" dădea o speranță de mântuire viitoare și de împlinire național-statală românilor asupriți, dar, totodată, în acele decenii de plină afirmare a conștiinței politice militante i-a determinat să simtă și mai dureros, chinuitor și supărător ca înainte nedreptatea de a fi încorporați în patrii străine, de a constitui simple umpluturi sau lipituri la națiunea politică maghiară, de a fi supuși austriecilor, țarilor sau sultanilor. Dar tocmai

conștientizarea pe planul unei mentalități politice militante și penetrante a acestui mare rău au anunțat de fapt începutul sfârșitului Austro-Ungariei și a altor imperii și au impregnat tuturor românilor hotărârea de a acționa în condiții oricât de grele și cu orice eforturi în vederea fortificării luptei pentru libertate și unitate.

Constituția Ungariei a garantat formal egalitatea individuală între toți cetățenii statului, drept de proprietate, egalitatea în fața legilor, insinuând că prin ele s-ar fi asigurat și egala îndreptățire națională deși se știe că legile dualiste nu au recunoscut drepturi naționale colective pentru români și slavi. Dar din practicile constante ale guvernelor dualiste de a întări pozițiile ungarismului în stat, de a mări coeficientul proprietarilor de pământ unguri în virtutea dictonului "al cui e pământul al aceluia e și țara", ca și prin tendința constantă de a asigura poziții solide în societate ungarilor get-beget, deci aceluia care erau unguri nu numai din punct de vedere politic, ci și genetic - deoarece numai ei constituiau baza politică a regimului - s-a ajuns cu timpul ca cetățenii politici unguri de "buze" valahe și slave să devină niște oi negre în șirul cetățenilor egal îndreptății ai Ungariei²³.

Din păcate, neegala îndreptățire între cetățenii politici unguri de buze "valahe" și concetățenii lor unguri get-beget a început să se producă în practica de stat încă în prima decadă a dualismului. Fenomenul este probat de date și fapte autentice culese de funcționari și juriști buni cunoscători ai administrației și justiției maghiare deoarece atât studiile superioare, cât și profesia și le-au făcut și exercitat în școlile și mediul socio-instituțional ungar. Un astfel de observator atent, avizat, dar și indignat, a fost Ilie Măcelariu ce a deținut înalta funcție de consilier gubernial. Observând înrăutățirea situației politice românești el a adunat numeroase probe și dovezi privind abuzurile comise în administrarea și justiția maghiară împotriva românilor în primii ani ai dualismului. Ele au fost inserate în caietul său de însemnări personale, *Notiția* și au servit la elaborarea materialului intitulat *Memorial care cuprinde o serie de nelegiuiri și fapte criminale comise asupra românilor în anii din urmă în Transilvania*, datat 4 iunie 1870 și trimis lui Barițiu spre a fi folosit în lupta antidualistă curentă.

Ilie Măcelariu a efectuat o adevărată investigație juridică în legătură cu deposedarea câtorva comune născădene de o parte din munți și pădurile lor aferente. Privilegiile vechi au confirmat dreptul de proprietate al acestor comune asupra cărora cetatea Bistriței a deținut doar un drept de jurisdicție, așa cum rezultă din instrumentul de cesiune elaborat la 9 ianuarie 1766. În Patenta de militarizare din același an, sătenii au fost declarați libertini, li s-au acordat drepturi regale din care și-au format fondul de provent, și-au clădit biserici și școli și și-au plătit învățătorii. Tot complexul teritorial ce formase averea comună a fost împărțit între comunele militarizate în 1770, 1787, 1807, iar părțile au fost intabulate și transformate în proprietatea lor deplină conform par. 326 a Codului civil. Doar munții Dosul Stănișoarei și Crăciunelul au rămas cu titlu de avere comună a tuturor comunelor. Împăratul Iosif al II-lea a cedat și donat irevocabil prin două bilete de mână din 13 iulie 1783 și 4 august 1786 munții revendicați comunelor române grănicerești. Conform legilor mai vechi sau mai noi ele și-au câștigat drept de prioritate deoarece au fost în posesiune (par. 309), posesiunea a fost legală (par. 316), câștigându-și titlul de drept prin donațiile imperiale din 1783 și 1786 (par. 861, 938, 946), iar prin intabulare drept de proprietate (par. 326).

În fața acestor drepturi care conform legii trebuiau să rămână imprescriptibile, Măcelariu a considerat că născădenii erau îndreptății legal (par. 344) să-și apere proprietățile împotriva oricăror intentatori. Dar în pofida legilor o parte din proprietățile asupra munților a devenit obiect al discuțiilor și controverselor între comune și cetatea Bistrița, familia Kemenyi sau alți pretendenți, chiar dacă au fost în posesiunea comunelor și înainte de militarizare. Comisia care s-a format pentru reglementarea diferendelor s-a dovedit a fi nu numai partinică, dar și nesigură în lucrările și deciziile ei, modificându-și unele sentințe de două sau de trei ori și încălcând unele prevederi legale. Potrivit deciziilor emenate de această comisie orașului Bistrița urma să i se distribuie o parte din munți deși în trecut când a primit despăgubire urbană pentru ei, s-a constatat că acordarea banilor a fost nelegală fiind condamnată să restituie suma deoarece n-a avut drept seniorial asupra munților și pădurilor în cauză. De asemenea, comunele Ilva Mare, Rodna Nouă, Sf. Iosif, Măgura, Parva și Romuli, înființate după militarizare în 1773, au fost deposedate de aceeași comisie care, pe deasupra, și-a plecat urechea și la revendicările noi formulate de Kemenești sau alte familii, deși încă în secolul al XVIII-lea strămoșii pretendenților au fost somați de trei ori să-și prezinte pretențiile de despăgubire asupra munților respectivi fără ca vreunul din ei să-și probeze cu acte drepturile la primirea sumelor alocate legal în asemenea scopuri. Interpretând maniera de acțiune și analizând sentințele comisiei, Măcelariu a ajuns la concluzia că

aceasta nu avea un sistem precis de lucru și de procedură decât acela de a ruina comunele grănicerești²⁴.

În 1874, Măcelariu și-a exprimat indignarea față de locotenent-mareșalul Rudolf Reichetzer care a lucrat în cadrul comisiei, a beneficiat din fondul de provent al foștilor grăniceri de o diurnă de 10 florini, timp de 6 ani, și i-a spoliat de o proprietate legală în extindere de 86.000 iugăre și 9 milioane florini valoare. Nedreptatea era cu atât mai flagrantă cu cât respectivii grăniceri și bunicii sau străbunicii lor au luptat timp de un secol pentru apărarea tronului, cei în viață nemeritând să ajungă aproape proletari²⁵. Dar în pofida pierderilor suferite de anumite comune nășăudene prin abuzurile justiției maghiare, altele au reușit să-și păstreze o parte din averile comunale, munții și pădurile și, în general, se poate afirma că întreaga zonă este bogată, competitivă, capabilă să ridice școli elementare pentru elevii până la 12 ani și de repetiție până la 13-15, școli reale bine clădite și întreținute, cu învățători bine plătiți, contribuind la edificarea unei biserici greco-catolice vicariale impresionante și la menținerea unui liceu confesional de prestigiu în Năsăud, care prin anii 1870-1877 se ridica din punct de vedere calitativ la nivelul Gimnaziului superior din Blaj. De fapt, pentru apărarea intereselor proprietăților românești din zonă a intervenit cu anumite rezultate încă din 1868 în Parlamentul Ungariei, căpitanul suprem Alexandru Bohățel. Conștienți de posibilitățile lor materiale și dornici să contribuie la dezvoltarea bisericii unite, a învățământului și a națiunii, nășăudenii au cerut lui Vancea să mute sediul Episcopiei de Gherla - pe atunci mai săracă și lipsită de edificii necesare - în Năsăud, unde nu i-ar fi lipsit din cele necesare asigurării prestigiului și realizării menirii unei asemenea instituții²⁶. Chiar Consistoriul Gherlei a fost de acord, la 24 iunie 1876, cu mutarea, dacă s-ar fi învoit majoritatea credincioșilor diocezei, iar regele apostolic, papa și guvernul ungar ar fi construit la Năsăud toate clădirile necesare episcopiei, Cancelariei diecesane, seminarului și locuințele canonicilor²⁷.

Prin abilitatea și dexteritatea lui profesională, Ilie Măcelariu a dezvoltat manevrele abile ale guvernului maghiar menite să diminueze capacitatea materială a comunelor române de a-și susține școli confesional-naționale pentru a-și atinge scopul de a le putea apoi transforma în școli de stat. Astfel, în cauzele controversate referitoare la dreptul de crâșmărit, sentințele s-au elaborat pe baza legii dietale V, din 1847, care a fost confirmată, sancționată și autenticată. Această lege la paragraful 7 prevedea că domniile de pământ - în majoritate unguri - aveau drept de crâșmărit doar trei luni pe an (între Sf. Mihai și Anul Nou), împreună cu comunele, dar numai în acele locuri în care și-au construit clădiri pentru acest scop cu capacitatea de cazare pentru călători. Dacă aceste clădiri lipseau, dreptul respectiv aparținea exclusiv comunelor.

Patenta din 1854 a menținut valoarea legii V din 1847, sute de cazuri rezolvându-se în spiritul ei, inclusiv unele decizii elaborate de Ministerul de Interne din Pesta în 1867 ca de pildă cel dintre fisc și comuna Comana de Sus. Dar după ce cinstitul Minister (guvern) responsabil maghiar a observat că mai toate comunele române arendează dreptul crâșmăritului pe cele 3 luni în beneficiul școlilor confesionale a ajuns brusc la concluzia că respectiva lege nu era constituțională deoarece nu a fost publicată. În concluzie, guvernul a decis că nobilii au drept de crâșmărit fără nici o condiție sau restrângere și încă în tot timpul anului pentru ca să existe o concurență unguerească eficientă care să diminueze veniturile școlare românești. Ilie Măcelariu a înregistrat deciziile noi din 1867, elaborate în acest sens, dar a constatat că și legii uniunii Transilvaniei cu Ungaria I din 1848 - și ea confirmată, sancționată și autenticată - îi lipsea publicarea, dar guvernul nu s-a gândit niciodată s-o declare din acest motiv nevalidă din punct de vedere constituțional deoarece acest lucru ar fi contravenit interesului său major de a întări centralismul maghiar de stat.

Deși Consiliul de Miniștri al Ungariei a hotărât în 1867 că va menține comitetele jurisdicțiunilor înființate în 1861, totuși Ministerul de Interne a restructurat prin propria-i autoritate comitetele care au avut prea mulți români și a ales altele compuse după confesiuni și nu după naționalitate, așa cum a procedat în cazul opidului Hațeg. Deși șefii jurisdicțiunilor erau obligați prin dispoziții administrative clare să candideze 3 membri pentru ocuparea posturilor de funcționari din comitate, scaune, districte, municipii, totuși, în mai multe locuri, s-au ales din aceia care nici măcar nu au figurat printre candidați. Dar și în locurile unde s-au respectat dispozițiile, candidații n-au fost propuși respectându-se atât principiul reprezentării după naționalitate, cât și după confesiuni, preferându-se doar a doua indicație. Excepție de la regulă - pe care o confirma și o întărea - făcea parțial doar comitatul Clujului²⁸.

Este clar că ungerii având trei confesiuni (catolică, calvină, unitariană), iar românii doar două (uniți și ortodocși), guvernului îi convenea să aplice de preferință principiul reprezentării religioase în administrația locală de stat favorizând astfel funcționarii unguri în defavoarea românilor calificați pentru ocuparea acestor posturi. Nedreptatea devenea flagrantă dacă ne gândim că românii din comitate erau mult mai numeroși decât ungerii. De fapt trebuie să spunem clar că elementul funcționăresc comitatens maghiar nu a fost serios zdruncinat nici în timpul regimului Schmerling (1861-1865) - dacă-i exceptăm pe unii comiți supremi destituiți în anii 1862-1863, dar reinstalați în 1865 după demisia cabinetului austriac antidualist - și încă în 1867 disproporția a fost evidentă, deoarece au fost înregistrați în Transilvania 75 de funcționari români și 275 unguri²⁹.

Un capitol important din *Memorialul* lui Ilie Măcelariu îl constituie unele abuzuri comise contra țăranilor și comunelor române cu ocazia comasărilor de pământuri, pășuni și păduri. În procesele de comasări purtate de proprietarii maghiari contra comunelor Maroscsucs (Stâna de Mureș), Burjanos Olah Buda (Vechea) și Nagy Csán (Ceanu Mare), foștii iobagi români, acum proprietari, au fost deposedați de pământurile lor roditoare și bune și li s-au dat altele sterpe, situate în locuri umbroase, pe dealuri și la mare depărtare de locuințe. Acestor români li s-au închis și drumurile cele mai directe spre loturile de slabă calitate și productivitate, astfel că ajungeau la ele cu mare greutate, iar pentru adăparea vitelor aveau nevoie de 3-4 ore de drum.

În Vechea, lângă Cluj, au fost declarate prin abuz 10 loturi de pământ ca fiind comasabile, deși legea spunea clar că pământurile situate mai departe de 40 de stânjeni de sat nu erau comasabile. Însă proprietarii unguri și instanțele maghiare de judecată au scos astfel 24 de români gazde din casele lor. Aceste case care aveau pivnițe de piatră au fost evaluate în batjocură cu câte 5-6 florini și românii indignați li s-a spus, că dacă nu erau mulțumiți să intenteze proces. Comasările erau cu atât mai oneroase cu cât proprietarii luaseră deja despăgubiri grase pentru locurile cele bune ale țăranilor împroprietăriți, dar care ajungeau acum iarăși în mâinile lor, țăranii români primind în schimb pământuri slabe, nefertile și așezate la mari depărtări, care le solicitau multă muncă, eforturi mari și timp îndelungat.

În general, toate comunele române au avut de suferit de pe urma comasărilor nu numai a loturilor arabile private ale sătenilor, ci și a pășunilor aflate în proprietatea comunală exclusivă, dar care acum ajungeau să fie împărțite între comune și unii proprietari mari maghiari. De obicei, aceștia primeau pășunea de lângă sat, aflată pe malurile râurilor, iar comunelor române le reveneau părți, situate la o distanță de 3 mile de sat.

Ilie Măcelariu a constatat indignat că în timp ce aparatul de justiție maghiar lovea în interesele satelor și comunelor române, comunelor maghiare le dădea uneori câștig de cauză chiar în pofida legilor. Cu alte cuvinte, justiția maghiară încălca legile pentru a-i asupra pe români și a-i proteja pe proprietarii mari sau în unele cazuri chiar pe sătenii maghiari din comunele Transilvaniei. Astfel, în procesul comunei Bogartelke (Băgara) împotriva domeniului Kolosmonstru (Cluj-Mănăstur), i s-a dat drept comunei maghiare respective, care a primit munți și o pădure întinsă, deși domeniul a adus în fața instanței documente incontestabile că segregându-se pădurile înainte de 1848, acei munți au rămas în proprietatea exclusivă a domeniului.

În timp ce comunele maghiare își rezolvau ușor problemele, unele comune române erau nevoite să cheltuiască mulți bani până li se recunoșteau dreptul asupra pădurilor. Românilor toplițeni li s-au acordat în primele două instanțe doar 5.000 iugăre de pădure, pentru ca la instanța a III-a nobilul să le dea încă 20.000 de iugăre, cu care era să-i înșele pe săteni. Procesul comunei Kezdi Vasarhely (Chezdi Oșorhei) cu proprietarul Gál Lajos, în cauza unor păduri foarte întinse, a fost pierdut de comună în toate cele trei instanțe ardelene, și doar după ce s-a recurs la Curtea Regală Supremă de Justiție a Ungariei, comuna, ajutată de înaltul magistrat Ladislau Basiliu Pop, șef de secție a reușit să obțină sentința nr. 2136 din 1868, în favoarea ei. În schimb, comunele Mikloswar (Micloșoara) și Mikloslaka (Micloșlaca), în procesele de comasări cu proprietarii Kálnoki Dénes și groful Mikes Károly își pierd drepturile tot în 1868 din vina judecătorilor de la Tabla Regală din Târgu Mureș.

Când era vorba să pretindă despăgubiri, nobilii maghiari cereau sume mari, disproporționate față de ceea ce realmente li se cuvenea. Astfel, groful Bánffy Albert a cerut statului ca pentru comuna Mezöörmenyes (Armeniș) despăgubirea decimei (pentru vii) să fie de 40.000 de florini, dar după ce s-a dovedit prin suprarevizia făcută de consilierul gubernial Alexandru Lazăr că i se cuveneau doar

11.000 de florini, s-a declarat perfect mulțumit pentru ca ulterior să se plângă la Pesta că n-a primit despăgubiri așa de mari ca bisericile și clericii sașilor³⁰.

În cursul unei vizite la Cluj, Ilie Măcelariu s-a convins că Alexandru Lazăr posedă un tezaur prețios pentru români, deoarece deținea date incontestabile despre abuzurile săvârșite atât în timpul lui Schmerling, cât și în timpul lui Andrásy. El putea dovedi matematic că sașii au înșelat țara cu 7 1/2 milioane de florini, iar ungurii cu de două ori mai mult. Alexandru Lazăr a promis să furnizeze probele lui Măcelariu, iar acesta le transmitea lui Barițiu³¹.

În legătură cu acest lucru, Ilie Măcelariu menționează faptul că deși marii proprietari maghiari au protestat împotriva sumelor mari plătite sașilor în vremea regimului Schmerling ce-i protejase, în 1867, după ce vine la putere guvernul lor, fac un memoriu în care cer să fie despăgubiți la fel, deși recunoscuseră hoția sașilor și a dregătorilor absolutiste. Desigur din însemnările lui Măcelariu nu lipsește nici cazul de trist răsunset al tofălenilor, unde baronul Apor, șeful Tablei Regale, a expropriat 26 de familii prin comasare având peste 300 de suflete, le-a luat clădirile, vitele, bucatele și le-a scos în drumul țării, de unde le-au alungat dregătoria politică astfel că oropsitele familiei s-au așezat în cimitir care împreună cu biserica nu se aflau pe pământul baronului. Dar ajutoarele materiale ale românilor de pretutindeni au îmbunătățit situația familiilor române în cauză.

Ilie Măcelariu a dovedit pe bază de probe manevrele tiranice ale baronului Apor prin care s-au exercitat presiuni asupra asesorilor din Senat, pentru ca să pronunțe sentințe care-i conveneau lui. Dacă se dădeau sentințe care nu-i conveneau nu le aplica ani întregi. Chiar când veneau sentințe și decizii de la Curtea Supremă Regală de Justiție, care nu-i erau pe plac, baronul le ținea în sertar timp de un an și abia după 2-3 somații venite de la Pesta, consimțea să le publice. "Imparțialul" magistrat nu s-a sfiit în 1865, când avocații clujeni au venit să-l viziteze, să le ceară public să nu primească de la foștii iobagi nici o pără sau proces împotriva nobililor, fiindcă aceștia au pierdut și așa destul de mult în timpul revoluției.

În schimb, dacă la Apor venea un magnat, nu numai că îl învăța ce să facă, dar îl chema pe președintele tribunalului sau pe judele singular și le dădea instrucțiuni cum să procedeze și cum să hotărască procesul în favoarea magnatului. Atunci când președinții tribunalelor erau oameni cinstiți și corecți și dădeau, bazați pe lege, sentințe în defavoarea magnaților, baronul Apor îi tracasă și îi prigonea cu insistență. Astfel președintele tribunalului din Târgu Mureș, Adeodat Jszekutz, care a pronunțat în 1867 într-un proces foarte însemnat o sentință împotriva grofului Tholdalaghi Victor, a fost atât de tare terorizat de Apor să-și schimbe decizia încât s-a îmbolnăvit de nervi³².

Ilie Măcelariu deținea copiile unor scrisori ale unor consilieri de secțiune de la Ministerul de Justiție din care rezulta clar că în cariera lor anterioară au fost corupți cu bani și erau elemente necinstite. Acesta era cazul consilierului de secție Töpler Károly, despre care Măcelariu a scris că era un hoț pe care nu-l întrecea nimeni, exceptându-l pe baronul Apor. În vreme ce era asesor la Tribunalul urbarial, Töpler i-a scris avocatului Pávay din Aiud că-i va rezolva un proces cât de curând, dar îl roagă să nu uite de "promisiunea făcută" întrucât, fiind bolnav cu ochii, a avut multe cheltuieli și avea nevoie mare de bani. Asemenea magistrați nu numai că au fost promovați de minister, dar au ajuns să fie cei mai influenți în ministerul respectiv.

Unele nedreptăți au fost comise și cu ocazia pensionărilor fiind favorizați partizanii regimului. Astfel, baronul Konradsheim, cunoscut sas maghiaron care încă în 1861, la Alba Iulia, a votat pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria, a fost pensionat după un serviciu de stat însumând 13 ani cu salariu întreg, iar Gabriel Dorgo după 17 ani la stat și 24 ani la varmehie (comitat) a fost pensionat cu o treime din salar³³.

Dacă unii unguri sau sași ucideau români în unele cazuri erau declarați nevinovați sau dacă erau pedepsiți li se aplicau pedepse ușoare ca pentru omorârea unei găște sau "câpău" (câine de pază) unguresc. De exemplu, Kizsel Kálmán, jude comunal în Kalota Sz Király de lângă Cluj acompaniat de fiul său, de 2 gornici de pădure și 2 jutari, toți înarmați cu puști, a împușcat în 6 iunie 1867, la ora 16, 4 români dintre care 2 au decedat pe loc, iar ceilalți fiind doar răniți s-au vindecat. Cei norociți, sau -după cum reflecta Măcelariu - dimpotrivă mântuiți de necazurile lumii erau Pănican Teodor în care s-au găsit 38 de alice de mărimea mazărei și Szabo Irimie ucis prin două împușcături. După primul au rămas 5, după al doilea 6 orfani. Răniții au fost Petru Gavrilă și Flora Ion. Decesele și rănilile au fost

provocate de 5 împușcături toate executate de Kizsel Kálmán care a descărcat nu numai pușca sa, ci și pe acelea ale fiului său și gornicului, ambele cu două țevi.

După comiterea faptei, ucigașul s-a prezentat la judele singular din Bánffy Hunyad (Huedin), dar acesta nu l-a reținut și l-a trimis acasă. Jandarmii însă l-au arestat atât pe Kizsel Kálmán, cât și pe însoțitorii lui și i-au adus în temniță la Cluj. Ziarele "Kolosvari Közlöny" și "Magyar Polgár" au protestat împotriva reținerii lui Kizsel Kálmán pe motiv că era nobil. După ce a stat la închisoare 44 de zile, organele de cercetare l-au amnistiat în urma deciziei administrative din 22 iulie 1867. Imediat după publicarea deciziei nobilul a declarat că nu părăsește închisoarea până ce nu vor fi eliberați toți însoțitorii săi, așa că numai după ce președintele Sedriei, Biró, i-a dat asigurarea că și aceștia vor fi amnistiați, a consimțit să plece acasă. Ceilalți au fost amnistiați după 6 luni prin decizia regală din 14 octombrie 1867, publicată prin emisul ministrului de justiție din 20 octombrie același an.

Interpretând faptele și deciziile, Ilie Măcelariu a ajuns la concluzia că o grațiere sau amnistie de genul celei primite de nobilul ungar în cauză a constituit un eveniment fără precedent în lumea juridică. De fapt, în sens juridic ea nici nu putea fi definită corect ca atare deoarece constituia în fond o curmare a cercetării. Dar în cazurile de crimă ordinară, unde era vorba și de lezarea unor terțe persoane (creșterea copiilor orfani) nici măcar regele nu posedea dreptul de a sista definitiv cercetarea criminală. Regele avea acest drept doar în cazurile de delikte sau crime politice care prejudiciau doar statul și nu persoanele private.

Pe de altă parte de grațiere putea fi vorba doar unde s-au pronunțat sentințe cu putere de drept, dar pe Kizsel l-a scăpat un prieten care a intervenit în surdină la minister așa că acesta l-a eliberat, dar n-a emanat actele oficiale preliminare necesare grațierii. Pentru complicii lui au intervenit, prin propuneri oficiale și motivări scrise președintele tribunalului, Biró, și Emanuel Péchy, comisarul regal al Transilvaniei. Fapt este că văduvele, răniții și cei orfani au rămas fără nici o despăgubire. Aristocrații secui au intervenit la minister pentru a obține grațieri pe seama altor maghiari condamnați pentru diverse delikte și Măcelariu a văzut acte ministeriale venite la Guberniul Transilvaniei care dovedeau concludent că s-au făcut multe abuzuri de acest gen cu ocazia încoronării³⁴.

Deci chiar dacă presupunem că în cazul comunei Kalota Sz. Kiraly, românii împinși de sărăcie și nevoie au comis delikte de furt din pădure sau de pe câmp și Kizsel sau complicii lui unguri au avut circumstanțe atenuante fiind în exercițiul funcțiunii, justiția maghiară și-a încălcat propriile-i legi, deoarece n-a asigurat achitarea obligațiilor materiale prevăzute pentru văduve și orfani.

Alte cazuri de omucidere au fost comise de un sas din Cîlnic pe nume Michael Waldhutter și de însoțitorii săi. Acesta împreună cu 10 complici înarmați au năvălit în crâșma Cîlnicului, situată lângă drumul țării, au ucis doi feciori de 19-20 ani și au rănit alți 8 români pe motiv că au păscut vitele pe pășunea comunei săsești. Complicii au fost condamnați între 6-10 luni închisoare, iar Waldhutter și cu alți câțiva au primit 18 luni robie grea. Condamnarea lui Waldhutter a fost pronunțată însă abia peste un an de la comiterea crimei iar sasul a reușit să meargă la Pesta, unde a plătit sume mari de bani astfel că după încoronare a fost grațiat și nu și-a mai efectuat pedeapsa. Grațierea a fost obținută prin metode necinstite în pofida faptului că Magistratul și Judecătoria din Sebeș nu au făcut propuneri oficiale pentru grațierea lui Waldhutter. Toți ceilalți condamnați și-au efectuat însă integral condamnările³⁵.

După cum am afirmat în unele materiale recunoașterea pe cale parlamentară a mitropoliilor române unită și ortodoxă în 1868 a dovedit un liberalism în problemele bisericesti profesat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii, baronul Eötvös József, și de unii deputați maghiari, dar legile respective n-au împiedicat ulterior guvernul să controleze strict și sever autonomiile acestora în afacerile ecleziastice și școlare³⁶. Guvernării au fost deosebit de sensibili și iritabili atunci când clericii, studenții, profesorii și învățătorii s-au manifestat prea deschis în problemele politice fiind convinși că influența lor asupra maselor românești era deosebit de puternică și putea deveni în aceeași măsură periculoasă pentru statul maghiar. În asemenea cazuri, tonul oficial devenea repede categoric și amenințător chiar când se adresa celor mai înalte fețe bisericesti cu deosebire că amenințarea nu viza atât marii prelați, cât mai ales școlile ce le patronau și administrau.

La 24 iunie 1875, contele Trefort Agoston i-a scris dezamăgit Mitropolitului unit Vancea că în calitatea lui oficială de observator nemijlocit al serbării naționale ținute de tineretul studios român din Blaj în zilele de 14-15 mai era bine informat despre modalitatea desfășurării ei și despre discursurile

agitatorice rostite acolo de studenții Ivan Gheorghe, Vasile Bian și David Avram. Ministrul ungar și-a exprimat părerea că aceste demonstrații s-au întrunit și s-au consumat nu cu aprobarea, ci cu condamnarea din partea lui, autoliniștindu-se de fapt, căci mitropolitul greco-catolic nu era sau nu putea fi implicat în culpe politice (deoarece oricum avându-l pe papă în spate era practic imun și nu putea fi tradus în fața justiției lui). Totuși ministrul cultelor și instrucțiunii nu s-a abținut să nu-și exprime regretul că el și marele prepozit director n-au luat în timp util măsurile necesare pentru a împiedica asemenea demonstrații, mai ales că acesta din urmă a oferit prin ziua lui onomastică pretextul pentru organizarea lor și deci a avut cunoștințe prealabile despre întreaga problemă.

Contele ungar n-a dorit să supună cauza unor cercetări ulterioare mai ales că românii "de bun simț" - probabil agenții sau spionii români maghiaroni care ofereau informații Ministerului de Interne - au condamnat manifestările, dar a declarat hotărât că pe viitor asemenea lucruri nu vor mai putea fi tolerate, ministrul calificându-le ca demonstrații naționale ale studenților teologi români. Mitropolitului i se ordona respectuos, dar hotărât, să aducă la cunoștința directorilor de la gimnaziu, teologie și preparandie hotărârea sa că pe viitor erau strict interzise serbările, petrecerile sau orice întruniri publice cu excepția acelor care în urma unor motivări întemeiate din partea lui vor fi aprobate de minister printr-o autorizație specială. În caz de încălcare a ordinului - contele spera că asemenea caz nu se va produce - vor fi luate prompt măsurile necesare pentru închiderea instituției în care se vor organiza acțiuni ce contraveneau instrucțiunilor ministeriale. Mitropolitul era somat ca în termen de 15 zile să aducă ordinul la cunoștința directorilor instituțiilor menționate³⁷.

Episcopul unit de Lugoj, Vasile Mihalyi, și-a informat superiorul ierarhic de la Blaj că a primit o somație de la ministrul regal de culte redactată la Budapesta în 10 decembrie și ajunsă la el în 12 decembrie 1877. Trefort i-a scris că a fost informat pe cale confidențială despre folosirea unor manuale antipatriotice în școlile confesionale unite din comitatul Caraș, iar preoții și învățătorii de această religie prin atitudinea și învățăturile lor duceau în eroare poporul și îi "contaminau" bunul simț. Episcopul este rugat să-i atenționeze pe preoții și învățătorii subordonați din dieceză că ar fi în interesul lor "bine chibzuit" să se ferească în viitor de astfel de comportament și procedee și, totodată, să-l înștiințeze despre rezultatele demersurilor sale întreprinse în acest sens.

În 1876, Mihalyi i-a transmis lui Vancea și un extras din provocarea primită de la comitele suprem al comitatului Caraș în legătură cu hărțile confiscate la Oravița, ceea ce dovedește că episcopul s-a consultat îndeaproape cu mitropolitul în problema raporturilor adesea încordate cu autoritățile maghiare. Atunci Mihalyi a trimis un circular către clerici și învățători în care i-a avertizat că pornirile contrare dinastiei și integrității statului vor aduce după sine consecințe periculoase pentru cei ce le provoacă. Dar în 1876, în urma cercetărilor întreprinse în problema circulației unor hărți periculoase pentru statul ungar nu s-a aflat nici un român unit implicat în această afacere, ci s-au descoperit doar trei învățători care foloseau *Abecedarul* lui Baziliu Petri interzis de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii. Cei vinovați au fost imediat suspendați, dar nu erau judecați până la acea dată. După primirea misivei lui Trefort, episcopul l-a sondat în legătură cu învinuirile cuprinse în actul ministerial pe vicecomitele Carașului, dar acesta i-a răspuns că în comitat nu existau delațiuni referitoare la comportamentul politic al preoților și învățătorilor dacă nu cumva comitele suprem nu deținea hărțile secrete de acest gen.

Mihalyi a ajuns la concluzia că învinuirile erau exagerate ca și delațiunile pe baza cărora au fost formulate. El știa că Vancea a avut cazuri asemănătoare în legătură cu mai mulți preoți din arhidieceză pe care le-a rezolvat magistral respingând acuzațiile spre rușinea delatorilor și cu compromiterea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii. Mitropolitul este rugat ca pe baza experienței lui anterioare să-i trimită sfaturi utile pentru a apăra și el cu succes reputația clerului din Dieceza Lugojuului³⁸.

Într-adevăr în 1875, Vancea a reușit această performanță pentru care a fost felicitat de vicarul general capitular Mihail Nagy din Lugoj³⁹, dar oricum în zona Banatului circulau hărți periculoase pentru integritatea Ungariei, iar în *Abecedarul* lui Petri interzis în 1875, dar folosit la un an după această dată de cei trei învățători suspendați, erau inserate multe afirmații și precepte contrare statului maghiar. De fapt, mitropoliții și episcopii au făcut tot posibilul să-i scape de sub culpele politice pe acei clerici și învățători ce nu au fost prinși "cu mâța în sac" și împotriva cărora nu existau probe certe, ci doar simple delațiuni, dar în celelalte cazuri intervențiile lor au fost fără efect.

Trefort a interzis, la 4 iulie 1875, *Abecedarul* lui Petri deoarece în urma cenzurii specialiștilor s-a constatat că învățăturile lui pot fi luate ca baze pentru manifestarea unor tendințe

anticonstituționale. La pagina 44 erau menționate ca țări egale, coordonate una de alta Ardealul, Banatul, Crișana, Marmația, Ungaria, de parcă ultima nu le-ar fi inclus și pe celelalte, iar la pagina 82 se menționa că patria română cuprindea toate țările unde locuiește și trăiește națiunea română lucru repetat în versuri și la pagina 84 unde se vorbea în același sens despre întreaga Românie. În concluzie, manualul era interzis în toate școlile din patria maghiară⁴⁰. Este clar că învățătorii care au avut curajul să înfrunte ordinul ministerial au desfășurat de fapt o activitate politică militantă de subminare și de susținere în rândurile tineretului școlar a tendinței constante spre libertate și unitate națională. Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că această activitate politică a fost efectuată o perioadă relativ îndelungată adică până la aproximativ un an de la interzicerea manualului fiind curmată prin suspendarea învățătorilor prinși asupra faptului în urma cercetărilor întreprinse de organele comitatense în 1876 care, căutând hărți, au descoperit manuale interzise în uzul școlilor în cauză.

Judecătoria regală de ocol din Cluj l-a prins pe învățătorul Tudor Lăpușan din Suceag că folosea în 1877 manualul lui I. M. Moldovan *Istoria patriei* interzis în 1875. Judecătoria roagă forul omolog din Blaj să ceară de la Vancea o declarație oficială în care să se specifice când a fost expediat ordinul de interzicere a respectivului manual școlilor din arhidieceză și în mod deosebit când a ajuns la învățătorul din Suceag⁴¹. Vancea a răspuns diplomatic, la 28 aprilie 1877, că mitropolia a făcut cunoscut ordinul și a interzis ea însăși pe baza lui folosirea manualului incriminat la 10 iulie 1875, dar nu știa dacă învățătorului în cauză i s-au făcut cunoscute de către direcția școlară locală actul ministerial sau cel arhidiecezan, înștiințarea neconstituind deci o certitudine, ci doar o presupunere⁴². Un asemenea răspuns ar fi putut constitui o circumstanță atenuantă dacă Teodor Lăpușan a folosit ca alibi afirmația că n-a cunoscut ordinul ministerial și mitropolitan referitoare amândouă la interzicerea manualului lui I. M. Moldovan. Dar mulți alți învățători erau deja puși sub acțiune judecătorească, deoarece au fost prinși că foloseau în procesul de predare cărți interzise și în deosebi manualul lui I. M. Moldovan. Toate cazurile au fost aduse la cunoștința mitropolitului de către Ministerul Cultelor printr-o adresă din 7 februarie 1877 și de comitetele administrative ale unor comitate din Transilvania. Pentru a preveni asemenea "cazuri triste", care duceau la pierderea unor învățători, I. Vancea a ordonat inspectorilor școlari eparhiali și directorilor să-i oprească de la folosirea tuturor cărților interzise printr-o circulară emisă din Blaj la 24 februarie⁴³.

Manualul lui I. M. Moldovan *Istoria patriei pentru școlile populare române din Ardeal* a fost interzis la 19 iunie 1875 după ce a fost revizuit de specialiștii unguri care au constatat că descrierile geografice erau în contradicție cu constituția Ungariei și cu starea politică de fapt deoarece tot teritoriul dintre Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Nistru, numit Dacia, era tratat ca un fel de imperiu aparte format din Ardeal, Moldova, Țara Românească, Temișana (Banat), Crișana, Mureșana (Maramureș), Bucovina. Datele istorice au fost calificate de specialiștii unguri unilaterale, deoarece tratau doar problemele Ardealului și în speță a locuitorilor de limbă română, dar fals și tendențios, menite să servească drept baze pentru circulația unor doctrine prin care se ațâța ura contra Ungariei și a națiunii maghiare⁴⁴.

În anii 1876-1877, în Banat și Transilvania au circulat în mediul românesc, hărți considerate de guvernanții de la Budapesta periculoase pentru interesele integrității de stat a Ungariei. Fenomenul a fost sesizat de cele mai înalte cercuri ministeriale. Astfel, la 18 iunie 1877 Tisza Kálmán, ministrul președinte a trimis o adresă conțelului Andrassy Iuliu, ministrul de externe al Austro-Ungariei, în care l-a informat că autoritățile comitatului Caraș au sesizat exemplare ale unei hărți editate în limba română în care noua Daco-Românie include nu numai Muntenia, Moldova, o parte din Basarabia, dar și întreaga Transilvania până spre Ungvar și Bucovina. Comitetul administrativ comitatens de Caraș a raportat că hărțile au fost editate în 1876 la București de un învățător și erau destinate tineretului român de ambele sexe. Comitatul a ordonat sechestrarea acestor tipărituri îndreptate împotriva integrității Austro-Ungariei și cei ce le difuzează să fie trași la răspundere. Andrassy Iuliu era rugat ca prin consulul general al Austro-Ungariei de la București să se facă un demers prin care să se pretindă guvernului român interzicerea tipăririi și circulației acestor hărți antistatale pe teritoriul principatului. Ministru președinte aștepta să fie informat în viitor despre rezultatele demersului⁴⁵.

Asemenea hărți au fost confiscate la Miercurea, Măieran, Oravița, Oradea ceea ce l-a determinat pe deputatul Orbán Balász să afirme că România vrea să anexeze Ardealul și pe hartă l-a și anexat deja. Dar aceste acuzații au fost exagerate deoarece în contextul politic general din acea perioadă s-a urmărit în primul rând consolidarea statului, afirmarea independenței Micii Românie pe plan intern și internațional și abia după aceea, într-un cadru și viitor favorabil, s-a pus direct pe teren

diplomatic și militar chestiunea făuririi unității statale depline. Oricum însă miniștrii, deputații și magistrații unguri au simțit pericolul daco-românismului de timpuriu, dar de ce s-au temut n-au putut scăpa deoarece democratizarea și armonizarea geografiei politice europene a constituit un proces obiectiv și ireductibil. În fond dacă de sute de ani europenii vestici și-au făurit state centralizate unitare ce-i încadrau pe toți fiii de aceeași etnie și naționalitate, dacă procesul s-a consumat în același sens în centrul continentului cu germanii și italienii, era clar că trebuia și urma să bată ceasul izbăvirii și eliberării de sub stăpâniri străine a polonezilor, cehoslovacilor, românilor și slavilor de sud.

În martie 1878, librarul Țieranu, care a stat închis 9 luni și 9 zile și abia după aceea a fost dus la proces, a declarat în fața curții că Europa ar trebui să rădă de guvernul Ungariei ce se temea de el - un simplu cetățean pe care-l acuza de organizarea unor comploturi - deși avea la dispoziție 300.000 de honvezi să-l apere. De fapt, librarul român n-a organizat comploturi antistatale, singura lui vină fiind aceea că a deținut harta lui G. A. Zamfiroiu tipărită la București "Țările române sau Dacia modernă". Dar deținerea unor hărți și chiar vinderea lor la 2 preoți și 2 învățători n-au putut fi echivalente cu un complot antistatal - cum pretindea procurorul de stat - lucru realizat chiar de avocatul apărării și jurații maghiari din Oravița care având simțul dreptății l-au achitat pe Țieranu⁴⁶.

Listele manualelor interzise au fost destul de consistente în anii 1875-1877, dovadă că guvernul ungar prin Ministerul Cultelor și Instrucțiunii era cu ochii pe autonomia bisericilor române și slave în materie școlară. Dintre autorii români de manuale de istorie, geografie, abecedare interziși mai amintim pe: A. T. Laurian, Aron Pumnul, Ioan Tuduceșcu, D. Varna, G. Vlădescu, M. Mihăescu, S. Sălăgeanu, M. Drăghici, V. Roman, Șt. Pop. În 1873 au fost interzise manualele anticonstituționale ale slovacului Kozchuba János *Istoria Ungariei*, ale croaților Marik Zabož Vjenceslav, *Scurtă geografie generală*, editată la Zagreb în 1871 și Bolenovic Simon *Istoria națiunii croate*, Zagreb, 1870. În 1874 a fost interzis alt manual al lui Kozchuba János *Geografia pentru școlile populare naționale*, Martin, 1872, împreună cu cel al sârbului Vukicevic Gy. Miklos, *Geografia țării și generală*, Pancevo, 1873.

În 1875, rutenii din Ungaria s-au văzut privați de posibilitatea de a folosi în școlile lor 10 manuale de catehisme, abecedar, gramatică, cărți de citire, matematică și metrologie, editate de Societatea "Prosita" din Lemberg între 1869-1875. Manualele de matematică și metrologie au fost probabil interzise din motive practice deoarece fiind editate în partea austriacă a monarhiei (Galiția) au fost compuse pe baza măsurilor și preceptelor germane. Tot în 1875 au fost interzise manualele lui Matzenauer T. Otto, *Scurtă geografie pentru școlile populare naționale slovace*, Skalica, 1869, apoi *Istoria națiunii sârbe pentru școlile elementare sârbe, Revizuită și aprobată de Comitetul de învățământ*, Belgrad, 1869 și *Istoria laică și ecleziastică generală și specială a Ungariei*, redactată de slovacul Bádinsky András.

În 1876 au fost interzise patru hărți: a Europei, a Imperiului Austriei, Austro-Ungariei, a Băcikăi, Sremului și Banatului și de o atenție deosebită s-a bucurat autorul sârb Vukicevic căruia i-au fost scoase din procesul de învățământ un manual de geografie și două de istorie și anume *Istoria Ungariei cu atenție specială la trecutul sârbilor din Ungaria, Croația și Slavonia în treizeci de imagini și Istoria națiunii sârbe de la cele mai vechi timpuri până la bătălia de la Kosovo în 15 prelegeri pentru copiii sârbi*, editată la Panciova în 1875. În 1877 au urmat un atlas geografic, o hartă, mai multe geografii și cărți de citire și gramatică slovace și o *Istorie a regatului ungar pentru școlile naționale slovace*, editată la Banska Stiavnica în 1871 de Matzenauer F. Otto. Tot în 1877 a fost suspendat manualul lui Zaymus Gábor, *Constituție, adică cunoștințe privind drepturile și obligațiile cetățenești*, Martin, 1872. Toate cărțile și hărțile interzise fie ele române, slovace, rutene, sârbe sau croate au fost calificate de secretarul de stat Jánky Gedeón și consilierul ministerial Gönczy Pál anticonstituționale deoarece conțineau date și învățături contrare cu situația juridică și reală a Ungariei și răspândeau noțiuni greșite care trezeau curente antistatale și ură națională⁴⁷. Hărțile care se ocupau în proporție precumpănitoare de Austria sau de Imperiul Germaniei și neglijau Ungaria, oferindu-i prea puține pagini, erau și ele interzise.

Ministrul cultelor contele Trefort Agoston, foarte atent la promovarea centralismului maghiar de stat, n-a suportat nici hărțile care au reprodus structurile vechi ale Regatului Coroanei Sf. Ștefan dintre care unele au fost bazate pe autonomiile clasice ale Transilvaniei sau țării asociate a Croației. Astfel se știa că potrivit dreptului medieval - croit de altfel pe cuceriri, jafuri sistematice de teritorii și popoare străine sau alianțe dinastice - Transilvania, provincie a Coroanei Sf. Ștefan, a fost autonomă în cadrul regatului având sute de ani dietă, cancelarie, guberniu, Tablă regală proprii, structurate pe

sistemul 3+4, și deținute și manevrate mai ales de nobilii unguri din Marele Principat, îndeosebi împotriva majorității etnice românești ortodoxe. Dar în secolul al XIX-lea când principiul naționalităților era în plină ascensiune și națiunea română a deschis lupta pentru recuperarea administrației și legislației locale de stat prin transformarea esențială a autonomiei nobiliare desuete și exclusiviste într-o autonomie democratică românească în care să-și găsească locul cuvenit și naționalitățile conlocuitoare din Transilvania, șefii politici unguri, dornici să prevină atât acest lucru, cât și realizarea tendințelor centrifugale românești spre Principate, au aruncat peste bord structurile autonome și au promovat deschis înainte de 1848, în 1848 și 1867 un centralism maghiar puternic prin transformarea statului vechi într-un așa zis stat național maghiar unitar⁴⁸. Pe plan legislativ, fenomenul a fost evidențiat de cunoscutele legi ale uniunii Transilvaniei cu Ungaria elaborate în 1848 și revitalizate în 1867-1868 împotriva voinței românilor în ambele cazuri.

Plecând de la această bază, ministrul cultelor a interzis la 15 mai 1877 cartea redactată de Anton Michael *Geographisches Hand und Hilfsbuchlein...*, tipărită la Bistrița în 1872, ediția a II-a. Cartea a fost examinată temeinic și s-a constatat că avea unele părți care contraveneau flagrant cu starea juridică publică și reală a Ungariei, deoarece trata Transilvania separat de Ungaria și sfida uniunea "legală". Marele Principat al Transilvaniei era prezentat doar ca o provincie de coroană a Regatului maghiar, deci implicit - prin persoana regelui - parte componentă a statului cezaro-austriac, nu a celui național maghiar și în rândul provinciilor "Imperiului austriac", era trecut la numărul 14, iar la punctul 15 se afla inserat "Regatul maghiar" de parcă ar fi părți componente separate. Aceeași carte sfida - după părerea contelui ungur - instituirea administrației naționale civile maghiare în fosta zonă militară de graniță Panciova, Mehadia, Novisad etc. pomenind aceste localități drept orașe de frontieră militară. Întreaga optică a cărții săsești era demonstrată semnificativ de faptul că descrierile Germaniei i-au fost destinate 19 foi, iar prezentării Ungariei doar 2 1/3. Din aceste considerente manualul era strict interzis pentru uzul didactic din școlile populare⁴⁹.

Guvernul Ungariei n-a tolerat ca anumite ziare românești redactate de sau destinate supușilor și cetățenilor săi "unguri" de buze valahe să apară în partea vestică a monarhiei, deci în statul austriac. Astfel, ziarul "Albina" tipărit la Viena începând cu 1866, dar cu abonați în Banat, Crișana, Maramureș a fost mutat în 1869 la Pesta pentru a fi mai bine și mai ușor supravegheat de guvernul Ungariei⁵⁰. Politica a fost extinsă și asupra persoanelor private și anume a tinerilor care au studiat în anumite instituții superioare de învățământ de la Viena. Astfel, la 2 ianuarie 1874, Ioan Goron, președintele, și Iuliu Montani, secretarul societății tineretului român din Viena, s-au plâns lui Barițiu că guvernul ungar a dispus ca toți tinerii români și ruteni uniți care studiau teologia la Seminarul superior central "Sfânta Barbara" să fie transferați la Institutul teologic catolic din Budapesta. Teologii români au văzut în această măsură rezultatul arbitrariului, a volniciei și a zelului guvernanților de a maghiariza. Ei au regretat transferul, considerând că Viena le-a oferit un câmp mai vast de studiu și de experiență deoarece studenții puteau să audieze și să se miște printre un număr mai mare de oameni de știință de renume european. Iuliu Montani și Ioan Goron erau convingși că Pesta nici nu dorea și nici nu putea să-i pregătească pe o bază așa de amplă și de solidă ca Viena. În schimb, politica maghiară incapabilă să facă bine pentru maghiari era în stare - subliniau tinerii corespondenți - să semene în sânul clericilor români și slavi uniți "sămânța detestabilă a iezuitismului", să transforme caracterele sincere și juvenile ale tineretului în caractere searbede pline de fariseism și falsitate. Lor nu le convenea ca din oameni "așa-zicând cu casă și cu masă" să devină suferiți sau lipituri ai ungarilor, să ajungă din focarul științelor europene la discreția cețurilor fumegânde ale superbiei maghiare⁵¹.

Recunoașterea pe cale legală de către parlamentul Ungariei în 1868 a statutelor autonome ale mitropoliilor române ortodoxă și unită, întemeiate în 1853 și 1864, a dovedit la început un liberalism al guvernului maghiar în politica bisericească și a asigurat continuarea funcționalității acestor instituții naționale ecleziastice și școlare ce au fost secole de-a rândul refugii pentru limbă, etnie și naționalitate⁵². Unul dintre cele mai importante drepturi statutare votate de parlament a fost alegerea limbii de învățământ de către bisericile ce întrețineau rețeaua școlară elementară și liceală pe cheltuiala lor și a credincioșilor laici aparținători confesiunilor respective. Dar la numai 9-10 ani de la votarea legilor respective, organele comitatense și ministeriale maghiare au început presiuni și și-au exprimat nemulțumirea că limba maghiară n-a fost prevăzută ca obiect de predare în școlile elementare confesionale.

La 15 martie 1877, Keményi György, comitele suprem al comitatului Turda-Arieș, i-a scris lui Vancea că forul de administrație publică comitatens a constatat că limba de stat nu era învățată în școlile populare române din ținut. Comitele a recunoscut că atunci când mitropolitul a dat o asemenea organizare școlilor a procedat în deplină legalitate și comitetul de administrație al comitatului nu avea intenția să facă obiecții sau observații pentru că în Turda-Arieș nu se folosea limba statului în școlile elementare. Dar Keményi l-a rugat pe mitropolit să-și folosească influența și autoritatea pentru ca maghiara să fie introdusă în ore normale sau extraordinare deoarece acest lucru era în interesul tineretului școlar român din comitat. Acesta își urma studiile ulterioare la instituțiile de învățământ cu limba de predare maghiară din Aiud, Turda și Cluj ceea ce face ca la început tânărul român să fie confruntat cu greutăți mari chiar până ce învăța să citească în limba statului. Aceste greutăți ar putea fi surmontate dacă copiii români ar face cunoștință cu abecedarul maghiar și ar ști să citească⁵³.

Dacă asemenea adrese au fost expediate și de alte comitate și s-au armonizat cu tendința constantă a guvernului de a introduce limba de stat în școlile române și slave era clar că s-a lucrat intens în această direcție cu câțiva ani înainte de votarea de către parlament a legii Trefort în 1879. Toate protestele organizate de români și slavi de la nivelele de jos ale comunelor și comunităților bisericesti până la cele de sus ale consistoriilor, episcopilor și mitropoliților în fața miniștrilor și regelui n-au avut nici un efect practic, ceea ce a însemnat că legislația maghiară școlară a acordat dreptul de alegere a limbii de învățământ nu numai bisericilor, ci de asemenea, a rezervat parlamentului și guvernului un loc important în această problemă oferindu-i un cuvânt greu cu putere de decizie și de extensie în 1883 în școlile medii și în 1907 când a crescut numărul orelor de predare în limba statului în școlile elementare, gimnazii, licee și în plus a început să scadă numărul școlilor confesionale și să crească cele de stat⁵⁴.

Într-o circulară din 31 mai 1879, adresată de Vancea clerului unit, a fost anunțată sancționarea la 22 mai și publicarea în 24 și 25 mai, în Camera de Jos și de Sus, a Legii XVIII din 1879 care trebuia să fie aplicată conform paragrafului 4 începând cu 1 septembrie din anul școlar următor. Mitropolitul a solicitat date statistice despre învățătorii capabili să predea limba maghiară deoarece trebuiau luate măsuri precise și eficiente pentru respectarea paragrafului amintit. Numai dacă se va acționa în sensul prevăzut de lege se vor putea salva pe viitor școlile elementare confesionale române de pericolul desființării lor în cazul că autoritățile școlare de stat le-ar fi declarat necorespunzătoare din punctul de vedere al Legii XVIII. La 17 iunie 1879, Vancea a făcut cunoscută o adresă expediată de Inspectoratul școlar de stat care a anunțat hotărârea ministerului ca învățătorii români și germani din Transilvania să-și perfecționeze cunoștințele de limba maghiară pentru a corespunde noii legi. Cursurile de perfecționare se vor ține la institutele pedagogice de stat din Cluj și Székely-Keresztúr (Cristuru Secuiesc) între 1 iulie-1 august, fiecare participant beneficiind de o diurnă de 80 creițari și cazare gratuită asigurate de respectivele institute sau de autoritățile comitatense. Învățătorii nemaghiari urmau să fie instruiți și în privința metodologiei și a modalităților de a învăța elevii în însușirea limbii statului⁵⁵.

Tendințele și acțiunile guvernului maghiar de a transforma școlile confesionale române și slave în școli de stat - unde limba de predare era exclusiv maghiara - a atins cote însemnate la începutul secolului al XX-lea⁵⁶, dar începuturile și încercările întreprinse în acest sens au fost sesizate încă în prima decadă a dualismului de preoții români, acești vajnici apărători ai credinței, etniei și ființei naționale a poporului de-a lungul secolelor de oprimare străină. Protopopul Clujului Gavril Pop a fost sesizat de Consistoriul unit la 28 aprilie 1877 despre cazul școlii române unite din Zamsâncrai relatat de Comitetul administrativ al comitatului Cluj care a constatat că respectiva școală nu corespundea legii, nu avea învățător calificat, sala de clasă era strâmtă și înzestrarea cu rechizite școlare insuficientă. În urma investigației întreprinse la fața locului, prelatul a raportat că majoritatea locuitorilor din comună erau maghiari de religie reformată evanghelică. Ungurii au făcut din școala lor școală comunală și doreau să-i silească pe cei 200 de consăteni români să-și dea acolo copiii și să contribuie material la școala respectivă. Românii fiind puțini aveau într-adevăr un învățător necalificat plătit cu 20 fl., care era și cantor. Țăranii l-au întrebat pe Pop ce atitudine să ia față de obligația de a contribui la școala de stat, iar acesta le-a explicat că singura soluție era susținerea unei școli confesionale care să corespundă legii, deci să fie înzestrată cu săli corespunzătoare, rechizite și învățător calificat. Țăranii l-au ascultat, și-au angajat un învățător pe care-l considerau calificat, i-au plătit 100 de florini cu obligația de a fi și cantor. Tânărul, deși absolut doar de școală comunală, a venit anual la cursuri suplimentare de calificare, în Cluj, a mai fost învățător în Ardeoara, își ținea

orele, era isteț și și-a procurat rechizite școlare, protopopul urmând să le completeze cu "mașină de calculat". Sala era suficientă, copiii fiind puțini.

Românii din Zamsâncrai erau, de altfel, egal înzestrați în privința școlii ca alți conaționali din zonă, însă comitetul administrativ s-a legat doar de ei deoarece în celelalte cazuri majoritățile etnice erau românești. Gavril Pop a ajuns la concluzia că ungurii reformați și-au făcut școala comunală cu scopul de a maghiariza minoritatea etnică română de 200 de suflete. Această minoritate nu era capabilă să plătească un învățător cu 200 de florini - cum pretindeau autoritățile maghiare școlare -, dar a făcut tot ce a putut în privința menținerii școlilor confesionale. "Nodul în papură" era căutat cu scopul clar de a-i maghiariza, mai ales că știau că românii nu puteau din punct de vedere material să corespundă "îmbunătățirilor" aduse legii școlare de stat. Sesizând că începuturile maghiarizării se manifestau tocmai în comunele cu majorități maghiare și minorități române, dar și în cele mixte, Gavril Pop a cerut consistoriului la 7 mai 1877 ca tocmai în aceste locuri, unde se intenționa nimicirea confesiunii și naționalității, să se facă sacrificii materiale mai mari prin completarea salariilor învățătorilor din Fondul școlar arhidiecezan. Protopopul și-a anunțat intenția de a obține fonduri suplimentare pentru aceste scopuri de la Comitetul Central al Astreii⁵⁷.

Autoritățile comitatense prin inspectoratele școlare de stat, desigur cu concursul și asentimentul ministerului de resort, au completat prin dispoziții administrative ulterioare prevederile legilor școlare, ceea ce a dus implicit la știrbirea autonomiei bisericești în materie de învățământ. Astfel, inițial în sfera autonomiei a fost inclus și dreptul exclusiv a bisericii și a comunelor bisericești de a fixa salariile învățătorilor, dar ulterior autoritățile școlare au intervenit și în acest domeniu fixând salarii mari pe care țărani români nu le puteau plăti întotdeauna și în toate cazurile. Chiar dacă autoritățile maghiare de resort au folosit argumente umanitare pentru a mări salariile, măsura a fost primejdioasă pentru menținerea învățământului în limbile materne ale nemaghiarilor deoarece în caz de nerespectare a prevederilor legale, școlile puteau fi transformate automat în școli de stat.

La 10 martie 1877, mitropolitul Vancea, bazat pe paragraful 11 al articolului de lege XXXVIII din 1868, a contestat dreptul Comitetului de administrație publică a comitatului Făgăraș de a fixa salariul minimal al învățătorilor din ocolul local de învățământ la 200 de florini. Primind adresa comisarului guvernamental, Szent Zrinyi Gyula i-a răspuns că cei ce au luat măsura au prevăzut că ea ar stârni protestele Mitropoliei Române Unite. Dar comitatul a constatat că nu în toate locurile neatenția față de traiul corespunzător al învățătorilor a fost provocată de lipsa lor de talent și prin măsura menționată a dorit să mărească dorința de sacrificiu a comunităților bisericești mai înstărite. Mitropolitul a fost invitat să nu pună accent pe greutatea autonomiei bisericești, ci dimpotrivă să-și unească efortul cu cel al comitatului pentru atingerea scopului ce va duce la perfecționarea și consolidarea învățământului primar. Asigurarea unei existențe corespunzătoare va fi în măsură să stimuleze în viitor tineri din ce în ce mai capabili să-și aleagă meseria de învățător și ar opri emigrarea învățătorilor din loc în loc cu toate consecințele ei negative asupra învățământului. Comisarul l-a înștiințat pe Vancea că se va proceda fără toleranță împotriva școlilor care nu asigurau existența minimă pentru învățător⁵⁸. Este mai presus de orice îndoială că argumentația maghiară era logică și umanistă, dar problema era dacă țărani români erau capabili sau nu să plătească cei 200 de fl. Pe de altă parte, învățătorii români plătiți de conaționali cu 100-150-180 fl. aveau o viață decentă, erau înzestrați cu un lot de pământ și erau ajutați la muncile gospodărești de consătenii lor și deci erau capabili și fără cei 200 de florini să susțină un proces de învățământ popular sătesc de 8 luni în condiții acceptabile sau chiar bune.

Consistoriul metropolitan din Blaj a încercat înainte de emiterea hotărârii comitatense să prevină adoptarea măsurii privind solvirea salariului minimal de 200 fl. prin intermediul vicarului foraneu al Făgărașului, Alexandru Micu, care era membru al Comisiei administrative din comitat. La 1 mai 1877, vicarul a raportat eșecul intervenției sale, descriind în detalii toate demersurile la care a recurs pentru a obține câștig de cauză. În ședință a combătut cu legea în mână atitudinea inspectorului regal școlar, dar fiind singur a fost "tulburat peste măsură".

De fapt, comitetul administrativ era *sui generis* un organ al regimului, în care partizanii săi erau întotdeauna în majoritate. Aleși români erau puțini și nici nu luau parte toți la ședințele comisiei. Prelatul unit a constatat că în Ungaria legile nu erau mai tari ca oamenii, ei invers, așa, că, acționând pe baza preceptului lui Aristide ce pusese accent pe primatul legii, n-a avut câștig de cauză.

Inspectorii școlari de stat din mai multe comitate au cerut ca elevii și elevele în vârstă de peste 13 ani să frecventeze școlile comunale maghiare de repetiție pe motiv că școlile confesionale nu aveau

curs de repetiție și se mulțumeau cu cel ținut pentru copiii între 6 și 12 ani. Micu a replicat că în Țara Oltului existau multe școli centrale grănicerești, unde elevilor români de la 10 ani în sus li s-a dat posibilitatea să-și completeze cunoștințele la cursul de repetiție unde au învățat elemente de fizică, pomologie, economie, istoria universală, gimnastica, așa că nu era nevoie ca măsura frecventării școlilor de repetiție maghiare să fie extinsă sau generalizată. Majoritatea a susținut însă inițiativa maghiară și a comunicat-o și autorităților bisericești ortodoxe din Sibiu.

Micu i-a spus inspectorului maghiar că legea nu-i permitea să se amestece în salarizarea învățătorilor, ci potrivit prevederilor ei avea doar obligația să supravegheze dacă școlile corespundeau sau nu acestora și i-a atras atenția că avea în subordine mulți învățători calificați plătiți sub 200 fl. care-și făceau datoria. Inspectorul l-a asigurat că nu se va atinge de școlile ce aveau învățători capabili și corespundeau legii școlare de stat, dar dacă va întâlni comune care deși aveau posibilități materiale nu plăteau salarii de 200 fl. va acționa cu toată rigoarea împotriva școlilor confesionale respective. Reflectând asupra celor afirmate de inspector, Micu a ajuns la concluzia că legile erau elastice și oamenii puternici puteau face multe în numele lor.

Consistoriul se credea la un moment dat pus în fața unei dileme majore: dacă aproba inițiativa maghiară, sătenii români greco-catolici vor accepta să plătească suma de 200 fl. sau vor prefera să se unească cu ortodocșii pentru a rezista mai ușor cheltuielilor, iar dacă va rezista dispoziției, autoritățile vor trece sau nu la transformarea școlilor confesionale în comunale? Micu era convins că biserica greco-catolică nu va intra în recul prin pierderea unor credincioși deoarece dacă inspectorii vor aplica drastic legea, ortodocșii vor plăti cei 200 de fl. pentru a-și scăpa școlile, iar țărani uniți nu puteau să se plângă în acest caz "că la neuniți nu sunt plăți ca la noi". În comunele unde uniții erau în minoritate frecventau școlile confesionale ortodoxe (cheltuielile fiind suportate în comun), iar unde erau mai mulți - deși nu atât de ca neuniții - făceau tot atât pentru școli cât și ortodocșii fără să alerge la confesiunea lor. În fond, atât unii, cât și alții vor fi nevoiți să-și plătească la fel învățătorii, iar cursurile trebuiau ținute regulat. Când despre teama transformării școlilor confesionale în școli comunale, Micu a constatat că autoritățile făceau deocamdată școli comunale doar în comunele mixte pentru ca tineretul român să învețe cu ungurii ungurește, dar oricum în celelalte comune pentru asemenea operații era nevoie de bani care s-au cam rărit și la unguri, așa că temerile nu erau, deocamdată, justificate⁵⁹.

De fapt, mitropolitul unit Ioan Vancea a luat măsuri preventive serioase pentru a feri școlile confesionale de conflicte repetate cu organele școlare de stat și de pericolul transformării lor în școli de stat. Într-un circular adresat clericilor și învățătorilor români uniți, Vancea a cerut respectarea paragrafului 50 a legii școlare din 1868 și a paragrafului 3 din instrucțiunile pentru comune a legii din 1876, potrivit cărora în toate comunele unde existau școli elementare pentru copiii între 6-12 ani era obligatoriu înființarea școlilor de repetiție pentru cei de 13-15 ani; în caz contrar românii erau obligați să-și trimită copiii de această vârstă la școlile respective maghiare. Pentru a preveni acest lucru, autoritățile bisericești, de învățământ, antistiile comunale, inspectorii școlari eparhiali erau invitați să-și ridice sau să contribuie la ridicarea școlilor de repetiție cu învățători plătiți, iar preoții și protopopii care nu-și vor achita obligațiile amintite vor fi amendați și pedepsiți. Totodată, mitropolitul a luat măsuri pentru întărirea fondului școlar arhidiecezan⁶⁰. Menționăm că părinții români care nu-și trimiteau copiii la școlile comunale de repetiție erau amendați pe bază de lege, ceea ce dovedește, o dată în plus, că în timp ce biserica făcea totul pentru conservarea și supraviețuirea școlilor române - chiar cu cheltuieli materiale mărite - guvernul acționa pentru ca fii și fiicele românilor să frecventeze într-un coeficient în plină ascensiune școlile ungurești. În general, pe planul învățământului era vorba și de o luptă materială surdă, dar insistent îndreptată în sensuri și scopuri opuse.

La 2 decembrie 1876, Ioan Vancea a acordat pentru sprijinirea profesorilor, preoților și protopopilor mai săraci, care în calitate de directori aveau sarcini importante de rezolvat pe plan școlar, un fond bănesc de 32.000 fl. Înaltul prelat și-a motivat gestul prin datoria fiecărui intelectual de a contribui după posibilități la dezvoltarea culturii națiunii din care provenea și prin faptul că nici profesorii blăjeni, nici clericii nu-și puteau concentra eforturile și toate capacitățile intelectuale pentru progresul științei și învățământului dacă se zbateau mereu în sărăcie și mizerie⁶¹. Acțiunea întreprinsă de mitropolit i-a atras mulțumirea sinceră a profesorilor, clericilor și liderilor politici români. Parohul Teodor V. Burza și-a exprimat opinia că gestul plin de semnificații adânci întreprins de mitropolit purta girul și cununa nemuririi⁶², iar preoții Gabriel Chețian și Teodor Pop au subliniat că în condițiile în care principiul naționalităților era omniprezent în atmosfera europeană, iar cultura și știința erau

două arme puternice în confruntarea cu inamicii, fondul donat dovedea că Vancea era un român bun care lucra pentru un viitor fericit pe seama poporului său⁶³.

Profesorii de la Gimnaziul superior greco-catolic: I. M. Moldovan, I. Rațiu, S. Micu, I. Mărcușer, I. Gherman, G. Vlăsa, Chiriac B. Grozea, Al. Uilăcan, I. Hossu, T. Petrișor, S. Nestor, N. Popoescu, beneficiari ai fondului, și-au exprimat gratitudinea, specificând că mitropolitul își iubea sincer și profund biserica și națiunea română la progresul cărora a contribuit cu fapte concrete care impulsiau învățământul și luminau poporul⁶⁴. Sinodul vicarial din Făgăraș a admirat buna gospodărire a averilor arhiepiscopiei și economisirea în timpuri grele a sumei de 32.000 fl. și a evidențiat că mitropolitul a realizat că fără o situație materială corespunzătoare profesorii și preoții nu și puteau împlini cu succes nobila misiune de a educa tineretul și a propaga lumina culturii în popor. De aceea Alexandru Micu, vicar foraneu și președintele sinodului, Arsenie P. Bunea, teolog absolut și dirigințele Școlii centrale grănicerești din Mărgineni, notar, l-au considerat un Mecena al învățământului și culturii române⁶⁵. Protopopul Olimpiu Blășianu, vice-protopopul Nicolae Solomon din Teiuș împreună cu preoții din Cergău Mare, Ciufud, Bucerdea, Veza, Crăciunel, Cistei, Obreja, Spătac, Mănărade, Cenade i-au mulțumit și ei pentru ajutorul mărinimos acordat⁶⁶, iar G. Barițiu i-a scris că gestul întreprins în decembrie 1876 dovedea zelul creștinesc și național prin care a adus bucurie și consolare în popor⁶⁷.

Uneori în acțiunile de salvare a caracterului confesional al școlilor române, Ioan Vancea a apelat și la avocați. Astfel, în aprilie 1877 i-a recomandat protopopului unit din Reghin, Mihail Crișan, măsurile propuse de avocatul dr. Iacob Brândușian pentru apărarea caracterului național și confesional al școlii române din Gurghiu și a tuturor școlilor române unite din zonă. De asemenea, Vancea a cerut să se înființeze școli de repetiție pentru copiii români de 12 la 15 ani, deoarece în lipsa lor legea îi obliga pe părinți să-i trimită la școlile comunale maghiare de acest profil. Mitropolitul a promis că va interveni la minister pentru a obține condamnarea atitudinii comisiei școlare comitatense care a adus jigniri grave la adresa școlii din Gurghiu și a limbii române⁶⁸.

Structurile Mitropoliei Române Unite, emancipată de sub tutela Arhiepiscopiei romano-catolice de Esztergom, erau deja consistente, bine consolidate și aveau o tradiție bună în organizarea vieții bisericești și școlare. Mitropolia patroana episcopiiilor de Oradea, Gherla și Lugoj, întreținea și conducea un sistem confesional liceal și preparandial de prestigiu (Blaj, Beiuș, Năsăud) și acționa pentru menținerea celui elementar sătesc. În timpul păstoririi înțelepte, realiste și competente a lui Șaguna - pe care Eminescu l-a considerat nemuritor - s-au ridicat și s-au consolidat și structurile Mitropoliei Române Ortodoxe de Sibiu emancipată de sub jurisdicția Patriarhiei Sârbe de Karlovitz și la rândul ei acest for prestigios patrona episcopiile de Arad și Caransebeș, un sistem confesional liceal și preparandial la Brașov, Arad și Brad și altul elementar în comunele și satele Transilvaniei.

În aceste condiții, națiunea română deținea prin cele două biserici ale ei atuuri serioase și garanții solide împotriva unei reușite generale și totale a maghiarizării sistemelor naționale de învățământ la care trebuie neapărat să adăugăm activitatea benefică a Astrei, a secțiunilor ei științifice, a secțiunilor comunale și orășenești, ca și numeroasele fonduri bănești acordate de Ramonțai, Mocionești, Gojdu și alții destinate susținerii învățământului și culturii naționale, creșterii unor cadre tinere valoroase și competente, dublate sau triplate toate de activitatea militantă a unei prese politice în plină afirmare și mișcare. Era clar că succesele înregistrate până atunci de națiunea română în aceste domenii o făceau capabilă să reziste oricăror presiuni și persecuții și de fapt gânditorii lucizi din ambele tabere - maghiară și nemaghiară - au atras atenția guvernanților că stomacul unguresc era prea mic și neîncăpător pentru a putea mistui culturile și ființele naționale ale românilor și slavilor din Ungaria.

Pe de altă parte, partidele naționale române și slave înființate la începutul dualismului, care și-au modernizat și perfectat mereu conceptele programatice și metodele tactice de acțiune, au vegheat pe plan politic și au condus mișcările pentru conservarea, rezistența și afirmarea ființelor naționale ale popoarelor lor, ceea ce a făcut ca politica și opiniile guvernamentale constante spre maghiarizare să arunce în frecvente convulsii și conflicte relațiile dintre maghiari și nemaghiari, să accelereze tendințele centrifugale ale acestora din urmă și în ultimă instanță să contribuie prin opririle și nemulțumirile provocate la subminarea și dispariția Austro-Ungariei.⁶⁹

Note

---

¹ Arhivele Statului Alba Iulia, fond. Mitropolia Română Unită, dos. 1781/1877, f. 44-45 (în continuare se citează: Arh. Stat. Alba Iulia, M.R.U.).

² Unele aspecte din suferințele îndurate de românii din zona secuilor și de pierderea *etniei, limbii și a credinței lor în epocile mai vechi* vezi în discuțiile purtate de Ion Coja, Mihail Diaconescu, Valeria Rusu, Gabriel Țepelea, M. Ungheanu, V. M. Ungureanu, în *The Romanian Origin of the ceangăi, the arguments of the Romanian Language, în The Dangerous Game of Falsifying History*, București, 1987, p. 238-267, purtată pe baza cărții lui Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1900.

³ Biblioteca Academiei Române, manuscrise române, 1007, f. 53 (în continuare citează ms. rom.).

⁴ Ibidem, f.95.

⁵ "Transilvania", IX, nr. 11, din 1 iunie 1876, p. 121-124, și nr. 12 din 15 iunie 1876, p. 133-135.

⁶ Acest aspect, dar și altele legate de primatul factorului național în acțiune sunt magistral prezentate și teoretizate, în vol. *Națiunea română, Geneză, Afirmare, Orizont contemporan*, București, 1984.

⁷ *Revoluția de la 1848 din Transilvania*, vol. I. 2 martie-12 aprilie 1848 (sub redacția acad. Ștefan Pascu, Victor Chereșeșiu), București, 1977, p. 92.

⁸ Arh. Stat Alba, M.R.U., dos. 1781, f. 46

⁹ Ibidem, f. 47-48.

¹⁰ Ibidem, f. 49.

¹¹ Despre evenimentele de acest gen din 1848-1849, D. Suci, *Considerații privind statutul Transilvaniei și situația politică a românilor Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea* (în ms.).

¹² Despre aspectele multiple și variate ale colaborării dintre România și românii Transilvaniei, la Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, București, 1979, p. 337-352; V. Rusu, *Din lupta opiniei publice românești împotriva dualismului austro-ungar, 1966-1968*, în "Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași", Istorie, t. XIV, 1968, p. 47-70; *George Barițiu și contemporanii săi*, vol. IV, București, 1978 p.42-44.

¹³ Ms. rom. 1006, f. 316-317.

¹⁴ Ibidem, f. 400-401.

¹⁵ "Transilvania", VIII, 1875, nr. 4, p. 47; Problemele colonizărilor în România dezbătute pe larg în "Transilvania", VIII, 1875, nr. 1, p. 1-4; nr. 2, p. 13-16; nr. 3, p. 25-30. Pentru colonizarea în Basarabia a fost elaborată în 1874 o lege specială.

¹⁶ "Transilvania", IX, 1876, nr. 9, p. 97-100; nr. 10, p. 109-111.

¹⁷ Liviu Maior, *Transilvania și Războiul de Independență din 1877-1878*, Cluj-Napoca 1977.

7 - Anuarul Institutului de Istorie Cluj

¹⁸ Ms. rom. 1 007, p. 188-198.

¹⁹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, București, 1976, p. 220.

²⁰ Ms. rom. 1006, f. 296. În iunie 1874, Barițiu a discutat cu ministrul Boierescu probleme legate de construirea căilor ferate în România; Vezi și f. 316-317.

²¹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, p. 220.

²² Ms. rom. 1006, f. 334.

²³ D. Suci, *Aspecte ale politicii de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj", XXVIII, 1987-1988, p. 289-310 (în continuare se citează: D. Suci, *Aspecte ale politicii*).

²⁴ Ms. rom. 976, f. 35-36.

²⁵ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, p. 242.

²⁶ Arh. Stat Alba, M.R.U., dos. 973/1877, f. 21-31. Dar mai târziu liceul din Năsăud și-a pierdut caracterul național-confesional prin grija guvernului ungar.

²⁷ Ibidem, f. 9-10.

²⁸ Ms. rom. 976, f. 37.

²⁹ "Gazeta Transilvaniei", XXX, 1867, nr. 94. Pe de altă parte comitele suprem al comitatului Alba de Jos, mare antiromân și adept fervent al centralismului maghiar de stat proclamat de constituția din martie-aprilie 1848 și adversar al cabinetului austriac, n-a fost destituit în pofida numeroaselor cereri românești adresate în acest sens Vienei. Instrucțiunile acesteia au dispus încropirea unor comitete comitatense cu majorități maghiare, ceea ce demonstrează că în pofida conflictelor de

---

moment cele două metropole Viena și Pesta și-au rezervat încă de pe acum porțile pentru viitoarea înlăturare a diferendelor și realizarea alianței dintre ele pe bază de compromis. Chiar și prevederile electorale elaborate de Viena au dus la o structură dietală în care la 1863 totalitatea deputaților neromâni (100) întrecea numărul deputaților români (59), iar majoritatea relativă a acestora din urmă de care a depins votarea legilor sibiene a fost posibilă doar în condițiile boicotului exercitat de cei mai mulți deputați unguri. Dar stăpânii care s-au certat în 1860-1865 sau în 1848/1849 s-au împăcat în 1867 așa că legile sibiene au fost abrogate prin decret ministerial maghiar, contrasemnat de regele "ungur" Habsburg, pentru ca pe tot teritoriul Ungariei Coroanei Sf. Ștefan să nu existe altă națiune politică decât cea maghiară.

³⁰ Ms. rom. 976, f. 37-40.

³¹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. V, p. 233.

³² Ms. rom. 976, f. 44.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, f. 42-43.

³⁵ Ibidem. Alte însemnări privind nedreptățile suferite de românii transilvăneni culese de Ilie Măcelariu se află în caietul lui intitulat *Notiția*. Iată că anumiți funcționari români din justiția sau administrația maghiară au adus servicii importante mișcării naționale. Un alt caz a fost acela al avocatului dr. Aurel Isac, translator la un tribunal din Cluj. La 14 noiembrie 1877, Isac i-a scris lui Barițiu că relatarea din scisoarea lui echivala cu transmiterea unui secret de serviciu și constituia un caz disciplinar. De fapt, relatarea era o avertizare amicală sau o atenționare a lui Barițiu, pentru a putea lua măsuri preventivoare față de intenția organelor de justiție de a face din articolele lui despre răniții români din Războiul de Independență obiectul unui delict de presă. Exact în ziua de 14 noiembrie, Isac a primit articolele respective cu instrucțiunea de a le traduce în maghiară. Indignat de intenția magistraților unguri, avocatul român l-a consultat pe Barițiu despre eventualitatea demisionării lui din post deoarece oricum nu-i aducea un folos mare: ms. rom. 1.007, f. 165. Despre acest proces, dar și altele vezi G. Neamțu, *Procesele politice din Transilvania în timpul Războiului de Independență*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj", XX, 1977, p. 51-69. Jurații l-au achitat în unanimitate.

³⁶ D. Suciu, *Aspecte ale politicii*; aspecte generale despre situația bisericilor și școlilor române, la Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania, în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, Contribuții noi la aceeași problematică la T. Pavel, *The Hungarian School Legislation between 1875-1890 and the Fight of the Population from Transylvania against It*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Historia XXXII, 1987, nr. 2, p. 33-53.

³⁷ Arh. Stat. Alba, fond. Gimnaziul superior român greco-catolic, dos. 229/1875/6 (în continuare se citează: Arh. Stat Alba, Gimnaziul Unit).

³⁸ Arh. Stat Alba, M.R.U., Cabinetul Mitropolitului, dos. 974, f. 1-2.

³⁹ D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 305.

⁴⁰ Arh. Stat. Alba, Gimnaziul Unit, dos. 169/1874/5.

⁴¹ Ibidem. M.R.U., dos. 1336/1877, f. 1.

⁴² Ibidem., f.2.

⁴³ Ibidem, Gimnaziul Unit, dos. 82/1876/7. Pe verso, mitropolitul a notat că ordinul, trebuie să circule și pe la profesorii I. M. Moldovan, dr. Ion Rațiu, S. Micu, I. Mărculeț, I. German, N. Popescu, G. Vlăsa, Silviu Nistor, C. B. Groze, Al. Uilăcanu, Iosif Hossu.

⁴⁴ Ibidem, dos. 169/1874/5.

⁴⁵ Arh. Stat., microfilme Austria, r. 175, clișee, 288-289.

⁴⁶ G. Neamțu, *op. cit.*, p. 63-65.

⁴⁷ Ar. Stat. Alba, M.R.U., dos. 2607/1877, f. 1-2; 5-15; vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 136, și P. Teodor, *op. cit.*, p. 34-35.

⁴⁸ D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 296.

⁴⁹ Arh. Stat. Alba, M.R.U., dos. 1677/1877, f. 1-2.

⁵⁰ George Cipăianu, *Vincentiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, 1980, p. 127-129.

⁵¹ Ms. rom. 1006, f. 285-286.

⁵² D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 304.

⁵³ Arh. Stat. Alba, M.R.U., dos. 1058/1877.

⁵⁴ Merkur, *Az Appony - fele törvény hatása a román iskolákra*, în "Pesti Hírlap", XXXV, nr. 77 (12.007) din 1 aprilie 1913, p. 33-34; și nr. 78 din 2 aprilie 1913, p. 33-34.

⁵⁵ Arh. Stat. Alba, Gimnaziul Unit, dos. 127/1879, f. 1-2.

⁵⁶ D. Suciu, *Aspecte ale politicii*, p. 309.

⁵⁷ Arh. Stat. Alba, M.R.U., dos. 1445/1877, f. 1-2.

⁵⁸ Ibidem, dos. 1422/1877, f. 1-2.

---

⁵⁹ Ibidem, f. 3-4; Palásty, redactorul de la "Ellenör" a declarat că dacă guvernul investea 1.000.000 de fl., slovacii puteau fi maghiarizați, dar românii ardeleni având prea mulți intelectuali nu mai puteau fi; vezi ms. rom. 1007, f. 127-128.

⁶⁰ Ibidem. Gimnaziul Unit, dos. 64/1877.

⁶¹ Ibidem, M.R.U., Cabinetul Mitropolitului, dos. 969/1876, f. 13-17.

⁶² Ibidem, f. 1.

⁶³ Ibidem, f. 29-30.

⁶⁴ Ibidem, f. 43-48.

⁶⁵ Ibidem, f. 49-51.

⁶⁶ Ibidem, f. 57-60.

⁶⁷ Ibidem, f. 33-34.

⁶⁸ Ibidem, M.R.U., dos. 1374/1877, f. 1.

⁶⁹ Ibidem, M.R.U., dos. 1374/1877, f.3.

1.4. POLITICA DE ASUPRIRE NAȚIONALĂ ȘI DE MAGHIARIZARE FORȚATĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DUALISMULUI*

Miniștrii cabinetului Andrassy și propaganda maghiară de stat au susținut și au popularizat în Ungaria și în afara ei meritele constituționalismului unguresc din 1848 revitalizat prin legea XII și jurământul regal din 1867. S-a insistat deosebit de mult asupra beneficiilor aduse cetățenilor patriei maghiare prin asigurarea unei perfecte egalități individuale prin care credeau că s-a rezolvat și cea națională și s-a pedalat mult pe meritele legislației sociale maghiare elaborate de dietele din 1848, deci pe libertatea socială și împrumutarea tuturor țăranilor fără deosebire de naționalitate. La ele s-a adăugat un alt capital de propagandă politică și anume asigurarea celei mai largi, mai democratice și mai perfecte autonomii a tuturor bisericilor egal îndreptățite din Ungaria.

Desigur șefii politici ai românilor și slavilor au recunoscut meritele de necontestat ale abrogării iobăgiei, împrumutării, legalizării egalității cetățenești și de altfel aceste cuceriri au fost benefice întrucât au constituit răspunsuri la cerințele generale ale timpului și au fost raportate în urma unor lupte comune susținute de liberalii sau radicalii unguri, români și slavi. Cât despre asigurarea egalității, libertății sau autonomiei bisericilor și religiilor, începutul a fost dat încă de toleranța specifică iluminismului de stat din secolul al XVIII-lea așa că în secolul următor al liberalismului și parlamentarismului era normal ca această chestiune să fie rezolvată într-un spirit democratic și modern.

Oricum recunoașterea Mitropoliilor autonome Greco-Catolică și Ortodoxă de către parlamentul Ungariei în 1868 a constituit un succes cert pentru români și a dovedit poziția maleabilă și cu adevărat liberală în problemele raporturilor dintre biserici și stat a majorității deputaților unguri și a ministrului cultelor baronul Eötvös József. Dar au existat alți politicieni unguri care au reprobat gestul pe motiv că înființarea celor două mitropolii au fost rezultatele manevrelor daco-românești sau că ar fi fost preferabil ca ortodocșii români să rămână veșnic sub jurisdicție sârbă pentru ca cele două națiuni să se certe între ele și să poată fi manevrate mai ușor de guvernarea din Pesta. De asemenea liderii politici nemaghiari, ca și cei maghiari, au apreciat sistemele constituționale de guvernare, parlamentarismul european inclusiv regimurile monarhice parlamentare și au fost ostili absolutismului reacționar, depășit și desuet într-un continent în plină modernizare și revoluție industrială. Regimurile monarhice parlamentare instaurate în Ungaria secolului trecut au venit într-o oarecare măsură și până la un anumit punct în întâmpinarea constituționalismului european.

Dar în Europa secolului al XIX-lea accentul general nu mai cade pe factorul religios iar în partea ei centrală și estică nici măcar pe cel social. Pe lângă parlamentarism, liberalism s-a afirmat cu deosebită forță și pregnanță principiul naționalității. El le-a însoțit pe primele două într-o asemenea manieră încât nu se poate concepe o democrație europeană completă și veridică fără includerea unei politici de respectare a ființei naționale a tuturor popoarelor. Marele istoric și democrat francez Jules Michelet a comparat Europa cu o liră armonioasă ale cărei coarde erau națiunile și a afirmat că pentru ca lira să funcționeze normal era nevoie ca nici o coardă, nici o națiune să nu fie lovită brutal, ruptă, fărâmițată sau jignită. Ori, cu toate meritele sale pe plan social sau cetățenesc, constituționalismul și parlamentarismul unguresc s-a desprins de europenism în aceste aspecte fundamentale ce erau împinse pe primele puncte ale ordinii politice de zi cu zi de pe eșichierul continentului nostru de principiile nobile ale egalei îndreptățiri și afirmări naționale.

Nu vom insista detaliat asupra politicii naționale dusă de guvernele ungurești din 1848 și 1867 care sunt bine cunoscute. Dar dorim să subliniem ideea că prin ea s-a croit din minoritatea etnică maghiară o națiune ce a asuprit majoritățile etnice române și slave, aducându-i pe indivizii nemaghiari, cetățeni "egal-îndreptății" ai statului, în situația umilitoare de lipituri sau umpluturi ai unicei și indivizibilei națiuni civile ungare. Legalizarea în 1868 a existenței doar a națiunii politice maghiare, ca și pretenția ca Ungaria să fie considerată stat "național" maghiar unitar, în condițiile în care la 5 unguri existau 11 neunguri, au însemnat de fapt negarea unor principii politice europene de mare valoare și de mare viitor.

Dat fiind viciul fundamental al proclamării unei singure națiuni politice ne îndoiim ca ea să poată fi calificată în mod obiectiv creație liberală chiar dacă a avut unele paragrafe liberale. Legea

naționalităților a fost caracterizată ca fiind o creație liberală în volumul III din *Istoria Transilvaniei* recent apărută la Budapesta¹. În lucrare se observă și o ușoară contradicție în sensul că după ce legea este calificată liberală se recunoaște că ea a fost rodul compromisului între orientarea conservatoare și liberală ceea ce diminuează simțitor caracterul general liberal al Legii XLIV. De fapt în volum se recunoaște că mai târziu avându-se mereu în vedere întărirea statului și unității națiunii politice ungare, a maghiarismului, paragrafele liberale au fost uitate și au rămas neaplicate.

Practic vorbind din analiza legii se poate constata o duplicitate și chiar un oarecare machiavelism care oferea posibilități largi de manevră și de interpretare în sens partinic maghiar. Aplicarea paragrafelor privind folosirea limbilor și respectarea intereselor nemaghiarilor la nivele inferioare ale administrației și justiției erau acordate "după putință" sau "după posibilități" și numai în măsura în care nu lezau interesele și unitatea statului. Un contemporan a afirmat că Deák s-a aflat între două focuri fiind asaltat și de presiunile deputaților nemaghiari și de cele ale propriilor săi partizani unguri naționaliști. Ei erau preocupați îndeosebi de întărirea unității statului și a națiunii maghiare și acest lucru s-a reflectat în formulările legii naționalităților. De asemenea deputații unguri liberali l-au combătut și pe Eötvös care ar fi vrut să lase un câmp mai liber de manifestare a naționalităților în comitate. Iar miniștrii și politicienii unguri ce i-au urmat pe Deák și Eötvös au acționat astfel încât au dovedit că totul este cu putință pentru unguri și aproape nimic nu este cu putință pentru nemaghiari care au fost priviți și au devenit cu timpul un fel de oi negre în șirul cetățenilor Ungariei. În acest sens se poate afirma cu certitudine că liberalii unguri s-au situat într-adevăr mult mai la dreapta decât cei doi șefi ai lor.

Tot în *Istoria Transilvaniei* se afirmă că pentru un stat burghez ca Ungaria nu avea importanță practică recunoașterea națiunii române ca a patra națiune politică². Desigur nu era vorba în fond de clasificarea numerică sau de a face din românii Transilvaniei "a patra" națiune politică egal-îndreptățită, ci îndeosebi de recunoașterea naționalității politice a românilor, a egalității lor cu ungurii care ar fi fost foarte practică și realistă și ar fi demonstrat un liberalism adevărat și nu de paradă al guvernului și parlamentului ungar. Este clar că pentru un stat burghez care avea majoritatea cetățenilor de o singură etnie sau naționalitate nu era practic să recunoască o naționalitate politică separată pentru minoritățile de altă etnie. Dar acesta nu era cazul Ungariei plurinaționale. Ar fi fost consult ca în tratarea problemei naționale și a legii naționalităților *Istoria Transilvaniei* să fi exploatat mai pe larg și alte surse contemporane pentru a se ajunge la formulări cât mai obiective și mai științifice. Astfel ar fi trebuit relevată și pledoariile deputaților români și sași care încă din 1865 au cerut la Dieta din Cluj ca deputații unguri să recunoască legal naționalitatea politică a românilor din Transilvania.

Pe de altă parte chiar unii liberali unguri au regretat că austriecii i-au întrecut și în dieta "octroată" de la Sibiu au recunoscut drepturile politice și egala îndreptățire națională a românilor. Ei au afirmat că după ce vor ajunge la putere -atunci erau încă în opoziție- vor acorda și ei drepturi naționale egale pentru frații lor români dar pe baze solide și superioare ale unui adevărat constituționalism. Numai că după ce au ajuns într-adevăr la putere atât deputații unguri din dieta din Cluj, cât și cei din dieta de încoronare de la Pesta (1865-1868), și-au uitat promisiunile în ciuda faptului că deputații români și sași au făcut totul pentru a le reîmprospăta memoria. Astfel deputatul Ilie Măcelariu a folosit limba română în parlamentul Ungariei dar majoritatea maghiarilor au ripostat deosebit de violent împotriva acestui gest de adâncă semnificație și inspirat de adevărata democrație europeană și de spiritul timpului. El ar fi cerut ca prin respectarea egală a celor două limbi naționale cele două popoare neslave situate în mijlocul mării slave să se fi apropiat unul de celălalt. Folosirea exclusivă a limbii maghiare în parlamentul Ungariei ar fi fost justificată doar în cazul că ungurii ar fi constituit majoritatea și nu minoritatea cetățenilor statului.

De asemenea în cadrul tratativelor cu Deák deputatul Alexandru Bohățel i-a solicitat ajutorul pentru ca dieta Ungariei să accepte un proiect de lege modificat al uniunii în care s-ar fi recunoscut în mod expres naționalitatea politică a românilor din Transilvania. Doar pe legea astfel schimbată urma să depună monarhul jurământul. Bohățel a fost refuzat politicos sub diferite pretexte și a primit asigurări "liniștitoare" în privința perfecte egalități cetățenești între toți fiii patriei, a autonomiei largi și nestingherite a tuturor bisericilor și corporațiilor libere și egale în stat. Ori acest lucru a dovedit că marele om politic ungar era liberal în problemele cetățenești, în raporturile dintre biserici și stat, și cu mult mai puțin liberal în chestiunea națională pe care o credea și el rezolvată suficient prin libertatea și egalitatea individuală asigurată de constituție.

În 1868 deputatul sas Iacob Rannicher și deputatul român Ioan Pușcariu au invitat din nou dieta Ungariei să ratifice egala îndreptățire a naționalităților și a limbilor. Ea a existat și a funcționat în Transilvania anilor 1863-1865 fără să aducă prejudicii, ci dimpotrivă asigurând beneficii administrației și liniștii publice, dar nici acum nu au fost ascultați. Deputatul român Ioan Pușcariu a spus deschis și clar că dacă dieta Ungariei recunoștea pe cale parlamentară și ratifica ființa politică și egala îndreptățire națională a românilor din Transilvania acest lucru s-ar fi răsfrânt benefic și asupra românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium (Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarand, Chioar) care împreună cu frații lor ardeleni constituiau o forță apreciabilă ce trebuia respectată și recunoscută din punct de vedere politic de noii stăpâni ai puterii.

Deci chiar dacă deputații unguri au avut resentimente și nu au recunoscut legalitatea regimului Schmerling și a legilor elaborate de el, au fost de nenumărate ori invitați să elaboreze ei înșiși legi democratice în spiritul timpului prin care naționalitatea politică a românilor să-și găsească locul cuvenit; dar refuzul lor constant și repetat, ca și dorința de a-i încadra pe toți românii și slavii numai și numai în propria lor naționalitate politică maghiară, a dovedit că erau adepții și prietenii supremației și nu ai democrației naționale³. Iată de ce este riscant să afirmi că legea naționalităților este cu precădere o creație liberală și că a asigurat drepturile colective ale naționalităților chiar dacă s-a bazat în primul rând pe libertatea individuală și cultrală. Într-un stat multinațional cum era Ungaria ar fi fost strict necesar și din punct de vedere al democrației europene inevitabil ca acea realitate etnică fundamentală care a fost preponderența numerică a neungurilor asupra ungarilor să-și găsească expresia și în paragrafele legii prin recunoașterea mai multor națiuni politice egal îndreptățite în stat.

Ajunși aici dorim să ne exprimăm rezervele și îndoielile față de temeinicia și veridicitatea afirmației din *Istoria Transilvaniei* că în 1867 românii n-au realizat cadoul istoric al constituționalismului și al unității oferit de guvernul ungar⁴. Șefii politici români au fost adepții regimurilor constituționale și al unui constituționalism maghiar larg, democratic și nu exclusivist, în care națiunea română să fie egal îndreptățită cu cea maghiară. De asemenea unii dintre ei au fost conștienți că sute de ani românii din Transilvania istorică (Ardeal) au fost administrați separat față de frații din Banat, Crișana, Maramureș, uneori și de cei din Partium. Acest lucru nu mai putea dăinui multă vreme în secolul XIX-lea care a fost prin excelență secolul de afirmare a principiului naționalităților conceput în sens larg și cât de complet posibil. De aceea ei au intuit de la bun început că încadrarea tuturor românilor din statul ungar într-o unitate le oferea avantajul considerabil al forței numerice. Numai că au solicitat ca această încadrare sau unitate să fie făcută prin recunoașterea nu prin negarea egalei îndreptățiri naționale a tuturor românilor cu națiunea maghiară.

Astfel bătrânul mitropolit Alexandru Sterca Șuluțiu a sperat că ungurii care au luptat mult pentru limba și naționalitatea lor au învățat din experiența tristă a anilor 1848-1849 și ajunși la putere vor recunoaște politic și legal și limba și naționalitatea română. Practic vorbind mitropolitul credea că politicienii unguri vor recunoaște legislația sibiană democratică din 1863-1864. În acest caz prin unirea Transilvaniei cu Ungaria ar fi fost nu numai inevitabil, ci și echitabil ca aceasta să se aplice automat și asupra românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium. El vedea în națiunea română de aproape 3.000.000 recunoscută pe cale legală și parlamentară o forță politică considerabilă capabilă să-și apere și să-și consolideze și în viitor drepturile și ființa națională.

De asemenea am văzut că deputatul Ioan Pușcariu a invitat direct dieta ungară să ratifice legislația sibiană și să o extindă imediat asupra românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium. Alți numeroși fruntași politici români au atras atenția parlamentului din Pesta că abrogarea legilor de la Sibiu pe cale unilaterală executivă, deci octroată, prin rescriptul regal din 20 iunie 1867, nu era valabilă din punct de vedere constituțional. Ei au invitat adesea forul legislativ sau să ratifice în sens mai larg, mai unitar și mai modern legile amintite sau să elaboreze altele noi în concordanță cu principiile moderne ale egalității naționale a tuturor popoarelor europene. Cu alte cuvinte fruntașii români au căutat să ridice din punct de vedere politic și național pe românii "ungureni" la nivelul drepturilor pozitive și democratice deținute - scurtă vreme din păcate - de frații lor ardeleni; deci ei au preconizat o unitate politică românească armonioasă și au fost perfect conștienți de avantajele unei asemenea unități sau al unui cadou constituțional de acest gen.

Numai că parlamentarii și miniștrii unguri au înțeles să facă "cadoul" și să realizeze unitatea românilor în alt sens și anume nu într-o direcție pozitivă și democratică cu respectarea politică a ființei naționale unitare românești, ci într-una de negare a ei și de integrare forțată în unitatea mare a ungurismului. Practic vorbind după ce jumătate din românii de la vest de Carpați (ardelenii) au avut

recunoscută legal limba și naționalitatea, politicienii dualiști le-au negat-o deschis și brutal, le-au desființat drepturile, i-au trântit jos la același nivel cu românii din Banat, Crișana, Maramureș și Partium care nu au avut niciodată o autonomie și nici legi care să le recunoască limba și naționalitatea. În aceste condiții avansurile de federalizare mai degrabă politică decât teritorială făcute de anumiți fruntași politici români și slavi au fost respinse ca să nu mai vorbim de proiectul româno-sârb care solicita de-a dreptul instituirea unui sistem cantonal de tip elvețian.

Rigiditatea politicii dualiste a contribuit substanțial la întărirea pasivismului care la negarea drepturilor naționale a răspuns prin nerecunoașterea situației politice recent instituite, ceea ce a constituit o reacție firească și naturală de apărare chiar dacă timpul a dovedit în mod indubitabil că într-o Europă străbătută de parlamentarism și de confruntările electorale, tactica de luptă a petiționarismului a devenit la un moment dat depășită și ineficace. Este de asemenea drept că prin blocarea electoratului românesc în unele locuri au fost favorizați candidații guvernului și acceptăm ca realistă afirmația că nu exista ca românii să facă o prostie - să ducă o petiție la Viena și să-l pârască pe rege la împărat- și ungurii să nu facă una și mai mare respectiv să-i condamne pentru atâta lucru. Procesul și condamnările de la Cluj, care au constituit o gafă politică gravă a guvernului, a demascat pe plan intern și internațional șovinismul unguresc și a stârnit un ecou deosebit de puternic în favoarea românilor asupriți chiar dacă Bánffy s-a grăbit să obțină amnistierea deoarece a realizat că nu avea nevoie de martiri.

În sânul mișcării naționale s-a manifestat din primii ani ai dualismului o aripă realistă, novatoare care a militat pentru principii, metode și soluții noi de luptă adecvate situației politice generale modificate și spiritului timpului. Astfel nu numai în părțile Aradului sau ale Banatului, dar și unii lideri ardeleni (Stăvroiu, Cristea, Popeea, Borcea, Ioan și Ilarion Pușcariu, etc.) au militat mereu pentru parlamentarism, pentru o luptă deschisă și directă, pentru unitatea tactică și de partid a mișcării naționale; mai mult tinerii nu s-au descurajat de loviturile dure și dureroase recent primite și au intuit că în ciuda lor avantajul și forța numerică a tuturor românilor din stat chiar desconsiderată politic, rămâne un atu prețios pentru viitor.

Ei au căutat principii și soluții noi cu tentă și deschidere spre viitor și au privit nu atât în trecut, ci în realitățile etnice, politice, naționale prezente, luptând pentru o evoluție programatică modernă care fără să neglijeze dreptul istoric îl împingea înainte pe cel etnic. La un moment dat liderii tineri au găsit strâmt și insuficient autonomismul istoric ardelenesc, chiar dacă în 1848-1849 și 1860-1865 a mai fost folosit, când ca armă de luptă revoluționară, politică, militară, când legală pe baza prevederilor din 1849, 1860-1861, 1863-1864 (constituția din martie 1849, Diploma din octombrie 1860, Patenta din februarie 1861, legile dietei din Sibiu).

Desigur este cunoscut faptul că mult timp înainte de 1848, autonomismul istoric ardelenesc a fost manevrat de nobilii unguri, secui și patricienii sași care prin dietele, Aprobatele, Compilatele, comitatele, scaunele și universitatea din Sibiu și sistemul celor trei națiuni politice și 4 religii recepte ce au funcționat și sub suzeranitatea otomană și sub suveranitatea habsburgică i-au exclus pe români de la beneficiile vieții publice și politice, deși ei purtau cele mai grele și mai numeroase sarcini publice.

De aceea se poate afirma că în Imperiu, deși Transilvania era autonomă de Ungaria, ea sau mai precis românii gemeau sub scutul exploatării nobiliare, al aparatului lor local administrativ, legislativ și juridic și sub cel central habsburgic. Iar românii din Banat, Crișana, Maramureș și din 1836 și cei din Partium erau și ei dublul obiect al exploatării nobiliare maghiare și al aparatului habsburgic din Ungaria. În volumul III din cartea citată se folosește des termenul de patria maghiară a Ardealului soră mai mică probabil cu cealaltă patrie maghiară Ungaria, deci într-un cuvânt de două patrii ungurești.

Este adevărat că Ardealul și românii au fost tratați ca popor cucerit de unguri și nu este mai puțin adevărat că în secolele al XVI-lea și al XVII-lea principii unguri catolici și calvini s-au visat descendenții legali ai regilor Ungariei sau chiar au încercat să refacă regatul sub egida lor, ca să nu mai vorbim că unii dintre ei au destituit, au atacat domni ai țărilor române sau i-au socotit alteori simpli locțiitori ai lor. Dar voința n-a mers mână în mână cu puțința deoarece principii n-au fost totuși deosebit de puternici chiar dacă unii dintre ei au fost și regi ai Poloniei sau s-au evidențiat în războaiele și diplomația europeană. Iar în privința refacerii Ungariei au avut un rival tocmai în Împăratul din Viena al cărui frate a fost realmente ales și proclamat rege de o dietă feudală ungară încă

din 1526 deținând de atunci încoace o parte din regat. Coroana, locul încoronării (Pojon) și tronul Ungariei a aparținut Habsburgilor.

Practica istorică a demonstrat că Ungaria s-a refăcut sub Habsburgi, desigur nu ca regatul independent de odinioară ci cu o anumită autonomie. Pe măsură ce aceștia își împingeau expansiunea spre est au moștenit posesiunile, titlurile și privilegiile regilor unguri cu care au fost înrudiți, nobilimea și aristocrația maghiară insistând mereu și pentru acceptarea constituției feudale și a vechilor privilegii cardinale. Oricum Ungaria și Transilvania erau administrate atât de Habsburgi, cât și de dietele, comitatele, Tabla Regală ale nobililor unguri. Ei, în acele momente când absolutismul monarhic le încălca prea deschis pozițiile insurecționau, împingeau înainte aripa antidinastică, iar după aceea aruncau în balanță pe cea dinastică, care încheia compromisul cu monarhul, raporturile dintre tron și privilegiatăii locali desfășurându-se invariabil după dictonul "tensiune, ciocnire, compromis" sau altfel zis "stăpânii se ceartă, stăpânii se împacă". Dar în legătură cu patria maghiară a Ardealului trebuie menționat faptul că dacă dreptul sabiei sau al cuceririi a forțat sute de ani o posesiune temporală nu mai era capabil în plină epocă modernă să o mențină perpetuă întrucât pe baza afirmării principiului revoluționar al naționalității, popoarele asuprite deschid ofensiva pentru răsturnarea asupritorilor și pentru propria lor eliberare. Românii își revendică Transilvania ca patrie a lor românească stărnind îngrijorarea șefilor unguri, dar și a Habsburgilor și a austriecilor.

Înainte de 1848 și în 1848 când liberalii și radicalii unguri au declanșat lupta pentru făurirea statului "național" maghiar unitar și pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria, ei au aruncat peste bord autonomismul istoric ardelean care contravenea planurilor centralizatoare ungurești. În fața pericolului centralismului maghiar de stat, români transilvăneni au preluat ca armă politică legală autonomismul istoric ardelenesc. Dar au deschis lupta esențială pentru ca Transilvania să nu mai fie patria nobililor unguri, iar administrația să înceteze a fi doar habsburgico-nobiliară-săsească, ci una românească democratică în care să se respecte și interesele naționalităților conlocuitoare. Între 1834-1841 nobilimea liberală maghiară fie din Transilvania fie din Ungaria a declanșat lupta pentru uniune (printre alții Wesselényi și Kossuth) pentru a preveni atât acest pericol cât și cu scopul de a domoli tendințele centrifugare ale românilor transilvăneni.

Între 1848-1849 s-a desfășurat un război național între ungurism și românism, românii luptând pentru a nu deveni simple umpluturi ale națiunii politice ungare, iar Transilvania să nu fie parte integrantă a Ungariei. Armatele guvernamentale maghiare au cucerit prin fier, sânge și foc cea mai mare parte din Transilvania, ucigând 40.000 de români dintre care numai 10.000 înarmați, restul căzând victime echipelor de vânătoare și tribunalelor de sânge ungurești. Românii agățați de munți și de păduri au reușit să reziste în Apuseni, pe care i-au transformat într-un bastion inexpugnabil al românismului transilvănean. În război au căzut și 10-12000 de maghiari.

În 1848-1849 războiul dus între unguri și austrieci în și pentru Transilvania a avut un caracter nedrept deoarece au luptat pentru a domina în continuare un teritoriu ce nu avea majorități etnice maghiare sau germane. Doar cel defensiv susținut de români împotriva ungarilor a avut un caracter revoluționar și democratic deoarece era menit să apere și să afirme ființa națională a unei majorități etnice. După ce în martie 1849 austrieii fug din Transilvania - cu excepția celor din cetatea Albei ce rezistă cu ajutorul lui Axente- doar prefectii și Landsturmul românesc din Munții Apuseni rămân singura forță antimaghiară până în vară când austrieii repurtează victoria împotriva ungarilor prin armatele rușilor.

Sacrificiul românilor transilvăneni în 1848-1849 a constituit cea mai mare jertfă a românismului militant și progresist până în 1916-1919. Frunzașii români i-au intuit sensul adânc încă de la bun început afirmând că cei 40.000 de martiri au dat un exemplu minunat românilor de pretutindeni învățându-i cum trebuie luptat și reacționat în fața asupritorilor ce doreau să nege autonomia și ființa națională românească. Programele politice din 1849-1850, al căror orizont a fost deschis de petiția din 25 februarie 1849 și clar conturat și precizat în Memoriul lui Erdelyi, largesc pe cele din mai, septembrie, decembrie 1848. Ele militează pentru făurirea unei țări românești autonome formată din toți românii din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina. Cu alte cuvinte ele au acționat în sensul federalizării etnice a Monarhiei care i-ar fi ferit pe români atât de pericolul germanizării, cât și de cel al maghiarizării. Dar Viena a respins aceste revendicări iar revitalizarea revendicărilor maximale în 1860-1861 a avut aceeași soartă ele neavând nici o șansă de a fi aplicate. Bucovina a fost administrată separat, Banatul, Crișana, Maramureșul, Partiumul împreună cu Ungaria.

Doar Transilvania istorică s-a menținut ca bastion autonom în cadrul căruia limba, naționalitatea și confesiunile române s-au văzut recunoscute legal și proclamate egal îndreptățite în stat.

Dar stăpânii care s-au certat în 1848-1849 s-au împăcat în 1867 deoarece afirmarea și aplicarea principiului naționalității i-a amenințat deopotrivă: monarhul Habsburg ar fi pierdut Regatul Ungariei, iar clasele conducătoare maghiare, supremația asupra teritoriilor cu majorități slave sau române. Situația i-ar fi silit să renunțe la statul multinațional și să se mulțumească cu un stat realmente național maghiar unde etnia lor era net majoritară. Văzând desființată autonomia Transilvaniei și invalidată legislația din Sibiu, pasiviștii au adoptat boicotul parlamentar. Ei au scrutat trecutul care le-a dovedit de atâtea ori că ciclul relațiilor dintre tron și șefii unguri și-a găsit expresia în schema "tensiune, ciocniri, compromis" și au sperat că în cazul reizbucnirii conflictului dintre stăpâni vor redobândi tot ce-au pierdut. Dar aripa realistă din sânul mișcării naționale le-a atras atenția asupra unor aspecte esențiale noi ce au survenit în urma modificărilor politica europene.

În primul rând stăpânii și-au permis luxul să se bată în trecut deoarece nu exista riscul să-și piardă supușii, după care se împăcau. Dar într-o Europă în care se făureau state naționale unitare redeclanșarea conflictelor dintre ei ar fi însemnat sinucidere politică, deoarece exista riscul să piardă teritoriile și popoarele neaustriece și nemaghiare înainte de a apuca să se mai împace. În consecință posibilitatea ivirii breșelor între clasele conducătoare străine era nesigură și trebuia exclusă. În al doilea rând chiar dacă se admitea pur teoretic că accidentul ar fi survenit și prin breșa creată s-ar fi reactivat legislația din 1863-1864 și s-ar fi revalidat autonomia Transilvaniei, intervenea automat marele impediment că aceste drepturi s-ar fi răsfrânt numai asupra unei jumătăți de națiune română. Practic vorbind în sânul mișcării naționale a apărut lupta dintre orientările vechi, parțiale ce au corespuns anumitor faze ale luptei politice și cele noi, moderne și mai cuprinzătoare ce au încercat să se afirme în permanență de la începutul dualismului până în 1905.

De fapt și la confruntările dintre bătrânii și tinerii cehi confruntarea sau dilema fundamentală a constat în alternativa sau merg înainte cu Staatsrechtul vechi sau cu dreptul istoric și atunci pot spera în afirmarea politică și statală a cehilor din Coroana Sf. Venceslav, Boemia, Moravia, Silezia, și îi sacrifică pe slovacii Coroanei Sf. Ștefan, sau împing înainte dreptul etnic și deschid orizontul ideologic și programatic al eliberării comune ceho-slovice. În cazul românilor autonomismele istorice vechi ale voievodatului și principatului Transilvaniei istorice, (Ardeal), ca și înnoirile democratice croite însă la nivelul îngust al Staatsrechtului prin prevederile legale din martie 1849, octombrie 1860, februarie 1861, legile din 1863-1864, trebuiau în mod fatal și obiectiv înlăturate deoarece s-au referit la o jumătate de români apuseană, cea dintre Carpați și Piatra Craiului, lăsând afară pe cea din Banat, Crișana, Maramureș, Partium. Era clar deci că trebuiau găsite, lansate și folosite principii noi, formulări programatice novatoare care să rupă cu trecutul și să deschidă porțile spre viitor.

Chiar dacă la început orientarea activistă și parlamentară a fost minoritară, evoluția ei a parcurs un drum de la mic la mare, pe când pasivismul a mers invers. Dar în sânul mișcării s-a desfășurat nu numai o luptă benefică pentru rezolvarea alternativei tactice prin înlăturarea metodelor vechi depășite cu cele noi și mai eficace în acțiunea generală de dărâmare a dualismului ci și cu una pentru asigurarea unei evoluții programatice bazate cu precădere pe dreptul etnic prin care se putea manifesta mai plenar și mai unitar principiul naționalității. Dreptul istoric (Staatsrechtul), Diploma leopoldină, Sancțiunea Pragmatică, etc., sau chiar și programul din mai 1848 și legislația sibiană nu mai puteau fi invocate la infinit, deoarece au devenit parțiale și insuficiente prin răsfrângerea lor doar asupra ardelenilor, ceea ce înseamnă o reflectare trunchiată a principiului naționalității. Trebuia împins înainte dreptul etnic, realitatea că toți românii din stat constituiau o individualitate națională unică și indivizibilă.

În 1905 odată cu înlăturarea pasivismului și relansarea activismului a căzut și autonomismul îngust și depășit ardelenesc și în programul partidului s-a reflectat și mai categoric ca înainte această realitate indestructibilă a unității ființei naționale românești din Ungaria. Formulările programatice din 1905 au constituit o adevărată revoluție ideologică ce a deschis orizonturi noi, moderne și largi în mentalitatea politică românească. Prin sudura creată în focul contopirii dreptului etnic cu cel al principiului naționalității s-au creat premisele clare și indiscutabile pentru făurirea unității naționale a tuturor românilor, prin afirmarea viitoare a principiului autodeterminării naționale ce va fi aplicat în 1918-1920⁵.

În volumul III din *Istoria Transilvaniei* s-a apreciat formularea că activismul a fost lansat pentru "scoaterea căruței din impas"⁶ și noi subliniem clar că suntem cu totul de acord cu acceptarea

acestei remarci subtile, fine, realiste și obiective. Și aceasta fiindcă românii au părăsit o luptă adesea indirectă, au renunțat să bată drumuri îndepărtate și cu adevărat umiltoare și adâncindu-se și mai mult în europenism și în focul confruntărilor electorale au redeschis o dispută vie, directă față în față cu parlamentarii și miniștrii unguri, dovedindu-le "ad oculus" că ei care s-au autoprezentat lumii ca mari constituționaliști aveau cel mai puțin de-a face cu adevăratul parlamentarism și democratism european. După 1905-1907 mișcarea națională românească a evoluat într-o fază superioară, cea a luptelor parlamentare și de fapt declarația de autodeterminare a românilor a fost rostită în 1918 chiar în parlamentul de la Budapesta de deputatul Alexandru Vaida Voievod care fusese bătut tot acolo de colegii lui parlamentari unguri în 1907.

De fapt, trebuie să subliniem în mod clar, că procesul făuririi statului național român unitar s-a efectuat prin respectarea și aplicarea în toate provinciile românești din cele două foste Imperii a celor mai moderne, corecte și democratice principii europene reprezentative, electorale, plebiscitare, parlamentare, principiul naționalităților, autodeterminare națională. Pe baza lor au fost constituite și organizate Marele Stat al Țării (parlamentul din Chișinău), Adunarea Națională (parlamentul din Cernăuți), Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia și emanația ei Marele Sfat Național sau alte foruri ca de exemplu Consiliile Directorilor din Basarabia, Consiliul Național Român Central și Dirigent din Transilvania. După părerea noastră, în volumul III din *Istoria Transilvaniei* se încearcă o răsturnare cu fundul în sus a principiului autodeterminării naționale deoarece se pledează pentru aplicarea lui *de și pentru* locuitorii aparținând unei minorități etnice din Transilvania⁷.

Or principiul autodeterminării naționale poate fi aplicat numai și numai de majoritatea locuitorilor unui teritoriu (oricare ar fi el) și doar ea este în drept să se pronunțe pentru soarta și apartenența lui de stat. După aceea în statul format pe baza adevăratei și realei autodeterminări naționale urmează să se asigure un statut democratic și echitabil pentru minorități, fapt clar exprimat de altfel, în adunările și forurile românești din 1918.

De aceea cei 40.000 de unguri întruniți la Cluj s-au putut pronunța în numele unei minorități etnice de 1.660.296 de locuitori privilegiați până atunci, care n-au vrut nici în 1918 să se adapteze unor realități clare și evidente. Dar nu în numele Transilvaniei, deoarece pentru ea și în numele ei, aveau dreptul să vorbească și s-au exprimat cei peste 100.000 de români de la Alba-Iulia, care au reprezentat majoritatea locuitorilor în număr de 2.830.040 de români de pe cuprinsul ei. În afară de faptul că este monstruos ca nu majoritatea ci minoritatea să decidă soarta unei provincii, subliniem că principiul autodeterminării naționale a fost just înțeles și bine interpretat atât de jos, adică de masele populare ale națiunilor asuprite, cât și de sus, de diplomația europeană și internațională a statelor participante la tratativele de la Paris.

Numai prin aplicarea autodeterminării naționale deci *pentru* majorități s-au putut crea Polonia și Cehoslovacia și și-au desăvârșit unitatea de stat românii și slavii de sud și doar astfel s-a armonizat geografia politică europeană în sensul că dacă de sute de ani europenii vestici aveau state unitare ce-i cuprindeau pe toți aparținătorii la aceeași etnie sau naționalitate, iar cei din centru și le-au făurit în secolul al XIX-lea, era timpul ca în secolul al XX-lea și națiunile din estul Europei să-și constituie propriile lor state în frontierele etnice care să-i încadreze pe toți fiii națiunilor respective. De recunoașterea de jos în sus și de sus în jos a acestui deziderat fundamental european și internațional depindea de fapt democratismul real și adevărat în problema națională a oricăror forțe, opinii sau cercuri politice în situația dată de realitățile din anii 1918-1920.

Bănuim însă că în vol.III din *Istoria Transilvaniei* se încearcă să se împingă ușor înainte socialul și socialismul în defavoarea naționalului, a luptelor pentru victoria libertății și unității politico-statale în această parte a Europei. Or este bine cunoscut faptul că bolșevicii unguri și ruși oricât de revoluționari și de socialiști s-au crezut și s-au autoproclamat pe plan social, au aparținut totuși unor națiuni ce au posedat state mari plurinaționale. Potrivit dictonului "interesul poartă fesul" ei au încercat să folosească și să manevreze în 1919 factorul social, socialismul și un anumit internaționalism falsificat în ceea ce avea el mai bun și mai democratic - egalitatea între națiuni și popoare - cu scopul nedisimulat de a recupera teritoriile pierdute.

Numai că popoarele și națiunile ce au fost divizate și au gemut secole de-a rândul sub state și asupriri străine au avut tot interesul în 1918-1919 ca din întreaga lor ființă și prin toate clasele și categoriile lor sociale: burghezi și proletari, moșieri și țărani, regi și președinți, generali, ofițeri și soldați, preoți și mireni, atei și creștini să împingă înaintea naționalului, să înglobeze socialul și să-și făurească atunci sau niciodată Polonia, Cehoslovacia, România Mare, regatul sârbo-croato-slavon etc.

Socialiștii din aceste state dându-și seama că națiunile lor treceau în faza istorică a făuririi statelor unitare și-au adus contribuția lor însemnată la realizarea acestora.

Nu este un secret pentru nimeni că în 1919 bolșevicii unguri și ruși au acționat pentru recuperarea Transilvaniei și Basarabiei. Dar acest lucru a dovedit că oricât de revoluționari s-au crezut și s-au autoproclamat pe plan social, n-au înțeles o iotă din problema națională și s-au manifestat ca adevărați reacționari și pe teren național. Este de asemenea bine cunoscut faptul că unii dintre aceștia când s-au aflat în opoziție au scris că era drept ca aceste provincii să fie cuprinse în România pentru ca ajunși la putere să acționeze practic invers. La fel se știe că Internaționala a III-a pentru a lovi în frontierele etnice recunoscute la Versailles, a întors principiul autodeterminării naționale cu fundul în sus, aplicându-l *la și pentru* minorități sau că mai târziu s-au efectuat distrugerii sau amputări de state naționale mici și mijlocii care au umplut inimile oamenilor cinstiți din toată lumea de mâhnire și rușine. Dar tocmai de aceea nu înțelegem de ce în *Istoria Transilvaniei* se recurge la evocarea unor asemenea teorii sau practici. Dar dacă tot s-a recurs la Lenin, pentru formarea unei imagini cât mai complete, mai rotunde și mai obiective asupra problemei naționale românești se putea recurge în *Istoria Transilvaniei* și la articolele despre problema orientală ale lui Marx și Engels din 1853-1856 în care aceștia au publicat o listă unde printre provinciile ce urmau să alcătuiască în viitor statul român unitar figurau, pe lângă Basarabia și Dobrogea, toate teritoriile cu majorități etnice românești din Imperiul habsburgic⁸.

Echipa Lenin-Stalin-Troțki etc., a distrus independența națională reală a Georgiei, Armeniei, Azerbaidjanului, etc., în cazul Armeniei profitând și de colaborarea Turciei care și-a luat partea ei din pradă. Bolșevicii au urmărit să bolșevizeze Europa Centrală și Răsăriteană, inclusiv Germania, dacă ar fi putut să străpungă Polonia și să ajungă la Berlin sau dacă ar fi fost capabili să distrugă România Mare. De fapt Lenin a încercat între 1919-1921 să distrugă Polonia, Letonia, Lituania, Estonia ca state naționale independente și să le supună Rusiei roșii. Din fericire aceste planuri au eșuat, ca și cele din 1919, care au urmărit să recupereze Basarabia pentru Moscova și Transilvania pentru Budapesta⁹.

În fond dacă revenim la politica maghiară veche din 1848 și 1867 și la caracterul statului creat de ea pentru orice democrat european cinstit și bine informat a fost clar că nobilimea liberală sau chiar radicalii unguri au reacționat în sens național invers decât nobilimea italiană sau iunkerimea prusacă. Prima și-a refăcut un stat multinațional în esență unde ungurii erau minoritari și neungurii majoritari pe când ultimele două și-au făurit sau în 1866-1867 erau pe cale să-și desăvârșesc constituirea unor state cu adevărat naționale unde etnicii lor constituiau majorități covârșitoare.

De asemenea orice gânditor sau comentator politic democrat care a cunoscut adevărata față și dedesubtul lucrurilor în politica națională, a intuit că politicienii unguri au făcut un comerț necinstit și demodat cu libertăți încercând ca în schimbul celor sociale și cetățenești să le-o răpească românilor și slavilor pe cea națională. Întrucât aceștia le revendicau și erau partizanii tuturor celor 3 libertăți fundamentale, ei erau democrați mai compleți și mai autentici decât ungurii ce au fost și vor deveni celebri prin exclusivismul lor național.

Politicienii unguri și austrieci și-au arogat merite speciale în politica de stăvilire a pericolului rusesc. Pentru a obține obediența nemaghiarilor și negermanilor au declarat că au nevoie și ei de forțele guvernelor din Pesta și Viena în lupta împotriva amenințării comune. Dar liderii slavi și români au replicat în spiritul unei democrații mai largi că era mai consult ca toate națiunile să fie egale între ele din punct de vedere politic deoarece mai mulți parteneri naturali și egali puteau rezista mai bine în fața pericolului rusesc decât două națiuni suprapuse peste altele aduse în situația de sclavi sau supuși politici.

Ceea ce dorim să subliniem în mod clar este că efectuând o decantare minuțioasă și obiectivă a avantajelor și dezavantajelor constituționalismului unguresc asupra tuturor cetățenilor Ungariei, se poate afirma cu certitudine că maghiarii s-au bucurat cu precădere de primele și nemaghiarii de celelalte. Și aici nu ne referim la afirmațiile care au susținut că dacă omul își pierde libertatea sau proprietatea individuală mai poate să le redobândească în viitor în țara lui sau aiurea, dar dacă își pierde naționalitatea nu și-o mai recapătă niciodată. E vorba de faptul că exclusivismul unguresc al politicii naționalist-șovine duse de guvernele din Budapesta ce s-a întărit și s-a afirmat succesiv și cu o continuitate constantă a ajuns să diminueze treptat egalitatea individuală a cetățenilor "unguri" cu buze valahe sau slave cu cetățenii unguri get beget (deci care erau unguri nu numai din punct de vedere "politic", ci și genetic), atât din punct de vedere civic cât și din acela al asigurării proprietății. De asemenea aceeași politică intolerantă în sens național maghiar a dus la diminuarea meritelor

constituționalismului unguresc față de asigurarea unei reale autonomii mai ales a bisericilor și confesiunilor slave și române care cu timpul se vor alege în mod fatal cu multe neajunsuri, asupri și îngrădiri.

Acest lucru s-a datorat politicii permanente de întărire a unității statului și națiunii politice ungare promovate de guvernării dualiști și de propaganda lor politică. Aceasta urmărea și întărirea pozițiilor ungarismului în industrie, comerț, cultură, învățământ, agricultură. Susținătorii ei declarau deschis că pe baza dictonului "al cui e pământul al celui e și țara" trebuia ca de pildă în Ardeal să crească numărul proprietarilor maghiari mici și mijlocii de pământ în detrimentul românilor desigur cu ajutorul financiar al guvernului care urma să recurgă și la alte experiențe și mijloace în acest scop inclusiv la colonizarea cu elemente etnice maghiare. De asemenea s-au recomandat mereu soluții pentru îngrădirea activităților băncilor române și a cumpărării pământului de români, s-au arondat astfel cercurile electorale și s-au fixat asemenea censuri care au favorizat mereu pe unguri. Trebuie să mai amintim faptul că propaganda dualistă și-a vărsat mereu focul și năduful împotriva daco-românismului¹⁰.

Nu rareori justiția maghiară tranșa procesele de proprietate în favoarea maghiarilor și în defavoarea românilor. Aici nu ne referim deloc la caracterul de clasă al acestei justiții în sensul că părtinea marii proprietari unguri, ci la faptul că uneori facilita pe baze nelegale chiar proprietățile comunale sau individuale mici maghiare asupra pădurilor sau pământurilor în timp ce diminu ilegal pe cele ale comunelor sau sătenilor români. Un alt aspect părtinitor în sens maghiar este faptul verificat prin cercetările întreprinse în arhivele justiției dualiste de anumiți lideri politici nemaghiari care au avut funcții de stat, că tribunalele sau achitau sau pedepseau în mod derizoriu pe unii unguri și sași care ucideau români, iar ucigașii s-au bucurat pe deasupra și de amnistii acordate ilegal. Alcătuirea comitetelor și alegerea funcționarilor din administrația locală de stat s-a făcut cu consecvență în defavoarea românilor calificați și îndreptățiți, deoarece și la acest nivel s-au asigurat poziții solide acelei categorii sociale maghiare nefaste și retrograde numită gentry¹¹.

Practicile ostile, prigonirile și maghiarizarea românilor din zona secuiască, au fost intense cu mult înainte de dualism, chiar dacă celor maghiarizați li s-a dat pământ. După dualism însă unii români din Ungaria și Transilvania și-au pierdut loturile. Un magistrat din aparatul maghiar de justiție, dar român de origine, Baziliu Bașiotă, era indignat nu numai de răutățile secuilor ci și de vexațiunile suferite de conaționali săi de peste Carpați de atacurile, rupturile și umilirile suferite de unele zone considerabile din statele românești. Acestea au fost efectuate de marile imperii anexioniste Rusia, Austria și Turcia. Materialul a fost trimis lui Barițiu care l-a tipărit în revista "Transilvania". Acest material a apărut chiar sub semnătura autorului. Barițiu a publicat însă și materialul lui Bașiotă referitor la răutățile secuilor, dar acesta a apărut sub pseudonim (Klitos). Același Bașiotă, jude regal la Tribunalul de primă instanță din Odorhei, și-a publicat testamentul prin care-și lăsa o bună parte din avere în folosul tineretului studios român și indirect în acela al cauzei naționale¹².

De asemenea în 1875 mitropolitul unit Ioan Vancea a anunțat Congresul Arhiepiscopal întrunit la Blaj că administratorul protopopesc Ioan Urzică i-a înmănat o petiție prin care i se cere concursul în vederea înlăturării multor rele și asupri ce apăsau pe românii din secuime¹³.

Uneori aspectele complexe și complicate ale politicii dualiste față de români și slavi, au fost mărturisite chiar de redactorii marilor ziare maghiare din Budapesta. Avocatul Ioan Dragoș a fost coleg de liceu și de universitate cu Palászty Sándor, redactor responsabil al ziarului guvernamental "Ellenör". Acesta era la curent cu culisele politicii interne și internaționale a Austro-Ungariei, "fiind frate de cruce cu Csernatony, amic cu Tisza și Andrásy, este în soldul lor și prin dese atingeri cu ei este în stare a le cunoaște opțiunile", după cum afirma Dragoș. Redactorul maghiar l-a informat în 1877 pe Dragoș că Andrásy și mai mulți politicieni unguri exprimând voința generală a națiunii maghiare tind să se alieze cu Germania. Ea trebuia câștigată pentru cauza ungară, concursul ei fiind necesar pentru asigurarea supremației asupra elementelor slave și române din Statul Sf. Ștefan. Dacă ar reizbucni războiul între francezi și germani, ungurii i-ar sprijini pe cei din urmă. Palásthy i-a relatat lui Dragoș că este optimist în privința maghiarizării slovacilor mai ales dacă guvernul ar investi cu un milion mai mult pentru învățământul din nordul Ungariei.

În ceea ce-i privea pe români și mai ales pe cei din Transilvania istorică, credea că nu mai puteau fi maghiarizați, deoarece aveau prea mulți intelectuali. Însă oricum îi considera mai puțin periculoși decât slavii. Ungurii nu vor admite niciodată ca Transilvania să fie anexată României pentru ca Ungaria să nu-și piardă hotarele "naturale" de la Carpați. Cu toate că nu-i crede periculoși, Palásthy

nu admite nici un fel de împăcare cu românii și nici o autonomie provincială internă pentru Transilvania.

Fiind pus la curent, Dragoș îi scrie lui Barițiu că miniștrii la București ar trebui informați despre orientarea politică maghiară care printre altele urmărea ca sprijinită de Germania să-i asuprească și pe români. Românii nu se puteau aștepta la nimic bun de la maghiari care de frica slavilor fug în brațele lui Bismark nesocotind naționalitatea română din Transilvania despre care șefii din Ungaria nu cunoșteau multe lucruri¹⁴. Chiar dacă Palásthy a fost sceptic în legătură cu maghiarizarea nu atât a românilor "ungureni" cât mai ales a celor ardeleni, acest lucru nu a însemnat că anumite guverne maghiare nu au declanșat o ofensivă în acest sens. Oricum, în acest context preventiv și ostil față de nemaghiari, este greu să se creadă că regimul dualist ungar a asigurat în practică o egalitate perfectă între toți cetățenii statului.

Lupta deschisă a guvernelor din Budapesta și a ungurismului împotriva românismului a lovit în mod inevitabil și în autonomiile Bisericii Române Ortodoxă și Greco-Catolică mai ales că realitatea istorică a dovedit clar că ele au constituit de-a lungul timpului inima și plămâni prin care au bătut și au respirat mai în voie limba, etnia și mai târziu naționalitatea românilor din Transilvania. Desigur în Ungaria a existat egala îndreptățire a bisericilor și guvernul nu era cu nimic vinovat de faptul că dintre aproape toate bisericile egal-îndreptățite cea mai bogată, influentă și puternică era cea catolică maghiară.

Oricum egala îndreptățire bisericească nu a împiedicat Arhiepiscopia de la Esztergom ca la început sub oblăduirea tacită a ministrului cultelor Tivadar Pauler să încerce să-și impună autoritatea, controlul și supremația asupra Mitropoliei Române Unite. Se ascundea aici un scop politic mai adânc și anume se urmărea ca prin atragerea acestei biserici spre vest să se diminueze simpatiile firești ale clerului și poporului unit spre est, deci spre românii de peste Carpați așa cum mai încercase în epoca neoabsolutismului și biserica romano-catolică austriacă preocupată și ea să combată daco-românismul. A fost nevoie de intervențiile hotărâte ale mitropolitului și ale altor fruntași eclesiastici și laici uniți la Papă, Împăratul-Rege, Minister, de adunarea de la Alba Iulia din 1871, de declarațiile energice și publice că dacă autonomia bisericii va fi încălcată, românii se vor întoarce la ortodoxism pentru ca biserica ungară și ministrul maghiar să renunțe la intențiile lor. De altfel, pentru a nu-și pierde credincioșii, Papalitatea a mediat și a domolit uneori tendințele centralizatoare nutrite de bisericile catolice austriacă și maghiară în raport cu românii uniți¹⁵. Pe de altă parte, este bine cunoscut faptul că politica bisericească liberală a guvernului ungar nu l-a împiedicat în secolul nostru să rupă o serie de parohii unite române din Transilvania și să le ofere în vederea maghiarizării treptate a credincioșilor Episcopiei greco-catolice de Hajdudorog¹⁶.

Asigurarea constituțională a autonomiei Mitropoliei Române Unite presupunea printre altele asigurarea dreptului acesteia de a-și reglementa problemele interne bisericești, școlare, fundamentale în cadrul unui congres general provincial format din delegați mireni și eclesiastici aleși în cercurile electorale din Arhiepiscopia Blajului și din Episcopiile sufragane de Lugoj, Gherla și Oradea. Dar un asemenea congres nu convenea celor de la putere care nici nu l-au aprobat în pofida faptului că mitropolitul Ioan Vancea l-a cerut de 8 ori de la Papă, Împăratul-Rege și doi miniștri ai cultelor Tivadar Pauler și Trefort Agoston. Înțelegând "aluzia" mitropolitul a renunțat definitiv la congresul general și pe baza dictonului - înțelept de altfel - că dacă nu poți face totul nu înseamnă să nu faci nimic, a convocat în 1875 un sinod local la care au participat delegați de pe teritoriul strict al Arhiepiscopiei de Blaj fără episcopiile sufragane. În telegramele trimise Sinodului se cere ca românii să reprimească o biserică luptătoare "tabornică" pentru ca prin ea și prin școală, clerul și poporul să ridice românismul din pulberea și cenușa în care l-au aruncat vitregia timpurilor și inconștiența cârmuitorilor unguri. Alții mai pretențioși insistă totuși asupra obținerii aprobării mult doritului Congres general pe care-l consideră "unic mântuitor"¹⁷.

La acest congres I.Poruțiu își exprimă nemulțumirea pentru că în regulamentul școlar, s-a prevăzut predarea limbii maghiare în școlile maghiare arhidiecezane de fete. Dar deputatul I.Hossu îl liniștește și afirmă că nu s-a putut evita lucrul acesta, deoarece școlile fiind echivalente cu cele superioare populare guvernul a dispus deja folosirea limbii maghiare la acest nivel. Barițiu afirmă că vrea ca popoarele conlocuitoare "să-și învețe limba unul altuia dar nu de silă, ci de bună voie". El se teme încă de pe acum de introducerea forțată a limbii maghiare în școlile populare inferioare și de aceea dorea ca în regulament să se precizeze ca limba maghiară să fie predată numai în școlile superioare de fete, fapt acceptat de Congres. Tot din dezbaterile Congresului se poate constata că

autoritățile ungare și inspectorii de stat, făceau destule greutăți învățământului național confesional românesc din moment ce Ladislau Vaida cere acestui for ca adresându-se Ministerului cultelor și învățământului și celui de Interne să obțină înlăturarea tuturor piedicilor puse în calea dezvoltării școlilor¹⁸.

Clerul și bisericile române, ca și școlile ce le patronau, s-au "bucurat" de o supraveghere și un supracontrol strict și sever din partea autorităților centrale și locale. În 1875 ministrul cultelor și al învățământului aducea imputări și învinuiri generale clerului greco-catolic din Transilvania într-o adresă expediată la 27 octombrie lui Vancea. Dar acesta netimorat respinge acuzațiile printr-un răspuns prompt trimis în 31 octombrie, gest care-i aduce sprijinul și solidaritatea consistoriului din Lugoj, exprimate prin vicarul general capitular Mihail Nagy¹⁹.

Comisii speciale de experți puricau manualele școlare pentru a nu se răspândi principii contrare constituției, iar Ministerul cultelor emana de zor ordine numeroase de interdicere a lor sau câteodată consilierii ordonau liceelor să acționeze hotărât pentru ca profesorii care predau limba și literatura maghiară să-și facă meseria nu numai corect, ci și cu tragere de inimă pentru ca elevii să cunoască bine limba statului, așa cum făcea în 1874 Meszáros Ferenz într-o adresă către Vancea. Același consilier îi reproșează în 1875 că la Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj, se foloseau încă manuale interzise sau necorespunzătoare din punctul de vedere al intereselor de stat²⁰. Ministerul de Interne se interesa îndeaproape de liceenii Blajului. Ministerul avertizat de comitetele suprem Pogány György, dispune ca în 1874 să se obțină ca și pentru anii trecuți - excepție făcând anul 1873- autorizația oficială în vederea obținerii aprobării organizării publice a sărbătorii zilei de 15 mai care trebuia însă să nu primească o direcție antipatriotică. Comitetele suprem atenționează pe solgabirăul din Blaj Tóth Miklos care îi cere lui Timotei Cipariu directorul Gimnaziului ca cererea pentru organizarea serbării să fie înaintată cu 48 de ore înainte de ținerea ei și tot cu această ocazie să fie înaintate în 2 exemplare și discursurile ce se vor rosti acolo²¹.

Autonomia bisericilor era controlată de guvern întrucât dacă mitropoliții români erau aleși de sinoade, ministrul propunea din listele celor ce au primit votul - indiferent de numărul acestora - pe candidatul ce-l considera loial și care urma să fie numit de Împăratul-Rege sau alteori ministrul nu-l accepta pe cel ales și dispunea altă alegere. Astfel s-a ajuns la respingerea candidaturii episcopului ortodox Ioan Popasu și la realegerea lui Miron Romanul în 1874 sau la impunerea unei pauze de trei ani la ocuparea scaunului mitropolitan de la Blaj între 1892-1895. În cazul episcopiiilor unite miniștrii unguri propuneau Împăratului-Rege ce avea drept să numească direct episcopii de Gherla, Oradea și Lugoj candidați cu sentimente filomaghiare, cozi de topor ai guvernului, ca de pildă Ioan Szabó sau Ioan Olteanul și Iosif Pop Szilagy²².

Respectarea constituțională a libertății și autonomiei bisericilor ar fi presupus dreptul lor de a primi ajutoare diverse de pretutindeni. Dar guvernul ungar a interzis bisericilor, corporațiilor și școlilor confesionale să primească ajutoare de orice fel de la monarhi sau state străine, practica fiind considerată incompatibilă cu independența și prestigiul Ungariei. Era clar că s-a lovit cu precădere în bisericile române și sârbe care primeau numeroase ajutoare din statele România și Serbia învecinate cu Austro-Ungaria. De asemenea a fost serios limitat dreptul mitropoliilor și al senatelor școlare mitropolitane de a-și alege manuale de învățământ, numeroase din ele fiind interzise sub motiv că ar conține idei contrare constituției și statului ungar.

Uneori interzicerea acestui gen de manuale era ordonată personal de miniștrii unguri de resort. Astfel la 5 martie 1875 Trefort Agoston i-a enumerat lui Vancea manualele interzise deoarece răspundeau date trunchiate și falsificate împotriva imperiului maghiar și a situației de fapt existente sau atingeau aspecte istorice potrivite pentru ațâțarea, agitarea spiritelor. În alte cazuri se suspendau temporar anumite manuale care aveau paginile cu hărți ce prezentau părți din Ungaria ca Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul ca și cum ar fi părți ale "Daciei moderne". Dacă paginile respective se înlăturau și se tipăreau hărți ce corespundeau stării de fapt reale, manualele respective puteau reintra în uz. Manualul lui I.V.Rusu referitor la istoria Transilvaniei era interzis deoarece constituția, legile și statul unguresc erau înfățișate în culori nesimpatice, influențau negativ naționalitățile conlocuitoare sau deșteptau printre tineri cugete și sentimente sucite²³.

Dacă legile și statutele organice permiteau fiecărei biserici să-și aleagă limba unică de învățământ, legile școlare Trefort din 1879, 1883, și Apponyi din 1907, obligau orice biserică să introducă, să întărească, să extindă și numărul orelor de predare în limba maghiară. Învățătorilor și

profesorilor din învățământul confesional elementar sau mediu li se pretinde să crească elemente fidele față de statul ungar, cetățeni loiali ai națiunii politice maghiare "unitare". O întreagă propagandă maghiară a înfierat orice rezistentă față de legislația școlară maghiară de stat și a ridicat în slăvi patriotismul miniștrilor amintiți care acționau în spiritul întăririi ungurismului și Ungariei Mari și pe tărâmul învățământului²⁴. Dar Mocsary Lajos și Jászi Oszkár au atras atenția asupra faptului că asemenea practici slăbeau și nu consolidau statul ungar.

Inspectorii școlari maghiari de stat au închis numeroase școli confesionale elementare române la începutul secolului nostru²⁵, pericol intuit de Vancea încă din 1879²⁶ în caz că nu se respectau legile ungurești. De altfel românii și slavii aveau infinit mai puține școli medii decât ungurii²⁷, iar liceenii lor dacă nu și-au însușit în mod "patriotic" limba maghiară ca să poată reuși la Universitățile din Ungaria plecau la studii superioare în România și Serbia. Studenților români de la Universitățile din Budapesta și Cluj, li s-a pretins supunere față de stat, iar cei ce se opuneau erau pedepsiți ca și profesorii de la limba și literatura română (cazul Silaș înlocuit cu românul maghiaron Moldovan Gergely). Iată de ce este greu de admis că ungurii, slavii și românii din Ungaria au fost și pe tărâm școlar egali-îndreptățiți.

Deși în *Istoria Transilvaniei* s-a afirmat că prin anumite măsuri s-a urmărit prin politica ungară de stat o lovitură lungă care viza maghiarizarea nu atât în școli cât mai ales printr-o dezvoltare generală pașnică de 50-100 de ani²⁸, totuși s-au recunoscut în mod obiectiv numeroasele vexațiuni suferite de școlile nemaghiare. Pe de altă parte numeroși învățători maghiari au făcut totul pentru a întări legile școlare și a feri ungurismul de orice pericol. Astfel Bobek László din Eger se pregătea în 1909 să primească la perfecționare în maghiară 6 colegi români, dar i-a scris protopopului din Zărnești că pentru interesul cauzei nu trebuiau să vină toți odată, ci câte unul.

"Căci dacă vor fi mai mulți - reflecta grijului Bobek László - vor vorbi între ei tot românește, pe când dacă se află aici doar unul din ei, atunci acesta nu va avea deloc prilejul să vorbească românește și va auzi numai vorbă ungurească". El era adept înfocat al aplicării legii XXVII din 1907 și îi convenea să creadă în realismul unor colegi români care acceptau ideea că acei învățători care nu posedau maghiara ca s-o priceapă și să-și exprime gândurile în această limbă, nu erau demni să mănânce pâine ungurească. În schimb, dacă erau învățători care agitau contra legilor țării, aceștia să fie pedepsiți aspru.

Bobek László, după ce pe baza spuselor învățătorilor români loiali se autoliniștește "că dracul naționalităților nu poate fi chiar atât de negru precum îl zugrăvesc, respectiv îl tipăresc în ziarele lor unii gazetari", se lasă totuși pradă angoasei deoarece a auzit că existau și învățători români neloiali cărora le-ar administra puniția cu mâna lui. El ridică în slăvi Dumnezeul ungarilor, deoarece a intrat în acțiune ministrul cultelor Apponyi Albert care promitea un viitor mai frumos și repara neglijențele trecutului în privința maghiarizării. Bobek László își instruia sânguincios colegii români cum să predea în maghiară religia, limba, istoria și geografia Ungariei, științele naturii, aritmetica și cum să cânte imnurile: *E o națiune minunată această națiune maghiară, Kossuth Lajos a trimis vorbă, Stai neamșle că o să-ți pară rău.*

Dar învățătorul maghiar n-a omis să-i învețe pe colegii români cum să sărbătorească ziua de 15 martie și să raporteze inspectorilor de stat pe aceia care i-ar ataca pentru, sau ar împiedica o asemenea muncă patriotică. Bobek László îi invita și pe alți colegi unguri să realizeze asemenea întreprinderi patriotice urmând ca toți să fie sprijiniți de Ministerul cultelor, iar cel al comerțului să ofere bilete de tren cu reducere învățătorilor nemaghiari ce se îndreptau spre ei, întrucât "învățătorii din rândul naționalităților pot fi maghiarizați împreună cu școlile lor, numai dacă atât învățătorilor maghiari, cât și celor ai naționalităților li se dă prilej și posibilitatea să maghiarizeze și să se maghiarizeze"²⁹.

În 1913 un publicist maghiar era indignat că în tratativele cu Tisza, șefii politici români au cerut revizuirea legilor lui Apponyi. Acești conducători "ai fracțiunii naționalității române" sunt acuzați de șovinism, deoarece nu înțeleg misiunea sfântă a legilor școlare din 1907 care dorea ca din fiecare școală și din inima oricărui dascăl să se elimine lipsa de patriotism și să se asigure în mod real dominația spiritului național maghiar. Legile lui Apponyi ar fi avut în concepția autorului trei avantaje, ridicarea salarizării învățătorilor, apărarea intereselor statale și naționale maghiare și însușirea temeinică a limbii maghiare de către toți elevii.

Învățătorii români sunt acuzați că ridică pretenții la salarizarea mărită, dar nu respectă îndeajuns condițiile specifice din par.19 și 20 ale legii care prevăd numărul de ore și materiile ce trebuiau predate în limba maghiară și în școlile confesionale distribuite de ministru pe un plan împărțit

pe 6 ani la țară pe o perioadă anuală de minimum 8 luni, iar la oraș pe 9 luni. Liderii români sunt atacați deoarece disprețuiesc atașamentul față de patria maghiară și luptă împotriva scopului fundamental al lui Apponyi, acela de a asigura unitatea națiunii și a patriei și pe această bază să facă din limba maghiară un bun public. În același timp el neagă că legile ar atenta la menținerea școlilor confesionale, după cum pretindeau românii, cărora le cere să le respecte, promițându-le că numai în acest caz pot conta în viitor pe fericirea viitoare a naționalității și înflorirea bisericilor lor.

Acuzațiile sunt extinse de la șefii politici la cei ierarhici ortodocși și uniți deopotrivă, deoarece luptă permanent pentru suspendarea legilor din 1907 și a paragrafelor care obligau ca la absolvirea clasei a IV-a, maghiara să fie bine cunoscută și prevedeau ca limba ungară să fie zi de zi predată în școli. Ioan Mețianu este combătut deoarece l-a pus pe A. Micu să scrie broșura "Starea învățământului în Hunedoara" în care au fost atacați doi inspectori de stat patrioți Dénes Károly și Benkő András care ar fi mari antiromâni deoarece vor respectarea legilor statului. Bisericile române au evitat într-o oarecare măsură ajutorul statului, deoarece au primit fonduri mari de la Vasile "Starceu" (probabil Stroescu).

Comentariul maghiar menționează că dacă în 1907 românii au avut 2760 de școli, după un an aveau 2.639, pierzând 121 de școli dintre care 55 unite și 66 ortodoxe. După trei ani românii au mai pierdut succesiv 200, 108, 30 de școli, ceea ce înseamnă că din 1907 până în 1911 s-au închis 549 de școli, deci s-a pierdut un procentaj de 16,7% din totalul școlilor. El explică reculul prin sărăcia parohiilor românești, care deși nu puteau asigura învățătorilor salariul minim cerut de lege, refuzau ajutorul cu scopul de a se autonomiza și mai mult față de stat și preferau să închidă porțile școlilor. În 1910-1911 dintre toate școlile române și sârbești ortodoxe numai 456 au recurs la subvenția de stat în valoare totală de 216.899 coroane din care peste jumătate a revenit solicitorilor sârbi iar școlile române unite au primit 1.000.000 de coroane.

Dacă în 1906-1907 au existat în toate școlile române 3.286 de învățători în 1910-1911 au rămas numai 2.858 numărul lor scăzând cu 428, deci cu 13%. Unii dintre ei au trecut la școlile de stat, dar au fost considerați trădători și renegați față de biserică lor. După scăderea numărului școlilor și învățătorilor confesionali cu 16,7%, respectiv cu 13%, a scăzut și numărul elevilor români de la 189.000 câți erau în 1906-1907 la 171.000 în 1910-1911, ceea ce înseamnă o scădere de 18.000 reprezentând un procentaj de 9,5. În schimb - constată cu plăcere corespondentul maghiar - numărul elevilor români de la toate școlile a crescut, deoarece părinții lor i-au dat la școli de stat.

În 1905-1907 școlile de stat au fost frecventate de 35.000 de elevi, dar în 1910-1911 de 56.000, ceea ce înseamnă că dacă numărul elevilor din școlile confesionale române a scăzut cu 18.000 s-a ridicat cu 21.000 în cele de stat grație lui Apponyi a cărui operă trebuia neapărat continuată și consolidată deoarece trebuia atins scopul final și anume acela ca toți elevii de limbă română să frecventeze în viitor numai școlile de stat. În acest scop numărul acestora urma să crească cu ajutorul guvernului. La sfârșitul triadei sale corespondentul maghiar este îngrijorat că rezistența română față de legile lui Apponyi se combina cu activismul politic românesc și că în capitala Ungariei Ioan Mețianu, Pop Ioan și Nicolae Cristea au intrat în tratative cu ministrul cultelor și instrucțiunii Jankovich Béle pentru suspendarea legilor din 1907 pe care o vor solicita și de la prim-ministru Lukács László³⁰.

Note

---

¹ Erdély története, harmadik kötet 1830-tól napjainkig, szerkesztette Szász Zoltán, Budapest, 1986, p.1628-1630

² Erdély története ..., p.1647.

³ D.Suciu, *Antecedentele dualismului și Ilie Măcelariu în mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1848-1867* (în manuscris) și idem, *Mișcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria și Ilie Măcelariu (1867-1891)* (în manuscris).

⁴ Erdélyi története ..., p.1647

⁵ D.Suciu, op.cit., (în mas.).

⁶ Erdélyi története ..., p.1671.

⁷ Erdélyi története ..., p.1719-1720.

⁸ D.Suciu, *Aspects de la Question d'Orient-reflétés dans les articles de Karl Marx et de Frédéric Engels des années 1853-1855*, în "Revue Roumaine d'Histoire" XII, 1973, nr.3, p.525 apud K.Marx, F.Engels, *Opere (Trad.rom.)*, vol.IX, București, 1959, p.9-10.

⁹ Michel Heller, Alexandru Nalkich, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de l'URSS de 1917 à nos jours*, Paris, Calmann Levy, 1985; Gh.Iancu, G.Cipăianu, *La consolidation de l'Union de la Transylvanie et de la Roumanie. Temoignages français*, București, 1990 cu bibliografia națională și internațională aferentă.

¹⁰ Urmössy Lajos, *Az erdély nemzetiségek*, Kolozsvár, 1886; *A dako-romanizmus és a magyar kulturpolitika*, Budapest, 1893; Farkas Pál, *Az oláh kérdéstről*, Budapest 1907 în care se susține că la români nu trebuie să le dai nimic pentru că cu cât le dai mai mult cu atât cer mai mult și până la urmă nu renunță la daco-românism; Horváth Emil, *Erdély és az oláh kérdés*, Des, 1912; Tibad Antal, *A román kérdés és a magyar nemzetiségy politika*, Budapest, 1894; Beksics Gustáv, *A nemzeti politika programja Erdélyben és a Székelyföldön*, Budapest, 1896; Gróf Bánffy Dezső, *A magyar nemzetiségy politika*, Budapest, 1902; Sándor József Pákai, *Az Emeke megalapítása és negyedszázados működése, 1889-1910*, Kolozsvár, 1910; Bizony László, *Hogy mentsük Erdélyt?*, Budapest, 1915.

¹¹ Biblioteca Academiei R.S.România, Manuscrise române, nr.976, f.35-40, materialul intitulat *Memorial care cuprinde o serie de nelegiuiri și fapte criminale comise asupra românilor în anii din urmă în Transilvania*, datat 4 iunie 1870.

¹² B.A.R. mss.rom., nr.1007, f.39, 53, 95; "Transilvania", X, 1877, nr.2, n.17-18. Politica expansionistă a marilor imperii este combătută în corespondența *Atacurile comise asupra pământului românesc*, apărută în "Transilvania", IX, 1876, nr.9, p.97-100; nr.10, p.109-111, în care condamnă răpirile Bucovinei și Basarabiei din trupul Moldovei.

Tot Bașiotă semnează cu pseudonimul Klitos corespondența *Poporul românesc și secuiesc*, apărută în "Transilvania", IX, nr.11, p.121-124; nr.12, p.133-135, în care pe lângă că dezvăluie cu date concrete maghiarizarea românilor ironizează unele legende răspândite de scriitorul "fantast" maghiar Vida János despre originile secuilor.

¹³ Arh.Stat. Alba Iulia, fond Mitropolia Română Unită, Arhiva generală, dos.2008/1875, f.382.

¹⁴ B.A.R., mss., nr.1007, f.127-128.

¹⁵ *George Bariț și contemporanii săi*, III, București, 1976, p.268-267; I.Dimitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850-1866*, Roma, 1982, p.56-57, 117-130, 177-189, 208-219; B.A.R., mss.rom., nr.981, f. 130-131.

¹⁶ M.Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p.109-129.

¹⁷ Arh. Stat. Alba Iulia, Fd. Mitropolia Română Unită, Arhiva generală, dos.2008/1875, f.31-34, 374, 385.

¹⁸ Ibidem, f.423-428.

¹⁹ Ibidem, fos. 3503/1874, f.1.

²⁰ Idem, Fond Gimanziul Superior greco-catolic din Blaj, dos.53/1873-1875, f.1 și dos.106/1875-1876, f.2.

²¹ Ibidem, dos.182/1873-1874.

²² Păcurariu, op.cit., p.63-74.

²³ Arh. St. Alba Iulia, Fond Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj, dos.136-137/1874-1875, f.1; Fond Mitropol. Rom. Unită, Arhiva generală, dos.825/1875, f.1-2.

²⁴ Olah Erzébet, *A nemzeti érzület fejlődése a nép iskolában*, în "Tanügyi Ertesítő", IX, 1906, 3 sz; Mike Béla, *Apponyi utásításai és a nemzeti tanítás ügye*, în "Néptanoda", 1907, 27 sz; Demian Antal, *A tanító működésének nehézségei nemzetiségi vidéken*, în "Tanítótestületi Ertesítő", 1912, 8.sz.

---

²⁵ Păcurariu, op.cit., p.158-159.

²⁶ Arh.Stat. Alba Iulia, Fond. Gimnaziul Superior greco-catolic din Blaj, dos.127/1879, f.2.

²⁷ Păcurariu, op.cit., p.163.

²⁸ *Erdélyi története* ..., p.1634.

²⁹ Bobek László, *A nemzetiségi tanítók magyar vidéken*, în "Népiskolai Tanügy", XXXVI, nr.38 din 18 septembrie 1909, p.297-299.

³⁰ Merkur, *Az Apponyi-féle törvény hatása a román iskolákra*, în "Pesti Hirlap", XXXV, nr.77 (12.007) din 1 aprilie 1913, p.33-34 și nr.78 (12.008) din 2 aprilie 1913, p.33-34.

1.5. EVOLUȚIA SECUIZĂRII ROMÂNILOR DIN ARCUL CARPATIC (JUDEȚELE COVASNA, HARGHITA, PARȚIAL MUREȘ)

Pe secui îi întâlnim în Transilvania, voievodat autonom în cadrul Regatului ungar, din secolele XII-XIII, când au fost așezați pentru apărarea graniței de est-sud-est a teritoriului, înspre Moldova, într-o vreme a migrațiilor târzii. În cronicile vechi latino-ungare, printre care și cea a lui Anonymus, **Gesta Hungarorum**, se vorbește despre secui, arătându-se că sunt un neam aparte și că la venirea ungarilor din stepele Eurasiei, secuii, care ajunseseră înainte în Panonia, au ieșit în întâmpinarea lor în Rutenia și, după ce au ajuns împreună în Panonia la 896, au conviețuit acolo timp de două secole, împrumutând limba maghiară și îmbrățișând apoi - nu fără împotriviri și religia catolică.

Anexarea Transilvaniei la renăscuta Ungarie în 1867 a adus și pe secui în granițele Ungariei dualiste. Existența lor în Transilvania și mai ales manifestarea secuilor ca neam aparte de cel maghiar, deși aveau aceeași limbă și credință, a ispitit pe destui istorici unguri să se ocupe de originea etnică a secuilor. Unii istorici au demonstrat în studiile lor că secuii sunt de neam aparte față de unguri. Alții, căutând să se încadreze în eforturile oficialităților ungare de a spori numărul redus al maghiarilor în Transilvania, s-au străduit să confirme că secuii sunt de același neam cu ungurii (maghiarii). Nenumărate lucrări și articole au inundat istoriografia ungară despre controversata problemă a originii etnice a secuilor. Tocmai controversele confirmă faptul că secuii sunt un neam aparte de cel maghiar. Ceea ce a mărit confuzia și a dat naștere controverselor dintre istorici a fost numele de **secui** al acestui neam, care a apărut deopotrivă în cronicile vechi ungare și în legislația Principatului Transilvaniei, confirmând precis existența în teritoriul intracarpatic a maghiarilor, secuilor și sașilor ca neamuri diferite.

Marele lexicon PALLAS, ocupându-se de originea secuilor, publică un extras din lucrarea istoricului ungar dr. Sebestyen Gyula, sub titlul **Szekelyek eredete** (Originea secuilor)¹; autorul, plecând de la ceea ce susțin și vechii cronicari, între care Anonymus, Simon de Keza, arată că secuii ar fi resturile unui grup de vreo 3000 de huni, scăpați din vechile războaie și care s-ar fi așezat în Câmpia Ciglei. La venirea ungarilor, i-ar fi întâmpinat și au format avangarda acestora în cucerirea noii patrii. Autorul prezintă și discuțiile pe această temă între diferiți istorici, a căror sursă - își exprimă părerea - constă în aceea că tradiția în legătură cu originea hunică s-a păstrat trunchiată și răstălmăcită chiar în cronicile vechi și în lipsă de date unii autori au ajuns să-i socotească drept un trib al pecenegilor, alții al cumaniilor, sau chiar evrei rătăcitori, urmași ai celor din Vechiul Testament. P.Hungalvy, un bun cunoscător al problemei¹, ajunge la concluzia că secuimea în ansamblu s-a format din populații de origine variată: majoritatea unguri, slavi, pecenegi, cumani, valari. Cert este că până în prezent multe opinii nu s-au încheșat într-o teorie unanim acceptată, mai aproape de realitate părându-ni-se a fi aceea că sunt rămășițe ale triburilor kabaro-kazare - opinie spre care înclină și istoricii clujeni. Această varietate de neamuri a fost transformată în **unguri** din punct de vedere politic național, iar din cel social și politic în secui prin efectul nivelator al vremii.

La rândul lor, istoricii secui, dintre care amintim pe unul de dată mai recentă, Szadeczky Ludovic, care a publicat o lucrare intitulată **A szekely nemzet tortenete es alkotmánya** (Istoria și constituția națiunii secuiești), Franklin Tarsulat, Budapest, 1927, 400 p., au susținut cu argumente și documente că secuii au o origine etnică diferită de cea a ungarilor și că istoria se împletește cu cea ungară abia din Revoluția de la 1848. Un altul, eruditul și talentatul scriitor secui Orban Balasz, a cutreierat între anii 1862 și 1868 întregul teritoriu al Arcului Carpatic, vizitând vreo 500 de comune locuite de secui, români secuizați și români, adunând un material documentar impresionant, prelucrat în voluminoasa operă

intitulată **A Szekelyfold leirasa tortenelmi, regeszeti természetrajz a nepissimei szemponbol** (Descrierea pământului secuiesc din punct de vedere istoric, arheologic, geografic și etnografic). El atestă etnicitatea secuilor ca fiind aparte de cea ungară, altfel "Descrierea Secuimii" este una din cele mai perfide încercări de a se falsifica situația etno-lingvistică a unui teritoriu, întrucât groful, prin optica unui "patriotism" exclusivist, nu putea vedea românii din Secuime (e adevărat, minoritari pe lângă secui) decât dacă "îi înșirăm între frații noștri secui".

Înceiem succinta incursiune în problematica originii controversate a secuilor cu un document care aparține fondului arhivistic al Tratatelor de pace de la Paris din 1919-1920, în care se menționează naționalitatea secuiască aparte de cea maghiară. În art.11 al Tratatului de pace semnat de România cu Austria la 10 decembrie 1919, privitor la minoritățile naționale, se prevede în mod expres că România consimte să acorde, sub controlul statului, comunităților sașilor și secuilor din Transilvania autonomia locală în ce privește chestiunile religioase și școlare. Puterile Aliate cunoșteau faptul că cele două naționalități formau comunități etnice aparte, deosebite de cea maghiară.

*

În timpul cât au stat în Panonia, secuii au fost folosiți de regii unguri în războaiele purtate în Apus, ca trupe de avangardă și ariergardă, iar la începutul secolului al XII-lea, când s-a pus problema definitivării cuceririi Transilvaniei, ei au înaintat spre est, pe văile Someșului și Mureșului, mai târziu pe Târnave, ajungând la sfârșitul secolului și la începutul secolului al XIII-lea în ținutul locuit de ei și în prezent, sud-estul Transilvaniei. În teritoriile de la răsărit de Carpații Orientali se aflau atunci alți migratori târzii, cumanii, apoi vor veni tătarii, astfel că secuii, în urma unei înțelegeri cu regalitatea ungară, au rămas dincoace, cu misiunea de a apăra granița estică a Transilvaniei, rol pe care-l avuseseră înainte în Bihor, când ungurii se aflau la începutul expansiunii lor în teritoriul românesc intracarpatic. În schimb, li s-a recunoscut modul de viață și obiceiurile, în secolul al XIV-lea acordându-li-se și privilegiile economice.

Organizați militărește, secuii s-au așezat peste românii băștinași. Prezența românilor în Arcul Carpatic este dovedită de documentul care spune că în 1210 o oaste condusă de comitele Ioachim al Sibiului era formată din sași, români, secui și pecenegi. Într-altul, din 1241, aflăm că, împreună cu secuii (Olaci et Seculi), locuitorii de lângă Carpați au închis pasurile pentru a opri trecerea tătarilor.² Se constată că, la așezarea secuilor, românii aveau o organizare politico-administrativă, altfel nu ar fi putut întreține formațiuni militare. De altfel, secuii, neam aparte și izolați de unguri, n-au stăruit asupra faptului că românii ar fi "venetici". Problema aceasta a fost inventată de oligarhia ungară, în scop politic. Chiar în Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691, prin care se stabileau principiile după care urma să fie condusă Transilvania în cadrul Imperiului habsburgic, se afirma că secuii sunt un neam aparte (punctul XIV): "Secuii, un neam foarte războinic de oameni, sunt și în viitor ca și până acum, cu toții scutiți de toate prestațiunile, de orice îngreunări cu orice încartiruirii pentru iarnă ori pentru vară, de veciuiei și de prestațiunile pentru bunurile pe care le posedă cu datoria de insurecțiune. În schimb ei rămân datori a face pe socoteala lor proprie servicii de război pentru apărarea patriei, dar totuși aici nu socotesc țărani sau supușii secui". Deci drepturile acordate în trecut și recunoscute și întărite prin această diplomă se referă la nobilii secui, nu și la țărani secui, care roboteau laolaltă cu românii pe moșiile celor dintâi.

Atât în timpul Voievodatului Transilvaniei, autonom în cadrul Regatului ungar până în 1541, cât și între 1541 și 1688, când a fost principat sub suveranitate otomană, precum și între 1688 și 1867, sub dominația Austriei, secuii n-au făcut parte din națiunea ungară. Nici o oficialitate din acest interval de timp nu-i consideră maghiari, ci un neam aparte, cum de altfel îi considerau și legile țării.

Până la începutul secolului al XX-lea toate încercările guvernelor ungare de a-i integra pe secui în națiunea ungară au rămas fără rezultat. Mai mult chiar, secuii au emigrat neconținut în celelalte două țări române, ulterior în România. Numai în 1902 au emigrat în România, din cauza lipsurilor de tot felul, peste 12000 de secui, fapt care a declanșat o amplă campanie în scopul "salvării secuilor" de la românizarea prin emigrări. Se urmărea tăierea legăturilor lor cu România și atragerea spre Ungaria. În recensămintele oficiale ungare din perioada dualismului (1867-1918), secuii, pe criteriul limbii vorbite, au fost înglobați în rubrica ungarilor, deci nu mai apar ca naționalitate aparte. Scopul era de a mări numărul ungarilor atât pentru Ungaria, cât și pentru Transilvania cu deosebire.

Pentru a vedea cât de supărătoare era situația etnografică a ungarilor, ceea ce a determinat guvernele de la Budapesta să comită falsuri și măsluiri în operațiunile de recensare pe teren și pentru a înfrunza exact numărul maghiarilor în Transilvania, fără înglobarea secuilor în totalul lor, în tabelele statistice din 1880, 1890, 1900 și 1910 (cele patru recensăminte oficiale, realizate decadal în Ungaria, în epoca dualismului - M.R.) am separat numărul secuilor; operație posibilă, întrucât în județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune (actualele județe Covasna și Harghita) și o parte din Mureș-Turda (în prezent o parte a județului Mureș), în care se aflau 426 comune mixte, locuite numai de secui și români, cifrele indică în realitate secui, nu maghiari.

Astfel, în recensământul din 1880 se aflau în cele 15 județe (comitate) ale fostului Mare Principat al Transilvaniei (fără părțile vestice: Banat, Crișana și Maramureș - M.R.): 1.146.611 români, 235.155 maghiari și 353.027 secui (în acest număr cuprinzându-se și românii secuizați). În recensământul din 1910 situația se prezenta astfel: 1.472.021 români, 476.561 maghiari și 441.658 secui (și români secuizați). Fenomenul deznaționalizării românilor nu s-a produs în zonele Transilvaniei locuite împreună de români și maghiari, întrucât fiecare din cele două nații a evitat căsătoriile mixte.

În recensământul din 1890, ale cărui date sunt interpretate de Balogh Pal³, în cele patru județe se aflau 97.200 români, 367.839 secui și în parte din Mureș-Turda 47.602 maghiari. În recensământul din 1910 numărul secuilor era de 441.656 de suflete, dintre care cel puțin 25-40 % proveniți din români secuizați.⁴

Separati de Ungaria propriu-zisă prin masa compactă de români, secuii au gravitat din punct de vedere economic vreme de secole spre țările române Moldova și Țara Românească, unde au emigrat în timp 150000-200000 dintre ei, spre a scăpa de exploatarea latifundiilor maghiari.

Abia după 1918, în statul român, secuii s-au declarat maghiari, formal și instantaneu, renunțând la afirmarea originii etnice. Între 1940-1944, când au ajuns din nou sub stăpânirea Ungariei, ca urmare a Dictatului de la Viena, secuii s-au declarat din nou naționalitate aparte de cea maghiară. În 1945, odată cu revenirea Transilvaniei de nord-est în cuprinsul României, secuii s-au declarat brusc iarăși maghiari, din nou renunțând formal la originea lor etnică, astfel declarându-se cu ocazia recensămintelor care au avut loc în România postbelică, inclusiv cel din 1992, cel mai recent.

*

Amestecul social-etnic, de mari proporții, s-a produs de o îndelungată perioadă de timp în zona Secuimii. La începutul secolului nostru fenomenul deznaționalizării românilor era foarte avansat, aproape încheiat în multe localități, dar vestigiile documentare ale românismului în declin erau vizibile peste tot: "...acei guvernanți din punct de vedere al limbii și în bună parte ca religie se consideră încă mereu români. Cărți și însemnări bisericesti, biserici dărăpănate și rămase fără nici unul sau puțini șovăielnici credincioși, cimitire părăsite cu cruci de lemn putrezite și amintirile oamenilor mai stau mărturie ale trecutului românesc. Integrarea decurge încet, dar sigur, asemenea cursului liniștit al apei care surpă malul..."⁵ Dispăreau localurile de cult, se dezagregau comunitățile confesionale, era uitată limba românească, dar

conștiința obârșiei și puternica legătură instinctivă cu "legea" (credința) românească persistau prin generații.⁶ Procesul de naționalizare și amestecului a fost în Secuime îndelungat continuu, prea puțin tulburat de rezistențe ori reacțiuni din partea victimelor; era "o luptă liniștită având ca urmare contopirea înceată, neobservată, a românilor între secui".⁷ Elementul popular-rustic românesc era continuu resorbit (cel puțin pe plan lingvistic și cultural) de "națiunea dominantă" maghiarofobă, care fusese inițial - la ocuparea teritoriului și încă prin veacurile XIV-XV - desigur o minoritate, "mănunchiul de secui", cum spunea un scriitor ungar.⁸

Procedeele, mecanismul, etapele maghiarizării (secuizării) din Secuime ar trebui să fie identificate și analizate, pornindu-se de la realitățile istorice vechi, documentele veacurilor XIII, XV-XVI. este vorba de un "sistem" de măsuri și de o politică urmată conștient și perseverent în zona ocupată din estul Transilvaniei de către coloniștii secui maghiarofoni care era - cel puțin începând din veacul al XVIII-lea - majoritatea în cuprinsul scaunelor corespunzând județelor de mai târziu, Ciuc, Trei Scaune, Odorhei, Mureș. Ei reprezentau forța politică și economică determinantă, conducătoare, dominantă nu numai politic și social-economic, ci și cultural, ecleziastic etc., având organizații bisericești mult superioare, susținute de magnați și de stat, cu o bază materială puternică și mult prestigiu, față de resursele modeste și sărăcia cronică românească a modestelor bisericești sătești din lemn susținute din micile contribuții ale enoriașilor sărăciți și împilați. Începând din veacul al XIX-lea, în lupta contra elementului românesc a intervenit masiv ajutorul nobililor și al burgheziei din Ungaria, al guvernelor și parlamentului de la Budapesta și în continuare al celor trei biserici ungurești (catolică, calvină, unitariană), la care se adăugau asociații culturale (precum celebra EMKE, înființată în 1885 la Cluj, în inima Ardealului, pentru maghiarizarea românilor - M.R.) și social-economice ("Szekely kirendeltseg", cu sediul în Târgu Mureș, 1874).

Cu precădere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în perioada așa-numitului "dualism" (alianța austriecilor cu ungurii împotriva naționalităților din Austro-Ungaria), nobilimea și burghezia ungară au dezlănțuit în Ungaria și Transilvania o acțiune de de-naționalizare a populației autohtone pe scară largă, perseverentă, abilă. Prin faimoasa lege XLIII, votată de dieta Ungariei și sancționată în anul 1868, erau înlăturate ultimele rămășițe ale autonomiei politico-administrative a Principatului Transilvaniei și a fost anexat la Ungaria, încât nobilimea și burghezia maghiară aveau mână liberă să-și asigure preponderența politică și economică în toată țara, urmărind să periferizeze și să înlătore pătura conducătoare românească și săsească în Transilvania. Pe plan cultural, politica dualismului austro-ungar era înfăptuită prin ofensiva împotriva instituțiilor culturale de bază ale popoarelor: Biserica și școala, cum și împotriva limbii lor naționale. Legile școlare ale ministrului instrucțiunii Agoston Trefort din 1879 și 1883 introduceau în mod obligatoriu limba maghiară în școlile elementare și secundare românești, iar prin legile școlare de tristă amintire din 1907 ale ministrului Apponyi Albert, existența școlilor românești depindea de arbitrarul guvernamental, oricând putând fi desființate "din rațiuni superioare de stat". Ceea ce era mai grav era faptul că învățătorii români din școlile românești, în afară de limba maghiară trebuiau să-i deprindă pe copiii români că "aparțin nației ungare". Era o operă de pervertire sufletească nemaîntâlnită în istoria popoarelor civilizate, legiuitorii voiau să-și întărească rândurile cu maghiari făcuți, în lipsă de maghiari născuți. Treptat, cu remarcabilă îndemânare, politica bine calculată a de-naționalizării a dus la rezultate apreciabile; era o acțiune de notorietate, cu tristă faimă în toată lumea, operă a statului și a bisericilor ungare în dauna popoarelor (mai ales șvabi, slovaci, români, evrei, armeni), din vechea Ungarie. Șovinismul unguresc nu era dispus să recunoască egalitatea în drepturi și dreptul la viață pentru alte neamuri de oameni. Este ușor de explicat o atare politică urmărită cu obsesie de clasele dominante ungare, întrucât elementul etnic unguresc zis "majoritar" și dominant în statul dinainte de 1918, era în realitate

în minoritate față de totalul naționalităților nemaghiare din Ungaria. Acțiunea de maghiarizare se făcea nu numai cu forța brută și teroare, cu presiuni economice, dar și în forme nuanțate, cu mijloace pașnice sub paravanul ademenitor al unor lozinci nobile, înălțătoare, ca "misiunea civilizatoare", "ideea de stat național", "unitatea națională a țării", "apărarea neamului" (rasei) ș.a.; uneori, în Transilvania, chiar sub pretextul unei scornituri aberante: să readucă la matca naționalității "pe maghiarii românizați".⁹

Într-un asemenea cadru advers, prinsă în cleștele aparatului politic, administrativ, juridic, militar, economic, școlar și ecleziastic al mediului secuiesc maghiarofon, populația românească s-a pomenit mereu mai izolată, risipită, fărâmițată, aservită și fără organizații politice, fără școli, cu organizație ecleziastică divizată și în concurență. Populația românească era neputincioasă și nesuținută de vreo forță politică și economică externă, încât ea nu avea decât două alternative: (a) să-și ia lumea în cap (Muntenia, Moldova, Dobrogea, Bucovina și Basarabia până la un moment dat, sau în țări străine, de pe la sfârșitul secolului trecut până în îndepărtata Americă) și pierzând totul în afară poate de sufletul și libertatea conștiinței, ori (b) să capituleze renunțând la ființa sa etnică-lingvistică și dobândind unele avantaje cu ușurări materiale. Era natural că atât românii din orașe, cât și țărani (oamenii pământului, legați de glia străbună), să aleagă a doua cale, mai ușoară, mai la îndemână; pătura rurală, cu deosebire, nu putea să reziste și să existe prin "idei și principii" naționale abstracte; ea trebuia să trăiască în orice condiții. Această populație românească din Secuime era victima nevinovată a vitregiei vremurilor, a situației ei izolate și disperate, a unei politici hrăpărețe imperialiste practicate de statul feudal ungar. Treptat, aproape neobservat, în câteva zone mari, majoritatea populației române din scaunele românești a putut fi desființată ca realitate și entitate națională în curs de 2-3 veacuri, adică integrată de secuii maghiarofoni.

Dintre nenumăratele măsuri de deznaționalizare și maghiarizare hotărâte și puse în viață de guvernele de la Budapesta în epoca dualismului, ceea ce dovedește o politică de stat, menționăm două, deosebit de acuzatoare: lucrarea lui Telkes Simon, președintele Societății centrale de maghiarizarea numelui, **Hogy magyarosítsuk a rezetekneveket** (Cum să maghiarizăm numele de familie), Budapesta, 1898 - cuprindea instrucțiunile despre modul în care numele românești să fie schimbate în nume maghiare. Făcătorul de unguri își începea întreprinderea cu următoarea fabulație periculoasă, întrucât a fost însușită și aplicată de oficialități: "Așa cum, prin botez, creștinul devine membru al comunității creștine, cel cu nume străin este primit în societatea maghiară, în rândurile adevăraților fii ai națiunii. Acest botez, acest crez este, din punctul de vedere social și național, mult mai important decât botezul religios, care nu dă decât un prenume și aduce adepți numai religiei, pe când maghiarizarea numelui de familie îl face maghiar și astfel ne mărește încrederea reciprocă și ne face egali întreolaltă, maghiarizarea numelui având, prin urmare, un mare rol etic în consolidarea și unificarea națiunii noastre...Maghiarizarea numelui este un jurământ de credință, o angajare patriotică".(p.5).

A doua este un voluminos tratat, intitulat **A Magyarországi Romanok** (Românii din Regatul ungar), Budapesta, 1907, 953 p. + XXIX planșe, semnat de Antal Huszar, translator în Ministerul de Interne ungar, elaborat din îndemnul și la indicațiile a doi dintre promotorii politicii de deznaționalizare, conții Andrassy Iuliu, ministru de interne, și Apponyi Albert, ministru al cultelor și instrucțiunii. Masiva carte, care cuprindea și măsurile - în mai multe secțiuni - pentru desființarea românilor ca națiune și a fost tipărită doar în 25 de exemplare, exclusiv pentru uzul membrilor guvernului ungar, având caracter strict secret și confidențial și a fost pusă în aplicare prin legile școlare Apponyi (1907) și prin înființarea, în 1912, a Episcopiei greco-catolice maghiare de Hajdudorog, în care au fost înglobate zeci și zeci de parohii și filii greco-catolice românești smulse din diocesele de Oradea, Gherla și Blaj.

Lipsa unor statistici oficiale în Transilvania, din care să rezulte existența românilor în comunele din această zonă, unde conviețuiesc cu secuii de la așezarea acestora din urmă

acolo, ne împiedică să cunoaștem numărul românilor și secuilor care locuiau în cele patru județe ale Arcului Carpatic până la jumătatea secolului al XVIII-lea, când Maria Tereza a ordonat întocmirea unui recensământ al românilor din Transilvania, de către generalul Bukov între anii 1760-1762. Despre numărul secuilor existenți în acel moment nu avem o statistică aparte, fiind înglobați în naționalitatea maghiară. În 1839, generalul-maior Ignacz Lenk a întocmit o statistică, fără să indice numărul secuilor și al românilor din fiecare comună, ci numai coloritul național al fiecăruia: maghiar, maghiar-român și român-maghiar, cu o valoare "ipotetică".

Recensămintele oficiale în Regatul ungar au avut loc după realizarea dualismului din 1867 și stabileau naționalitatea indivizilor după limba vorbită, nu după originea etnică. Pentru a se modifica raportul complet nefavorabil pentru ei, în raport cu numărul covârșitor al românilor, guvernarea ungară a considerat în aceste recensăminte pe secui ca fiind maghiari.

Statistica oficială ungară din anul 1890, larg comentată de Balogh Pal în lucrarea sa masivă, arată că în acel an existau în județele Ciuc, Trei Scaune, Odorhei și Mureș-Turda 367.839 secui (considerați maghiari) și 97.200 români care locuiau în 523 de comune, dintre care 417 (secuiești de fapt), 99 românești și 7 săsești. În realitate, secuii și românii ocupau în întregime primele trei județe și numai o parte din Mureș-Turda, locuind în 426 comune, nu în 523 cum susține Balogh Pal; celelalte 97 comune, din județul Mureș-Turda erau locuite de fapt de români și maghiari.

Românii din Transilvania au fost cuprinși în două statistici confesionale, prima întocmită în 1733 de episcopul unit Inocențiu Micu, a doua în 1750 de vicarul unit Petru Pavel Aron; sunt trecuți numai românii greco-catolici, cei ortodocși fiind omiși ca inexistenți, spre a-i crea Mariei Tereza impresia că Biserica Romei a cuprins pe toți românii. Curtea vieneză n-a putut fi convinsă, întrucât deținea informații că situația confesională a românilor era mult diferită față de cea prezentată. Ca atare, s-a ordonat întocmirea unei statistici oficiale a românilor din Principatul Transilvaniei, după confesiune, spre a se cunoaște rezultatele concrete ale Unirii religioase, de către o comisie formată din Adolf baron de Bukov, general de cavalerie și comandantul trupelor imperiale din Transilvania (președinte), baronul I.G. de Moringer, secretar al Tezaurariatului (secretar al comisiei) și baronul Fr.I.Dietrich, consilier al Tezaurariatului (membru). Lucrările au durat din 1760 până în decembrie 1762, întocmindu-se o statistică intitulată "Tabella Dismembrationis Templorum Unitarum et nonunitorum in Principat Transilvaniae existentium, ab aulice Commissione in Annis 1760-1761 et 1762 successive elaborata et authentice extradata".

O altă statistică oficială a fost ordonată în 1805 de către guvernatorul Transilvaniei, G.Banffy, care privea numai pe românii ortodocși.

Comentariile și concluziile noastre se vor întemeia numai pe aceste două statistici și pe recensământul ultim din Ungaria în epoca dualistă, cel din 1910, comparate cu datele recensământului din 1930 din România referitoare la populația românească din cele 426 comune mixte, locuite de secui și români.

În prealabil se impune următoarea precizare: spre deosebire de secui, sașii colonizați în Transilvania s-au organizat în comune separate de ale românilor băștinași, n-au admis pătrunderea românilor în așezările lor, eventual doar la marginea acestora și nici căsătoriile mixte, române-săsești. În schimb, secuii au ocupat satele românilor, în care și-au construit case, nu după stil secuiesc sau după cel din pusta ungară, ci după stilul și arhitectura caselor românilor, astfel că între satele în care s-au așezat secuii și cele românești nu sunt deosebiri. Pretutindeni, cu excepția câtorva târguri și orașe întemeiate de secui, în acest teritoriu, atât în trecut cât și în prezent, călătorul nu constată deosebiri între localitățile secuiești și cele românești. Nu sunt deosebiri - sau ele sunt minore - în port, obiceiuri, artă populară secuiască și cele ale românilor. Căsătoriile mixte între secui și români s-au produs secole de-a rândul. Ceea ce îi deosebește pe români și secui erau limba și confesiunea.

Secuii vorbesc limba maghiară și erau toți romano-catolici până la reforma religioasă. După apariția confesiunilor protestante o parte din secuii au aderat la acestea. Românii au fost ortodocși până la 1700, după unirea religioasă o parte a lor devenind greco-catolici. Românii din satele mixte au învățat limba maghiară, mulți și-au pierdut limba prin căsătorii cu secuii, prin izolarea și presiunile de care am amintit, toți și-au păstrat însă confesiunea. Până astăzi, întâlnim în satele mixte familii numeroase în care părinții își păstrează fiecare confesiunea sa, își botează băieții după confesiunea tatălui și fetele după cea a mamei și la orice eveniment familial: botez, căsătorie, deces, secuii și românii luau parte cu toții, unii la alții, după cum comune au fost dansurile și petrecerile tinerilor.

Datorită acestui fel de conviețuire, dar mai cu seamă datorită faptului că secuii beneficiau de anumite drepturi și aveau o situație materială mai bună, s-a produs în timp un proces de asimilare, generație după generație, a elementului românesc de către cel secuiesc.

În restul Transilvaniei, în zonele de conviețuire ale românilor cu maghiarii și cu sașii, asemenea stări de lucruri s-au întâlnit arareori, căsătoriile mixte în aceste cazuri fiind, în general, întâmplătoare și, în plus, contactul maghiarilor cu Ungaria s-a menținut permanent.

Secuizarea românilor s-a produs în etape diferite. Prima etapă cuprinde pe românii care și-au pierdut limba maternă, împrumutând limba maghiară vorbită de secuii, dar și-au menținut numele românesc și confesiunea ortodoxă sau greco-catolică. Aceștia sunt românii semisecuizați, expuși secuizării complete. A doua etapă cuprinde pe românii care și-au pierdut limba și confesiunea; ei sunt românii secuizați complet, a căror origine românească o trădează numele românesc maghiarizat.

Procesul de secuizare a românilor - am mai spus-o - s-a produs de-a lungul secolelor, lent, pe cale naturală și pașnică. Au existat însă și presiuni și constrângeri de natură economică și confesională. Preoții cultelor maghiare au căutat să-și mărească numărul credincioșilor prin atragerea românilor ortodocși și greco-catolici, utilizând tot felul de metode. Pentru a fi primiți să lucreze pe moșiile grofilor maghiari, românii erau obligați să aducă dovadă scrisă de la preoții confesiunilor maghiare că au trecut la una din acele confesiuni. Aceeași formalitate se cerea pentru a putea face parte din posesoratele de păduri, spre a beneficia de material lemnos. De multe ori preoții cultelor maghiare au tulburat relațiile dintre secuii și români, mai ales acolo unde românii erau lipsiți de preoții lor. Persecuțiile îndreptate împotriva Bisericii ortodoxe cuprind trei faze: prima a fost dezlănțuită de regii catolici ungari până la 1541; a doua, în timpul principatului autonom de către principii calvini care au urmărit calvinizarea românilor și prin lege au declarat Biserica ortodoxă ca tolerată; ultima fază a persecuțiilor s-a petrecut sub Habsburgi, când s-a și ajuns la Unirea religioasă cu Roma a unei părți a românilor, în timp ce a fost menținută legislația feudală care recunoștea ca religii recepte doar catolicismul, luteranismul, calvinismul și unitarianismul, Biserica ortodoxă fiind în continuare tratată ca tolerată.

Statistica oficială din 1760-1762 este un document important care atestă prezența românilor de ambele confesiuni (ortodoxă și unită) în comunele din Arcul Carpat.¹⁰ Reamintim că Balogh Pal a afirmat că maghiarii și secuii n-au fost niciodată ortodocși sau greco-catolici (uniți), în consecință, recenzații ortodocși sau greco-catolici nu puteau fi decât români, indiferent dacă vorbeau sau nu ungurește. Un locuitor care vorbea ungurește și era trecut ca fiind de naționalitate maghiară, dar care se declara din punct de vedere confesional ortodox sau greco-catolic, era în realitate român, așa cum și Balogh Pal o afirmă. Realitatea a fost camuflată prin metoda artificială a stabilirii naționalității după limba vorbită și nu după confesiune.

Statistica întocmită sub coordonarea lui Bukov, referitoare la românii de ambele confesiuni, arată că din cele 426 comune din Arcul Carpat existau români în 349 comune mixte, secuiești - românești, repartizate astfel: în județul Covasna 90 comune, în Harghita 137 și în Mureș în 122 comune¹¹, deci nu se mai aflau români în 77 comune.

Statistica oficială ungară din 1910 arată că, după limba vorbită, se aflau români în 231 comune: în 65 în jud. Covasna, în 71 comune din jud. Harghita, în 95 din jud. Mureș; într-un interval de 150 de ani au "dispărut" complet din 195 comune, din cele 426. Cifra este impresionantă și a dat satisfacție oficialităților ungare, alarmându-i însă pe români. Ambele părți au fost înșelate - primei părți i-a convenit - prin cifrele care nu oglindeau realitatea, bazându-se pe artificiozitatea cunoscută. Aceeași statistică indică faptul că în 1910 existau locuitori de confesiune ortodoxă și greco-catolică în 343 comune, deci ei nu puteau fi decât de origine etnică români.

Este foarte semnificativ faptul că numărul comunelor în care s-a constatat după confesiune prezența românilor - în 1760-1762 în 345 comune, în 1890 în 355 comune, în 1910 în 343 comune -, a rămas aproape constant, secuizarea românilor producându-se prin asimilarea lentă, în interiorul fiecărei comune. La pagina 637 a cărții sale, Balogh Pal reproduce din recesământul dresat în 1890 următoarea situație a populației din cele patru județe:¹²

Mureș-Turda	în 208 comune:	102.572 maghiari și	62.179 români
Ciuc	în 66 comune:	98.861 maghiari și	14.470 români
Odorhei	în 136 comune:	103.209 maghiari și	3.131 români
Trei Scaune	în 113 comune:	110.799 maghiari și	17.360 români
<hr/>			
Total	în 523 comune:	415.441 maghiari și	97.200 români

Cifrele reprezintă numărul secuilor și al românilor după limba vorbită. Dar cifra care reprezintă numărul românilor după limba vorbită este mult inferioară celei care reprezintă numărul lor după confesiune. Cifra de 97.200 români recenzați în 1890 este nereală, pentru că existau mulți români care au fost recenzați după limba vorbită ca maghiari, dar care erau de confesiune ortodoxă sau greco-catolică. Despre aceștia din urmă autorul face o precizare deosebit de importantă: "În Ardeal, naționalitatea secuiască (care exista deci - n.a.) nu s-a atașat Bisericii ortodoxe, întrucât legislația ardeleană niciodată nu a recunoscut confesiunea ortodoxă; maghiarii din secuime, aparținători confesiunii ortodoxe, vor fi deci români maghiarizați."¹³

Dacă după circa șapte secole de conviețuire a românilor și secuilor în Arcul Carpatic mai existau aproape 100000 de români, după limba vorbită, în peste 350 de localități mixte, rezistând asimilării complete de către secui, păstrându-și limba și confesiunea, și dacă se ține seama de faptul că secuizarea românilor prin asimilarea pe cale naturală a fost neîntreruptă, precum și de faptul că secuii așezați aici au fost mai puțin numeroși decât românii autohtoni, putem conchide că din numărul total de secui recenzați (ca maghiari) o mare parte erau români secuizați complet.

Afirmațiile sunt confirmate și de "Conscripția sufletelor parohiei gr.cat. din Nagy Kaszon, după fiecare religie, în anul 1877", realizată de preotul român Alexandru Solnai, document aflat în arhiva bisericii românești din Cașinul Mare (Nagy Kaszon, azi Plăieșii de Jos, jud. Harghita). Conscripția cuprinde numele părinților și ale copiilor din satele care formează comuna, după cum urmează: în satul Dobobi, 29 familii cu 106 suflete; în Imper, 36 familii cu 170 suflete; în Cașinul de Sus, 26 familii cu 102 suflete; în Cașinul de Jos, 78 familii cu 329 suflete; în Iacobeni, 72 familii cu 291 suflete; în Cașinul Nou, 40 familii cu 178 suflete. În total 280 familii cu 1176 suflete. Românii aveau biserică de piatră, casă parohială, local de școală confesională frecventată în 1871 de 201 elevi și învățător român pe Ignațiu Solnai. Limba de predare era româna.

La recensământul din 1930, efectuat după criteriul neamului, numărul locuitorilor români din aceste sate scăzuse la 815, respectiv în 53 de ani au fost secuizați 361 de români.

În 1940, după Dictatul de la Viena, preotul român Ioan Boldor a fost expulzat, biserica închisă și toți românii trecuți cu forța la Biserica romano-catolică.

După 1945, când a venit ca preot Iuliu Cucuiat, au revenit la biserica românească peste 300 locuitori, iar din 1968, sub păstoriarea preotului Aurel Răduleț, numărul celor reveniți s-a ridicat la 530. Abia în 1975 s-a reînființat o secție română cu clasele I-IV pe lângă școala maghiară din Plăieșii de Jos (în satele în discuție școlile românești au fost desființate în anul 1940 de către autoritățile horthyste de ocupație), reluându-se ulterior cu o învățătoare maghiară care nu poseda suficient de bine limba română. Timp de 35 de ani românii n-au avut școli în limba maternă și de aceea ei nu știu să vorbească românește. De la 1877 până la 1977 numărul românilor din Plăieșii de Jos a scăzut de la 1176 la aproximativ 530, adică au "dispărut" 646 români, în timp ce numărul secuilor a crescut rapid. Existența românilor se constată numai prin numele românești pe care le poartă și care se văd și pe crucile din cimitir: Todoran, Todor, Mohan, Vancea, Mihoc, Ilieș, Timar ș.a. În afară de acestea, există nume de români maghiarizate.

Situația prezentată poate fi extinsă asupra tuturor românilor din Secuime unde, în urma procesului biologic și a împrejurărilor vitrege, cu precădere cele din anii 1940-1944, o parte dintre români s-au secuizat. Cetățenii de ambele naționalități din localitățile din Secuime continuă să fie alături la botezuri, nunți și înmormântări, urmând obiceiurile și datinile prilejuite de aceste evenimente, așa cum le-au moștenit de la înaintașii lor. Sunt realități controlabile pe viu, la fața locului.

TABEL
privind numărul românilor în 23 de comune din Arcul Carpatic
recenzați în anii 1880 și 1910 în Ungaria și 1930 și 1966 în România

Localitate	Județ	Recensămintele ungare				Recensămintele române		
		1880-Români		1910-Români		1930-Români		1966-Români
		După lb.	După conf.	După lb.	După conf.	După neam	După conf.	După neam
Boroșneul Mic	Trei	607	641	993	1.020	-	9	10
Comolău	Scaune	-	126	2	123	77	98	-
Bicsad	"	-	538	9	648	735	610	136
Chichiș	"	103	372	169	415	306	252	137
Lisnău	"	34	495	19	473	435	493	87
Micfalău	"	15	788	6	918	1.013	918	44
Cernatul de Jos	"	-	253	9	174	154	120	106
Toria	"	1	107	3	167	109	267	57
Mărtănuș	"	285	315	338	366	444	456	268
Ojduba	"	125	161	191	218	284	276	246
Poian	"	3	124	4	128	21	115	4
Ghelința	"	6	196	93	389	167	361	35
Păpăuți	"	184	192	544	676	348	345	478
Zagon	"	1.140	1.219	2.808	2.117	1.206	1.183	562
Zăbala	"	199	209	425	454	526	531	879
Aita Medie	"	4	137	1	180	166	161	79
Aita Mare	"	6	140	9	153	216	208	106
Aita Seacă	"	13	179	-	263	267	284	122
Bățanii Mari	"	9	202	24	263	244	266	61
Bodoș	"	42	39	-	30	72	57	3
Căpeni	"	10	112	7	100	99	94	100
Căpeni	"	-	156	-	134	192	186	1
Brețcu	"	1.213	1.235	1.186	1.234	1.122	1.123	709
TOTAL		3.999	7.935	6.140	10.623	8.203	8.743	4.230

Recensămintele ungare din 1880 și 1910 înfățișează, așadar, următoarea situație: în 1880, în cele 23 comune au fost recenzați, după limba vorbită 3999 români, iar după confesiunile ortodoxă și greco-catolică 7935 români. Diferența de 3936 a fost înglobată în numărul maghiarilor. În 1910, au fost recenzați, după limbă, 6140 români, iar după cele două confesiuni, 10623 români; din nou, diferența de 4483 a fost cuprinsă în numărul maghiarilor. Falsul a fost posibil, întrucât acei români vorbeau limba maghiară sau și-au pierdut limba maternă; au rămas însă ortodocși sau greco-catolici. Scopul urmărit de cenzori a fost de a diminua numărul românilor și al celorlalte naționalități nemaghiare din statul ungar, fapt constatat și de istorici și etnografi străini.

Maghiarii au comis falsuri chiar și în cadrul recensămintelor făcute după unirea Transilvaniei cu România. După cum s-a văzut, conform recensământului din 1930, în aceleași 23 comune din județul Trei Scaune (Covasna) erau, după neam, 8203 români și după confesiune 8743. Rezultă că 540 de români după confesiune s-au declarat ca fiind după neam maghiari; putem însă observa corectitudinea recensământului românesc, respectarea strictă a normelor și instrucțiunilor fixate de Direcția Generală de Statistică din București.

Ca să ne limităm la aceleași 23 de comune prezentate în tabelul nostru, locuite de români, secui și români secuizați, dacă în 1930 existau 8203 români după neam, s-a ajuns la bizara situație că în 1966 să scadă la 4320 și asta sub regim românesc. Ce s-a întâmplat cu 3883 de români lipsă? Unde au "dispărut" din comunele respective?

Despre modul cum a evoluat secuizarea românilor în județele din Arcul Carpat al Transilvaniei în perioada cuprinsă între cele patru recensăminte oficiale ungare și după Unirea din 1918 lăsăm să vorbească cifrele recensămintelor din anii 1880 și 1910, și cifrele recensământului român din 1930, din care rezultă următoarele situații: în județul Odorhei erau 136 de comune mixte locuite de români și secui din vremuri vechi. Recensământul ungar din 1880 a "constatat" că în 83 comune continuau să se afle secui, români și români secuizați; în restul de 53 de comune românii au "dispărut". Dispariția este pur și simplu formală, realitatea fiind că în aceste comune românii au devenit secui prin limba vorbită. În cele 100 de comune din județul Trei Scaune, numai în 4 nu erau români în anul 1880, iar în județul Ciuc, numai în 3 din 66 comune. În județul Mureș-Turda, care avea 209 comune - dintre care 85 erau locuite de români și maghiari -, în 116 se aflau români și secui, iar în 8 comune nu se aflau români, fiind complet secuizați. În anul 1880, în cele patru județe, care însumau 526 comune, se aflau secui și români în 358 comune, iar în 68 românii erau secuizați prin limba vorbită și credință religioasă, putând fi identificați după numele românești maghiarizate.

Intensificarea procesului de maghiarizare în statul ungar, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, n-a adus satisfacția dorită cercurilor guvernamentale. Din cifrele recensământului din 1910 rezultă că din cele 133 comune ale județului Odorhei, românii au dispărut complet din 84, fiind înglobați secuilor, întrucât vorbeau limba maghiară. Constatăm însă că după confesiune românii au dispărut numai din 46 comune, pentru că în restul de 38 se aflau români ortodocși și greco-catolici. În județul Ciuc, din cele 64 comune (în 1910), se arată că românii au dispărut din 25 comune după limba vorbită, doar în 5 după confesiune. În județul Trei Scaune, în cele 100 de comune, românii au dispărut, după limba vorbită, din 32, numai din 3 după confesiune. În județul Mureș-Turda, din cele 129 comune locuite de secui și români, conform recensământului din 1910 au dispărut românii din 34 comune după limba vorbită, iar după confesiune doar din 6 comune.

Per total, după criteriul stabilirii naționalității pe baza limbii vorbite, în 1910 românii au dispărut din 175 comune, însă doar din 60 după confesiune. Chiar dacă admiteau fenomenul, din totalul de 426 comune locuite de secui și români ale județelor amintite, rămân totuși 251 comune cu români. Cum însă cifra de 175 comune este contestată de rubrica confesiunilor, care indică existența românilor ortodocși și greco-catolici în 311 comune, rezultă că în 1910 românii erau secuizați complet numai în 115 comune ale Arcului Carpat.

Constatăm că secuizarea completă s-a produs în 68 comune ale județelor amintite, în timp de secole, până în 1880, iar în intervalul de la 1880 la 1910, numai în 30 de ani deci, s-a produs secuizarea completă a românilor în alte 60 de comune din aceleași județe, fapt care confirmă aplicarea drastică a metodelor de maghiarizare și secuizare a românilor și a altor nemaghiari din statul ungar.

Ființa neamului românesc din zona Secuimii din sud-estul Transilvaniei a fost apărată și menținută de bisericile românești și de școlile confesionale înființate și susținute de ambele biserici până la 1918.¹⁴ Aceste instituții formau obstacolul de netrecut în acțiunea de deznaționalizarea a românilor. De aceea, guvernele ungurești au pornit lupta pentru desființarea lor, prin înființarea Episcopiei greco-catolice ungare de Hajdudorog, precum și școli maghiare de stat pentru români.

Ceea ce n-au putut înfăptui oficialitățile ungare timp de 51 de ani (1867-1918) au realizat horthyștii între 1940 și 1944. În acei ani de cruntă teroare, au fost devastate sute de biserici românești, altele (îndeosebi în Secuime) au fost dărâmate, au fost închise și sigilate în Maramureș peste 20 de biserici ortodoxe, școlile românești au fost desființate, au fost expulzați, preoții, profesorii, învățătorii, în general intelectualii. Românii ortodocși și greco-catolici din localitățile Secuimii în care bisericile au fost dărâmate sau devastate și pângărite au fost trecuți cu forța la cultele de expresie maghiară: romano-catolică, calvină și unitariană. Rămași și fără școli, procesul de secuizare a românilor din acele comune s-a intensificat în ritm alarmant.¹⁵

A fost prea mare nedreptatea făcută poporului și statului român și astfel de stări nefirești nu pot să dureze; istoria a confirmat-o nu odată. Urmările celui de-al doilea război mondial au făcut dreptate prin revenirea Transilvaniei de nord-est la matca străbună, la România. Nu înseamnă însă că în deceniile postbelice toate nedreptățile făcute românilor din Secuime au fost îndreptate, întrucât multe din bisericile și școlile românești desființate în anii ocupației horthyste nu au fost reclădite sau reînființate, procesul de secuizare continuând până în actualitate.

Românii nu au nevoie să desfășoare o acțiune de românizare, întrucât în România, stat național unitar, maghiarii și secuii reprezintă doar vreo 7 %, în timp ce românii reprezintă peste 88 % din totalul populației. Ceea ce trebuie însă să se înțeleagă de către oricine că maghiarii și secuii din statul român au drepturi egale - nici mai mari, nici mai mici - cu românii și cu celelalte minorități conlocuitoare.

Note

---

1. Hunfalvy Pal, *A szekelyek. Fekélet a szekelyek scythahun eredetusegere (Secuii. Răspuns (lui dr. Nagy Janos) în chestiunea despre obârșile scytho-hunice ale secuilor)*, Budapest, 1880, 79 p.

2. Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, veac.XI-XIII, vol.I, p.338-341.

3. Balogh Pal, *A Nepfakok Magyarországon (Naționalitățile în Regatul ungar)*, Budapest, 1902. Editată de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, masiva carte reprezintă punctul de vedere al guvernului ungar. Scopul acestei lucrări este de a demonstra că românii s-au infiltrat în Transilvania (desigur, peste maghiarii "băștinași"), arătându-se pe unde au pătruns și în ce zone și localități s-au așezat.

4. Ion I.Russu, *Românii și secuii*, Edit. Științifică, București, 1990, p.96.

5. Augustin Paul (Delaletea), *Între Someș și Prut*, București, 1905, p.99-110.

6. I.I.Russu, *op.cit.*, p.91-92.

7. *Az erdelyi tudományos intézet evkonyve (Anuarul Institutului științific ardelean)*, Kolozsvár (Cluj), 1940-1941, p.252.

8. "Gazeta Odorheiului", nr.219, p.1.

9. I.I.Russu, *op.cit.*, p.21-22.

-
10. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal, făcută de administrația austriacă la anul 1760-1762*, Arhiva de război din Viena, Cluj, 1926, p.87.
11. Comunele în discuție, care făceau parte din cele patru județe (comitate): Ciuc, Odorhei, Trei Scaune și Mureș-Turda au fost arondate la cele trei județe de astăzi.
12. Balogh Pal, *op.cit.*, p.637.
13. *Ibidem*, p.648.
14. Vezi pe larg la Constantin Voicu, *Biserica strămoșească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală și națională a poporului român*, Sibiu, 1989.
15. Despre actele inumane comise de trupele horthyste secondate de șovini maghiari și secui în teritoriul de nord-est al Transilvaniei, smuls din trupul țării prin Dictatul de la Viena, vezi I.N. Ciolan, *Transilvania - ultima prigoană*, Edit.Nagard, Milano, 1980. Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă, 1940-1944*, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1985; *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940-octombrie 1944*, București, 1985; Nicolae Corneanu (Mitropolitul Banatului), *Biserica Românească din nord-estul țării în timpul prigoanei horthyste*, Edit.Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986.

1.6. PLANURI SECRETE, METODE ȘI MIJLOACE UTILIZATE DE GUVERNELE MAGHIARE PENTRU MAGHIARIZAREA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

1.6.1. Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania

Povestea unei cărți secrete. În primele zile ale lunii august 1919 armatele române — singure, fără nici un sprijin din partea aliaților — și-au făcut intrarea falnică în capitala Ungariei, răsbunând și lungul trecut de umilință la care fusese condamnat românismul din Ardeal, și suferințele îndurate de întregul popor român în cursul războiului din anii 1916-1918.

A doua zi după ocuparea Budapestei de către români, în mulțimea de nevoiași ce se îmbulzeau la comandamentul militar cu fel de fel de cereri s-a putut observa o doamnă îmbrăcată în doliu mare, care ținea să vorbească cu orice preț cu unul din ofițerii de serviciu cunosători ai limbii maghiare. Fiindu-i dată această posibilitate, doamna în doliu imploră pe ofițerul ardelean, cu care putu vorbi ungurește, să-i expopereze aprobarea pentru întoarcerea în Transilvania, țara ei de naștere. Dar ofițerul nu se arătă aplecat să împlinească repede o astfel de cerere, în sprijinul căreia trebuiau aduse, pe lângă motive personale, și documente.

A doua zi, doamna în doliu veni din nou la comandamentul românesc, aducând cu sine o carte groasă, de dimensiuni puțin obișnuite, sigură că pe această cale va putea obține aprobarea întoarcerii ei în Transilvania.

— Domnule căpitan - zise doamna. Eu sunt văduva lui Huszar Antal din ministerul de interne maghiar. Soțul meu a fost ucis, în preajma intrării armatei române, de către bolșevicii unguri. Eu am rămas singură aici, departe de părinții mei, care trăiesc în Bihor. Dați-mi posibilitatea să mă întorc la ei, căci aici nu mai pot trăi. Drept recunoștință, vă predau cartea aceasta, făcută de soțul meu, din încredințarea guvernului. Este o carte secretă, care mie nu-mi mai e de nici o trebuință, dar care pentru România poate să fie de mare utilitate.

Și, cu aceste cuvinte, îi întinse uriașa carte, de aproape o mie de pagini mari, cu titlul unguresc: **Românii din Ungaria.**

Căpitanul o luă în mână, o privi cu uimire, apoi, după ce s-a încredințat atât despre valoarea cărții, cât și despre situația doamnei care i-a adus-o, interveni la superiorii săi pentru acordarea permisiunii de înapoiere în țară.

Cartea însăși a trimis-o, apoi, unei înalte personalități din viața bisericească a Ardealului, care mai târziu a donat-o bibliotecii Universității din Cluj, în posesia căreia se găsește acum.

Iată, în traducere, foaia de titlu a lucrării și semnătura proprie¹ a autorului:

ROMÂNII DIN UNGARIA
Spre întrebuițare confidențială
Scrisă
cu concursul mai multor colaboratori
de Anton Huszar
translator în Ministerul de Interne
Dreptul autorului cu privire la aducerea acestei opere,
în orice formă, în publicitate, este rezervat
Budapesta, 1907
Tiparul tipografiei regale maghiare de stat

Nu peste mult timp, un înalt funcționar din Consiliul Dirigent al Transilvaniei, trimis de dl.Iuliu Maniu, președintele acestuia, la Budapesta, reuși să descopere, în Ministerul de Interne

maghiar, un al doilea exemplar al cărții. Mai mult chiar, funcționarul a adus cu sine și dosarul privitor la originea cărții. Din acest dosar, care se află în posesiunea d-lui Iuliu Maniu, se vede că lucrarea din chestiune a fost urzită oficial de guvernul maghiar și tipărită, într-un număr foarte restrâns de exemplare, exclusiv pentru membrii guvernului, cu excluderea absolută a oricărei alte persoane.

Ungurii neagă existența acestei cărți. Cartea aceasta, de mari dimensiuni, conține, pe lângă un enorm material informativ relativ la toate aspectele vieții românilor din Transilvania, *planul sistematic de maghiarizare, respectiv de desființare a acestora, prin măsuri de stat* —, plan pe care revizioniștii de la Budapesta neagă în modul cel mai hotărât că l-ar fi avut vreodată cârmuitorii Ungariei antebelice.

În 1924, în lucrarea mea **Catolicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului român**, tipărită la Cluj, am făcut, în treacăt, amintire despre această carte, dar notița mea a avut în cercurile maghiare un ecou curios. Profesorul de drept bisericesc de la Universitatea din Seghedin, dr. Iosif Kosutany, răspunzând la cartea mea printr-o broșură, apărută în 1925 sub titlul **Biserica romano-catolică în Transilvania**, contestă pur și simplu existența lucrării lui Huszar. El scrie: <<*Această tipăritură, cu toate căutările mele, n-am reușit, nici eu, nici direcțiunea Muzeului Național Maghiar din Budapesta, să o descoperim, câtă vreme, dacă o astfel de carte ar fi apărut în adevăr, lucrul ar fi trebuit cu siguranță să-l știe această direcțiune ... Dar - termină în mod ironic dl.Kosutani - dacă dl.Ghibu a văzut-o și are cunoștință despre ea, cititorii îl cred și ei*>>².

Totuși, cititorii broșurii d-lui Kosutany n-au nici un motiv să mă creadă pe mine și să nu-l creadă pe d-sa...

Cu toate acestea, cartea lui Huszar nu este o pură invențiune a mea, care ar merita ironia colegului meu din Seghedin: ea există realmente și, dacă în Ungaria de astăzi nimeni nu-i poate da de urmă, în România se găsesc, din fericire, după cum am spus, chiar două exemplare, din care unul, care poartă chiar semnătura autografă a autorului, se află în posesiunea bibliotecii Universității din Cluj, iar al doilea în Biblioteca Academiei Române din București.

Uriașul volum, de 953 plus XXIV pagini de 24 x 28 cm, este dedicat cu <<*stimă și devotament*>> Excelenței Sale, contelui Iuliu Andrassy de Csik-Szent-Kiraly și Krasznahorka, ministru regal ungar de interne și consilier intim etc.

1.6.1.1. Motivele care au determinat alcătuirea cărții confidențiale a guvernului maghiar. În primul deceniu al secolului XX au avut loc în viața poporului român o serie de evenimente importante, care au pus pe gânduri pe conducătorii Ungariei. Astfel, la 10 ianuarie 1905, românii ardeleni, în conferința lor ținută la Sibiu, au hotărât să părăsească atitudinea de pasivitate politică, urmată timp de vreo trei decenii, și să pășească la o activitate națională deschisă. Urmarea imediată a acestei hotărâri a fost intrarea câtorva deputați naționaliști români în Camera de la Budapesta și ivirea unui curent politic naționalist foarte viu în masele mari ale poporului. Această veritabilă renaștere politică a umplut de îngrijorare pe conducătorii politici maghiari, obișnuiți de decenii întregi să trateze masele mari românești ca pe un material amorf, care putea fi întrebuițat de ei după cum le plăcea.

În același an, a văzut lumina zilei, la Lipsca, o mare lucrare în limba germană a regretatului Aurel C.Popovici, intitulată **Die Vereinigten Staaten von Gross-Osterreich**, în care se milita, cu argumente foarte convingătoare, pentru teza că Austro-Ungaria nu mai poate exista în forma ei de până aici, ci ea trebuie să se transforme în o grupare de state naționale mici, unite într-o confederație. Printre aceste state era și Transilvania românească. În ce privește Ungaria, ea era redusă la teritoriul pe care, cu mici excepții, îl ocupă astăzi.

Această carte, al cărei autor era un publicist de origine bănățeană, cu o bună reputație în vechea Austrie și cu legături personale cu însuși moștenitorul tronului, Franz Ferdinand, a produs în cercurile maghiare, cum și era de așteptat, o vie enervare și exasperare.

Tot în anul 1905 a avut loc la Sibiu o mare expoziție de cea mai veche și mai solidă asociație culturală românească din Ardeal, **Astra**, cu prilejul inaugurării splendidului ei muzeu etnografic. Deschiderea expoziției și inaugurarea muzeului s-au desfășurat în cadrul unor serbări impunătoare, care au ținut timp de opt zile și care au adunat în jurul lor nu numai întregul românism din Ardeal, ci și pe conducătorii vieții naționale din regatul român. Aceste serbări au evidențiat pentru orice observator atent marea și neînfrânta putere de viață a românismului de pe ambii versanți ai Carpaților.

În anul următor, 1906, regatul român a organizat o expoziție de două ori jubiliară, odată cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la suirea pe tron a regelui Carol I și, în al doilea rând, cu prilejul împlinirii a 1800 de ani de la colonizarea Daciei prin Traian.

Această expoziție, organizată în capitala României, a fost frecventată nu numai de cetățenii României, ci și de zeci de mii de români din Transilvania și Bucovina, care au fost primiți de frații lor cu o bucurie indescrivibilă și care s-au întors la casele lor însuflețiți ca niciodată, pentru marea idee pan-românească.

Se poate afirma, fără exagerare, că expoziția de la Sibiu, din 1905, și mai ales expoziția de la București, din 1906, au rupt în sufletul românilor ardeleni și ultimele legături care mai existau între ei și patria lor vitregă, integrându-i definitiv în ideea unei patrii comune a tuturor românilor.

Observatorii de la Budapesta ai manifestărilor românești era cu neputință să nu înțeleagă primejdia pe care o prezentau aceste mișcări și atitudini firești, pentru ideea statului ungar național unitar, urmărită cu înfrigurare de la 1867 încoace de poporul maghiar.

Din această teribilă dramă a răsărit cartea lui Huszar.

Ea tratează planul minuțios al unei încercări supreme și ultime de a salva Ungaria din ghiarele marilor și multelor primejdii care o amenințau și pe care politica ei șovinistă nu le-a știut înlătura.

Ce cuprinde cartea secretă a guvernului maghiar. Pentru a ne putea da seama de importanța politică cu totul deosebită a acestei cărți, vom expune în cele următoare cuprinsul ei, în ordinea în care sunt înfățișate problemele.

În introducere, autorul pleacă de la constatarea că, în timpul din urmă, românii din Ungaria manifestă în mod demonstrativ în contra caracterului național unitar al statului ungar, căutând să-l transforme într-un stat poliglot, organizat pe baze federaliste. În scopul acesta, ei au prefăcut toate instituțiile lor bisericești, școlare, culturale și economice în factori de luptă și de instigație în contra statului maghiar, a națiunii maghiare și a limbii maghiare.

Spre a putea împiedica această acțiune, autorul prezintă în cartea sa o icoană completă a organizației, situației și tendințelor tuturor acestor instituții, însoțind-o de propuneri amănunțite cu privire la măsurile pe care le ia guvernul maghiar spre a încadra în mod sever întreaga viață a românilor în ideea de stat național maghiar al Ungariei.

Apariția cărții, în vederea întrebuintării ei confidentiale, a fost făcută cu puțință de ministrul de interne, contele Iuliu Andrassy.

1.6.1.2. Numărul românilor din Ungaria, situația lor culturală și primejdia pe care o reprezintă pentru statul național maghiar. În secțiunea I a cărții ni se dă, între altele, numărul românilor din Ungaria, atât pe baza recensământului de stat de la 1900, cât și pe baza statisticii făcute de autoritățile bisericești române. După recensământul unguresc, numărul românilor e de 2.799.479, după cel românesc de 3.029.534.

Față de anul 1880, sporul românilor este de 8,12 la sută, câtă vreme al ungarilor e de 18,8 la sută.

Starea culturală a românilor e prezentată ca foarte înapoiată. Ei numără 86 la sută analfabeți, câtă vreme ungarilor au numai 48 la sută, germanii 37 la sută, slovacii 47 la sută, croații 52 la sută, sârbii 69 la sută, rutenii 87 la sută. Din totalul condamnaților prin sentințe judecătorești definitive în teritoriile locuite de slovaci sunt 61 la sută slovaci, în cele sârbești 45 la sută sârbi, în cele rutene 39 la sută ruteni, în cele germane 21 la sută germani. Din totalul condamnaților pe țara întreagă, 13,43 la sută sunt români, 13,17 la sută slovaci, 7,08 la sută nemți, 3,06 la sută sârbi, 1,06 la sută ruteni și 0,76 la sută croați.

Se dă și numărul funcționarilor de stat, județeni și comunali, români: 1643 plus 1056, cu totul 2699.

Se înșiră apoi factorii care alimentează politica românească naționalistă extremistă îndreptată în contra statului național maghiar: institutele financiare, fundațiunile românești, asociația culturală Astra, presa românească și, în special, ziarele politice, activitatea politică agitatorică desfășurată de deputații naționaliști români, preoții și învățătorii români.

Toți acești factori <<aprind zi de zi, tot mai intensiv, în poporul român sentimentele și năzuințele îndreptate în contra statului ungar și care se ascund sub numele de **conștiință națională**>>. Politica de stat maghiară trebuie neapărat să țină socoteală de raporturile numerice, bisericești, școlare, culturale și economice ale românilor din patrie și de politica ultranaționalistă dusă

de aceștia. Poate că astăzi toate acestea ar mai putea fi strânse în cadrele ideii de stat maghiar, <<dacă s-ar proceda cu o energie care să nu cunoască nici un fel de tocmeală>>.

1.6.1.3. Distrugerea unității demografice a românilor ardeleni. În secțiunea II se arată repartizarea naturală a românilor pe județe și necesitatea unei noi ordonări a județelor și a cercurilor electorale românești, pentru ca ele să asigure punctul de vedere unguresc. Se recunoaște că în 12 județe ale Transilvaniei majoritatea absolută a locuitorilor este românească, procentul variind între 50,8 la sută și 90,2 la sută.

Scopul acestei secțiuni este triplu:

- a. Să scoată în relief județele care sunt <<cuiburi ale politicii ultranaționaliste române>> și care, în consecință, trebuie să fie supuse unei supravegheri și unui control deosebit din punctul de vedere al politicii de stat maghiare;
- b. Să ofere material în vederea unei arondări a cercurilor electorale, care să asigure pentru totdeauna superioritatea maghiarilor. În situația de astăzi - zice autorul - se găsesc 70 de cercuri cu majoritate românească;
- c. Să ofere material în vederea noii arondări a județelor, arondare devenită indispensabilă din punctul de vedere al ideii de stat.

Semnificativ este faptul că, în tabelele statistice amănunțite relative la singuraticile județe se dau date precise cu privire la toate naționalitățile, minus evreii și țiganii. Aceștia sunt cuprinși pretutindeni în numărul ungarilor, care, astfel, în mod firesc, este urcat cu un procent considerabil, de aproximativ 10 la sută.

1.6.1.4. Maghiarizarea bisericii greco-catolice române. Secțiunea III, intitulată <<Necesitatea încadrării bisericii greco-catolice române în biserica romano-catolică maghiară>> înfățișează situația actuală și evoluția istorică a bisericii greco-catolice române.

Vorbind despre unirea cu Roma a unei părți a românilor ardeleni, la 1700, autorul afirmă că aceasta a fost spre marele folos al ideii de stat maghiar, întrucât a împărțit pe români în două tabere, învrăjbindu-i pe unii contra altora și provocând între ei lupte pe moarte și pe viață. <<Urmările fricțiunilor seculare dintre aceste două tabere sunt: cea animozitate, invidie și gelozie care se manifestă între bisericile, prelații, preoții și conducătorii intelectuali ai celor două confesiuni, nu numai în viața religioasă, ci și în cea socială, economică și politică, ceea ce adeseori aruncă - spre folosul indiscutabil al ideii de stat maghiar - sămânța neînțelegerii și discordiei în masa compactă a românimii, obișnuită să trăiască în comunitatea de rit, limbă și obiceiuri>>.

Pentru timpurile mai noi, autorul afirmă că biserica greco-catolică ar fi intrat în curentul de politică ultra-românească, îndepărtându-se tot mai mult de catolicism. Drept urmare, autorul propune ca <<preoțimea greco-catolică, oricât ar protesta ea, să fie introdusă în cadrele autonomiei bisericii romano-catolice, pentru că numai așa s-ar putea pune zăgaz acelor năzuințe ultranaționaliste ce se observă azi în sânul preoțimii greco-catolice, care biserică, și altfel, numai sub scutul aripilor catolicismului și numai cu ajutorul Fondului religios catolic s-a întărit și s-a întremat>>. Din punctul de vedere al politicii statului maghiar ar fi cea mai mare greșeală dacă s-ar acorda bisericii greco-catolice o autonomie asemenea celei date bisericii ortodoxe române, deosebită și independentă de autonomia bisericii romano-catolice, autonomie după care năzuiește din toate puterile biserica greco-catolică, și mai ales elementul ei mirean, și numai din motive de ordin politic ultra-naționalist, pentru că o asemenea autonomie n-ar fi decât o nouă pepinieră prielnică tuturor agitațiilor împotriva statului și a națiunii maghiare.

În cazul când biserica greco-catolică română sub nici un cuvânt n-ar voi să intre, din motive politice naționaliste, în cadrele autonomiei bisericii romano-catolice, atunci să se sisteze toate sumele anuale pe care le primește ca ajutor din Fondul religios, ca fond catolic, pentru că acest fond asigură subzistența și prosperitatea celor mai multe instituții ale bisericii greco-catolice române din această țară. Retragera acestor ajutoare ar determina biserica greco-catolică română să primească a fi atrasă în cercul autonomiei bisericii romano-catolice din patrie.

Să reținem faptul că autorul nu preconizează încadrarea bisericii greco-catolice în autonomia bisericii romano-catolice, cu aprobarea sau cu avizul Sfântului Scaun. Măsura este de ordin pur intern, ca și cea referitoare la Fondul religios, care atâră exclusiv de guvern.

1.6.1.5. Necesitatea cassării autonomiei bisericii ortodoxe române. În secțiunea IV se tratează despre biserica ortodoxă.

Înainte de toate, autorul se arată nespus de îngrijorat de faptul că Mitropolia ortodoxă română din București se intitulează Mitropolie a Ungro-Vlahiei, prin ceea ce reliefează, oarecum, unitatea religioasă a românilor din Muntenia cu cei din Ungaria și dependența acestora de București. Guvernul maghiar trebuie să intervină pentru ca din titulatura Mitropoliei Țării Românești să se șteargă atributul de a "Ungro-Vlahiei".

Cât privește biserica ortodoxă din Ungaria, ea este, crede autorul, cel mai de seamă focar al năzuințelor românești. Profesorii de seminarii și școli normale, preoții și învățătorii confesionali sunt cei mai harnici agenți ai Partidului Național Român.

Astfel stând lucrurile, se impune desființarea integrală a autonomiei bisericii ortodoxe și abrogarea statutului ei organic, pentru ca astfel << să dispară odată această cangrenă politică, care roade trupul națiunii și al țării >>.

1.6.1.6. Măsuri preconizate în vederea stingheririi absolute a educației preoților și învățătorilor români. Iată acum și câteva din măsurile propuse de autor în ceea ce privește reglementarea educației preoților și învățătorilor români:

a. Directorii și profesorii seminariilor teologice nu pot fi decât persoane care în cursul studiilor universitare au audiat timp de cel puțin patru semestre limba și literatura maghiară și au colocvat din aceste materii în fiecare semestru.

Ministerul cultelor este în drept să refuze aprobarea instituirii învățătorilor confesionali, în caz că are față de ei excepții de ordin politic.

b. Pentru a nu mai da posibilitatea ca tinerii să beneficieze de burse din diferite fundațiuni să devină agitatori naționaliști, autoritățile bisericești care administrează aceste fundațiuni trebuie să îndatorate de a trimite ministerului, la începutul fiecărui an școlar, lista bursierilor, listă în care ministerul este în drept să-i șteargă pe cei care au dat deja dovezi de sentimentele lor contrare statului și națiunii maghiare.

Pentru a înstăpâni în internatele susținute din astfel de fundațiuni un spirit patriotic bun, ministerul trebuie să dispună ca directorii școlari regionali să controleze în modul cel mai riguros spiritul care domnește în acestea. Mai departe, să se stabilească că ministerului îi revine dreptul de a aproba ordinea de casă a internatelor și alumneelor, precum și catalogul cărților din bibliotecă. Din punctul de vedere al politicii statutului maghiar, nu se poate permite ca în aceste internate și alumnee să existe societăți de lectură ale tinerimii, deoarece, în lipsa unui control suficient, ele devin focare ale educației antipatriotice.

Având în vedere că în sânul bisericii ortodoxe române se înființează zilnic fonduri și fundațiuni școlare și culturale, e necesar să se prevadă că literele fundamentale ale acestora trebuie aprobate de Ministerul Cultelor și că bilanțul lor trebuie trimis an de an aceluiași minister, în scop de control.

c. Reuniunile învățătorilor ortodocși, care își țin adunările generale în diferite centre, cu care ocazii organizează banchete cu caracter național, concerte, baluri și excursii, în scopul trezirii << conștiinței naționale >>, tot lucruri care << împiedică năzuințele de maghiarizare >> și care dovedesc că aceste reuniuni sunt obstacole periculoase în calea constituirii statului național maghiar, trebuie pur și simplu dizolvate.

În cazul că reuniunile s-ar dizolva și învățătorii s-ar întruni în simple conferințe, este de dorit, din punctul de vedere al politicii maghiare de stat, ca la toate aceste conferințe, precum și la mesele comune și la petrecerile care au loc cu astfel de ocazii, în scopul asigurării controlului de stat, să participe atât autoritatea administrativă respectivă, cât și revizorul școlar regal, care ar trebui să se îngrijească și de aceea ca la astfel de conferințe să poată lua cuvântul numai învățătorii.

d. Dat fiind că cei mai aprigi anteluptători ai politicii naționale române sunt preoții, e necesar ca ministerul să-și rezerve dreptul de a retrage singur - fără nici un fel de aviz al autorității profesionale - congrua preoților pe care îi crede că nu sunt buni patrioți.

e. Din punct de vedere politic, seminariile preoțești ortodoxe sunt cu mult mai importante decât școlile secundare... Când vorbim despre seminariile românești, în realitate vorbim despre educația politică a poporului român, al cărui suflet și centru este preotul... Din acest punct de vedere, nu este indiferent să se știe cine sunt directorii și profesorii acestor seminarii, ce pregătire științifică au, unde și-au câștigat această pregătire, în ce direcție și în ce spirit politic cresc și conduc pe tinerii seminariști încredințați grijii lor.

f. Manualele de învățământ întrebuițate în seminarii și, în special, manualul de istorie bisericească trebuie transmise spre aprobare Ministerului Cultelor și Instrucției, deoarece în cadrele istoriei bisericești se predă și istoria națională română, care este în strânsă legătură cu istoria bisericii ortodoxe române. Iar de la predarea obiectivă a acesteia atârână în foarte mare măsură îndrumarea politică a tineretului.

g. Statutele societăților de lectură de la seminarii ar trebui să fie înaintate spre aprobare Ministerului Cultelor și Instrucției, care trebuie să asigure locul convenit și limbii maghiare în lucrările acestor societăți. Despre activitatea acestora urmează să se facă în fiecare an ministerului rapoarte amănunțite, trimițându-i-se și lucrările intrate, primite și elaborate, din care s-ar putea câștiga o icoană completă în ce privește spiritul și direcția care domnește în societățile din chestiune.

h. Catalogul cărților bibliotecilor acestor societăți ar trebui să se trimită în fiecare an la minister, care urmează să le revizuiască și să elimine din ele cărțile contrare statului și națiunii maghiare.

i. Internatele seminariilor trebuie puse sub un special control din punct de vedere politic de stat, pentru motivul că ele contribuie în modul cel mai efectiv la cristalizarea individualității preoțimii ortodoxe române în sens și în spirit național românesc. Tocmai din această cauză, ar trebui controlate aceste seminarii din punct de vedere politic, moral și igienic.

j. Pentru ca seminariști români ortodocși să se împărtășească în toate privințele de o educație și de o instrucție patriotică temeinică este de dorit ca statul să înființeze în cadrul Universității din Budapesta sau al celei din Cluj o Facultate teologică ortodoxă separată și un seminar anexat ei, care ar asigura nu numai patriotismul preoților, ci și al credincioșilor lor, care astăzi lasă foarte mult de dorit. Înființarea acestei facultăți ar atrage după sine sistarea actualelor seminarii, cu programul lor de studii cu tot.

k. În școlile românești să se predea și în limba maghiară anumite obiecte de învățământ și anume: Limba și literatura maghiară, Constituția, Istoria, geografia și toate disciplinele pedagogice.

Procesele verbale ale tuturor conferințelor metodice, disciplinare și administrative ale corpului didactic al școlilor normale - bineînțeles, redactate în limba maghiară - trebuie să fie trimise din timp revizorului școlar respectiv, spre luare la cunoștință.

l. Activitatea societății de lectură a normaliştilor trebuie încredințată controlului sever al revizorului școlar, căruia respectiva direcțiune de școală normală i-ar trimite, la sfârșitul fiecărui an școlar, în copie, și lucrările primite și elaborate în aceste societăți, prin ceea ce ar da o icoană clară despre spiritul și direcția respectivelor societăți și a școlii înseși.

m. Catalogul cărților bibliotecii urmează să se trimită din timp în timp spre revizuire.

1.6.1.7. Măsuri în vederea maghiarizării școlilor secundare românești. Deși cei aproape trei milioane și un sfert de români din Ungaria n-aveau decât patru licee și un gimnaziu, susținute de bisericile românești, goana împotriva acestora constituie un punct esențial în programul guvernului maghiar.

Secțiunea VI a cărții tratează despre aceste școli, cu privire la care scrie: <<Dat fiind faptul indiscutabil că școlile secundare românești din țară își cresc și își conduc elevii în spirit antipatriotic, care spirit este chemat să trezească în tineri conștiința națională română, ceea ce formează pe de o parte izvorul sentimentelor și aspirațiilor separatiste, care urmează să fie dezvoltate în elevi, iar pe de altă parte izvorul excitației antipatiei și urii în contra statului ungar, a națiunii ungare și a limbii maghiare, din punctul de vedere al politicii de stat maghiare ar fi timpul ca Ministerul Cultelor și Instrucției să înfăptuiască prin legi și ordonanțe astfel de dispozițiuni, prin care școlile secundare românești din patrie, ca tot atâtea cuiburi calde ale politicii ultranaționaliste române, care pune în

primejdie integritatea națională, să poată fi contrabalansate în activitatea prin care caută să împiedice constituirea statului național maghiar>>.

Dat fiind că cea mai puternică armă de care se servesc românii în contra maghiarizării este limba română, care este limba de predare a școlilor secundare românești, autorul propune ca articolul de lege XXX din 1883 privitor la învățământul secundar să fie modificat, în sensul ca în școlile susținute de confesiunile românești, pe lângă respectarea cea mai riguroasă a legii învățământului secundar de către confesiunile din patrie, limba de predare să fie cea maghiară, iar limba română să se predea elevilor români ca obiect obligator de învățământ.

Dacă această propunere, din motive mai înalte de stat, n-ar fi realizabilă deocamdată, atunci în orice caz ar trebui create astfel de dispoziții prin care, pe de o parte, să se asigure limbii maghiare un teren mai vast în școlile secundare românești, iar pe de alta aceste școli să fie puse <<*sub cea mai severă supraveghere și cel mai bun control al statului*>>. Ca măsuri ce trebuiesc luate, se impun următoarele:

1. Școlile și internatele române confesionale să fie scoase de sub autoritatea directorilor regionali și supuse unui director regional instituit special pentru aceste școli și care să fie un cunoscător mai adânc și mai priceput al mișcărilor și raporturilor românești.

2. Dat fiind că astăzi școlile confesionale românești sunt frecventate nu numai de elevi români, ci și de elevi maghiari, trebuie să ia sfârșit anarhia ca aceștia din urmă să fie siliți să învețe materiile în limba română și ca, peste tot, să învețe limba și literatura română ca obiect obligator.

3. Dat fiind că printre elevii școlilor secundare din patrie se găsesc foarte mulți greco-catolici și ortodocși români care nu înțeleg limba română și că, cu toate acestea, ei sunt siliți de catihetii lor să învețe religia din cărți românești. Ministerul Cultelor ar trebui să îndrume autoritățile bisericești greco-catolice și ortodoxe să admită ca acei elevi aparținători bisericii lor, care nu vorbesc și nu înțeleg limba română, să învețe religia în limba maghiară.

Fiindcă, însă, biserica greco-catolică și cea ortodoxă nu dispun de manuale de religie în limba maghiară, ministerul să ceară de la autoritățile bisericești române cărțile de religie, făcute în baza unei programe analitice unitare, și acelea să le traducă cu ajutorul specialiștilor, în limba maghiară.

4. Societățile de lectură de la liceele românești să-și țină ședințele în mod alternativ, într-o săptămână în limba maghiară, în alta în cea românească. În această ordine de idei, ele ar trebui să aibă doi profesori președinți, dintre care unul să fie profesorul de limba și literatura maghiară. Ambii profesori președinți ar trebui să înainteze rapoarte lunare amănunțite despre activitatea societăților de lectură.

5. Ministerul să dispună ca programele festivităților școlare să cuprindă jumătate puncte maghiare, jumătate puncte române. Pentru a putea supraveghea ducerea la îndeplinire a acestei măsuri, ar trebui să mai dispună ca programele tuturor serbărilor școlare, precum și cuvântările ce urmează să se țină și disertațiile ce urmează să se citească la aceste serbări să fie transmise prealabil spre aprobare directorului regional.

6. Ministerul să ceară cataloagele amănunțite despre cărțile din bibliotecile liceelor și aceste biblioteci să fie cercetate, din punct de vedere al politicii de stat maghiare, de către un comisar ministerial exmis în acest scop. În viitor, să se trimită an de an ministerului lista cărților cumpărate sau primite în dar de către fiecare liceu.

7. Dat fiind că în muzeele arheologice și istorice ale școlilor române se găsesc multe obiecte care, în legătură cu conștiința națională română, au menirea de a trezi și a desvolta ura în contra națiunii maghiare, ministerul să ceară catalogul acelor obiecte de muzeu, iar aceste muzee să fie examinate din punctul de vedere al politicii de stat maghiare de către exmisul ministerial însărcinat cu cercetarea bibliotecilor. Pentru viitor, să se trimită în fiecare an lista obiectelor acvurate pe seama muzeului, prin cumpărare sau donațiune.

8. Dat fiind că în repertoriile corurilor și orchestrelor liceelor românești se găsesc multe bucăți care prin textul și prin melodiile lor de cuprins istoric agită împotriva statului, a națiunii și a limbii maghiare, ministerul să ordone ca directorii regionali să cerceteze cu ocazia fiecărei inspecțiuni și să controleze repertoriile corurilor orchestrelor în chestiune.

9. Dat fiind că printre elevii școlilor secundare românești se găsesc mai mulți elevi originari din România, care exercită asupra elevilor români din Ungaria o influență periculoasă din punctul de vedere al politicii de stat maghiare, trezind și lămurind în sufletul acestora conștiința de unitate și de

solidaritate națională, precum și idealul Daco-României Mari, ministerul ar trebui să îngreuiască primirea elevilor din România în școlile românești din patrie și să-i îndrume pe directorii regionali ca să supravegheze în modul cel mai riguros cunoștințele de limbă maghiară ale acestor elevi, care în cele mai multe cazuri nu corespund suficient, și care dacă vor simți că li se cere să-și însușească limba și literatura maghiară în aceeași măsură ca și ceilalți elevi, nevoind să se expună la eventualitatea repetării clasei, încetul cu încetul vor părăsi școala românească din Ardeal.

10. Dat fiind că profesorii de la mai multe școli românești din patrie, cu concursul și colaborarea elevilor din sub ordinele lor, organizează pe seama inteligenței române din împrejurime conveniri sociale, conferințe, concerte, reprezentații teatrale și baluri, în care românii ultranaționaliști, în scopul infectării sentimentelor patriotice ale tinerilor elevi aflători de față, în lipsa oricărui control, dau drum liber sentimentelor lor ultranaționaliste și urii lor în contra statului maghiar, a națiunii și a limbii maghiare, ministerul, din motive de politică de stat maghiar, ar trebui să interzică ca elevii școlilor românești să ia parte activă, cu corurile și cu orchestrele lor, la petrecerile organizate de profesorii sau de inteligența românească.

11. Dat fiind că elevii școlilor secundare sunt plasați în internate, seminarii și alumnee de pe lângă aceste școli, unde locuiesc, mănâncă și învață împreună, cu un cuvânt, unde își trăiesc anii cei mai sensibili ai vieții, aceste internate ar trebui supuse unui control special, căci, de fapt, acestea sunt acele locuri necontrolabile care contribuie în modul cel mai eficace la cristalizarea adevăratei individualități a tinerilor elevi în direcție națională românească. În scopul controlării spiritului și direcției acestor internate, directorii regionali ar trebui să viziteze cât mai des aceste internate, convingându-se personal despre direcția educativă și despre spiritul care domnește în ele. Societățile de lectură ale acestor internate, care contribuie într-o puternică măsură la fanatizarea elevilor, ar trebui imediat dizolvate.

1.6.1.8. Interzicerea culturii românești în Ungaria. O concepție sui generis asupra culturii naționale și cetățenești. Secțiunea VI tratează despre instituțiile culturale românești și, în special, despre cea mai importantă și mai puternică dintre ele, asociația Astra, despre care afirmă că, de la întemeierea țării (1861) și până astăzi, a servit fără întrerupere scopurilor naționaliste și rasiste române, fiind unul din principalii factori ai agitațiilor separatiste române și cel mai periculos element din punctul de vedere al politicii de stat maghiare.

Unul din mijloacele cele mai eficace cu care lucrează Astra este congresul ei anual, care se ține de obicei în centre din astfel de regiuni ale țării pe care voiește să le trezească din letargie și în care este necesar din punct de vedere politic să fie mobilizate masele. Aceste congrese sunt o permanentă armă în contra ideii de stat maghiar și în contra constituirii statului național maghiar. Astfel de congrese anuale țin și numeroasele despărțăminte ale Astei, cu care ocazii se organizează sub masca culturală conferințe, reprezentații teatrale, concerte, baluri, banchete etc., dar care, în realitate, sunt cele mai potrivite ocazii pentru a trezi în poporul român din diferite regiuni conștiința națională.

Din toate manifestările ei, se constată că Astra lucrează pe față și cu un plan bine determinat în vederea inoculării unei mentalități separatiste, a unor concepții, sentimente și aspirațiuni, a unei sfere de activitate și a unei atmosfere sociale, care toate urmăresc exclusiv ura în contra ideii de stat maghiar etc.etc.

Această societate, referindu-se la statutele sale, declară deschis și pe față că scopul ei suprem este dezvoltarea culturii române. Căci articolul 2 al statutelor ei prevede că <<scopul asociațiunii este promovarea culturii poporului român>>. Trebuie să spunem însă că promovarea culturii poporului român nu este tot una cu promovarea culturii române. Din punctul de vedere al politicii de stat maghiare și în cadrul ideii de stat maghiar, cultura română nu poate fi încadrată nici într-un chip, căci în Ungaria poate exista numai cultura maghiară.

<<Din punctul de vedere al politicii de stat maghiar, acea direcție este bună care-și fixează ca scop apropierea cât mai strânsă a naționalităților din țară de maghiari. Dar, dacă se permite ca în Ungaria cultura să se deosebească și să se desvolte pe naționalități, în acel caz cultura naționalistă, și în primul rând cea românească, va deveni cel mai puternic factor al înstrăinării, al izolării și al separatismului, care nu vor face decât să lărgească prăpastia pe care au deschis-o între maghiarime și naționalități agitatorii naționaliști conduși de scopuri materiale>>.

Din cele spuse până aci, se desface de la sine concluzia că, din punctul de vedere al politicii de stat maghiar, este timpul suprem ca Astra, care astăzi încinge ca un brâu puternic întreg românismul din patrie, să fie disolvată, ca o instituție periculoasă pentru statul maghiar.

Dacă măsura aceasta n-ar putea fi executată deocamdată, trebuiesc luate dispoziții ca activitatea Astei să fie supusă celui mai sever control al statului.

În primul rând, trebuiesc schimbate statutele, în sensul ca ele să exprime mai presus de orice echivoc că Astra *este Asociația literară și culturală a românilor din Ungaria*, iar nu *Asociația pentru literatura română și cultura poporului român*. <<În nici un caz — zice autorul — statutele nu îndreptățesc asociațiunea să cultive exclusiv cultura românească națională, ceea ce în Ungaria, în care poate să existe exclusiv cultura ungurească, nici nu se poate îngădui>>.

Paragraful din statute care fixează scopul asociațiunii trebuie modificat astfel: <<Scopul societății este promovarea culturii poporului român, în care scop, cu azeziunea autorităților locale respective, sau cu azeziunea prealabilă a guvernului, poate uza de orice mijloc prin care crede că poate promova cultura poporului român>>.

Rațiunea acestei textuări a paragrafului este ca asociația să nu poată înființa, fără avizul și aprobarea autorităților de stat, biblioteci populare, muzee, școli, internate, burse, secții literare și științifice, expoziții, conferințe publice și alte asemenea, care, toate, astăzi, sunt factorii cei mai puternici ai politicii române ultranaționale.

În ce privește recrutarea membrilor Astei, autorul preconizează amestecul Ministerului de Interne, ca arbitru în chestiune. Astfel, persoane care ar dori să intre ca membri în Astra și pe care conducerea acesteia, din motive pe care ea le crede întemeiate, nu-i acceptă, au dreptul să intervină la Ministerul de Interne, căruia îi revine facultatea de a decide. Același minister își rezervă dreptul de a aproba pe membrii secțiilor științifice, aleși de adunarea generală, precum și dreptul de a exclude pe orice astfel de membru, pe care nu l-ar socoti destul de bun patriot. În ce privește congresele anuale, ele nu mai pot fi ținute în diferitele orașe ale țării, ci exclusiv în Sibiu, orașul de reședință al asociației. La aceste congrese va participa și comisarul guvernului, care, în împrejurări date, poate dizolva congresul.

Procesele verbale ale congresului trebuiesc semnate și de comisarul guvernului.

Comitetul central este dator să înainteze aceluiasi minister, spre aprobare, lista membrilor activi, corespondenți și onorari, cu un raport despre meritele care îl recomandă pe fiecare pentru locul ce i s-a fixat. Aprobarea alegerii președintelui, a secretarului literar și a celui administrativ, precum și a președinților de despărțăminte, revine sferei de atribuțiuni a Ministerului de Interne.

Și bugetul Astei urmează să fie aprobat de acest minister, căruia trebuie să i se trimită și procesele verbale ale ședințelor comitetului central, spre luare la cunoștință și control. Același minister are dreptul disciplinar asupra tuturor funcționarilor Astei, inclusiv secretarului literar și cel administrativ, precum și aprobarea burselor conferite de asociație.

Pentru a zădărnici cu totul orice activitate a Astei, se prevede că despărțăminte ale acesteia nu se pot crea decât dacă ele dispun de un număr minimal de două sute de membri activi. De asemenea, nu se pot înființa agenturi pe sate, nici biblioteci populare, dacă nu sunt cel puțin 20 de membri. Dacă în cursul timpului numărul membrilor ar scădea sub 20, agentura se sistează. Adunările despărțămintelor nu se pot ține decât în prezența prim-pretorului și a locțiilororului lui, care trebuie să semneze și procesele verbale ale ședințelor. Cataloagele cărților bibliotecilor populare trebuiesc trimise ministerului de interne, an de an, spre revizuire.

Înființarea agenturilor trebuie comunicate preturii, împreună cu lista funcționarilor și membrilor lor; aceasta din urmă trebuie să i se înainteze preturii în fiecare an.

În concluzie, la paragraful relativ la societăților culturale, autorul zice: dat fiind că toate societățile românești zise culturale în realitate sunt cuiburi de aspirațiuni antimaghiare, ele trebuiesc puse, toate, sub cel mai riguros control al statului. Cât pentru viitor, nu trebuie să se mai permită înființarea nici unei societăți de acestea, pe baze naționale.

1.6.1.9. Necesitatea desființării presei românești. În ce privește presa românească, autorul o consideră ca <<cel mai efectiv factor al politicii naționale române>>. Nu este nici un singur centru românesc în Transilvania în care să nu existe o gazetă românească. Interesul statului maghiar este ca să îngreueze apariția gazetelor politice românești, prin sporirea cât mai considerabilă a cauțiunii

cerute pentru astfel de ziare. Măsura aceasta ar fi foarte eficace, dată fiind situația materială precară a românilor.

O altă măsură e condamnarea gazetarilor români la temniță ordinară, în locul celei de stat. Apoi, anularea carnetelor gratuite pe căile ferate pe seama gazetarilor români. Și, în sfârșit, publicarea din partea statului unei mari gazete bilingve, maghiară-română, sub direcția Ministerului de Interne, unde se urmăresc, de altfel, cu atențiune, toate mișcările politice, sociale și culturale.

1.6.1.10. Necesitatea distrugerii românilor pe teren economic-financiar. Mari îngrijorări cauzează autorului institutele de credit românești, în serviciul cărora se găsesc aproximativ 600 de funcționari, toți agenți ai politicii românești naționaliste. Această castă independentă de funcționari, având zilnic contact cu poporul, exercită o puternică influență națională asupra lui. În afară de aceasta, institutele în chestiune dau în fiecare an un sfert de milion coroane tantieme membrilor din direcțiune, care, prin contactul zilnic avut la bănci, sunt târâți și ei în apele politicii naționaliste și târâsc, la rândul lor, după ei și poporul.

Fiecare bancă este mecanismul principal al mișcării naționale. Acolo se pun la cale toate alegerile, de primari, de deputați și chiar de vlădici. Aceste bănci au asupra statului maghiar o influență păgubitoare nu numai din punct de vedere financiar, ci mai ales din punct de vedere politic, prin faptul că duc în tabăra antimaghiară masele poporului român.

În consecință, e necesar să se ia măsuri pentru a se îngreuija sporirea băncilor românești și pentru a strâmtora activitatea celor existente, în astfel de cadre care, și dacă nu le vor distruge cu totul, cel puțin vor slăbi acțiunea îndreptată de ele în contra statului.

În acest scop:

Ministerul de Comerț să însărcineze un comisar guvernamental special care să studieze statutele tuturor băncilor românești. La propunerea acestuia, tribunalele să ștergă din statute toate acele dispoziții care contravin codului comercial și care favorizează scopurile separatiste politice ale băncilor românești. Cu prilejul revizuirii statutelor, ar trebui șterse mai întâi acele dispoziții care fac cu neputință unguirilor obținerea de acțiuni la aceste bănci, fapt prin care ei nu ajung în situația de a putea controla activitatea politică a acestora.

Să se prevadă în legea comercială că directorii de bancă nu pot avea un alt post salarizat sau împreunat cu venituri. Prin aceasta s-ar îngreuija mult viața băncilor românești, ai căror directori trăiesc din veniturile altor ocupațiuni.

Să se prevadă că preoților români, care sunt membri în direcțiunea vreunei bănci, li se retrage din congruă suma pe care o primesc de la bănci, ca tantieme.

Prin aceasta s-ar ajunge acolo că preoții ar renunța mai curând la tantieme decât la congruă și astfel ar scădea și influența lor politică asupra țăranilor.

Ministerul Cultelor să interzică profesorilor și învățătorilor români de a face parte din consiliile de administrație sau din comisiile de cenzori ale băncilor.

Dat fiind că multe bănci românești beneficiază de resconturi considerabile de la băncile austriece, Ministerul de Comerț ar trebui să provoace în mod confidențial atât direcțiunea Băncii austro-ungare, cât și direcțiunile centrale și provinciale ale tuturor băncilor ungurești, ca, cu considerare la punctul de vedere al politicii de stat maghiare, să sisteze rescontul pe seama băncilor românești.

Pentru a face cu neputință înființarea de noi bănci românești, ar trebui modificată legea comercială în sensul ca noi înființându-se bănci să aibă un capital social inițial de cel puțin 400.000 de coroane³, iar membrii din direcțiune să dispună de cel puțin 10.000 coroane capital, respectiv să garanteze pentru o astfel de sumă cu avere imobilă. O astfel de restricție ar face cu desăvârșire imposibilă ivirea de noi bănci românești.

Să se înființeze în regiunile locuite de români, în scopul contrabalansării băncilor românești, așa zise bănci populare județene maghiare, care să servească intereselor locuitorilor respectivei regiuni, fără considerație de naționalitate sau confesiune. Deocamdată, să se înființeze astfel de bănci în orașele de reședință ale județelor, urmând ca să se deschidă sucursale în toate acele localități în care există bănci românești. Aceste bănci trebuie să fie ajutate de guvern, prin depuneri pe care le-ar face și după care n-ar primi dobânzi. Ele ar fi sub controlul prefectului de județ. Aceste bănci ar ajuta în prima linie pe locuitorii maghiari din regiunile românești, dându-le posibilitatea să reziste și să învingă greutățile împreunate cu misiunea lor. În consiliile de administrație ale acestor bănci ar trebui aleși

membri cei mai fanatici naționaliști români, care, grație tantiemelor pe care le-ar primi de aici, ar renunța la activitatea lor naționalistă. Băncile acestea ar trebui să realizeze, respectiv să ajute întreprinderile industriale, deoarece muncitorii din aceste întreprinderi, în urma raportului lor de dependență față de ele, <<pot fi mai ușor influențați, respectiv mai ușor câștigați pentru maghiari și pentru maghiarizare>>.

Cu ajutorul băncilor județene, țărănimea română ar putea fi scoasă din lanțurile politicii ultranaționaliste române, în care au băgat-o băncile românești, prin împrumuturile lor.

Dat fiind că băncile românești au hotărât, în conferința reprezentanților lor de la 16 septembrie 1906, să înființeze o societate a lor sub numele Solidaritatea, care urmărește întărirea acțiunii economice românești, autorul propune ca guvernul, condus de punctele de vedere de stat, să împiedice constituirea Solidarității.

1.6.1.11. Desființarea organizației politice a românilor ardeleni. Ultima măsură recomandată de autor este în legătură cu organizația politică a românilor ardeleni. Referindu-se la declarația fostului prim-ministru Al.Wekerle, făcută în anul 1894 la Baia Mare - <<Noi nu permitem să se facă nici un fel de experiență în contul desmembrării integrității statului maghiar și nu îngăduim nici un fel de noi formațiuni de drept public care ar diferenția populația țării după naționalități și ar voi să realizeze vreo administrație aparte, sau noi arondări de circumscripții>> - autorul încheie cu propunerea, realizată în 1895 de primul ministru Hieronimy, ca Partidul Național Român să fie dizolvat. Prin asta ar înceta factorul cel mai primejdios pentru ideea de stat maghiar.

Un Ianus cu două fețe: într-un fel vorbește către guvernul unguresc și într-un alt fel către marele public din țară și străinătate. În încheiere, autorul declară că prezenta lucrare, având în vedere în mod special observațiile și propunerile de caracter confidențial pe care le cuprinde, a compus-o <<exclusiv pe seama guvernului>>. În același timp, el socotește necesară publicarea cărții și pe seama marelui public maghiar și străin, bineînțeles, omițând atât observațiile, cât și propunerile făcute exclusiv pentru guvern. Prin această carte, mai ales străinătatea ar vedea câte instituții culturale, religioase și economice au românii din Ungaria și de câtă libertate se bucură ei⁴.

De ce, oare, i se ascunde atât străinătății, cât și țării înseși, partea cea mai interesantă a cărții, adică observațiile și propunerile făcute guvernului, propuneri menite a distruge întregul edificiu religios, cultural, economic și politic al românilor, prezentat anume străinătății, prin ediția publică proiectată.

Iată o întrebare la care singurul răspuns ce se poate da constituie cea mai lapidară condamnare a întregului sistem preconizat de această carte și practicat metodic de guvernele maghiare.

1.6.1.12. Guvernele ungurești din anii 1907-1918 au procedat în mod strâns și unitar în politica lor față de români, conform planului secret din cartea lui A.Huszar. Nu vrem să intrăm aici în cercetarea politicii oficiale maghiare dintre anii 1907-1918, ca emanațiune și aplicare a ideilor cuprinse în prezenta carte, ci ținem numai să amintim că toate măsurile preconizate în cartea lui Huszar guvernul maghiar le-a pus în practică în mod sistematic, începând cu anul 1907 și până la 1918. Semnalăm aci numai următoarele măsuri:

1. Legea lui Apponyi din 1907 pentru maghiarizarea învățământului primar;
2. Maghiarizarea grădinilor de copii, prin legea de la 1912;
3. Maghiarizarea școlilor normale confesionale;
4. Înființarea episcopiei greco-catolice maghiare de la Hajdu-Dorog;
5. Impunerea lui Vasile Mangra ca mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania, primul pas spre maghiarizarea și a bisericii ortodoxe;
6. <<Zona culturală>> de la 1918 a contelui Albert Apponyi
7. Colonizarea Ardealului cu maghiari și transcolonizarea românilor ardeleni în regiunile maghiare.

x

x x

Numai tratatul de la Trianon a fost în stare să împiedice monstruoșitatea preconizată și inițiată de guvernele ungurești împotriva justiției imanente și a naturii înseși.

Note

---

¹ Înainte de ce și-a maghiarizat numele, autorul se chema Herskovitz.

² I.Kosutany: **A romai katolikus egyház Erdelyben**, Seghedin, 1925, p.9.

³ Dintre băncile românești de la 1907, numai patru dispuneau de un astfel de capital

⁴ La 1908 a și apărut, de fapt, o astfel de ediție maghiară, intitulată **A magyarországi romanok egyházu, iskolai kozmuvelodesi es Kozgazdasagi intezmenyei**, indicând ca autor pe Veritas (Budapesta, 448 pagini).

1.6.2. Metode și mijloace utilizate de guvernele maghiare pentru deznaționalizarea românilor din Transilvania

Perioada dualismului austro-ungar cuprinde o jumătate de secol (1867-1918) și se caracterizează printr-o intensificare continuă a politicii de deznaționalizare a românilor din Transilvania și din toate celelalte teritorii de sub coroana ungară. Aspectele acestei politici sunt extrem de variate, ele cuprinzând absolut toate laturile principale ale vieții sociale, Toate pârghiile de care dispunea statul: administrație, justiție, biserică, școală, armată, poliție, ansamblu economic, colonizările, așa-zisa “apropiere socială” precum și o serie de măsuri abuzive, represive și de intimidare sunt utilizate de către regimul maghiar în sensul deznaționalizării cât mai grabnice a românilor și a tuturor celorlalte naționalități nemaghiare.

La toate acestea românii răspund printr-o rezistență constantă, lupta lor de apărare adoptând când forme “activiste”, când “pasiviste”, izbutind uneori să încetinească sensibil sau chiar să împiedice temporar ritmul alert al maghiarizării forțate.

Referindu-se la această situație, marele istoric Nicolae Iorga se exprima în următorii termeni: “Se începu atunci [1867], din dorința ungarilor de a fi mulți prin înghițirea altor nații, aplicarea unui întreg sistem de deznaționalizare. Tot ce era viu în sufletul supușilor cu alte *buze* [de altă limbă - n.ns.] trebuia schimbat în sensul maghiar: școala întâi, biserica pe urmă”.¹

Din capul locului trebuie să subliniem și faptul că politica de deznaționalizare a nemaghiarilor a repercutat și unele succese, care, după primul război mondial s-au dovedit a nu fi fost însă durabile.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și mai ales după 1859, când s-a constituit statul național român, năzuința românilor ardeleni spre unitate deplină cu frații lor din România a devenit deosebit de puternică. Or, existența dualismului după 1867 a fost principala piedică în calea realizării vigurosului deziderat românesc. Desăvârșirea unității naționale, a constituit o aspirație deosebit de înrădăcinată în conștiința românilor ceea ce ne permite să înțelegem de ce lupta împotriva sistemului dualist a găsit un ecou atât de larg la toți românii.

Conducerea luptei împotriva dualismului a revenit în primul rând intelectualității românești din Transilvania. Incontestabil această pătură socială a înțeles bine sensul istoriei și a depus eforturi laudabile pentru folosirea tuturor mijloacelor posibile, în limitele permise de un regim opresiv, uneori chiar depășindu-le (marile adunări populare de protest), în vederea apărării libertăților democratice și a drepturilor naționale ale românilor.

*

1.6.2.1. Deznaționalizarea prin școală. Ideea de stat unitar maghiar, consfințită de tranzacția dualistă, nu putea fi pusă în aplicare (având în vedere numărul mai mic al maghiarilor decât cel al nemaghiarilor) fără maghiarizarea forțată a celor din urmă. Cea mai bună și mai eficientă pârghie pentru promovarea deznaționalizării forțate o constituia școala. Aceasta face în timp, învățământul să devină obiectul mai multor legi ce vizau maghiarizarea și poate a celor mai puternice presiuni din partea autorităților maghiare.

Deși axioma că “un popor nu se poate cultiva într-o limbă străină” era arhicunoscută, în Ungaria era mereu încălcată. Astfel *legea naționalităților* (nr.44 din 1868), calificată de contemporani și de istorici drept o culme a ipocriziei, prevedea, aparent, posibilitatea păstrării limbii române - stipulată în paragraful 14: “Comunitățile bisericesti, respectând drepturile legale ale superiorităților lor bisericesti, pot să-și hotărască liber limba pentru redactarea matricolelor și pentru rezolvarea chestiunilor lor bisericesti, și - în limitele legii învățământului - limba de predare în școlile lor”.² Și tot așa în paragraful 17 se stipulează: “Determinarea limbii de predare în institutele de învățământ deja înființate de stat și respective de către guvern, cum și în acele pe care, cerând necesitatea, le va înființa, aparține - întrucât relativ la acesta nu dispune nici-o lege - agendelor Ministerului instrucțiunii publice. De vreme ce însă rezultatul pe terenul instrucțiunii publice e, din punctul de vedere al culturii generale și al binelui obștesc, scopul cel mai înalt al statului, ministerul instrucțiunii publice e dator a îngriji, ca în institutele de învățământ ale statului, cetățenii fiecărei naționalități din țară, viețuind împreună în mase mai mari, să se poată cultiva în limba lor maternă până la punctul unde începe cultura academică superioară”.³ Numai că atât prin declararea în paragraful I al legii, că toți cetățenii Ungariei formează o națiune, “națiunea ungară unitară și indivizibilă” cât și prin alte paragrafe, limba maternă se îngăduia doar în limitele permise de unitatea țării, de posibilitatea practică a guvernării și a administrației și

întrucât o cer în mod necesar exercitarea punctuală a justiției”. Aceste prevederi, altfel liberale, în practică erau serios îngrădite, aproape anihilate.

Apoi legea din 1868 nu conținea absolut nici o garanție cu privire la respectarea drepturilor naționalităților de a-și folosi limba, ci acorda acest drept, după cum am văzut, numai în mod *permisiv*, după putință, depinzând întotdeauna de bunăvoința organelor puterii de stat.⁴ Bunăvoința care nicicând n-a existat, prevederile liberale ale legii rămânând astfel simple ficțiuni.

Un contemporan spunea despre această lege că era împestrițată cu expresia “a lehoségig”, adică “după putință” pe baza căreia “mai târziu să [se] poată zice, că nimic nu e cu putință pentru naționalități”⁵, cum s-a și întâmplat. Notăm că pentru nerespectarea a ceea ce părea mai favorabil în lege pentru naționalități, nu era prevăzută nici o sancțiune.

Învățatul austriac Ludovic Glumpovicz, vorbind despre această lege spunea că egalitatea de drepturi, limitată de atâtea clauze nu e decât o vorbă goală, lipsită de sens, și că în realitate ea s-ar putea numi cu mai multă dreptate “lege de opresiune”.⁶

Legea a fost combătută de deputații români, sârbi și ruteni, care au prezentat un proiect pe baza căruia se putea realiza o conviețuire pașnică între națiunile din Ungaria, dar el a fost respins, asigurându-se de către majoritatea parlamentară maghiară votarea proiectului comisiei, despre care deputatul român Sigismund Borlea, afirma pe drept cuvânt că nu este pus nici pe bazele libertății nici pe cele ale egalității și frățietății și nici pe ale dreptății și echității, fiindcă prin el trece ca un fir roșu <<intențiunea de maghiarizare pe cale forței, ceea ce apare foarte clar, și de aceea mai bine i s-ar potrivi ca titlu: “Lege despre maghiarizarea silnică a nemaghiarilor”>>⁷. Un alt deputat român prestigios, Iosif Hodoș, declara că proiectul de lege al comisiei (modificat de Deak) făcea deosebire între cetățean și cetățean, “fiindcă constrânge pe cetățenii de naționalitate nemaghiară să învețe limba maghiară” dacă vor să primească vreo slujbă. Pe această cale - mai spune vorbitorul - “în locul diplomei vechi nemeșești” acum se impune alt privilegiu “limba maghiară”⁸.

Deceniile următoare au confirmat pe deplin temerile românilor. Puținul oferit de *legea naționalităților* în practica vieții cotidiene era treptat tot mai mult dată uitării. Legea a ajuns să fie încălcată curent de la ministru până la ultimul notar⁹.

Dar, cel mai serios atac de până atunci împotriva școlilor românești a venit din partea proiectului de lege privind instrucția în limba maghiară în instituțiile de învățământ pentru “educațiunea poporului” de la începutul anului 1879. Acest proiect devenit legea XVIII, introducea limba maghiară ca studiu obligatoriu, în școlile menționate. În temeiul ei, limba maghiară trebuie să se predea în școlile primare cu un învățător în 2 1/2 ore pe săptămână iar în școlile cu 6 învățători în 14 ore săptămânal¹⁰. Învățătorii nu vor mai putea primi diploma ori postul fără a ști vorbi și scrie limba maghiară. Acest proiect de lege, al ministrului instrucțiunii publice Trefort Agoston a întâmpinat o vie rezistență atât din partea deputaților români din parlament, cât și din partea a două delegații românești, una ortodoxă de la Sibiu, condusă de mitropolitul Miron Romanul și cealaltă de la Blaj, condusă de mitropolitul greco-catolic Ioan Vancea, care au prezentat monarhului Francisc Iosif, atât protestele lor verbale cât și scrise.¹¹ Tot împotriva acestui proiect de lege au pledat deputații români N.Stăvoiu, P.Mihail, Al.Roman, G.Pop de Băsești și Partenie Cosma, iar în Camera magnaților, mitropoliții Vancea și Miron Romanul și episcopii Ioan Mețianu și Victor Mihali.¹²

George Barițiu, prestigiosul conducător politic al românilor ardeleni, încurajând clerul român la luptă, îi scria lui I.Micu Moldovan de la Blaj: “Vrăjmașii amenință. Mulți *slabi* de înger se vor spăria, deși astăzi a te descuraja este o crimă. Lupta trebuie să se continue. Clerul trebuie să fie ajutat cu tărie de națiunea întregă”¹³ Protestele în presa românească sunt numeroase. Remarcăm printre acestea protestul (“representanțiunea”) intelectualilor din Cluj¹⁴.

Se pare însă că legea nu a dat rezultatele scontate, cu toate controalele inspectorilor regimului făcute în școlile profesionale românești și care se interesau numai despre progresul elevilor români la limba maghiară¹⁵.

De aceea ministrul Trefort aduce în ședința parlamentului din 5 martie 1883, un nou proiect de lege privind instrucția în școlile medii. Legea prevedea și obligativitatea ca profesorii să învețe limba maghiară. Dreptul de supraveghere al statului față de școlile medii ale confesiunilor se extinde și mai mult. Din nou are loc protestul în scris al mitropoliților Miron Romanul și Ioan Vancea. Deputații români protestează iarăși. Astfel Alexandru Romna din Bihor, denunță de la tribuna parlamentului abuzurile grave împotriva românilor. Citează date concrete privind comuna Rodna din comitetul Bistriței, unde terenul școlii care aparținea greco-catolicilor români s-a luat cu forța pentru a se zidi pe

el o școală comunală maghiară. În localitatea Zeicani din comitetul Hunedoarei se procedează la fel. În comuna Valendorf din comitatul Târnavei Mari unde se afla o școală ortodoxă încă din anul 1842 pentru cele 110 familii românești, ea este închisă pur și simplu de autoritățile maghiare, care deschid în schimb pentru cei 18 școlari unguri (a celor 30 de familii maghiare) *o școală comunală!*

În comuna Alma de lângă Mediaș, școala pe care o aveau românii încă din 1861, pe baza faptului că a primit o donație în uși și ferestre de la un proprietar ungur, este confiscată de autorități și transformată în școala comunală, adică maghiară de stat. Dar, nu numai că românilor li se luau școlile, ci contrar legii instrucțiunii publice din 1868, nici nu li se permitea construirea altora noi. Așa spre exemplu, comunele din comitatul Caraș-Severinului care au trimis cerere ministrului instrucțiunii publice pentru a li se aproba ridicarea în Caransebeș a unui gimnaziu, nici după un an de zile nu au primit răspuns¹⁶. Aceasta se întâmpla în 1883, dar nici în 1892 răspunsul așteptat, cu toate strădaniile din partea românilor, n-a mai sosit! În schimb, din *fondurile grănicerești*, deci întrutotul românești, după anul 1904 s-a ridicat un liceu maghiar¹⁷. În fapt, nici cu mijloacele lor proprii (lucru pe care legea naționalităților o permitea) cele 84 de comune cu populație curat românească n-au putut să-și realizeze dorința de a ridica un gimnaziu superior românesc în Caransebeș (la o populație de circa 500.000 de români în ținutul respectiv). A fost un exemplu eclatant de nerespectare și încălcare a propriilor legi în vigoare, chiar de către exponenții statului maghiar¹⁸. În *Replica* lui A.C.Popovici se dau exemple concrete privind amestecul inspectorilor maghiari în treburile interne ale școlilor confesionale românești, amestec care a mers atât de departe încât sub diferite pretexte aceștia exoperau chiar închiderea sau transformarea acestora în *școli comunale maghiare*. Astfel, în protopopiatul Hațegului, inspectorul maghiar a obținut ca mai mult de 20 de *școli confesionale românești* să fie transformate în *școli comunale maghiare!*¹⁹

La introducerea legii din 1883, apare însă o nouă formă de apărare a românilor împotriva opresiunii - *întrunirile de protest*. Astfel de întruniri s-au ținut la Sibiu, Brașov, Deva, Turda, Blaj, Cohalm, Făgăraș și în alte părți²⁰. Întrunirea populară de protest din Sibiu de sub președinția lui G.Barițiu “protestează sus și tare” împotriva proiectului care - spune el - este “infiltrat de șovinismul maghiarizării, căci treptat voiește să facă din nemaghiarii din Ungaria și Transilvania, prin urmare și din români, material de asimilațiune”²¹. În adunarea din Cluj, condusă de Alexandru Bohățel și Iuliu Coroianu se exprima dorința ca mitropolii și episcopii să intervină personal pe toate căile posibile împotriva acestui proiect de lege.²²

Politica de maghiarizare forțată și artificială a românilor este continuată și înăsprită an de an de către guvernele maghiare. În scopul maghiarizării copiilor ai căror părinți nu le puteau asigura întreținerea, ori nu le puteau da îngrijirea necesară (precum și orfanilor între 3-6 ani), se aduce legea XV din 1891, privind azilele de copii, așa numitele kisededov-uri. În aceste zile, ocupația copiilor - spunea legea - “a căror limbă maternă nu e limba maghiară, trebuie să fie legată cu introducerea în cunoștința limbii maghiare ca limbă a statului”²³. Ba mai mult, scopul acestor școli era acela de a trezi și dezvolta “în sufletele copiilor sentimente de alipire la patria maghiară și conștiința că aparțin la națiunea maghiară”. *Replica* arăta că în fond, era vorba de “o fabrică de desnaționalizare în stil mare” iar metoda putea fi calificată drept ienicerească, scopul “adevărat și clar” fiind acela de “a lipsi pe copii de limba părinților lor, în speranța de a-i putea astfel maghiariza”²⁴. S-au desfășurat și de această dată numeroase adunări de protest ale românilor. Dintre ele amintim pe cea de la Băsești, a alegătorilor români din cercul Cehului Silvaniei, din 14 februarie 1891²⁵, la care a participat și liderul român George Pop de Băsești, ca și aceea de la Cluj din 26 februarie 1891, condusă de Iuliu Coroianu²⁶.

În parlament, în camera magnaților, contra proiectului de lege au vorbit iarăși cei doi mitropoliți Miron Romanul și Ioan Vancea și episcopii Victor Mihali și Ioan Mețianu, precum și superintendentul sașilor G.D. Teutsch. Ioan Mețianu spunea limpede că “poporul român vede în acel proiect o tendință de maghiarizare forțată”²⁷. Protestul lor ca și al românilor ardeleni n-a fost însă luat în seamă, deoarece guvernele maghiare nu aveau nici un fel de scrupule în promovarea maghiarizării prin orice mijloace. Același scop îl urmărea și proiectul lui Bánffy Dezső de a înființa circa 1000 de școli de stat maghiare în termen de 5 ani în “zone etnografice stabilite de mai nainte pentru defensivă”. De fapt este vorba de *ofensivă* - deoarece în prima zonă intrau acele comune în care maghiarii erau în minoritate! Abia în zona a doua intrau comunele în care maghiarii erau în majoritate. Zona a treia o constituiau comunele maghiare învecinate cu comunele locuite de “străini”, unde se impunea înființarea de școli de stat, evident, pentru a influența comunele nemaghiare. Între anii 1896-1899 s-au creat 200 de astfel de școli primare²⁸.

Iată așadar, o vastă acțiune de maghiarizare forțată printr-un plan bine pus la punct.

La toate acestea se mai adăugau abuzurile fără limită ale inspectorilor școlari, care în numeroase ocazii au trecut la închiderea localurilor de școală, la sancționarea cadrelor didactice, la discriminarea în salarizarea învățătorilor și a profesorilor nemaghiari față de cei maghiari. Modul arbitrar de tratare a școlilor românești, învățătorilor, a consiliilor școlare românești, a învățătorilor, a consiliilor școlare dovedea limpede aplicarea pas cu pas a politicii de deznaționalizare. Numeroase școli erau închise sub pretextul că erau “rău instalate”, că “volumul de aer este insuficient” că “nu corespundeau sub raport igienic” etc. etc.²⁹

Era evident că școlile primare puteau constitui un mijloc eficient în accelerarea procesului de deznaționalizare a nemaghiarilor, în vederea transformării Ungariei istorice multinaționale într-un “stat maghiar unitar”. De aceea, guvernul Bánffy s-a și străduit să utilizeze cele mai abuzive mijloace pentru înlocuirea școlilor confesionale, cu altele, de stat, în care limba de predare era exclusiv cea maghiară.

Comitatul Arad oferă numeroase exemple de încercări ale autorităților locale de a înlocui școlile confesionale cu altele de stat și prin invocarea pretextului predării nesatisfăcătoare a limbii maghiare. Numai în anul școlar 1896-97, au fost căzuți, aici, la examenele de calificare, 14 învățători din 17, pe motivul că nu se posedă destul de bine limba maghiară. Comentând evenimentul, *Tribuna poporului* arăta că învățătorii “descurajați și cătrăniți, dezolați, lasă cu droaia cariera, și așa destul de nemulțumitoare, și trec la alte cariere”³⁰. Autoritățile, tocmai acest lucru îl urmăreau, deoarece lipsa învățătorilor constituia un bun și “legal” prilej de a înființa școli maghiare de stat. Invocarea argumentului necunoașterii limbii maghiare de către învățători, dar și pe cel al stării necorespunzătoare a edificiilor școlare, au servit ca pretext și autorităților din comitatele Timiș și Caraș-Severin, pentru a încerca să înființeze, în 1897/98, școli de stat, în localitățile Checheș, Topolovățul Mare, Timișoara, respectiv în Hodoș etc.³¹.

Și în comunele cu populație mixtă, autoritățile au înlocuit școlile confesionale cu altele, maghiare de stat. Un raport a Ministerului instrucției publice din toamna anului 1899, arăta că, în ultimii 20 de ani, școlile mixte au sporit, după cum urmează: *cele române-maghiare de la 354 la 742*; *cele slovacomaghiare de la 894 la 1249*; iar *cele rutenomaghiare de la 270 la 302*. Înregistrând cu satisfacție sporul, ziarul *Magyarország* sublinia că în comparație cu anii optzeci, când existau 5578 școli confesionale cu limbă de predare exclusiv maghiară, constituind 34 % din totalul școlilor confesionale din Ungaria și Transilvania, după 1890 numărul lor a scăzut, rând pe rând, la 4734, 4454, 4183, 3983, 3664, ajungând în 1898 la 3459. Față de anii optzeci, în 1898 școlile confesionale cu limbă de predare nemaghiare nu mai reprezentau decât 20 % din totalul școlilor primare din Ungaria și Transilvania³².

Între români, numărul copiilor de vârstă școlară ce rămâneau neșcolarizați continua să fie deosebit de ridicat, în comparație cu cei ai celorlalte popoare din Ungaria. Datele statistice oficiale arată că, în pragul primăverii anului 1898, la fiecare 1000 copii de vârstă școlară frecventau lecțiile: în cazul germanilor 925; în cel al slovacilor 845; în cel al sârbilor 802; *în cel al românilor sub 500*. Decalajul existent între copiii românilor și cei ai altor populații conlocuitoare poate fi ilustrat și mai convingător prin exemplul comitatului Hunedoara. Aici, românii erau circa 250.000, dar în 1898 nu dispuneau decât de 240 de școli. În schimb, ungurii, germanii și evreii care în întreg comitatul nu ajungeau împreună la 13.000 locuitori, aveau 130 de școli. În cazul lor reveneau o școală la 115 persoane, pe când în cel al românilor una la 1042 locuitori³³.

Guvernul Bánffy a acordat atenție nu numai școlilor primare românești, ci și celor secundare, de altfel puține la număr. De pildă, la “sugestia” consfătuirii profesorilor din școlile pedagogice de stat, ce a avut loc în primăvara anului 1898, ministrul învățământului Wlássics, s-a arătat gata să întocmească un proiect de lege pentru etatizarea preparanților românești, patronate și întreținute până la acea dată de diezele episcopale. Prin transformarea preparanților confesionale în școli pedagogice de stat, se putea asigura educarea viitorilor învățători în așa fel, încât să înlesnească accelerarea procesului de deznaționalizare a copiilor nemaghiari³⁴.

Dintre mijloacele variate de maghiarizare făceau parte și interzicerea înființării altor gimnazii românești cum am arătat că a fost cel din Caransebeș, căruia i se adăuga și cel din Arad, cerut în anul 1885. Refuzul ministerului maghiar al instrucției publice este motivat prin aceea că în Arad există deja un gimnaziu. Exista, firește, numai că era maghiar! Pentru ministrul instrucției publice gimnaziul românesc nu corespundea interesului “statului”, adică, al maghiarizării.

Mergând pe aceeași linie, același ministru trece și la maghiarizarea forțată a gimnaziului românesc din Beiuș - deși se găsea într-o regiune românească compactă din punct de vedere etnic. Chiar și guvernul absolutist austriac din 1851, recunoscuse atât caracterul românesc al acestui gimnaziu înființat în 1826 de episcopul român greco-catolic Samuil Vulcan, cât și limba română ca limbă de predare.

Ministerul maghiar al cultelor și instrucțiunii publice, a căutat mereu pretexte de amestec în treburile gimnaziului. Așa, mai întâi solicită renovarea localului, care de fapt s-a făcut (ba încă și lărgirea clădirii), apoi cere episcopului sub amenințarea închiderii liceului demiterea a trei profesori - dintre cei mai buni - acuzați de-a fi "daco-români". N-a fost îndeajuns atât, ci în 22 iulie 1889, prin ordonanța ministerială nr.24335, se ordonă *eliminarea limbii române* și introducerea celei maghiare ca limbă de predare³⁵.

Elevilor români de la gimnaziul maghiar din Lugoj, în 1880 li se interzicea să înființeze o "reuniune de lectură românească", iar biblioteca de 200 de volume adunate din banii lor le este confiscată. A fost confiscată, de asemeni și biblioteca clericilor români de la Seminarul romano-catolic din Budapesta.

Numele de familie ale elevilor români erau constant fie maghiarizate, fie ortografiate după regulile limbii maghiare³⁶. De fapt în această ordine de idei se mergea și mai departe. Astfel se făceau chiar și presiuni asupra părinților să-și părăsească religia. Un caz tipic s-a petrecut la liceul din Cristur unde înainte de 1914, locuitorii Gheorghe Sibianu din Aita Mare, avea doi copii, unul în clasa V-a și altul în clasa VIII-a. În prejma examenelor, directorul liceului îl cheamă pe părintele elevilor în biroul său și-l amenință că în cazul în care în timp de 30 de zile nu-i va aduce un act din care să reiasă că și-a părăsit religia (respectiv naționalitatea), îi va lăsa pe copii repetenți și-i va elimina. Neavând încotro, omul a făcut-o, luându-și numele de Szebeni³⁷.

În anul 1904, ministrul cultelor și instrucțiunii publice Berzeviczy Albert, din cabinetul lui Tisza István, a întocmit un proiect de lege, care sporea numărul orelor de limbă maghiară, punând totodată sub un control și mai strâns programa școlilor, manualele și bibliotecile, în scopul accelerării maghiarizării. Împotriva proiectului s-au pronunțat cei doi mitropoliți, Ioan Mețianu și Victor Mihali și s-au înaintat guvernului memorandele celor două culte ale românilor împotriva acestui proiect, care n-a mai trecut prin parlament, fiind sfârșitul sesiunii parlamentare³⁸.

Dar nu va trece mult și învățământul românesc va primi o nouă și extrem de gravă lovitură. Legile școlare ale lui Apponyi din 1907. Legile voiau să facă din învățătorii confesionali învățători de stat, și din toți învățătorii, agenți ai regimului, impunându-le să "desvolte pe terenul maghiarizării o activitate foarte extinsă"³⁹. În ciuda unei opoziții îndârjite a deputaților români Al.Vaida-Voevod, St.Cicio Pop, Iuliu Maniu și a mitropoliților și episcopilor români (I.Mețianu, V.Mihali, V.Hossu) în Camera magnaților, legile se votează⁴⁰, și astfel școlile românești confesionale, unicul refugiu al vieții și al limbii române (în afară de biserică), ajung la discreția administrației statului, deși ele erau susținute cu numeroase sacrificii numai de poporul român și nu de statul maghiar.

Ce se urmărea în fond prin aceste legi școlare? Una se referea la îmbunătățirea salariilor învățătorilor din școlile susținute de stat și alta la raportul de drept și salariile învățătorilor din școlile comunale și confesionale⁴¹. Scopul lor principal era maghiarizarea naționalităților. Întregul proces de învățământ a fost reorganizat astfel încât predarea limbii maghiare devenea obligatorie încă din primul an de școală, numărul orelor la această limbă crescând an de an. Se știe că salariile învățătorilor din școlile românești erau asigurate de biserici și de congregații prin contribuția directă a cetățenilor români, în sumă de până la 800 coroane anual. Pentru școlile maghiare de stat, legea Apponyi stabilea un salariu de 1000-1200 de coroane, ceea ce crea din capul locului o discriminare flagrantă față de populația de altă naționalitate, care contribuia și ea din plin la formarea bugetului, dar nu beneficia de sprijin decât într-o proporție extrem de scăzută față de contribuția lor. Legea preciza însă că vor putea beneficia de un ajutor de stat și învățătorii din școlile confesionale, cu condiția însă ca aritmetica, geografia, istoria (maghiară) și constituția să fie predate în mod obligatoriu în limba maghiară, ceea ce însemna că pentru limba română mai rămânea desenul, cântul și alte câteva obiecte neesențiale. Totodată școlile acestea erau obligate să-și înainteze spre aprobare, adică spre cenzurare, planurile de studii, orarul lecțiilor, manualele școlare, cărțile de citire și materialul didactic auxiliar.

Măsura era evident îndreptată împotriva națiunilor nemaghiare din Ungaria stipulându-se: "educația națională maghiară a naționalităților [să se facă] prin limba maghiară și prin toate celelalte elemente cari sunt în măsură de a promova cultura maghiară"⁴². Învățătorii vor trebui să depună

jurământ către stat, și chiar în afara școlii să vorbească cu elevii în limba maghiară. După 4 ani de școală, elevul român, slovac, sârb etc. trebuia să știe vorbi și scrie ungurește fără mari greutate în exprimarea ideilor. Iată de fapt ce prevedea legea Appónyi pentru a atinge acest scop:

- în școala cu 1 învățător învățatul în limba maghiară se va efectua în 13 ore pe săptămână
- în școala cu 2 învățători învățatul în limba maghiară se va efectua în 21 1/2 ore pe săptămână
- în școala cu 3 învățători învățatul în limba maghiară se va efectua în 26 1/2 ore pe săptămână
- în școala cu 4 învățători învățatul în limba maghiară se va efectua în 32 ore pe săptămână
- în școala cu 4 învățători învățatul în limba maghiară se va efectua în 32 ore pe săptămână
- în școala cu 4 învățători învățatul în limba maghiară se va efectua în 39 ore pe săptămână⁴³.

Tot atât de absurdă era și prevederea după care, dacă într-o școală română 20 de elevi sau 20 % din totalul elevilor erau maghiari, acestora trebuia să li se predea lecțiile în limba maghiară, iar dacă numărul lor era în proporție de 50 %, atunci în toată școala, în mod obligatoriu se introducea limba de predare maghiară⁴⁴. Este foarte limpede că numai școală românească nu se mai putea numi ceea ce promova legea.

Lucrurile nu s-au oprit aici. Pentru transformarea completă a școlii într-un instrument exclusiv și intensiv de maghiarizare, contele Apponyi Albert elaborează în 1908, faimoasa ordonanță, monument de intoleranță, ce prevedea că elevilor români din școlile statului până și religia trebuia să li se predea în limba maghiară⁴⁵! Inspectoratele școlare din Arad, Dej și Cluj au și dat dispoziții ca în școlile românești religia să fie predată în limba maghiară⁴⁶.

Aplicarea legilor lui Apponyi a dat o grea lovitură dezvoltării spirituale a românilor din Transilvania. După 5 ani de la intrarea ei în vigoare (adică în 1912), au fost închise un număr de 320 de școli românești din cele 2.795 existente (deci circa 9 % din numărul total)⁴⁷, iar în anul 1915, se înregistrau aproape 600 de școli românești închise!⁴⁸ Legile școlare ale lui Appónyi din 1907 au devenit astfel unul din principalele instrumente de deznaționalizare⁴⁹.

Prevăzând declanșarea unor manifestații de mare amploare, la 19 martie 1907, Ministerul de interne al Ungariei trimite comișii din teritoriile locuite de naționalități o circulară cu caracter secret în care li se atrăgea atenția că autoritățile sunt obligate “să asigure forțele necesare pentru împiedicarea unor tulburări” și să informeze amănunțit despre desfășurarea adunărilor⁵⁰.

Și într-adevăr, în afară de lupta susținută a deputaților români din parlamentul maghiar, se declanșează la chemarea Partidului Național Român, o campanie vastă de adunări de protest împotriva legilor lui Apponyi. La aceste mișcări participau deopotrivă personalități politice ale românilor, preoți, învățători, mici meșteșugari și numeroși țărani⁵¹.

Întreaga presă românească a luat poziție. *Telegraful român* atrăgea atenția asupra pericolului: “...trebuie să spunem că primejdie mai mare n-a amenințat niciodată biserica și școala noastră, ca cea cuprinsă în legea contelui Appónyi. Proiectul acesta de lege, e, după convingerile noastre, mult mai jignitor pentru noi, de cum era nefericitul proiect al fostului ministru Berzeviczy, și el însemnă nimicirea cu desăvârșire a școlii române”⁵².

Protestele românilor, semnate uneori de mii și zeci de mii de persoane, curgeau spre Budapesta și Viena, iar adunările de protest se terminau cu morți, răniți și arestați. Enumerăm câteva din aceste furtunoase “adunări populare”: în 3 martie la Șiria, în 10 martie la Blaj, în 26 martie la Sibiu, în 30 martie la Alba Iulia și tot în martie la Arad, Nădlac, iar în 2 aprilie la Făgăraș. Adunarea de la Beiuș convocată la 14 aprilie a fost dizolvată cu forța de armată. Alte adunări s-au ținut sau au fost împrăștiate la Șomcuta Mare, Baia de Criș, Oravița și Orăștie.

La adunarea de la Sibiu luaseră parte 3000 de români⁵³, iar la Blaj 4000. Aici s-a cerut printre altele, organizarea unei adunări de protest “a întreg neamului românesc”. Ca simbol al rezistenței la maghiarizare, oratorii își încheiau discursurile cu versurile din George Coșbuc: “Tot una e dac-ai murit/ Flăcău ori moș îngârbovit/ Dar nu-i tot una leu să mori/ Ori câne înlănțuit”⁵⁴. Cea mai grandioasă dintre adunările amintite a fost poate cea de la Făgăraș unde au participat 10.000 de români⁵⁵. Numeroase alte adunări sunt consemnate și de ziarul *Lupta* ce apărea la Budapesta. Dintre acestea menționăm: în cercul Ugrei⁵⁶, Arad și Oradea⁵⁷, Abrud Sat (unde s-au adunat peste 5000 de moși)⁵⁸, Brașovul și Sîmniclăușul Român.

Climatul acestor adunări a fost sintetizat de aprecierea generală a ziarului *Lupta*: “Românii de pretutindeni se pun în mișcare pentru a se împotrivi încercărilor de deznaționalizare ce s-au pornit împotriva lor”⁵⁹. Semnificativ este și discursul țăranului Nicolae Lăzărescu care luând cuvântul la

adunarea de la Șiria, spunea: “Noi de limba noastră nu ne lăsăm, mai bine murim! E blăstămat acel popor care nu iubește limba ce-au vorbit-o moșii și strămoșii săi”⁶⁰.

Și situația manualelor a devenit foarte gravă. Toate cărțile didactice românești erau supuse unei aspre cenzuri. În manualele de geografie era interzisă folosirea nomenclaturii românești a obiectivelor geografice din Transilvania, toponimie veche de secole. Orice aluzie la anumite evenimente istorice românești care ar fi putut da naștere simțământului de mândrie al românilor era ștearsă cu grijă. S-au întocmit hărți bilingve româno-maghiare⁶¹.

O altă prevedere ce apăsa greu asupra școlilor românești era controlul exercitat de către autorități, care, în cazul că învățarea limbii maghiare nu progresa pe măsura așteptărilor lor se considera că învățătorul se abate de la lege și regulament, puteau propune retragerea ajutorului de stat și chiar anchetarea celui în cauză, mergând până la suspendarea din învățământ. Semnalăm o asemenea anchetă în localitatea Ardușat din Maramureș în anul 1911⁶². Ceea ce interesa la aceste inspecții și anchete nu erau cunoștințele complexe ale elevilor ci nivelul la care s-au ridicat în cunoașterea limbii maghiare. Se deschidea astfel calea abuzului, încât oricând se puteau găsi motive pentru ca învățătorul să fie pasibil de pierderea ajutorului, de suspendarea sau chiar eliminarea lui din învățământ⁶³.

Constitua o insultă pentru români și faptul că deși circa 3 milioane la număr și compacți ca teritoriu, nu aveau nici măcar o universitate, ba chiar și la Universitatea din Cluj la așa-numita “catedră” de limba și literatura română nu se predă în limba română⁶⁴. Chiar și numai faptul că nici unul din cele șase gimnazii (apoi cinci după maghiarizarea celui din Beiuș) confesionale, nu erau susținute de stat, dar că trebuiau să suporte presiunile de deznaționalizare, ilustrează, credem, pe deplin, sensul politicii de maghiarizare a statului ungar.

În anii primului război mondial, organele statului încearcă și caută pe toate căile să îngreădească învățământul în limba română prin: mobilizarea pentru armată a învățătorilor români; scutirea de armată a celor care predau în limba maghiară; retragerea ajutorului de stat care fusese la început acordat și școlilor românești și acordarea lui în funcție de progresul învățării limbii maghiare în școală. Astfel, la cele 412 posturi de învățători aparținând consistorului din Arad, rezultă că 259 de posturi deci 63 % din totalul posturilor de învățători funcționau parțial, anevoios, slab sau de loc în anul școlar 1916/17⁶⁵.

Prin ordinul 100.891 din 17 iulie 1917 a Ministerului cultelor și instrucțiunii publice, se oprește deschiderea anului școlar 1917/18 la institutele preparandiale cu limba de predare română din Arad, Sibiu și Caransebeș - până la noi ordine. Se motivează aceste măsuri ca fiind necesare în interesul siguranței statului pentru că există dovezi suficiente privind activitatea subversivă dusă de învățătorii și elevii de la aceste institute preparandiale ortodoxe împotriva “ordinei statale”. De asemenea, ordinul pune în vedere Mitropoliei ortodoxe din Sibiu, că în viitorul apropiat se vor numi comisari guvernamentali pe lângă institutele preparandiale cu dreptul de control și îndrumare a întregii activități educative în școală. Dacă va fi necesar, arată ordinul în continuare, se vor efectua și schimbări în programa didactică a școlii și vor putea fi făcute schimbări și în corpul profesoral, în sensul revocării unora și numirii altora, fără consimțământul senatului școlar. Acești comisari guvernamentali aveau dreptul să se amestece în procesul de învățământ și să-și impună voința, având dreptul să respingă orice hotărâre a corpului profesoral, știrbind astfel autonomia școlară și urmărind ca niște polițiști activitatea profesorilor și a elevilor români⁶⁶.

Odată cu intrarea României în primul război mondial, guvernul maghiar a luat măsuri de deznaționalizare totală și imediată prin înființarea așa zisei “*zone culturale*” de la granița Transilvaniei cu România (unde intenționa să aducă pe ceangăii din Moldova pentru a-i coloniza în aceste regiuni românești)⁶⁷. Sprijinirea sub diferite forme a armatei române de către românii din Transilvania a fost interpretată la semnificația ei adevărată de către conducătorii Ungariei. Ei și-au dat seama de puternicul atașament al populației române față de cauza desăvârșirii statului național. Tocmai pentru a dezrădăcina din inimile tineretului român aceste idei profund naționale românești, autoritățile maghiare au luat hotărâri dintre cele mai grave pentru viitorul național al populației românești. În primul rând s-a luat măsura ca statul să preia în regiunile de graniță școlile românești confesionale, cu învățători aprobați de stat. În al doilea rând, trecându-se peste autonomia bisericilor românești, a fost introdus împunătorul (comisarul) ministerial cu puteri nelimitate⁶⁸.

Teritoriul “*zonei culturale*”, instituit la 30 decembrie 1917, cuprindea comitatele Bistrița-Năsăud, Trei Scaune, Brașov, Făgăraș, Târnava Mare și Sibiu, precum și cercurile școlare Hațeg,

Hunedoara și Orăștie. În acest spațiu geografic au fost desființate 311 școli confesionale românești cu 477 de învățători (acestora din urmă, prin hotărârea din 2 august 1917 a ministrului instrucțiunii publice, contele Appónyi, li s-a retras și ajutorul de stat, o modestă completare a salariilor lor). În locul școlilor închise, guvernul a hotărât să înființeze în comunele românești din această arie geografică 1600 de școli și 800 de grădinițe de stat maghiare. Pentru executarea lucrărilor referitoare la înființarea “zonei culturale” a fost numit un împuternicit guvernamental în persoana baronului Petricsevich Horváth Emil, comite al comitatului Târnava Mare⁶⁹. Înființarea “zonei culturale”, avea în mod evident, drept scop deznaționalizarea forțată și mai rapidă a populației românești pe o fâșie largă ce urma să despartă pe românii din Transilvania de cei din regatul României.

La încheierea creionării acestui important aspect al deznaționalizării ținem să relevăm că o vastă sinteză a politicii de maghiarizare forțată pe linie culturală, în Transilvania, este expusă în cartea de “uz confidențial” cuprinzând 960 pagini, editată în 1907 la cererea ministrului de interne, contele Andrassy Gyula, și intitulată *A magyarországi románok*, scrisă de Huszár Antal.

*

1.6.2.2. Deznaționalizarea prin biserică. Și biserica, cealaltă mare permanență a vieții naționale românești, a avut de suferit presiuni inimaginabile și lovituri grave de-a lungul anilor, din partea guvernanților maghiari care urmăreau pe toate căile transformarea ei într-un instrument docil al politicii de maghiarizare.

Maghiarizarea totală promovată de guvernele ungurești tinde și la ștergerea caracterului național românesc al bisericii - atât a celei ortodoxe, cât și a celei greco-catolice, transformarea lor din instituții naționale românești, în instrumente de maghiarizare.

Faptul că lovindu-se în biserică se lovea de fapt în naționalitate, este relevat și într-un “*Protest al popoarelor împotriva maghiarizării*” forțate: “O slăbire a confesiunii, un atac al statului asupra ei, este totodată și un atac la naționalitate. Dar tocmai de aceea au introdus legile politice bisericesti, ca naționalitățile să fie slăbite”.⁷⁰

Autonomia bisericii ortodoxe române era legiferată de absolutismul austriac. Regimul dualist care se autointitula și “constituțional”, în loc să respecte această autonomie, o încălca sistematic.

Astfel la Congresul bisericii ortodoxe pentru alegerea mitropolitului, întrunit la 27 octombrie 1874, a fost ales Ioan Popasu, episcopul Caransebeșului. Guvernul maghiar i-a propus monarhului să nu-l accepte pe Popasu și s-a recurs la un nou scrutin, fără să se aleagă nici acum candidatul guvernului, Miron Romanul. De abia la a treia alegere aceasta a reușit⁷¹.

A fost încălcat și dreptul de jurisdicție al bisericii asupra învățământului confesional, fiind controlat de Ministerul maghiar al cultelor și instrucțiunii publice. Până în 1892 a fost împiedicată de șase ori întrunirea congreselor bisericii ortodoxe (1875, 1877, 1880, 1884 de două ori și în 1885). Cauza unei astfel de interziceri a fost explicată prin ordinul ministerial nr.35.214 din 24 septembrie 1884, în felul următor: “Termenul convocării congresului coincide cu aniversarea de o sută de ani a revoluțiunii românești sub Horea și Cloșca, pentru care răzvrățitorii au provocat mișcare în popor”.⁷²

Ajutorul de 24.000 fl. pentru consistoriul din Sibiu acordat anual, prin rezoluția imperială din 28 mai 1861, a fost luat în 1875 de către guvernul maghiar pentru a fi împărțit preoților români după criteriile sale. S-a protestat împotriva acestui abuz, dar fără succes. Și deoarece biserica ortodoxă nu putea admite ca preoții să fie literalmente cumpărați pentru politica de maghiarizare, a interzis a se mai cere sau a se mai primi aceste ajutoare⁷³. “Congrua” cum se mai numea ajutorul menționat, se dădea cerându-se în schimb de la “bisericele și de la preoții ajutoarați din partea statului să fie stâlpi credincioși ai statului unitar național maghiar”.⁷⁴

Amestecul primatului bisericii catolice maghiare în afacerile bisericii românești greco-catolice a devenit atât de supărător, încât în toamna anului 1870, o delegație a diecezei Oradea, din care făcea parte și Iosif Vulcan, pleacă la Budapesta pentru a protesta “odată pentru totdeauna” împotriva acestui amestec⁷⁵.

La un moment dat se încerca să se susțină chiar teza absurdă potrivit căreia episcopul român greco-catolic ar fi subordonat episcopului catolic maghiar! Împotriva acestor șicane, pentru autonomia bisericii greco-catolice românești, mitropolitul Ioan Vancea își ridică glasul în mod hotărât⁷⁶. De fapt, se intenționa a trece mitropolia română greco-catolică de Alba Iulia în organismul autonomiei catolice⁷⁷.

În 1893, intoleranța maghiară ajunsese atât de mare încât la Oradea au avut loc manifestații zgomotoase împotriva episcopului greco-catolic Mihail Pavel, care nu era considerat “destul de

patriotic” [în sens maghiar - n.ns.], motiv pentru care ungurii i-au spart ferestrele la întreaga reședință episcopală, până și împăratul Francisc Iosif, considerând insulta prea mare, a calificat, într-o audiență, cele întâmplare la Oradea, drept “demonstrațiuni condamnabile”, iar lozincile strigate împotriva episcopului român drept “frazе goale ale unui șovinism exagerat”⁷⁸.

Un scop maghiarizator evident, urmăreau și legile bisericești aduse în fața parlamentului în iarna anului 1893 și anume: “*Despre introducerea matricolelor de stat și despre căsătoria civilă obligatorie*”. Limba maghiară era și aici dominantă⁷⁹. Tot în acest an, Ministerul de interne al Ungariei a deschis o nouă ofensivă de corupere a preoților români. Acest lucru va fi adus la cunoștința Partidului Național Român⁸⁰. Ca urmare, Partidul Național român va protesta și el împotriva politicii bisericești a guvernului maghiar mobilizând numeroși români la adunarea de la Alba Iulia din 5 aprilie 1894⁸¹.

La rândul ei și preoțimea a susținut *Memorandul* și *Replica*. Astfel, nouă preoți au semnat o adresă de aderență către condamnații în procesul *Replicii*, motiv pentru care au fost ei înșiși condamnați la trei luni închisoare în temnițele de la Cluj⁸², atât de departe se ajunsese față de cei ce nu acceptau maghiarizarea!

În vara anului 1897, la Budapesta urma să aibă loc Congresul bisericii romano-catolice maghiare. Se făceau presiuni asupra arhierilor români să ia și ei parte la acest congres și să renunțe la propria autonomie bisericească. Ca reacție, presa și adunările românilor se opun acestor manevre. *Tribuna*⁸³ desfășoară o campanie în acest sens, iar la Cluj se deschise o Conferință a greco-catolicilor la 30 iunie 1897, la care au luat parte 60 de preoți și 120 de fruntași mireni, pentru a protesta împotriva participării românilor la Congresul de la Budapesta. Președinte al Conferinței a fost ales Alexandru Roman. Printre participanți se numărau și George Pop de Băsești, Amos Frâncu, Aurel Isac, Iuliu Maniu, Francisc Hosu-Longin și alții. În cuvântul său, Al.Roman aprecia că: “Biserica noastră nu o facem noi națională, căci națională este, și națională a fost. Independența noastră bisericească, pe care a o apăra ne-am adunat, este recunoscută de Majestatea Sa, la stăruința căruia scaunul apostolic din Roma a consfințit-o prin bula Papei Pius IX”⁸⁴.

Ingerințele, presiunile și abuzurile împotriva bisericilor românești au continuat și s-au amplificat an de an. Maghiarizarea prin biserică a fost intensificată odată cu înființarea în anul 1912 a episcopiei greco-catolice de limbă maghiară de Hajdudorog, prin trecerea în subordinea sa a unui număr important de sate românești și rutene. Stoarcerea aprobării acestei episcopii de la Scaunul papal s-a făcut la insistența lui Tisza. Atât guvernul cât și presa ungurească în eforturile lor pentru întemeierea acestei episcopii au încercat la timpul său să aducă tot felul de argumente pentru a dovedi existența așa numiților unguri greco-catolici, ca astfel să-i poată scoate de sub jurisdicția bisericii greco-catolice române și rutene, de care aparțineau acești credincioși până în 1912⁸⁵.

Împotriva acestei samavolnicii a protestat Congresul comun al bisericii ortodoxe și greco-catolice românești de la 29 mai 1912 din Alba Iulia, unde au participat peste 20.000 de români (după alții 35.000)⁸⁶. Demonstrații au avut loc și în alte părți ale Transilvaniei. Astfel la Moftinul Mic se iscă un adevărat conflict, în urma căruia se deschide un proces la Satu Mare (nr.8843 din 1913) împotriva părintelui Mureșianu și a 80 de țărani, întemnițați pe motiv că au “agită” contra episcopiei de Hajdudorog⁸⁷.

La Congresul de la Alba Iulia, ale cărui lucrări s-au desfășurat sub președinția lui George Pop de Băsești, s-a analizat memoriul întocmit de o comisie de 100 de persoane și prezentat lui Al. Vaida Voevod. Rezoluția adoptată de congres exprima protestul poporului român contra odiosului proiect care “face din biserică un instrument politic de deznaționalizare și de silnicie”, care va provoca multe rele, deoarece “se calcă în picioare drepturile rezervate de strămoșii noștri cu prilejul unirii lor cu Roma de a rămâne în ritul și în limba noastră românească”. Congresul a hotărât totodată crearea unei comisii din 50 de persoane care să ia măsuri pentru apărarea drepturilor autonome ale bisericii greco-catolice române, pentru păstrarea limbii române chiar în cadrul episcopiei proiectate⁸⁸.

Oricum, prin înființarea episcopiei de Hajdudorog s-a creat un cap de pod împotriva bisericii greco-catolice. Următorul pas preconizat de regim era crearea unui astfel de cap de pod și împotriva bisericii ortodoxe. Acesta l-ar fi constituit episcopia ortodoxă maghiară de la Szentes. Presa maghiară pretindea să se întemeieze această episcopie pe seama “maghiarilor greco-orientali”. Se argumenta că sunt sate întregi de unguri care țin de religia ortodoxă. O astfel de afirmație era o pură fantasmagorie, dar orice proteste românești nu erau luate în considerare deoarece măsura servea pe deplin planurile de maghiarizare⁸⁹.

De remarcat că toate dispozițiile ce loveau în școlile confesionale românești ca și în învățătorii acestora, loveau implicit și în autonomia bisericii naționale, slăbind astfel puterea de rezistență la maghiarizare a tuturor segmentelor sociale ale românilor din Transilvania și Ungaria.

Scurta trecere în revistă a politicii guvernelor maghiare de deznaționalizare a școlii și bisericii românești ne permite să tragem concluzii că nici o metodă nu era considerată destul de dură de către acestea atunci când ea servea respectivului scop.

Și dacă astfel stăteau lucrurile în cele două domenii spirituale care inițial se bucurau, într-o oarecare măsură de privilegiul unei vagi autonomii, să urmărim tot pe scurt, cum se înfățișează politica de deznaționalizare forțată a românilor în domeniul administrativ, militar, economic și încă în câteva sectoare ale vieții, de mai mică amploare, dar semnificative totuși și acestea.

*

1.6.2.3. Deznaționalizarea prin administrație. Și în domeniul administrativ ca și în cel al învățământului și cultelor, legea naționalităților prevedea una, iar realitatea era cu totul alta. Așa spre exemplu, legea enunța în paragraful 27 că guvernul va numi din sânul deosebitelor naționalități funcționari de toate gradele și mai ales în funcțiile de comiți supremi, persoane vrednice care cunosc limba populației respective⁹⁰

Realitatea era că în 1892 la o populație de circa 3 milioane de români, nu era *nici un comite suprem și nici un vice comite român*, când de fapt, potrivit proporției, ar fi trebuit să existe cel puțin 15 comiți supremi⁹¹.

Sunt grăitoare cifrele oferite de aceeași bine documentată *Replică* a lui A.C.Popovici, care oferă trei tabele statistice ilustrative pentru adâncă desconsiderare față de aplicarea românilor în funcțiuni publice⁹² în comitate, în ministere și la judecătoriile supreme. Mai mult chiar, și puținii funcționari români ce mai rămăseseră erau tratați jignitor. În această ordine de idei menționăm cuvintele deputatului național Al.Roman rostite în 1883 de la tribuna parlamentului: “Bieții funcționari români nu cutează a se prenumera [abona - n.ns.] la un ziar românesc, nu cutează a se înscrie în numărul membrilor unei societăți românești de lectură, pentru că îndată sunt denunțați ca dacoromâniști”⁹³ Și tot atunci, același deputat mai remarcă: “au trecut mulți ani de când nici un singur comite suprem român nu mai vedem, - iar în funcțiunile mai înalte, la tabla regească, la curie, românii foarte rar sunt aplicați, și în locul românilor decedați în acele locuri nu se mai numesc alții...”. Iar un comite maghiar afirma în 1877 că opinia publică maghiară nu admite aplicarea de funcționari români în oficiile administrative și în special în oficiile în care ar veni în contact cu poporul⁹⁴.

Dar nu numai în funcțiile administrative erau excluși românii, ci și de la profesii de ordin umanitar ca de pildă de la profesiunea de medic, chiar și în regiunile curat românești. Exemplele sunt și aici numeroase (Șimand, comitatul Arad, Șiștarovăț, comitatul Timiș, Toracul Mare și Toracul Mic etc.).

Și conceptul tipărit al *Memorandului* din 1892 arăta pe drept cuvânt că nu “lipsa” unor cadre calificate din rândurile românilor determină o astfel de situație nedreaptă, ci politica de maghiarizare, deoarece în timpul absolutismului deși nici atunci nu se reflecta în mod just proporția românilor, totuși *jumătate* din funcționarii de toate gradele erau români! La judecătorii, în afacerile justiției și administrației, precum și în întreaga viață publică - spune mai departe documentul - poporul român este tratat în limba maghiară, este tras în judecată tot în acea limbă⁹⁵. Și mai adaugă: “Nici un oficiu din țară nu mai comunică în limba poporului, neținând seama dacă este priceput de popor ori ba. La tribunale, la cărțile funduare [funciare - n.ns.], la oficiile regești cercuale, precum la toate celelalte este cu desăvârșire deschisă [exclusă - n.ns.] limba română”⁹⁶.

Acesta era cursul și rațiunea politicii de maghiarizare - excluderea totală a limbii române, a funcționarilor români din servicii administrative. Exponenții acestei politici au fost toate guvernele maghiare în frunte cu Bánffy Dezső, Andrásy Gyula, Tisza Kálmán, Tisza István etc.

Din acest punct de vedere este grăitoare componența aparatului de stat din Transilvania. La majoritatea covârșitoare pe care o reprezenta populația românească a Transilvaniei, din 2.058 de funcționari superiori de stat, abia 120 erau români (5,4 %). Din 3.428 de funcționari din comitate și orașe, numai 254 erau români (7,4 %), iar în judecătorii și procuratură într-un procent de 5,6 %⁹⁷.

Vorbind împotriva politicii de deznaționalizare, George Popovici spunea următoarele în ședința parlamentului ungar la 26 noiembrie 1900: “Națiunea stăpânitoare maghiară pune în mișcare cerul și pământul pentru a răpi românilor naționalitatea lor. Ea întrebuițează promisiuni și amenințări,

zahăr și bici, întregul registru al represaliilor de stat până la cunoscutele măsuri luate de baronul Bánffy, se întrebunțează pentru a lua românii naționalitatea cea moștenită”⁹⁸.

Una dintre aceste măsuri a fost și ordonanța nr.63 din 1889 a comitelui suprem Bánffy în care se prevedea “cercetarea disciplinară contra tuturor primarilor care nu vorbesc și scriu limba maghiară”. Urmare a fost, că numeroși primari comunali români au fost destituiți și pedepsiți cu amendă de câte 50-100 fl.⁹⁹. Chiar și acei puțini funcționari români ce se aflau în serviciul statului erau obligați să-și maghiarizeze numele, în caz de refuz fiind constrânși să-și dea demisia. Astfel de dispoziții au dat spre exemplu direcțiile căilor ferate și silvice. În scopul maghiarizării numelui formalitățile erau minime, putându-se obține printr-o simplă cerere cu un timbru de 50 cr. către vicecomite, însoțită de certificatele de botez ale copiilor și de cartea de serviciu¹⁰⁰.

Nu numai maghiarizarea numelor de persoane se avea în vedere ci printr-o lege specială s-a impus și maghiarizarea numelor de localități nemaghiare¹⁰¹. Această lege a fost adusă în fața parlamentului în decembrie 1897 de către guvernul contelui Bánffy. Ca reacție la aceasta, Partidul Național Român a organizat mari adunări de protest, în ciuda faptului că ele au fost interzise. Printre cele mai mari se anunțau a fi adunările de la Sibiu și Arad - autoritățile le-au oprit în ultimul moment pe amândouă¹⁰².

În protestul de la Sibiu arătându-se că acest proiect este un nou pas pe calea maghiarizării forțate a românilor, se spunea: “Hotărâți a ne păstra întotdeauna caracterul național și limba străbună românească, respingeau cu indignare toate tendințele de a ni-o răpi și prizoni”¹⁰³. Iar în “Rezoluțiunile” de la Arad se menționează că: “Protestăm cu toată tăria cuvântului nostru în contra proiectului de lege despre maghiarizarea numelor de localități și considerăm acest proiect ca un nou atac îndreptat în contra ființei etnice a popoarelor nemaghiare din patrie și în contra autonomiei bisericesti și comunale, asigurate prin legile fundamentale ale țării¹⁰⁴. Tot împotriva aceste legi au luptat în parlament și arhierii bisericii ortodoxe române: mitropolitul Miron Romanul, episcopul Aradului Ioan Mețianu, și Nicolae Popea, episcopul Caransebeșului¹⁰⁵.

*

1.6.2.4. Deznaționalitatea prin armată. Armata a constituit și ea un mijloc redutabil de maghiarizare forțată, mai ales spre începutul secolului douăzeci.

Este semnificativă în acest sens, următoarea situație: pe la 1867 existau în Ungaria și Transilvania 8-9 regimente în care românii constituind majoritatea zdrobitoare aveau ca limbă de regiment, limba română, dar în 1909 nu mai rămăsese decât un singur regiment în care se vorbea limba română, căci în toate celelalte se introdusese limba maghiară, comanda fiind în limba germană¹⁰⁶.

Când la 5 februarie 1907 se discută în parlament legea referitoare la contingentul de recruți, Al.Vaida Voievod în cuvântul său avertizează că decretarea de “regimente maghiare și acelea care sunt compuse în majoritate de nemaghiari, va provoca mare nemulțumire pentru că soldații vor avea în viitor să învețe două limbi străine pentru ei: limba de comandă germană și limba de regiment maghiară. Cu inovația aceasta a făcut un mare rău ministrul de război, pentru că a băgat șovinismul și în armată, a băgat în cazarmă chestia de naționalitate”¹⁰⁷. El prezintă și un proiect de rezoluție în care se prevedea: “1. Să [se] organizeze astfel regimentele, ca soldații să aparțină după puțină aceleași naționalități, atât în armata comună, cât și la honvezi. 2. Ca limbă de regiment este a se considera limba vorbită de majoritatea soldaților din regiment”¹⁰⁸. Bineînțeles propunerea a fost respinsă.

Discuțiile privind contingentul de recruți sunt reluate la începutul anului 1908. Cerând ca instrucția recruților și a subofițerilor să se facă în limba maternă a acestora, deputatul Ioan Suciuc spune în ședința din 21 ianuarie 1908: “Dacă darea [impozitul - n.ns.] poate fi plătită în orice limbă, și darea sângelui trebuie primită în orice limbă a țării”¹⁰⁹. Realitatea era însă că nici măcar serviciul religios nu era îngăduit să se facă în limba română în regimentele cu mulți români. Astfel, preotul militar de la Oradea care mai slujea românește a fost transferat la Budapesta. Iată deci până unde se mergea în scopul aceleiași nefaste politici de deznaționalizare.

*

1.6.2.5. Tentative de suprimare a autonomiei culturale românești.

Politica guvernelor maghiare din perioada dualismului față de *Cultura românească* nu era cu nimic mai generoasă. Dându-și perfect de bine seama că această cultură nu se putea totuși lichida atât de repede cum ar fi dorit-o, regimul inventează formula prin care aceasta “trebuie supusă conducerii maghiare”¹¹⁰, după cum îi scria la 6 noiembrie 1899 Amos Frâncu lui Fr.Hossu-Longin.

Între numeroasele încercări de a suprima autonomia culturii românești și a o pune sub control maghiar, s-a înscris și “ordinațiunea” nr.929 din 1895, a Ministerului de interne maghiar, care pretinde modificarea statutelor “Asociațiunii Transilvănene pentru literatura română și cultura poporului român”, cea mai importantă dintre societățile culturale românești.

Amenințându-le cu dizolvarea, în 3 octombrie 1895, Ministerul de interne maghiar a interzis activitatea despărțămintelor *Astrei* din: Cluj, Mureș-Odorhei, Becleam Zărnești, Sebeșul Săsesc, Trei Scaune, Săliște, Șimleul Silvaniei, Orăștie, Deva și Alba Iulia. În 1914 activitatea *Astrei* a fost grav afectată și de interdicțiile puse de autorități în fața propagandei culturale și economice ce o desfășura: “În 1914 - relatează raportul Comitetului pe anii 1913-1917, organele despărțămintelor în urma *opreliștii* nu au putut să mai facă propagandă culturală și economică în comune, nici să țină măcar adunarea generală”¹¹¹.

Măsura nu era deloc trecătoare. Ostilitatea guvernului maghiar față de acțiunile de culturalizare ale societăților culturale românești s-a manifestat cel mai adesea violent prin interzicerea și dizolvarea lor. Astfel, prin decizia nr.5396 din 25 noiembrie 1884 a ministrului de interne Tisza Kálmán a fost desființată societatea “Iulia” a studenților români de la Universitatea din Cluj, iar biblioteca și arhiva acesteia au fost predate primăriei Clujului¹¹².

Și activitatea Societății de lectură “Petru Maior” a studenților români de la Budapesta a primit o grea lovitură, fiind suspendată în cursul anului școlar 1895/96¹¹³.

Tot din arsenalul șicanelor regimului face parte și interdicția impusă de ministrul Appónyi¹¹⁴ studenților români din monarhia austro-ungară de a participa la Congresul tuturor studenților români ce urma să aibă loc la Iași în zilele de 6-9 septembrie 1909. Era o încercare clară de a-i izola pe studenții români de frații lor din regatul liber al României¹¹⁵.

Izolarea sufletească pe care voia să o realizeze regimul maghiar îl făcea pe studentul român mai vulnerabil la deznaționalizare. Acest gen de izolare ajunsese să constituie o dogmă a pedagogiei ungurești atunci când era vorba de educarea tinerilor nemaghiari. Sunt grăitoare metodele perfide de aplicare ale acestei dogme, deopotrivă în școală și pe teren cultural. Ele sunt dezvăluite de presa românească. Iată cum se proceda: “Să-l smulgi pe băiat din tot ce e al lui, să-i rupi din zi în zi toate firele cari îl leagă de casa de unde a pornit în lume, să-i risipești întreaga moștenire sufletească și să-i dărâmi cu încetul puntea de trecere care duce la inima celor rămași acasă, - iată câteva principii de educație”¹¹⁶.

În timp ce societățile culturale românești erau stânjenite sau chiar oprite din activitatea lor, pentru a stimula politica de deznaționalizare se înființa la Cluj în 1885, cu sprijinul guvernului Tisza societatea culturală “Emke” (Erdélyrészi Magyar Közművelodési Egyesület - Societatea de cultură maghiară din Transilvania), care își propunea deschis sprijinirea acțiunii de maghiarizare, respectiv de înfăptuire, potrivit cuvintelor contelui Andrassy, a “unității culturale în care trebuie să se dizolve toți cetățenii Ungariei”¹¹⁷. Tendințele de deznaționalizare manifestată de această societate, precizate prin cuvintele citate mai sus, nu permit, credem, nici cea mai mică urmă de îndoială cu privire la soarta care îi aștepta pe românii din Transilvania: maghiarizarea totală¹¹⁸.

Constituirea acestei societăți a provocat o mare indignare și revoltă, care însă neputându-se manifesta deschis în Transilvania, s-a dezlănțuit cu toată amploarea în România, la București, unde s-a elaborat și o proclamație la 18 august 1885, în care se declara: “Ungurii decretă astăzi la Cluj moartea jumătății neamului nostru. De pretutindeni s-au adunat sbirii, spre a lua parte la pronunțarea acestei sentințe. Toate straturile sociale, de la ministru până la pintenul ruginit al nemeșului calicit sunt reprezentate. În mijlocul luminațiilor și între aburii banchetelor, țipetele lor sălbatice se topesc într-un singur urlat: Să facem din Ardeal o țară Ungurească”¹¹⁹.

Tot în București continua să-și desfășoare activitatea și Societatea “Carpații” care și-a asumat rolul de a da în vileag și a combate politica de deznaționalizare a popoarelor nemaghiare din Ungaria, îndeosebi a românilor¹²⁰.

*

1.6.2.6. Tentative de încălcare a altor libertăți democratice ale românilor.

Pentru a-i putea deznaționaliza cât mai rapid și cât mai ușor pe români, guvernele maghiare au acționat energic și împotriva drepturilor politice ale acestora.

Legea electorală însăși dezavantaja clar pe români. Astfel, dintr-un total de 1.200.000 de alegători, în 1909, numai 100.000 erau români, la o populație românească de circa 3 milioane¹²¹. Aveau drept de alegere fără nici un cens, toți aceia care au fost introduși în listele electorale de la 1848

până la 1872 (aceștia erau - nobilimea maghiară, secuimea și patriciatul săsesc). Censul locuitorilor, de la orașe era de 3-6 ori mai mic decât al locuitorilor rurali și aceasta pentru că românii din 30 de comune urbane abia în 6 alcătuiau majoritatea, în timp ce ca populație agricolă românii constituiau majoritatea zdrobitoare în mediul rural. Este deci limpede că venitul de 84 fl. valută austriacă provenit din moșie, anual, sau 105 fl. venit curat, pretins alegătorilor rurali era sensibil mai mare decât al locuitorilor din comunele urbane care trebuiau să poseze doar o casă cu cel mult 3 camere sau pământ supus la impozit după cel puțin 6 fl. venit curat pentru a-și exercita dreptul de vot.

Deosebirea era frapantă și între censul comunelor rurale din Transilvania, care era de 8-9 ori mai mare decât al celor din Ungaria¹²².

Până și arondarea specială a cercurilor electorale era făcută împotriva românilor în așa fel încât aceștia, din 413 cercuri electorale, abia în 44 reprezentau majoritatea¹²³

Așadar chiar și prin legile electorale ale țării, supremația maghiară se manifesta brutal față de români printr-o discriminare evidentă, excluzându-i astfel de la dreptul constituțional de a fi reprezentați în parlament, făcând ca aceștia, deși majoritari în Transilvania, să nu poată exercita nici o influență asupra legislației țării ai cărei contribuabili erau. Exprimată în procente, inegalitatea nemaghiarilor la reprezentarea acestora în parlament arată în felul următor: maghiarii care constituiau în 1911, 47 % (după cifrele oficiale mult exagerate), erau reprezentați în parlament prin 97 % deputați. Restul populației de 53 % era reprezentată cu 3 % deputați, ceea ce pune cu destulă evidență în lumină faptul că un astfel de parlament, reprezentat într-un astfel de mod, nu putea fi în nici-o împrejurare oglinda fidelă a voinței țării ci a voinței maghiarilor; dar nici cu democrația nu prea avea mult în comun. În fond “parlamentul” Ungariei nu era altceva decât instituția-instrument prin care se asigura supremația etnică de esență șovină a maghiarimii¹²⁴.

An de an se lovea în organele de presă românești și în conducătorii politici ai românilor, în partidul politic al acestora - Partidul Național Român -, mergându-se până la interzicerea lui. Deci, împiedicând viața culturală românească, slăbind și nimicind viața politică organizată a românilor și intentând un val de procese urmate de sancțiuni împotriva oricăror manifestări ale conștiinței naționale, se încerca să se obțină prin aceste mijloace reprobabile o masă amorfă, pasivă, numai bună pentru a fi maghiarizată.

În perioada ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, cel mai mare și mai răsunător proces intentat conducătorilor politici români, a fost *procesul Memorandului*¹²⁵. Dar pe lângă acesta au mai fost numeroase altele.

Dacă din 1884 până în 1894 s-au înregistrat - arată Eugen Brote¹²⁶ - un număr de 47 de procese politice intentate românilor din Transilvania și Ungaria, apoi în următorii patru ani, 1895-1898, au avut loc încă 64 de procese politice și 32 de alte măsuri abuzive pe linie administrativă¹²⁷.

Dintre personalitățile române condamnate până în 1894 amintim pe Eugen Brote de 7 ori, I.Russu-Șirianu de 3 ori, Ioan Slavici de 4 ori, Vasile Lucaciu de 4 ori, C.Pop-Păcurariu de 3 ori, Aurel Mureșianu de 3 ori, Septimiu Albini de 3 ori, Aurel C.Popovici de 2 ori, George Petrovici de 2 ori și alți 60 de români câte o dată, însumând zeci de ani de închisoare și considerabile amenzi¹²⁸.

Nu era proces la care în actul de acuzare să nu se cuprindă și “vinovății” ca: “purtarea tricolorului” (românesc), “cuvântări agitatorice”, împotriviri la “serbările mileniului”, care, în ultimă analiză, toate, se concentră într-un singur scop: rezistența românilor la tendințele de deznaționalizare forțată.

Nenumărate procese s-au intentat de-a lungul anilor ziarelor românești (ca și ale altor naționalități din monarhie). Începând din anul 1867, timp de 10 luni de la instaurarea dualismului, în Ungaria s-au intentat 42 de procese de presă și s-au expediat numeroase avertismente jurnalelor¹²⁹.

În conceptul *Memorandului* se arăta ca “pre când în tot periodul de preste 21 ani a guvernării constituționale nici chiar un ziar maghiar - nice dintre cele opoziționale - n-a fost tras la răspundere pentru agitațiuni ce le-a întreprins contra guvernului ori a bunei înțelegeri între popoarele conlocuitoare... ziarele românești, aproape fără excepție în decursul acestui timp au întâmpinat cercetări și au fost trase înaintea juriilor: așa *Federațiunea, Albina, Observatoriul, Gazeta Transilvaniei, Tribuna, Rumänische Revue* și toate aceste aproape fără deosebire, pentru că au criticat ilegalitățile guvernului”¹³⁰ ce vizau deznaționalizarea.

Prigonirile publiciștilor sunt și ele numeroase¹³¹. În decurs de numai 10 ani (1884-1894), au fost inculpați și condamnați un număr de 107 publiciști români, totalizând 59 de ani și 15 zile de închisoare, precum și suma de 11.840 fl. amenzi¹³². Numai *Tribuna* și *Foiaia poporului* de la Sibiu, de

când au devenit organele de presă ale Partidului Național Român, li s-au intentat pe anii 1893-1903 un număr de 29 de procese de presă, însumând 56.918,54 coroane amenzi și cheltuieli¹³³.

După cum spuneam și mai sus, guvernul maghiar văzând că nici după procesul *Memorandului*, mișcarea românilor nu încetează, prin adresa nr.32.173 din 16 iulie 1894 înștiințează pe prefectii comitatelor că a hotărât interzicerea activității Partidului Național Român¹³⁴. Această măsură antidemocratică a agravat și mai mult situația politică existentă. Trebuie să spunem însă că dacă spre sfârșitul secolului al XIX-lea, se intensifică acțiunile îndreptate împotriva popoarelor nemaghiare din Ungaria, tinzând la deznaționalizarea lor, tot atunci lupta acestora împotriva maghiarizării cunoaște un nou avânt, mai puternic, datorită faptului că popoarele încearcă de-acum să-și coordoneze lupta, sudând legături durabile pentru a forma împreună un front comun de luptă împotriva oprămirii naționale¹³⁵. Această luptă comună, ideea solidarității, a izvorât - cum scria A.C. Popovici - din conștiința lipsei de forță față de adversarul mai puternic și din sentimentul de conservare pe de o parte, precum și din dorința de a cuceri poziții și avantaje noi în interesul exigențelor de viață izvorâte din ideea națională¹³⁶. Un exemplu de colaborare rodnică l-a constituit protestul românilor, sârbilor și slovacilor contra serbărilor mileniului din 1896¹³⁷ și cel din ianuarie 1898, împotriva maghiarizării numelor de comune¹³⁸.

În anii primului război mondial, politica de deznaționalizare forțată a fost continuată aproape cu furie izvorâtă din sentimentul incertitudinii stăpânirii viitoare, mai ales după intrarea României în război. În iulie 1914 guvernul Tisza a publicat o serie de 33 de ordonanțe, prin care se suprima în întregime sau parțial libertățile cetățenești fundamentale: libertatea presei și libertatea întrunirilor (decretate și pe baza legii excepționale din 1912)¹³⁹. În Transilvania s-a deslănțuit un nou val de procese “de agitație” și “înaltă trădare”, în care inculpații erau acuzați a exprima într-un fel sau altul, credința că românii nu vor putea fi deznaționalizați și că Transilvania va fi eliberată și se va uni cu România¹⁴⁰.

Guvernul va căuta să ascundă opiniei publice interne și internaționale adevărata atitudine a românilor, smulgând de la unii din conducătorii acestora declarații de fidelitate stoarse prin mijloace murdare. Unele personalități care refuzau semnarea declarației de fidelitate erau trimise imediat pe front. Numeroase personalități politice românești erau întemnițate sau internate în lagăre ca urmare a acuzației de “iredentism” sau pentru nesupunere la încorporare. Astfel, au fost deportați în interiorul Ungariei (dincolo de Szolnok pe Tisza) aproape 10.000 de țărani români din zonele de frontieră. Nici intelectualii români n-au avut o soartă mai bună deoarece un număr de 3000 dintre ei au fost arestați ca suspecti și internați în lagărele din jurul orașului Sopron (în circa 12-15 comune de aici)¹⁴¹.

La mari umilințe au fost supuși conducătorii mitropoliilor și episcopiiilor românești, precum și ai instituțiilor economice și culturale, a căror activitate depindea de consimțământul guvernului. În 1915 a fost decretată o lege nouă cu privire la răspunderea materială a “trădătorilor de patrie”, îndreptată, evident, împotriva nemaghiarilor. Procesele au fost scoase din competența tribunalelor civile și trecute curților marțiale; mișcarea națională interzisă, iar congresele bisericesti nu se mai puteau ține decât în prezența comisarilor guvernamentali¹⁴².

Au fost luate măsuri speciale împotriva presei române și a ziariștilor. În martie 1916 se suspendă *Românul* din Arad, ziarul oficial al Partidului Național Român, pentru refuzul lui Vasile Goldiș de a da declarație de fidelitate față de guvernul și statul maghiar. *Drapelul* din Lugoj, condus de Valeriu Braniște, rămăsese unicul ziar românesc care mai apărea în Transilvania și care deci mai putea susține o oarecare continuitate a vieții politice românești¹⁴³.

Trebuie să menționăm că toate aceste constrângeri se aplicau de acum pe un teren extrem de exploziv, întrucât poporul român, ca și celelalte popoare oprimate din monarhie, ajunsese deja la conștiința că lupta națională se găsește într-o fază decisivă, îndreptându-se vertiginos spre definitivă eliberare națională și spre desăvârșirea unității lor de stat.

*

1.6.2.7. Oprimarea economică în slujba deznaționalizării.

Pentru ca tabloul deznaționalizării să fie cât de cât complet, alături de oprimarea social-politică și culturală, trebuie să vorbim în câteva cuvinte, desigur, și despre oprimarea economică. De la bun început, trebuie subliniat, că economia a fost și ea transformată în instrument de maghiarizare a românilor și a celorlalte popoare existente în monarhie, de către guvernele maghiare din epoca dualismului. Atât băncile cât și politica agrară și de colonizări, sunt folosite de guvernarea maghiară pentru a împiedica ascensiunea românilor și pentru a pauperiza țărâtimea, precum și pentru a realiza

breșe tot mai largi în blocul etnic omogen al românilor. Astfel, se pune la punct un plan meticolos de maghiarizare, mai întâi al orașelor transilvănene, iar apoi, al satelor.

În aceste grele condiții ale discriminării și pe terenul economiei, rolul băncilor românești în cadrul sistemului bancar austro-ungar, era mult diminuat. Prima cooperativă românească de credit a fost înființată de Visarion Roman la Rășinari în 24 aprilie 1867. Numărul lor s-a ridicat până în 1914 la 168. Alături de acestea mai existau și 104 reuniuni sau însoțiri de credit¹⁴⁴, totuși numărul lor era mic raportat la totalitatea populației românești din Transilvania și Ungaria. Înlăturate sistematic de la viața industrială, băncile românești își îndreaptă activitatea spre agricultură. De asemeni, în frunte cu banca “Albina”, ele subvenționau atât instituțiile culturale românești, cât și Partidul Național Român¹⁴⁵.

Trebuie să mai subliniem însă, că presa maghiară exagera adesea și voit rolul băncilor românești în această acțiune. Ea făcea acest lucru pentru a justifica măsurile preconizate de guvernul Bánffy, încă din 1897, cu scopul de a limita acțiunea băncilor românești, și mai ales de a le supune unei instituții financiare de stat. Măsurile îndreptate împotriva băncilor românești s-au materializat în proiectul de lege privind crearea asociațiilor economice, depus pentru a fi dezbătut în parlament la 13 aprilie 1898. Proiectul prevedea că pe viitor nu mai puteau înființa instituții financiare decât autoritățile, corporațiunile publice și așa-zisa asociațiune centrală, creație și instrument al guvernului. Ea urma să ia ființă sub egida guvernului, ca o asociație financiară de stat. La ea erau obligate să adere toate celelalte asociații economico-financiare existente la data promulgării legii, inclusiv cele aparținând naționalităților. Era clară, așadar, tendința de subordonare și a instituțiilor economico-financiare ale popoarelor nemaghiare în vederea controlării activității lor. Ca urmare a prevederilor acestei legi, nu se mai puteau înființa nestingherite, instituții de credit, fiind astfel frânat procesul de apariție și dezvoltare a “băncilor populare”, pe care românii le creaseră cu hărnicie până la 1898, în mediul rural, ca filiale ale băncilor mai mari. În acest fel, satele românești erau constrânse să rămână la discreția organelor guvernamentale locale¹⁴⁶. Aceste bănci “populare”, ca și cele centrale ajutau țărâtimea română, să-și cumpere pământul de care avea atâtă nevoie, dat fiind că tot legile agrare maghiare o nedreptățiseră în mod consecvent.

Patentele din 1853 și 1854 au fost atât de copleșite de legiuiri și ordonanțe noi, încât românii au fost nevoiți să arate în *Memorandul* din 1892 că legislația țării “s-a avântat spre a lua și acele puține dispozițiuni favoritoare fostului iobag”. Explicările și reexplicările patentelor au dus la disperare țărâniei români și juriștii care-i susțineau, ceea ce i-a determinat pe cei din urmă să înainteze un memorial parlamentului în 1880, îndreptat împotriva legii arbitrar nr.XLV din acel an¹⁴⁷.

La 40 de ani după ștergerea robotelor, mai aveau încă loc numeroase procese între foștii iobagi, ceea ce îi împiedicau mult pe cei din urmă în dezvoltarea lor economică¹⁴⁸.

Presa românească încearcă să-i apere și ea pe țărani, aducând în dezbatere “chestiunea agrară din Transilvania”¹⁴⁹ și “legile agrare și executarea lor în Transilvania”¹⁵⁰. Se dau numeroase exemple de astfel de procese dintre care reținem pe cel al țăranilor români din comuna Feneșel, unde aceștia luptau de 32 de ani pentru drepturile lor¹⁵¹, și cel al țăranilor din Tofalău care se judecau cu baronul Apor, ce fiind și președinte al tribunalului din Târgu Mureș, rezolvă procesul în favoarea sa. 300 de bărbați femei și copii au fost pur și simplu scoși în drum (la propriu) în cap de iarnă, luându-li-se absolut totul. Așa s-a întâmplat și în comuna Cueșdi și în multe altele, cu deosebire din comitatul Albei de Jos și al Cetății de Piatră¹⁵².

Referindu-se la legiurile agrare, în ședința din 5 martie 1883 a parlamentului, deputatul român Alexandru Roman, arăta că “legile agrare au adus poporul la sapă de lemn. Mult s-a vorbit, ce să fie cauza că în timp așa de scurt au emigrat 150.000 de oameni? Aceasta n-are altă cauză, domnii mei, decât că în urma legii agrare, îndeosebi locuitorii munteni, prin urmare și românii au fost scoși din păduri și din pășuni, încât economia lor de vite a trebuit să se prăpădească”¹⁵³.

Urmarea acestei politici agrare a fost că țărânimii române, comparativ cu cea maghiară și germană din Transilvania, i s-a creat o situație de netă inferioritate. Datele statistice arată că în 1918, populația maghiară și germană deținea în medie 3,5 ha (6 jugăre) pe cap de locuitor, în timp ce românii le revenea abia un ha (1,7 jugăre)¹⁵⁴. O altă statistică arată că 80 % din populația românească ce se îndeletnicea cu agricultura trăia în medie de pe 0,5 iugăre, iar 45 % din populația maghiară, germană și alții, trăiau de pe o suprafață medie de 15 iugăre¹⁵⁵.

De asemenea, datele recensământului din 1910, relevă că românii reprezentau din totalul gospodăriilor țărănimii sărace 68,4 % față de 18,9 % cât revenea gospodăriilor maghiare și 6,2 % celor germane¹⁵⁶.

Aceasta era situația țaranului român, clar exprimată în cifre, și cu toate acestea nu el, ci proprietarii maghiari sunt cei sprijiniți generos de stat. Pentru ei și pentru salvarea moșiilor se înființează Creditul funciar maghiar (1871), Societatea creditului național al micilor agricultori (1879) și Centrala națională a societăților de credit (1898), iar prin fuzionarea acestora, în 1911 ia ființă Asociația regnicolară ungară a institutelor de credit¹⁵⁷.

Iar atunci când în această situație economică profund discriminatorie pentru români, aceștia încearcă să cumpere pământ cu ajutorul băncilor românești, presa guvernamentală merge atât de departe în neomenia ei încât a deschis o campanie plină de venin împotriva lor, acuzând băncile românești că s-au pus în serviciul “unor scopuri, cari periclitează nu numai interesele maghiarimei, ci chiar și existența statului”¹⁵⁸. Pentru a justifica intensificarea oprimării economice a românilor se agită formula “îngrijorătoare” pentru guvernanți, desigur, a “unei țări de vânzare”, răspândindu-se ideea demagogică a “pieirii pământului strămoșesc”¹⁵⁹. Dar cifrele statistice de mai sus sunt, credem, suficient de concludente pentru a înțelege corect adevărata situație a problemei agrare în Transilvania.

Este limpede însă că așa cum prezenta situația presa maghiară, ea exagera voit rolul băncilor românești. Dar tocmai acest fapt permitea cercurilor conducătoare maghiare să invoce “pericolul” prezentat de băncile românești pentru moșiile marilor proprietari unguri și să inițieze acțiuni de colonizare a secuilor din Ciuc și a ciangăilor din Bucovina în comitatele cu majoritate românească¹⁶⁰.

*

1.6.2.8. Colonizările.

În timp ce românii luptau din răzputeri pentru menținerea ființei lor naționale, regimul a început, mai ales de pe la 1880, să folosească tot mai intens colonizările în scopul deznaționalizării lor. Cu acea intenție, în 1894 s-a creat Fondul pentru colonizări în sumă de 3 milioane de forinți, ajungând în 1910 la 10 milioane.

Din fondul pentru colonizări s-au cumpărat proprietăți în Someșul Mare, Vița, Luduș, Deva, Hunedoara, Alba de Jos, Mureș, Arad, Cluj, Caraș-Severin etc. În total, 7524 de loturi de pământ de peste 91.000 hectare.

În domeniul colonizărilor s-a practicat tot timpul discriminarea față de naționalități. Ridicând problema în parlament, Aurel Vlad, arăta la 5 iunie 1906 că: “știe doară ori cine că statul a făcut multe colonizări, împărțind moșiile erariale între coloniști. Întreb: se află un singur român care a fost astfel colonizat? Nu, și dacă au cerut și ei li s-a spus: vouă nu vă dăm”¹⁶¹. Era clar că prin aceste măsuri guvernele maghiare urmăreau să schimbe însăși compoziția multiseculară a unor întinse regiuni românești în favoarea elementului maghiar.

Deși colonizările la început au avut un caracter economic, de pe la 1886, ele se desfășoară sub deviza discriminării etnice manifeste, pentru a se veni exclusiv în ajutorul populației agricole maghiare. Prin art.V al legii din 1894 privind colonizările, se conferă acesteia un *scop politic* și un *sistem*, care urma să fie susținut cu mijloace bănești și cu toată puterea aparatului de stat¹⁶². Scopul mărturisit fără rezerve, era: spargerea unității teritoriale a națiunilor nemaghiare și în primul rând a “mării de valahi”¹⁶³. Sistemul era conceput astfel încât colonizările să urmeze cursul văilor mari, adică tocmai drumurile pătrunderii ungarilor la venirea lor în Panonia. Era evident că principala lor preocupare consta în a lega între ele “insulele” ungurești presărate prin văile afluenților Tisei și de a pătrunde astfel pe Mureș, pe Crișuri, pe Someș în sus în Câmpia Transilvaniei și până între secui, încercând astfel, în mod disperat, să “umple” un spațiu pe care nu l-au putut umplea niciodată.

Iată ce spunea, în acest sens, unul din promotorii maghiarizării prin colonizări, Beksics Gustáv: “Politica de colonizare și industrială care are drept scop întârzierea și expansiunea ungarilor, ne poate ajuta să pătrundem în mijlocul naționalităților. Politica de colonizare poate să dea pe mâna ungarimii toate văile râurilor din Ardeal și astfel poate să izoleze complexe valahe de cele săsești. Iar industria poate duce pe unguri în cele mai întunecoase regiuni ale naționalităților din nordul țării și din Ardeal”¹⁶⁴.

Pentru această infiltrare artificială se foloseau cele mai neomenoase metode. În Banat, pe lângă aducerea de pe pusta Ungariei a unui număr însemnat de muncitori agricoli, pentru sporirea elementului maghiar se foloseau copiii părăsiți de pe teritoriul comitatului Timiș și al orașului Timișoara. Aceștia, în majoritate români, (datorită sărăciei familiilor acestora), erau duși la azilul de

stat din Timișoara, de unde erau apoi plasați la țară, dar exclusiv la familii maghiare. Aici, în doi trei ani, copilul uita limba maternă și îngroșa astfel numărul redus al națiunii dominante¹⁶⁵.

O altă metodă tipică pentru politica de maghiarizare era aceea de a da pământ în folosință condiționată unor țărani români pe termen de 20 de ani. Dacă aceștia se maghiarizau, pământul era întabulat pe numele lor, dacă nu, pământul le era luat¹⁶⁶.

Același Bekcsis Gustáv, fervent susținător al ideii maghiarizării orașelor, demonstra cum acestea își vor extinde tot mai mult influența lor asupra satelor din jur, producând astfel spărturi în blocul românesc. Tot în sprijinul de maghiarizare a românilor, regimul întreprinde acțiunea de intensificare a industrializării în regiunile ocupate de unguri și secui, construind întreprinderi, fabrici, căi ferate etc., menite a le aduce bunăstare, în timp ce ținuturilor românești nu li se dă nici cel mai mic sprijin¹⁶⁷.

Bánffy este cel care îmbrățișează cu energie și reactivează politica de colonizări pentru a consolida statul “unitar național maghiar”¹⁶⁸. În timpul guvernării sale, se remarcă în mod deosebit prin activitatea pe care o depune ministrul agriculturii Darányi pentru înmulțirea satelor de coloniști din jurul Măcăului și din nord-estul Ungariei s-au înmulțit simțitor. Numai în jurul Lugojului existau în 1898 mai multe sate de coloniști: Țipari, Ghizela, Bethausen, Bodo și Dumbrava (lângă Făget). În comitatul Timiș sunt menționate ca sate noi de coloniști: Tapia, Topolovăț și Suștra. Pentru înființarea altor colonii, în 1899 se proiectează tăierea pădurilor în hotarul localităților Târgoviște, Babșa și Făget. În comitatul Torontal, procesul de înmulțire al satelor de coloniști era și mai avansat decât în Timiș și Caraș-Severin.

Din raportul ministrului Darányi, prezentat parlamentului în toamna anului 1898, reiese că s-au încercat colonizări și în Transilvania centrală, chiar dacă aici nu de proporția celor din Banat. Din raport mai rezultă că numeroși ceangăi și secui aduși din zone muntoase, nu s-au adaptat, ceea ce i-a făcut pe mulți să-și părăsească gospodăriile și să se reîntoarcă în ținuturile natale¹⁶⁹.

În Banat, un nou val de colonizări a avut loc după 1900, când de-a lungul văilor Timiș și Beghiu (în zona Recaș și Buziaș) urma să se formeze un lanț neîntrerupt de colonii maghiare care să se unească la Ilia și Dobra, cu al lanț puternic de colonii, înșirate de-a lungul Mureșului, printre satele curat românești ce se întind neîntrerupt de la Arad până la Tg.Mureș și Toplița. Dar planul de infiltrare printre românii din Banat și din comitatele sudice ale Ardealului, întrerupându-le continuitatea prin sute de colonii bine consolidate pe linia râurilor Timiș, Berghiu și Mureș, nu s-a realizat¹⁷⁰.

Alt șir neîntrerupt de colonii, așezate de-a lungul râurilor Crișului Repede și Someșului urma să spargă monolitul românesc al moșilor și să-l izoleze de frații lor din nordul Transilvaniei. Menirea acestor linii de colonii era aceea de a constitui adevărate punți de legătură între pusta Ungariei și între insula secuilor din Carpați. Promotorii colonizărilor maghiare sperau că sărăciți, slăbiți și izolați, românii vor putea fi mai ușor deznaționalizați sau cel puțin ținuți în frâu. Această largă acțiune organizată de guvernele maghiare pentru deznaționalizarea și frânarea dezvoltării economice a românilor, mai ales după 1900, se desfășoară pe baza unui plan ale cărei etape și principii au fost fixate de Bekcsis Gustáv în cartea: *A nemzeti politika programja Erdeluben és Szekelyfondon*, apărută la Budapesta în 1906.

În 1909 ministrul Darányi elabora un proiect de lege prin care se prevedea o dotație de 10 milioane coroane timp de 12 ani pe seama coloniștilor. Anii primului război mondial cunosc alte măsuri speciale în această direcție. De exemplu, după constituirea “zonei culturale” s-a făcut o lege care prevedea că în această zonă orice cumpărare de pământ să fie legată de o autorizație specială a organelor de stat¹⁷¹. Rezultatele au fost însă nesatisfăcătoare. În 20 de ani, deci până la izbucnirea războiului în 1914, s-au înființat în baza legii din 1894 în total abia 21 de colonii¹⁷².

Destrămarea monarhiei în 1918 a curmat și acest plan ce condamna țărănimea română la suferințe și lipsuri inimaginabile precum și la emigrări în masă.

Concluzii:

Datele înfățișate în paginile de mai sus, oferă, credem, o imagine unitară, deși, firește, nu exhaustivă, privind complexul de factori, concepții și metode folosite de guvernele maghiare pentru deznaționalizarea românilor, în perioada de după inaugurarea dualismului, până la unirea Transilvaniei cu România.

De la început, statul “național” maghiar prin faimoasa lege pentru egala îndreptățire a naționalităților din 1868 a desființat toate națiunile din Ungaria, declarând pe toți cetățenii membrii ai națiunii maghiare unice și indivizibile. Din acel moment în Ungaria nu mai existau decât maghiari,

unii dintre ei fiind de “buze” valahe, slovace, sârbe etc. Legea desființa orice națiune nemaghiară din Ungaria și Transilvania, dând totuși, teoretic, unele drepturi indivizilor “de buze” nemaghiare și în special dreptul de a folosi, în anumite condiții, limba maternă în fața autorităților administrative și judecătorești. Însă și aceste minime drepturi au fost socotite primejdioase pentru existența statului național maghiar și de aceea, după cum am văzut în scurta sinteză de față, în practică, nu au fost niciodată respectate.

După recensământul oficial din anul 1869 din 13.219.350 locuitori ai Ungariei, numai 6.207.508 erau maghiari, 2.321.906 români, 1.816.087 germani, 1.825.723 slovaci, 286.834 sârbi, 448.040 ruteni, 208.529 croați și 104.651 alte neamuri¹⁷³. Prin urmare 6.207.508 maghiari (plus evreii) trebuiau să maghiarizeze 7.011.770 nemaghiari.

Deși maghiarii dispuneau de întreaga putere de stat, prin faptul că erau o minoritate față de celelalte popoare, realizarea scopului urmărit s-a dovedit însă a fi fost o imposibilitate. Popoarele nemaghiare ale Ungariei voiau să-și trăiască viața lor națională proprie, nu să se dizolve în altă națiune. Cu toate acestea, și în ciuda tuturor evidențelor, guvernele maghiare n-au renunțat la realizarea “Ungariei maghiare” forțând pe toate căile creșterea artificială a numărului de maghiari. Din 6.207.508 maghiari la 1869, erau în 1880, 6.445.000, în 1890, 7.356.874, iar în 1900, 8.742.301, pe când numărul românilor abia a crescut de la 2.321.906 în 1869, la 2.405.085 în 1880, la 2.784.726 în 1890 și 2.799.479 în 1900¹⁷⁴.

Eforturile distructive și ambițiile guvernelor maghiare au fost însă uriașe în comparație cu posibilitățile lor materiale, deși s-au folosit cu perseverență când de abilitate, când de brutalitate, respectiv de tot ceea ce le putea oferi *puterea*. Statul maghiar se va resimți însă de pe urma unor astfel de eforturi, în ultimele sale decenii de existență prezentând caracteristici acute de stat polițist ce încălca și nesocotea în mod curent drepturile popoarelor din monarhia multinațională. În concluzie, rezultatele modeste ale deznaționalizării românilor nu au justificat eforturile uriașe ale guvernelor maghiare de după 1867, cu toate că numeroase măsuri, și mai ales cele școlare, au constituit la un moment dat, un pericol real pentru ființa națională a românilor din monarhia Austro-Ungară.

Mijloacele de care s-a folosit politica unguească în Transilvania pentru realizarea statului național maghiar au fost mijloace *directe* și *indirecte*. Prin cele dintâi se urmărea direct maghiarizarea românilor și a celorlalte popoare din Ungaria. Dintre acestea, cum am văzut, în studiul de față, remarcăm: colonizările de maghiari în regiunile locuite de români, maghiarizarea numelor de familie, cucerirea (penetrarea centrelor culturale, economice și sociale ale zonelor locuite de români), înființarea unui mare număr de școli de toate gradele cu limba de predare maghiare în localitățile românești, introducerea forțată a limbii maghiare în școlile înființate și susținute de români, maghiarizarea numelor de localități, folosirea exclusivă a limbii maghiare, contrar dispozițiilor categorice ale legii 44 din 1868, la toate autoritățile administrative și judecătorești etc.¹⁷⁵

Din categoria a doua, a mijloacelor indirecte, ce urmăreau împiedicarea deșteptării și întăririi conștiinței naționale a românilor transilvăneni, remarcăm: împiedicarea contractului cultural cu frații lor din România (interzicerea intrării a numeroase cărți și ziare românești în Ungaria)¹⁷⁶, împiedicarea organizării unui partid politic, împiedicarea de a înființa instituții culturale, închiderea și persecutarea celor înființate înainte de instaurarea dualismului, nesfârșite procese de presă și pentru “agitație” contra “ideii de stat național maghiar”, împiedicarea formării unei pătri numeroase de intelectuali prin neadmiterea românilor în serviciile publice etc. Evident, toate acestea au fost posibile, în primul rând, datorită faptului că guvernele maghiare, indiferent de culoarea lor politică, au practicat deschis sau mascat naționalismul și șovinismul de stat, situație absolut reală în epocă, dar ignorată cu bună știință de istoriografia maghiară mai veche și mai nouă¹⁷⁷.

Guvernele maghiare s-au folosit bineînțeles și de arma discordiei, manevrându-i pe renegați pentru a obține influență în diverse cercuri. Așa a fost cazul cu Vasile Mangra și Moldovan Gherghely - dar sub acest aspect succesele guvernărilor au fost minime. Deosebit de periculoase au fost însă atacurile îndreptate împotriva românilor prin legile școlare și prin biserică.

Tuturor măsurilor represive, administrative și legislative, ca și nedreptăților flagrante din toată această perioadă de timp, românii le-au răspuns viguros opunând permanent rezistență, în cele din urmă, bucurându-se de șansa prin care a ieșit învingătoare forța morală și dreptate istorică.

La 1 Decembrie 1918 au triumfat și pentru români principiile cu adevărat democratice, unitatea lor națională punându-se capăt, în sfârșit, odată pentru totdeauna, odioasei politici de deznaționalizare forțată.

Note

-
- ¹ N.Iorga, *Faptă și suferință românească în Ardeal. La zece ani de la cuprinderea lui supt steag românesc*, București, 1929, p.71.
- ² *Programele naționale ale românilor din Transilvania și Ungaria însoțite de Memorandul adresat împăratului Francisc Iosif I, la 1892 și de legile naționalităților de la 1864 și 1868*, București, 1894; E.Brote, *Un memoriu politic. Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p.117-118.
- ³ E.Brote, *op.cit.*, p.118.
- ⁴ T.V.Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol.IV, Sibiu, p.431-432. Un punct de vedere asupra legii XKIV din 1868 vezi la Lászlo Péter, *Law XLIV of 1868 "on the equality rights" and the language of local administration*, în *Modern Age - Modern Historian In memoriam György Ránki (1930-1988)*, Edited by Ferenc Glatz, Budapest, 1990, p.212-218.
- ⁵ I.Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, 1913, p.126.
- ⁶ Șt.Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice*, Blaj, 1944, p.235-236.
- ⁷ T.V.Păcățianu, *op.cit.*, p.568.
- ⁸ *Ibidem*, p.578.
- ⁹ L.Popu, *Conceptul juridic de națiune-naționalitate în Ungaria. Românii și dacoromânismul. Studiu politic*, Budapesta, 1910, p.6.
- ¹⁰ L.Mateiu, *Limba maghiară în școlile noastre populare*, Sibiu, 1914, p.12. Vezi și D.Suciu, *Date privind situația politică și confesional-școlară a românilor din Transilvania în prima decadă a dualismului*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXX, 1990-1991, p.114-115.
- ¹¹ *Gazeta Transilvaniei*, 1879, nr.17 și 24; *Telegraful român*, 1879, nr.15, p.57-59, nr.24, p.94-95; *Observatorul*, 1879, nr.12, p.45-48. O vastă campanie împotriva introducerii limbii maghiare în școli, vezi în *Școala română*, 1879, nr.6, p.251-258. Și alte numere. Vezi și în Gh.Neamțu, *Vasile Gr.Borgovan*, București, 1972, p.102.
- ¹² T.V.Păcățian, *op.cit.*, VI, Sibiu, 1910, p.707-842.
- ¹³ L.Ursuțiu, *Cinci scrisori ale lui G.Barițiu în legătură cu proiectul de lege școlară din anul 1879*, în *Acta MN*, III, 1966, p.523.
- ¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 1879, nr.12-13.
- ¹⁵ *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la "Răspunsul" dat de junimea academică maghiară "Memorialului" studenților universitari din România*, Sibiu, 1892, p.47 (vezi mai departe *Replica*). Vezi și *Observatoriul*, nr.11 din 7/11 febr., 1879, p.43, unde G.Barițiu, comparând situația de la 1879 cu cea de la 1845-1849, arăta că "progrese" mai temeinice erau obținute de către dominanți în secuime, unde "Studentii români mergând pe stradă, numai șoptind cutezau să converseze românește" altfel se expuneau brutalizărilor.
- ¹⁶ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, Sibiu, 1913, p.108-109.
- ¹⁷ A.Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere. Contribuțiuni istorice și juridice*, Caransebeș, 1941, p.389-390.
- ¹⁸ *Replica*, p.51.
- ¹⁹ *Ibidem*, p.47.
- ²⁰ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, p.96-97. Vezi și G.Neamțu, *Din lupta intelectualității hunedorene împotriva dualismului austro-ungar (1881-1883)*, în *Sargetia*, V, 1968, p.271.
- ²¹ *Observatoriul*, nr.17 din 2/14 martie 1883.
- ²² *Ibidem*, nr.14 din 19 febr./3 martie 1883, p.53.
- ²³ E.Brote, *op.cit.*, p.221.
- ²⁴ *Replica*, p.56-57.
- ²⁵ Biblioteca Centrală Universitară "L.Bлага", Cluj-Napoca, Arhiva George Pop de Băsești, MSS. sertar 243/1.
- ²⁶ *Tribuna*, nr.43 din 22 febr./6 mart. 1891, p.169-170.
- ²⁷ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, p.450-451.
- ²⁸ [Iancso Benedek], *Politica de naționalități a lui Desideriu Bánffy*, București, 1899, p.35; L.Botezan, N.Cordoș, *Politica guvernului Bánffy în Transilvania din anii 1897-1898 în AIIA - Cluj*, XIV, 1971, p.176.
- ²⁹ *Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918*, ed.II, București, 1972, p.343 (vezi mai departe *Unirea*); E.Micu, *Din trecutul bisericesc, cultural și economic al românilor din secuime*, în *Comunicări*, II, ses.1944/1945, Brașov, 1946, p.301-346.

-
- ³⁰ *Tribuna Poporului*, nr.83 din 1/13 mai 1897, p.1 și nr.104 din 1/13 iunie 1897, p.1.
- ³¹ L. Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*, p.175.
- ³² *Tribuna poporului*, nr.212 din 4/416 noiembrie 1899, p.2.
- ³³ *Ibidem*, nr.37 din 24 febr./8 martie 1898, p.1.
- ³⁴ *Ibidem*, nr.120 din 25 iun./7 iul. 1898, p.1.
- ³⁵ *Replica*, p.49-52.
- ³⁶ *Ibidem*, p.54-55.
- ³⁷ G.Popa-Lisseanu, *Secuții și secuizarea românilor*, București, 1932, p.46. Vezi alte exemple la L.Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*, p.186.
- ³⁸ T.V. Păcățian, *op.cit.*, VIII, Sibiu, 1915, p.146-161, Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *Habsburgii, ungurii și românii*, ed.II, București, 1915, p.186.
- ³⁹ T.V.Păcățian, *op.cit.*, vol.VIII, p.496. Vezi și D.Suciu, *Aspecte ale politicii de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului*, în *AIIA*, Cluj-Napoca, XXVIII, 1987-1988, p.308-309; I.
- ⁴⁰ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VIII, p.456-685.
- ⁴¹ A se vedea legea XXVII, din 1907 publicată în *Telegraful român*, nr.73-78 din 1907.
- ⁴² I.Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *op.cit.*, p.188.
- ⁴³ Idem, *op.cit.*, p.177; I.Mateiu, *op.cit.*, p.13. Articolul 19 al acestei legi fixează și scopul care necondiționat trebuie realizat de învățători, anume: "Elevul român care a terminat clasa IV-a a școlii primare să-și știe exprima la înțeles gândurile în limba maghiară, atât în scris cât și în grai viu" (*Telegraful român*, nr.75 din 10/23 iulie 1907, p.306).
- ⁴⁴ *Telegraful român*, nr.75 din 10/23 iulie 1907, p.306 (Art.18).
- ⁴⁵ *Unirea*, p.343.
- ⁴⁶ I.Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *op.cit.*, p.178.
- ⁴⁷ G.Maior, *Politica agrară la români*, București, 1906, p.100-101.
- ⁴⁸ I.Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *op.cit.*, p.189.
- ⁴⁹ V.Netea, *O zi din istoria Transilvaniei - 1 Decembrie 1918*, București, 1970, p.44.
- ⁵⁰ I.Pușcaș, *Din lupta politică a românilor bihoreni în anii 1900-1914*, în *Lucrările științifice*, seria B, Oradea, 1969, p.252.
- ⁵¹ *Unirea*, p.346-349.
- ⁵² *Telegraful român*, nr.16 din 13/26 febr. 1907, p.66.
- ⁵³ *Ibidem*, nr.29 din 15/28 martie 1907, p.117. Vezi și G.Neamțu, *Ecoul răscoalei din 1907 în Transilvania*, în *Familia*, nr.2/1967, p.1.22. Vezi și L.Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900/1914)*, în *An. Inst. de Ist. Cluj*, XXX, 1990-1991, p.123-138.
- ⁵⁴ *Tribuna*, nr.46 din 27 febr./12 mart.1907, p.25. Despre grandioasa adunare de la Blaj, vezi *Revista politică și literară*, nr.7 din martie 1907, p.205-208. Lupta învățătorilor români împotriva deznaționalizării mai pe larg, vezi la Gh.Neamțu, A.Fărcaș, *Din contribuția învățătorilor ardeleni la lupta pentru desăvârșirea unificării statului național român*, în *Studia Universitatis "Babeș-Bolyai"*, ser. Psychologia-Pedagogia, 1973.
- ⁵⁵ *Telegraful român*, nr.33 din 24 martie/6 aprilie 1907, p.135.
- ⁵⁶ *Lupta*, nr.49 din 28 februarie/13 martie 1907, p.3.
- ⁵⁷ *Ibidem*, nr.50 din 1/14 martie 1907, p.2.
- ⁵⁸ *Ibidem*, nr.61 din 14/27 martie 1907, p.4.
- ⁵⁹ *Ibidem*, nr.54 din 6/19 martie 1907, p.5. Date valoroase vezi și la I.Munteanu, *Apărarea învățământului românesc, obiectiv major al mișcării naționale la începutul secolului al XX-lea*, în *Apulum*, XXIII, 1986, p.339-345.
- ⁶⁰ *Lupta*, nr.66 din 21 martie/3 aprilie 1907, p.1.
- ⁶¹ *Replica*, p.55-56; I.Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *op.cit.*, p.187-188; *Unirea*, p.472.
- ⁶² T.Hăgan, V.Achim, I.S.Mureșan, V. Căpâlnan, *Maramureșul și Unirea (1918)*, Baia Mare, 1968, p.161-165.
- ⁶³ *Unirea*, p.349-350.
- ⁶⁴ *Conceptul tipărit al Memorandului din 1892* (Biblioteca Centrală Universitară "L.Blaga", Cluj-Napoca, Fond Francisc Hossu-Longin, Mss sertar 247/1. Documente deosebite, nr.1).
- ⁶⁵ O.Greffner, P.Colojvari, *Aspecte din acțiunea protestatară a populației românești în perioada 1916-1918, la Arad*, în *Apulum*, VIII, 1917, p.393-403.
- ⁶⁶ *Ibidem*.

-
- ⁶⁷ *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p.134.
- ⁶⁸ *Unirea*, p.469-470.
- ⁶⁹ *Desăvârșirea...*, p.230; *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900-1918*, București, 1964, p.143; *Unirea*, p.469.
- ⁷⁰ *Tribuna*, nr.2 din 3/15 ianuarie 1898, p.5-6.
- ⁷¹ *Replica*, nr.58-59.
- ⁷² *Ibidem*, p.59.
- ⁷³ *Ibidem*, p.60.
- ⁷⁴ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VIII, p.841.
- ⁷⁵ *Federațiunea*, nr.92 din 13/25 septembrie 1870, p.368.
- ⁷⁶ *Ibidem*, nr.59 din 24 iunie/6 iulie 1870, p.231-232.
- ⁷⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr.134 din 19 iunie/1 iulie 1897.
- ⁷⁸ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, p.622-623.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p.636-655.
- ⁸⁰ Biblioteca Centrală Universitară "L.Blaga", Cluj-Napoca, *Corespondența George Pop de Băsești*, vol.I, filele 97-100. O altă metodă de a "smulge suflete" era aceea a trimerii de către biserica greco-catolică a mai multor elevi la seminariile romano-catolice maghiare, unde, în patru ani nu auzeau nici un cuvânt românesc, nefiindu-le permis să citească nimic în limba lor maternă. (Vezi *Observatoriul*, nr.11 din 7/19 febr.1879, p.43).
- ⁸¹ Biblioteca Centrală..., Mss, sertas 324/2, doc.nr.51; Mss.sertar, 243/1, doc.nr.6.
- ⁸² Biblioteca Academiei Române, București, Mss. Corespondență nr.79.443.
- ⁸³ "Pentru independența autonomă", în *Tribuna*, nr.131 din 15/27 ianuarie 1897.
- ⁸⁴ *Ibidem*, nr.135 din 20 iunie/2 iulie 1897, p.537-538; L.Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*, p.179. G.Neamțu, *Aspecte ale activității lui Al.Roman (1887-1897)*, partea I-a și partea II-a, în *Crisia*, XVIII, 1988, p.199-214 (și partea III-a *Crisia*, 1992 - în curs de apariție).
- ⁸⁵ Șt.Manciulea, *Episcopia gr.catolică maghiară de Hajud-Dorog și români*, în *Cultura Creștină*, 1942, nr.7-9, p.385-409; O.Boitoș, *Progresul cultural al Transilvaniei după unire*, Sibiu, 1942, p.22.
- ⁸⁶ O.Boitoș, *op.cit.*, p.22.
- ⁸⁷ *Luceafărul*, nr.4 din 1914, p.119; *Poporul român* din 13 martie 1914.
- ⁸⁸ *Unirea*, p.352
- ⁸⁹ I.Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *op.cit.*, p.192-193; *Unirea*, p.472-473.
- ⁹⁰ E.Brote, *op.cit.*, p.120.
- ⁹¹ *Replica*, p.79.
- ⁹² *Ibidem*, p.77-78.
- ⁹³ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, p.110.
- ⁹⁴ *Replica*, p.66.
- ⁹⁵ A se vedea nota 65.
- ⁹⁶ *Ibidem*.
- ⁹⁷ *Unirea*, p.284. Dintre notari numai 20,8 % erau români (*Destrămarea...*, p.125-126).
- ⁹⁸ *Ibidem*.
- ⁹⁹ *Replica*, p.69.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, p.74. Vezi alte exemple în *Unirea*, p.474-475 și la L.Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*p.186.
- ¹⁰¹ *Telegraful român*, nr.133 din 2/14 decembrie 1897, p.1-2.
- ¹⁰² T.V.Păcățian, *op.cit.*, VIII, p.27-37; L.Botezan, N.Cordoș, *Din frământările Partidului Național Român transilvănean în anul 1897*, în *AIIA - Cluj*, XV, 1972, p.319-323.
- ¹⁰³ *Tribuna*, nr.269 din 4/16 decembrie 1897, p.1073.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*, nr.276 din 13/25 decembrie 1897, p.1101.
- ¹⁰⁵ *Telegraful român*, nr.135 din 9/21 decembrie 1897, p.1. Pentru alte aspecte a se vedea P.Mureșanu, *Legea nr.IV/1898 și folosirea "numirilor oficiale" ale localităților din perioada anilor 1900-1913 în literatura etnografică referitoare la județul Bihor*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, X, 1978, p.279-343.

-
- ¹⁰⁶ *Lupta*, nr.25 din 10/23 februarie 1909, p.2.
- ¹⁰⁷ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VIII, p.441-442.
- ¹⁰⁸ *Ibidem*, p.442-443; *Lupta*, nr. 20 din 24 ianuarie/16 februarie 1907, p.7.
- ¹⁰⁹ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VIII, p.692.
- ¹¹⁰ E.Glodariu, *Un moment din viața "Astreii": modificarea statutelor (1897)*, în *Acta MN*, IX, 1972, p.277.
- ¹¹¹ G.Cipăianu, "Astra" și oficialitatea maghiară la începutul anului 1918, în *AIIA - Cluj*, XV, 1972, p.357.
- ¹¹² E.Glodariu, *Din activitatea Societății "Iulia" a studenților români la Cluj*, în *Acta MN*, V, 1968, p.248; *Replica*, 1897, p.16-19.
- ¹¹³ *Raportul anual al Societății de lectură "Petru Maior" din Budapesta pe anul administrativ 1895-1896*, Budapesta, 1897, p.16-19.
- ¹¹⁴ *Libertatea*, nr.32 din 25 iulie/7 august 1909, p.5; *Lupta*, nr.132 din 26 iulie/8 august 1909, p.1.
- ¹¹⁵ *Tribuna*, nr.116 din 31 mai/13 iunie 1909, p.2; N.Cordoș, *Congresul studențimii române din 1909*, în *Cumidava*, III, 1969, p.281-289.
- ¹¹⁶ *Jara noastră*, nr.33 din 16/29 august 1909, p.262-263.
- ¹¹⁷ *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p.255.
- ¹¹⁸ De altfel, scopul acestei societăți maghiare subvenționată de stat este exprimat și în programul său: "cucerirea de teritorii lingvistice în teritoriile locuite de naționalități" (CF. *Destrămarea*, p.125).
- ¹¹⁹ Al.Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, București, 1937, p.36. Vezi și G.Neamțu, *Proclamația "Iredentei române" din 1885 la Deva*, în *Sargenția*, VI, 1969, p.127-133.
- ¹²⁰ *Unirea*, p.392-393. Vezi și G.Neamțu, *Acțiuni ale Societății "Carpații" pentru realizarea idealului Daco-României (1884-1885)*, în *AIIA - Cluj*, 1989, p.223-250.
- ¹²¹ A.Ciato, *În preajma noilor alegeri*, în *Revista politică și literară*, 1909, nr.10.
- ¹²² *Replica*, p.34-36.
- ¹²³ A.Ciato, *op.cit.*
- ¹²⁴ *Drapelul*, nr.85 din 28 iulie/8 august 1911, p.1. Unele aprecieri interesante despre "bariera legii electorale" pentru naționalitățile nemaghiare în dualism, vezi eseul lui Szász Zoltán, *Nationality Policy in the Era of the Dualistic Possibilities and Restrictions*, în *Ethnicity and Society in Hungary*, edited by Ferec Glatz, (Etudes Historiques Hongroise 1990), 2 Budapest, 1990, p.186.
- ¹²⁵ V.Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, (București, 1947); Ș.Polverejan, N.Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973.
- ¹²⁶ E.Brote, *op.cit.*, p.415-444.
- ¹²⁷ *Unirea*, p.250.
- ¹²⁸ *Ibidem*. În anii 1895/96 spre exemplu, au fost osândiți 205 români, la 24 ani, 1 lună și 10 zile închisoare, cu plata unei amenzi de 9392 fl. (*Foaia poporului*, nr.1 din 29 dec./10 ian.1897, p.6).
- ¹²⁹ *Gazeta Transilvaniei*, nr.1 din 3/15 ian.1868, p.1.
- ¹³⁰ Vezi nota 65. Cf. și G.Neamțu, *Procesele de presă ale ziarului "Federațiunea"*, în *Români din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p.180-222 și Idem, *Procesele politice din Transilvania în timpul războiului de independență (1877-1878)*, în *AIIA - Cluj-Napoca*, XX, 1977, p.51-70.
- ¹³¹ *Replica*, p.96-103; E.Bocșa-Mălin, *Lupta presei transilvane*, București, 1945, p.21-36: "Terorisarea presei naționalităților", în *Tribuna*, nr.20 din 1/14 februarie 1903, p.77.
- ¹³² V.Gionea, *Procesele politice de presă ale românilor din Transilvania*, Brașov, 1944, p.36.
- ¹³³ *Tribuna*, nr.66 din 10/23 aprilie 1903, p.261.
- ¹³⁴ Biblioteca Centrală..., Mss. sertar 324/2, doc.nr.21-22; *Tribuna*, nr.271 din 20 decembrie 1894/1 ianuarie 1895, p.1081; *Unirea*, p.253.
- ¹³⁵ N.Cordoș, *Memorandul naționalităților (1892-1899)*, în *Acta MN*, IX, (1972), p.255-276.
- ¹³⁶ A.C.Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite al Austriei Mari*, București, 1939, p.49.
- ¹³⁷ *Dreptatea*, nr.88 din 19 aprilie/1 mai 1896, p.2-3.
- ¹³⁸ *Tribuna*, nr.2 din 3/15 ianuarie 1898, p.5-6; N.Cordoș, *Protestul naționalităților din ianuarie 1898*, în *Acta MN*, VIII, 1971, p.661-674.
- ¹³⁹ I.Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p.11.

-
- ¹⁴⁰ *Unirea*, p.439-441.
- ¹⁴¹ *Destrămarea*, p.141-143; V.Netea, *O zi...*, p.55-56.
- ¹⁴² I.Clopoțel, *op.cit.*, p.11-12.
- ¹⁴³ *Drapelul*, nr.1 din 1/14 ianuarie 1917.
- ¹⁴⁴ N.N.Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p.98-99.
- ¹⁴⁵ M.M.Drecin, *Banca "Albina" din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj-Napoca, 1982.
- ¹⁴⁶ L.Botezan, N.Cordoș, *Politica guvernului Bánffy...*, p.184.
- ¹⁴⁷ N.Cordoș, M.M.Jude, *Petiția juriștilor români transilvăneni din 1880*, în *Acta MN*, XVIII (1981), p.537-544.
- ¹⁴⁸ Vezi nota 65.
- ¹⁴⁹ *Telegraful român*, nr.65 din 3 iunie 1880, p.257.
- ¹⁵⁰ *Observatoriul*, nr.12-13 din 1880.
- ¹⁵¹ *Ibidem*, nr.19 din 5/17 martie 1880, p.73-74.
- ¹⁵² *Replica*, p.83.
- ¹⁵³ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VII, p.108.
- ¹⁵⁴ P.Suciu, *Probleme ardelen. Reforma agrară în Ardeal. Problema orașelor ardelen. Clasele sociale în Ardeal*, Cluj, 1924, p. 9-10.
- ¹⁵⁵ I.L.Ciomac, *Cultivarea pământului în Transilvania în ultimii 10 ani, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1929*, I, București, 1929, p.319.
- ¹⁵⁶ *Unirea*, p.275.
- ¹⁵⁷ *Ibidem*, p.277.
- ¹⁵⁸ S.Cioran, *Rolul băncilor românești din Ardeal, în pregătirea Unirii*, Brașov, 1944, p.34-35.
- ¹⁵⁹ *Unirea*, p.278-282.
- ¹⁶⁰ L.Botezan, N.Cordoș, *Politica guvernului Bánffy...*, p.184-185.
- ¹⁶¹ T.V.Păcățian, *op.cit.*, VIII, p.264.
- ¹⁶² I.L.Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole, după reforma agrară*, București, 1931, p.70-83.
- ¹⁶³ *Destrămarea*, p.124.
- ¹⁶⁴ I.Rusu Șirianu, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904, p.184.
- ¹⁶⁵ Gh.Birăescu, *Infiltrațiunile maghiare din secolul XIX și depopularea Banatului*, București, 1939, p.29-35, 49-52.
- ¹⁶⁶ *Unirea*, nr.10 din 9 martie 1895, p.74-75.
- ¹⁶⁷ I.Rusu Abrudeanu, V.Stoica, *op.cit.*, p.194-195. Maghiarizarea orașelor a fost una dintre principalele preocupări ale politicii guvernelor maghiare, ca dovadă, sporul cel mai mare în orașele ardelen l-au avut maghiarii. În intervalul 1797-1910 aceștia au sporit cu 256 %, pe când nemaghiarii numai cu 122 %. Acest spor neobișnuit de mare al populației maghiare se explică nu prin sporirea naturală a populației băștinașe, ci datorită forței economice și naționale a elementului stăpânitor, ca prin asimilare, prin adaptarea la cultura maghiară. Iată cum se prezenta de fapt situația etnică a orașelor ardelen la 1910: români = 119.121 (18,8 %); unguri = 362.391 (53,3 %); germani = 105.420 (15,4 %) și evrei = 75.018 (11,4) locuitori (vezi P.Suciu, *op.cit.*, p.23,27).
- ¹⁶⁸ [Jancso Benedek], *op.cit.*, p.26.
- ¹⁶⁹ L.Botezan, N.Cordoș, *Politica guvernului Bánffy...*, p.185.
- ¹⁷⁰ Gh.Birăescu, *op.cit.*
- ¹⁷¹ *Destrămarea*, p.143. În iunie 1916, primul ministru ungar, contele Tisza, prin intermediul gazetei *Szabadsag* întreaga listă din proiectul său de colonizări și mutări de populații pe seama naționalităților oprimate. Din același plan rezultă că urmau să fie transcolonizate mii de persoane din unele regimuri, plase ca Rodan Veche, Prundul Bârgăului etc.
- ¹⁷² I.L.Ciomac, *op.cit.*, p.76.
- ¹⁷³ Z.Pâclișanu, *Guvernele maghiare și mișcările culturale ale românilor ardeleni*, în *Revista fundațiilor regale*, nr.1 din 1 ianuarie 1934, p.115.
- ¹⁷⁴ *Ibidem*, p.116. Pentru alte statistici a se vedea și Z.Pâclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943 (apărută și în ediție engleză și franceză); E.Brote, *op.cit.*, p.2-3, 13; P.Suciu, *op.cit.*, p.9-10.
- ¹⁷⁵ Doctor Romanus, *Luptele românilor. Articoli istorico-politici*, Sibiu, 1898.

---

¹⁷⁶ *Gazeta Transilvaniei*, nr.105 din 13/25 mai 1899. Vezi și G.Neamțu. *Destinul cărților despre Horea apărute cu ocazia centenarului răscoalei (1784-1884)*, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p.298-305.

¹⁷⁷ O apreciere de o deosebită valoare asupra politicii de maghiarizare a românilor din Ungaria a fost cuprinsă în *Memorandul problemei balcanice* prezentat de către John F.Carter jr. *Comisiei Americane de Pace la 1918-1919* și în care, în urma unui studiu amplu al problemei, distinsul diplomat american spunea: “Eforturile ungarilor de a maghiariza populația lor românească au fost întotdeauna încordate și în ultimii ani au fost violente”.

1.7. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A TRANSILVANIEI ȘI POLITICA ANTIROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR (1876-1918)

În Transilvania se vor produce importante modificări din punct de vedere administrativ ca urmare a încheierii pactului dualist austro-ungar din 1867. Modificările vor începe chiar din 1867 și vor fi continuate în anii următori. Ele vor cauza pierderea autonomiei Ardealului și anexarea lui la Ungaria. Anularea autonomiei va debuta cu decretul imperial din 17 februarie 1867 prin care Camera Aulică transilvăneană de la Viena își va înceta activitatea. La 20 iunie 1867 va urma un alt rescript imperial prin care se va desființa Dieta Transilvaniei și se vor anula drepturile politice ale românilor și sașilor, odată cu abrogarea legilor din 1863-1865. Anexarea se va consfinți prin legea uniunii nr.XLIV din 1868 votată de Parlamentul ungar de la Budapesta. Printr-o hotărâre a Guvernului Ungariei, cu data de 1 mai 1869 se va pune capăt existenței Cuberniului ardelean. În același an va fi numit baronul Pechy Emanuil ca împuternicit al guvernului de la Budapesta cu misiunea de a coordona integrarea Transilvaniei în Ungaria până în 1872. Integrarea poate fi considerată încheiată prin Legea XXXIII din 1876 care desființa vechile comitate, scaune și districte medievale, înlocuindu-le cu noi unități administrativ-teritoriale numite comitate, iar după 1918 județe¹.

Reorganizarea administrativă a constat fie în contopirea totală ori parțială a două-trei comitate medievale mai mici în unul mai mare teritorial, fie în unirea altora cu vechile scaune și districte. Astfel: cercul de sus al întinsului comitat medieval Turda (cu plășile Aluniș, Voivodeni, Gurghiu, Iara de Mureș și cu orașul Reghin) s-a unit cu scaunul secuiesc Mureș și au dat naștere noului comitat Mureș-Turda, cu reședința la Târgu Mureș, care după 1918 se va numi județul Mureș; cercului de jos al aceluiași comitat medieval Turda (cu plășile Săvădisla, Rimetia, Câmpia Turzii și Bogata-Luduș) i s-a anexat micul scaun secuiesc Arieș și a apărut în acest mod noul comitat Turda-Arieș, cu reședința la Turda, care după 1918 va deveni județul Turda; comitatului medieval Târnava (cu plășile Bălăușeri, Iernut, Bia și Târnăveni) i s-a adăugat orașelul Dumbrăveni, precum și șase sate din scaunul săsesc Mediaș (Curciu, Băgaciu, Bazna, Velț, Proștea Mică-Târnăvioare și Proștea Mare-Târnava) și a primit denumirea de Târnava Mică, având reședința mai întâi la Dumbrăveni și apoi la Târnăveni; restul scaunului Mediaș împreună cu micile scaune săsești Sighișoara, Cincu Mare, Rupea și Nochrich (aceasta din urmă parțial), precum și cu 43 de localități din vechiul comitat Alba de Sus au format comitatul nou Târnava Mare, reședința lui devenind orașul Mediaș; celelalte localități din Alba de Sus (constituite în comitat la 1763 sub forma a 13 enclave desprinse din Alba de Jos și răspândite printre scaunele secuiești și săsești) au fost repartizate noilor comitate Odorhei, Trei Scaune și Sibiu; baza acestor trei noi comitate au constituit-o în cazul primelor două vechi scaune secuiești Odorhei și Trei Scaune, iar în cel de-al treilea scaunul săsesc Sibiu; noului comitat Sibiu i s-au adăugat și micul scaun Miercurea Sibiului, precum și o parte din vechiul scaun săsesc Sebeș; cealaltă parte s-a unit cu comitatul Alba de Jos care a cedat noului comitat Turda-Arieș plasa Câmpeni; vechiul scaun Ciuc împreună cu cel al Gheorghenilor a format comitatul Ciuc; într-un comitat s-a transformat districtul săsesc al Brașovului; la fel s-a constituit într-un comitat și districtul Făgărașului situat între noile unități administrativ-teritoriale Brașov și Sibiu; în sud-vest noul comitat al Hunedoarei a înglobat scaunul săsesc Orăștie și o parte din vechiul comitat Zarand; cealaltă parte din Zarand a revenit comitatului Arad; în nord-vestul districtului săsesc al Bistriței s-a alăturat districtului fostului regiment grăniceresc al Năsăudului și drept urmare a rezultat comitatul Bistrița-Năsăud; tot în această parte a Transilvaniei s-a desființat vechiul comitat al Dăbâcăi din care localitățile situate între Hida și Geaca până la Cojocna au revenit comitatului Cojocna-Cluj, acesta cedând în schimb comitatului Turda-Arieș valea râului Arieș; celelalte 83 de localități ale comitatului Dăbâca s-au unit cu Sociocul Interior și cu partea de sud a districtului Chioar în noul comitat Socioc-Dăbâca, devenit după 1918 județul Someș; vechile comitate Crasna și Solnocul de Mijloc, împreună cu câteva localități din vestul comitatului Dăbâca și cu orașul Zalău, au dat naștere noului comitat Sălaj; cea mai mare parte a districtului Chioar și anume plășile Șomcuta Mare, Berchez, Boiu Mare, Vad, Șoimușeni, Mireșul Mare și Copalnic-Mănăștur s-au anexat prin legea din 1876 comitatului Satu Mare; în sfârșit în Banat din unirea districtului grăniceresc Caraș cu vechiul comitat Severin a rezultat noul comitat Caraș-Severin, iar Timișul și Torontalul au format împreună comitatul Timiș-Torontal.

Așadar din cele 11 comitate medievale, cinci scaune secuiești cu filialele lor, șapte scaune săsești și cinci districte, din care două săsești și trei românești, prin reorganizarea administrativă din 1876 au rezultat comitate noi și anume: Alba de Jos, Bistrița-Năsăud, Brașov, Ciuc, Cojocna-Cluj, Făgăraș, Mureș-Turda, Odorhei, Târnava Mare, Târnava Mică, Trei Scaune și Turda-Arieș, toate situate în fostul principat al Transilvaniei. Lor li se pot adăuga și comitatele din vest Caraș-Severin, Timiș-Torontal, Arad, Bihor, Satu-Mare-Ugocea și Maramureș care în 1918 se vor uni (în întregime sau parțial) și ele cu România. Limitele lor teritoriale vor fi precizate prin legea I din 1877. Prin legea din 1876 comitatele din Transilvania vor primi aceeași organizare internă ca și acelea din vest, în sensul că vor dispărea cercurile și vor avea ca subdiviziuni teritorial-administrative numai plăși².

Prin reorganizarea administrativă s-a urmărit: uniformizarea unităților teritorial-administrative din Transilvania cu cele din Ungaria; modificarea majorității etnice românești a vechilor comitate medievale prin unirea lor, acolo unde a fost posibil, cu scaune secuiești și săsești; anularea largii autonomii a scaunelor și districtelor săsești prin dispariția comesului și transformarea Universității sașilor din instituție politică într-o simplă organizație cu caracter cultural; modernizarea și adaptarea instituțiilor ce întruchipau puterea de stat pe plan local conform cu noile realități survenite în urma desființării iobăgiei prin legile agrare din 1848, completate cu patentele imperiale din 1853-1854 pe de o parte și datorită separării puterii judecătorești de cea executivă începută în deceniul neoabsolutist și definitivată prin legea IV din 1869 adoptată de Parlamentul de la Budapesta, pe de altă parte; limitarea autonomiei comitatelor ca instituții teritorial-administrative prin subordonarea lor puterii centrale deținută de guvernul și de ministerele ce-l alcătuiau din capitala Ungariei.

Comitatele, potrivit legislației introduse după 1867, au reprezentat nu numai unități teritorial-administrative, ci și importante instituții politice. Prin intermediul lor guvernul central de la Budapesta a exercitat puterea executivă pe plan local. Ca instituții politice de nivel mediu ele vor intermedia îndeplinirea hotărârilor și măsurilor administrative guvernamentale până jos la nivelul comunelor urbane și rurale, pe care le aveau sub autoritatea lor. La baza organizării comitatelor apărute după 1876 ca instituții politico-administrative a stat legea municipalității XLII din 1870. Potrivit acestei legi municipalitatea comitatensă întruhipa întreaga comunitate sau populație a comitatului care se administra în mod autonom prin reprezentanți aleși și de drept.

Împreună cu cei de drept și cei aleși de "publicul" sau comunitatea comitatensă formau organul administrativ suprem al comitatului care se numea **comitetul** sau **consiliul municipal** (törvényjatosági bizottság). Alegerea unei părți a membrilor consiliului municipal se făcea la scara sau proporția de unu la 500 de cetățeni cu drept de vot.

Cealaltă parte era formată, potrivit legii din 1870, din așa-numiții viriliști. Aceștia proveneau din cei ce dispuneau de un potențial economic mai ridicat care plăteau un impozit dublu față de cel mediu (cuota dublă), aveau 24 de ani și locuiau cel puțin doi ani pe teritoriul comitatului. Ei erau membrii de drept.

Proporția membrilor de drept varia de la un comitat la altul. De pildă, în comitatul municipal al comitatului Mureș-Turda 123 erau membrii de drept și funcționari comitatensi, iar 143 aleși. Cel al comitatului Târnava Mare aveau alcătuirea din 303 membri, din care 138 aleși, 138 viriliști și 27 de funcționari municipali. Membrii comitatului municipal își exercitau atribuțiile în cadrul **adunărilor generale** care se convocau în mod obișnuit de două ori pe an. Printre prerogativele adunării generale figurau: reglementarea împărțirii comitatului în plăși; stabilirea circumscripțiilor electorale; hotărâri privind construirea drumurilor și clădirilor publice; aprobarea cheltuielilor și a muncilor obștești și a clădirilor publice; aprobarea cheltuielilor și a muncilor obștești pentru astfel de construcții; decizii referitoare la administrarea bunurilor ce constituiau averea municipalității comitatense, încuviințarea arendării unora din aceste bunuri și a eventualelor împrumuturi pentru întregirea bugetelor anuale; întocmirea bilanțurilor cu cheltuielile și veniturile anuale; contestarea unor impozite votate de parlament sau a unor dispoziții guvernamentale prin petiții înaintate guvernului; inspectarea modului de funcționare a casierilor comitatense; controlarea și alegerea funcționarilor municipalității; desemnarea din rândurile sale a membrilor diferitelor comisii comitatense etc.

Funcționarii aleși și comisiile comitatense asigurau administrația comitatului. Funcționarii principali care exercitau administrarea comitatului în intervalul dintre adunările generale se alegeau din șase în șase ani. Aceștia erau: vicecomitele, primnotarul, secondat de notar; jurisconsultul, președintele sedrii orfanale ajutat de cel puțin doi asesori și un tutore, casierul principal și contabilul șef. Spre deosebire de aceștia, medicii umani, căpitani de poliție, contabilii ordinari, arhivarii,

registratorii, medicii veterinari și scribii puteau fi numiți pe viață de către comitele suprem. Întrucât toți își îndeplineau funcțiile în centrul de reședință al comitatului erau considerați funcționari centrali. Spre deosebire de juzii nobiliari sau viitorii pretori din fruntea plășilor se numeau funcționari externi.

În ceea ce privește comisiile ce se alegeau de către comitetul municipal mai importante se considerau: *comisia permanentă*, *comisia de validare*, *comisia permanentă de verificare* și *comisia centrală*.

Comisia permanentă (allando valasztmany) se ocupa cu pregătirea problemelor mai însemnate ale comitatului care urmau să fie dezbătute în adunarea generală. Președintele ei se considera comitele suprem, iar în lipsa acestuia vicecomitele.

Comisia de validare (igazolo valasztmany) întocmea listele viriliștilor din circumscripțiile electorale, verifica și valida rezultatele alegerilor. Ea era formată din vicecomite ca președinte, trei membri numiți de comitele suprem și alții cinci aleși pe câte un an de adunarea generală.

Comisia permanentă de recenzare-verificare (allando biralovalasztmany) reprezenta forul de apel al comisiei de validare. Președintele ei era comitele suprem care era secondat de cinci membri aleși de adunarea generală pe câte cinci ani³.

Comisia centrală (kozponti valasztmany) pregătea listele electorale pentru alegerea deputaților și juca un rol important în organizarea scrutinului. În fruntea ei se afla vicecomitele ca președinte.

În afara comisiilor menționate mai puteau exista: cea de propuneri a candidaților la funcții, cea de statistică, cea disciplinară etc. Numărul comisiilor varia de la un comitat la altul și va tinde să crească în deceniile de după 1876⁴.

Pentru a se evita conflictele de competență între jurisdicțiile sau instituțiile municipale comitatense și puterea centrală de stat în fiecare comitat s-a înființat câte un **comitet administrativ** (kozigazgatas valasztmany). Fiecare comitet administrativ era format din câte 20 de persoane, din care zece se alegeau de către adunarea generală dintre membrii săi. Ceilalți zece se considerau membrii din oficiu. Ei se numeau dintre cei mai importanți dregători comitatensi și anume: vicecomitele ca președinte, primnotarul, primjurisconsultul, directorul sedriei orfanale, medicul primar, inspectorul financiar, cel mai înalt funcționar al oficiului edilitar de stat din comitat, inspectorul școlar, procurorul, șeful poștei și comunicațiilor și primcasierul. Împreună aveau rolul de a coordona întreaga activitate administrativă de pe teritoriul municipalității.

Vicecomitele era cel mai important dintre funcționarii aleși de adunarea generală. El conducea efectiv administrația comitatensă și iniția măsurile necesare în toate cazurile în care nu era nevoie de hotărârea adunării generale. Între altele, vicecomitele rezolva problemele de contencios administrativ, verifica lunar casieria comitatului despre care prezenta informări adunării generale, controla activitatea tuturor funcționarilor comitatensi. În plus îi revenea dreptul de a primi și rezolva petiții, de a semna documentele în numele oficialității comitatense, de a folosi "*puterea brahială*" pentru restabilirea ordinii, dacă era tulburată și, în general, de a se îngriji de îndeplinirea tuturor hotărârilor adunării generale.

Primnotarul exercita rolul de referent al adunării generale și redacta procesele verbale ale sesiunilor ei bianuale. El referea asupra activității comisiei de verificare și îl înlocuia pe vicecomite, când acesta lipsea. Numai el avea dreptul de a elibera extrase oficiale din procesele verbale ale adunărilor generale. Tot el repartiza ajutoarelor sale, viconotarii, problemele pe care să le rezolve și să le prezinte vicecomitelui pentru verificare. Viconotarii îndeplineau și funcții de secretari ale diferitelor comisii ale municipalității.

Primjurisconsultul era consilierul dregătoriei în problemele de drept, de supraveghere a respectării legilor, a uzanțelor cu putere de lege și de regulamente ale municipalității. El reprezenta municipalitatea la procese și în conflicte de natură judecătorească. Lui îi revenea, de asemenea, sarcina de a redacta contracte și alte documente, de a se îngriji ca ele să fie elaborate în spiritul legalității, de a asigura concordanța între hotărârile adunării generale și legile statului.

Arhivarul îndeplinea funcția de custode și de administrator al arhivei comitatense. Sarcina lui principală era de a depista și păstra în ordine documentele ce intrau în arhivă. Pentru actele depuse de particulari spre păstrare trebuia să țină o evidență separată și să le asigure conservarea în dulapuri speciale încuiate. Tot el se îngrijea de registrul numeric al actelor depuse în arhivă, iar în scopul accesibilității la ele întocmea indici alfabetici. La solicitarea registraturii comitatense efectua cercetări asupra conținutului actelor aflate în posesia acestuia și întocmea referate în legătură cu cele constatate.

O condiție a angajării arhivarului consta în cunoașterea limbilor în care erau redactate documentele și în primul rând a latinei medievale.

O categorie aparte de funcționari erau cei a Sedriei orfanale reglementată prin Legea XX din 1877. În categoria acestor funcționari figurau: un președinte, doi-trei asesori, un notar și personal auxiliar. Împreună alcătuiau o autoritate colegială și luau hotărâri în ședințe cu majoritate de voturi. Atari hotărâri se îndeplineau pe linie administrativă și nu puteau fi atacate decât pe cale judiciară, ceea ce însemna că autoritatea colegială nu îndeplinea rolul de instanță judecătorească. Funcționarii Sedriei orfanale se ocupau cu probleme de tutelă și curatelă. Aceasta însemna că misiunea lor principală era de a numi tutori și curatori pentru supravegherea administrării averii orfanilor minori și a persoanelor trecute sub curatelă.

Primcasierii și casierii subordonați aveau atribuții financiare. Ei se îngrijeau de realizarea bugetului anual aprobat de adunarea generală prin încasarea aruncului comitatens care nu putea depăși trei, maximum cinci procente din impozitul plătit statului. Tot ei repartizau subvențiile primite de municipalitate de la bugetul de stat pentru acoperirea cheltuielilor administrației comitatense ș.a.m.d.

Atribuțiile comitetului administrativ creat prin Legea VI din 1876 au fost de la început multiple și ele vor spori în anii următori pe măsură ce vor fi implicate în facilitarea întăririi puterii centrale în detrimentul celei locale comitatense.

Astfel, acest comitet, avându-l la cârma sa pe vicecomite: exercita controlul asupra tuturor funcționarilor comitatensi; putea impune și percepe impozite indirecte în favorul vistieriei statului; iniția măsuri pentru construirea și întreținerea drumurilor publice, inclusiv prin munci obștești; intervenea în rezolvarea problemelor ivite în administrația căilor ferate; se îngrijea de folosirea și asigurarea pazei digurilor și apelor; controla starea edificiilor școlare, frecvența elevilor școlilor primare și manualele folosite pentru a se evita cele interzise; supraveghea închisorile, situația deținuților și disciplina acestora; înainta Ministerului de Justiție sesizări pentru rezolvarea cazurilor penale; informa ministerele de resort în legătură cu situația pădurilor, agriculturii și viticulturii etc.⁵.

Din enumerarea atribuțiilor comitetului administrativ rezultă că întărirea puterii centrale în detrimentul celei existente la nivelul municipalităților comitatense a vizat o serie de domenii de natură economică, socială, culturală sau financiară. De fapt, după 1867, treptat, printr-o serie de dispoziții legislative și executive, tot mai multe resorturi ale jurisdicțiilor municipale comitatense vor trece sub controlul guvernului de la Budapesta. Astfel pe baza legii municipalității din 1876 dregătorul cel mai important de la cârma noilor comitate, apărute în urma reorganizării administrative din 1876, va deveni **comitele suprem**. Spre deosebire de ceilalți funcționari comitatensi, comitele suprem nu va fi ales de adunarea generală a membrilor comitetului municipal, ci va fi numit de Ministerul de Interne. De aceea, va fi răspunzător pentru activitatea lui numai în fața guvernului al cărui reprezentant era la nivelul municipalității comitatense. În calitatea lui de autoritate supremă în comitat, comitele suprem supraveghea îndeplinirea de către dregătoria locală a tuturor ordinelor și dispozițiilor guvernamentale de orice natură. El se putea opune oricărei decizii a dregătoriei comitatense, dacă o considera contrară intereselor puterii centrale. Sub supravegherea comiților supremi se vor diminua prerogativele comitatelor în domeniile menționate mai sus.

Sub aspect economic încă din perioada de dinainte de 1867 statul și-a impus autoritatea în anumite sectoare de interes general, cum a fost de pildă întreținerea "*drumurilor de țară*" sau funcționarea poștei și telegrafului. Prin legea XXIV din 1877 s-a desființat serviciul și sfera de activitate a inginerului comitatens. Funcția lui a fost preluată acum de un organism nou, numit oficiul statal de construcții care era subordonat Ministerului Industriei și Comerțului. De acum construirea și întreținerea drumurilor publice revenea noului oficiu. O altă lege (nr.I) din 1890 preciza că drumurile publice trebuiau îngrijite de stat, cele de importanță regională de comitat, iar cele comunale de primăriile satești. Protecția pădurilor de către stat va fi consfințită prin Legea XXI din 1879, iar pentru combaterea filoxerei și încurajarea viticulturii s-a adoptat Legea XX din 1882.

Prerogativele financiare ale comitatelor vor fi diminuate prin Legea XV din 1883. Noua lege prevedea ca de aici înainte bugetele comitatelor trebuiau aprobate de Ministerul de Interne. Acesta primea dreptul de a-i aduce rectificări și chiar de a-l returna dregătoriei comitatense pentru a întocmi în locul lui un alt buget. Legiuitorii au justificat legea prin necesitatea apărării populației de eventualele impozite suplimentare comitatense. În realitate țelurile urmărite vizau accentuarea dependenței financiare a dregătoriilor comitatelor de ajutoarele financiare ale statului, precum și asigurarea că bugetele locale nu vor afecta veniturile publice din impozite. Legea mai statua obligația

comitatelor de a obține aprobarea Ministerului de Interne și a celui de Finanțe atunci când voiau să ridice de la 3 la 5% aruncul comitatens din totalul valorii impozitului față de stat.

În domeniul învățământului legea școlară din 1868 a menținut competența statului moștenită din perioada neoabsolutistă. Prin această lege învățământul liceal și gimnazial a primit o organizare diferită de aceea a școlii primare. Gimnaziile și liceele au fost organizate în districte școlare care cuprindeau mai multe comitate. Legea asigura dreptul de inspecție asupra liceelor și gimnaziilor de stat, dar în anumite limite și asupra celor confesionale, pentru a impune o educație unitară menită să justifice ideea de stat maghiar. În cazul școlilor primare districtul echivala cu comitatul. Și asupra lor legea dădea dreptul de control inspectorilor de stat dacă școlile aveau ca limbă de predare maghiara. La școlile primare confesionale inspecția se putea efectua doar prin intermediul bisericii tutelare.

Anul 1881 a adus Legea III prin care se anula dreptul dregătoriei comitatense de a mai dispune de "*putere brahială*" proprie formată din panduri. Odată cu această lege s-a creat corpul de jandarmi, subordonat Ministerului de Interne, ceea ce însemna că pe viitor lui îi revenea sarcina asigurării ordinii interne.

Un pas hotărâtor în direcția întăririi puterii centrale s-a realizat prin Legea XXI din 1886. Ea a consfințit extinderea autorității guvernului în detrimentul puterii locale, deoarece îi permitea să intervină atât în problemele privind ordinea internă, cât și în cele financiare ale comitatelor. După intrarea în vigoare a legii din 1886 dreptul comitatelor de a se împotrivi măsurilor guvernamentale a devenit iluzoriu. Ea a lărgit prerogativele comitelui care de acum putea controla orice instituție ce întruchipa puterea locală de pe teritoriul comitatelor. Excepție făceau numai organele judecătorești. Comitele suprem a primit, de asemenea, dreptul de a solicita rapoarte de la orice componentă a dregătoriei comitatense și, de asemenea, de a fi consultat în orice numire sau avansare a funcționarilor municipali. Tot legea din 1886 a permis ca un comite suprem ce se distingea prin măsuri dure pentru a asigura "*securitatea*" statului într-un comitat să-și exercite concomitent autoritatea și în alt comitat. Ca urmare a acestei prevederi a putut baronul Bánffy Dénes, viitorul prim ministru, supranumit și "*pașa de la Dăbâca*", să ajungă la un moment dat comite suprem și în comitatul Sălaj și în Bistrița-Năsăud.

O bună parte din legile care au stat la baza centralizării a fost impusă de dezvoltarea economiei pe calea capitalismului care necesita atât înlăturarea legislației medievale, cât și adoptarea de măsuri pe plan central și nu la nivelul jurisdicțiilor locale. Noua legislație a avut însă o însemnată conotație politică, deoarece menirea ei era de a asigura menținerea puterii în mâinile aristocrației și nemeșimii maghiare și în noile condiții ale orânduirii burgheze. Într-adevăr, între 1867-1918 deputații aleși în Parlamentul de la Budapesta au aparținut în covârșitoarea lor majoritate unor partide nobile, chiar dacă își ziceau liberale, radicale sau independentiste etc. La fel miniștrii din guvernele care s-au perindat la cârma Ungariei, cu puține excepții, proveneau din rândurile aristocrației maghiare. Chiar și comiții supremi numiți în fruntea comitatelor au fost, cu rare excepții, fie baroni, fie grofi sau conți. La rândul lor vicecomiții aparțineau în general nobilimii mijlocii, iar ceilalți funcționari comitatensi proveneau cei mai mulți din nemeșimea de rând, formată din așa-numiții "*gentry*". Guvernul aristocratic de la Budapesta își exercita deci puterea pe plan local, la nivelul municipalității comitatense, prin intermediul nemeșimii de rând.

Dar în cazul comitatelor ardelene, chiar în forma lor de după 1876, poziția nemeșimii a început să fie amenințată de intelectualii români care, în deceniile ce au urmat desființării iobăgiei, au sporit treptat numeric și concomitent și-au ameliorat situația materială. În consecință unii dintre ei au putut să pretindă să intre în rândurile viriliștilor, iar alții, pe baza pregătirii lor intelectuale, au devenit concurenți ai nemeșimii la ocuparea unor posturi în aparatul administrativ al comitatelor. Cu scopul de a se limita creșterea intelectualilor români s-a votat de către parlamentarii maghiari: legea învățământului din 1868 a lui Eötvös, legile școlare ale lui Trefort din 1879 și 1883 și cea a lui Aponyi din 1907. Cu același scop, românilor nu li s-a mai permis după 1867 să-și înființeze gimnazii și licee noi, fiind nevoiți să rămână cu cele apărute anterior, iar în cazul sașilor li s-a desființat Facultatea de Drept de la Sibiu. Pe de altă parte, pentru a se reduce la minimum pătrunderea românilor în parlament ca deputați și în aparatul administrativ comitatens, prin legea naționalităților din 1868 s-a proclamat existența doar a națiunii politice ungare și a unei singure limbi oficiale, cea maghiară. Apoi prin legea electorală din 1874 censul de avere pentru a fi alegător s-a menținut aproape dublu față de cel din Ungaria. În plus, votul se exprima în fața autorităților locale, ceea ce încuraja corupția și intimidarea prin echipele de bătauși. Chiar dacă nu în aceeași proporție măsurile îndreptate contra românilor au

lovit și în interesele sașilor, în primul rând prin pierderea privilegiului medieval de “*națiune*” sau “*stare privilegiată*”, ceea ce a dus implicit la desființarea instituției politice a Universității sașilor și a celor existente la nivelul scaunelor săsești. Măsurile care i-au neîndreptățit pe români și pe sași în proporțiile diferite s-au resimțit nu numai la scara comitatelor, ci și la nivelul plășilor și la acela al comunelor rurale și urbane.

Plășile au continuat să reprezinte subdiviziuni sau subunități teritorial-administrative ale comitatelor ca și în evul mediu. Numărul plășilor varia de la un comitat la altul și chiar în cadrul aceleiași unități administrativ-teritoriale de la un deceniu la altul. Comitatul Mureș-Turda, de exemplu, la înființarea sa în 1876 era format din următoarele plăși: Valea Mureșului cu 41 de comune, Câmpia (Transilvaniei) cu 21, Aluniș cu 20, Gurghiu cu 21, Iara de Mureș cu 20, Bercheciu cu 31, Valea Târnavei cu 16 și Valea Reghinului cu 24 de localități. În urma unei reorganizări din 1884 au mai rămas plășile: Mureșul de Jos, Mureșul de Sus, Miercurea Nirajului, Reghinul de Sus și Reghinul de Jos. La 1913 se consemnează însă șase plăși: Reghinul de Sus cu 25 de localități, Reghinul de Jos cu 41, Mureșul de Sus cu 34, Mureșul de Jos cu 36, Bandul de câmpie cu 20 și Miercurea Nirajului cu 48 de așezări rurale⁶.

La rândul lui, comitatul Turda-Arieș avea la constituire, în 1876, plășile: Săvădisla cu 21 de așezări sătești, Iara cu 23, Rimetea cu 18, Câmpeni cu 12, Luduș cu 15, Căpuș de Câmpie cu 16 localități. În raportul vicecomitelui din 1889 se consemnează plășile: Turda cu 35, Rimetea cu 21, Luduș cu 15, Iara cu 27, Vințu de Jos cu 18 și Câmpeni cu 10 localități rurale⁷.

Dregătorii din fruntea plășilor au rămas cu denumirea de jude nobiliar sau solgbirău moștenită din evul mediu. Denumirea nu mai semnifica însă toate prerogativele medievale, deoarece, ca urmare a separării puterilor în stat, ei nu mai exercitau atribuții judecătorești, ci numai executiv-administrative. De fapt, în perioada dualismului, prin atribuțiile lor, solgbirăii se apropiau mai mult de viitorii pretori de după 1918 decât juzii nobiliari medievali. Totuși, ei au continuat să facă parte și după 1876 din rândurile slujbașilor comitatensi ca funcționari externi sau exteriori.

Întrucât plășile ca subunități teritorial-administrative continuau să servească drept intermediere între comitate și comune, dregătorii lor se alegeau, ca și ceilalți funcționari comitatensi, în cadrul adunărilor generale ale municipalității. Deci dregătoria plășilor nu reprezenta o instituție politică relativ independentă, cum vor deveni preturile în cadrul județelor după 1918. Înainte de 1918, fiind aleși de către adunarea generală a municipalității comitatense, juzii sau solgbirăii plășilor primeau ordine și dispoziții de la vicecomite, cu care erau de altfel în legătură directă. Sfera lor de activitate pare relativ micșorată în urma reglementărilor din 1870 și 1876. Practic ea a rămas foarte largă, deoarece orice dispoziție dată de puterea centrală și de dregătoria comitatensă nu putea fi dusă la îndeplinire decât prin intermediul lor. Pe de altă parte orice inițiativă venită din partea primăriilor comunelor care făceau parte din plăși se înainta oficialității comitatense sau ministerelor tot prin mijlocirea lor⁸.

Primăriile comunale, moștenite și ele din evul mediu, reprezentau instituțiile cele mai de jos ale puterii executiv-administrative de stat pe plan local. Dar în cazul lor se vor impune reforme încă de la sfârșitul revoluției din 1848-1849, deoarece legile agrare adoptate în timpul desfășurării ei i-au eliberat pe iobagi de dependență feudală, transformându-i în oameni liberi și în proprietari deplin pe seșiile lor. Devenind cetățeni liberi plătitori de impozite (după proprietățile lor) față de stat, acesta trebuia să inițieze măsuri pentru a le asigura formal egalitatea în drepturi prin încadrarea locuitorilor satelor eliberate în comunități specifice întregului Imperiu habsburgic. În acest sens încă la 7 decembrie 1849 guvernatorul militar al Transilvaniei a emis norme provizorii pentru organizarea comunelor rurale. Ele prevedeau ca fiecare comună să aibă un antiste, adică un primar sau birău, ajutat în administrarea ei de o antistie, prin care se înțelegea un consiliu comunal format din 12 jurați. Aceleași norme mai prevedeau ca o comună sau mai multe sate asociate să angajeze un știutor de carte, care se va numi ulterior notar, pentru a întocmi actele administrative în scris. Zece ani mai târziu, la 24 aprilie 1859, o patentă imperială preconiza ca alături de antiste sau primar și de antistie sau consiliu să se instituie și o reprezentanță comunală. Ea urma să se constituie din toți locuitorii comunei care achitau un impozit minim statului. De fapt, numai 50% din reprezentanța comunală se alegea de comunitatea contribuabilă. Cealaltă jumătate se numea de către judele nobiliar de plasă sau solgbirău dintre persoanele care plăteau cel mai mare impozit. Reprezentanța comunală trebuia să desemneze câte 3 persoane pentru demnitatea de primar și câte 5 persoane pentru fiecare din cei 12 jurați. Dintre persoanele astfel desemnate urma apoi să numească judele nobiliar sau solgbirău,

primarul și jurații. Patenta din 1859 n-a ajuns să fie aplicată, dar prevederile ei vor fi preluate și completate prin legea din 1871, ce viza asigurarea controlului puterii centrale asupra celei locale existentă la nivelul comunelor. Legea introducea și în cazul comunelor categoria viriliștilor. Din rândurile acestora se numeau jumătate din membrii reprezentanței comunale. Cealaltă jumătate se alegea de comunitate sătească plăitoare de impozite minime statului. Legea din 1871 menținea și dreptul judeului nobiliar sau solgbirăului plășii de a numi primarul și jurații dintre candidații aleși de comunitatea contribuabilă. Solgbirăilor le revenea și prerogativa de a organiza alegerile comunale, ceea ce le permitea să le influențeze.

Legea XXII din 1886 va accentua subordonarea organelor locale puterii centrale și la nivelul comunelor. Prin această lege se lichida dreptul reprezentanței comunale de a desemna persoanele din rândurile cărora să se numească primarul și jurații. De acum ei vor fi numiți de către solgbirăi, fără a mai fi aleși de reprezentanța comunală. Totodată, legea din 1886 va lichida și autonomia economică a satelor care până în 1886 se concretizase în dreptul de a dispune de averea obștească formată din pășuni și păduri, precum și din sume bănești provenite din darea sau aruncul comunal. Averea obștească putea fi sechestrată, potrivit legii, de solgbirău sau judele de plasă. Acesta primea, de asemenea, dreptul de a interveni la întocmirea bugetului comunal și de a-i impune modificări în favoarea puterii centrale. I se da astfel posibilitatea de a controla contabilitatea sau evidența financiară a comunelor rurale.

Aceeași lege din 1886 împărțea localitățile rurale în comune mari și comune mici sau sate. Potrivit legii, comune mari se considerau acele așezări rurale care, deși nu dispuneau de consiliu, puteau să suporte prin forțe proprii sarcinile ce le reveneau conform legii. Spre deosebire de comunele mari, cele mici, neputând să suporte singure poverile ce le reveneau, erau nevoite să se asocieze între ele.

În localitățile rurale mai mari antistia sau dregătoriu comunală era alcătuită din: primar (numit jude sau birău sătesc), viceprimar (sau vicejude), casier, notar, tutore public, medic și cel puțin 14 membri ai consiliului comunal. În sate sau comune mai mici membrii antistiei erau aproximativ aceiași, dar consilierii se alegeau de către toate localitățile asociate. Cu excepția notarului și medicului care se numeau pe viață, ceilalți dregători sătești se alegeau pe câte trei ani de către reprezentanța comunală. Aceasta era formată în localitățile rurale mai mici din 10 până la 20 de membri, iar comunele mai mari din 20 până la 40 de persoane. Dintre membrii antistiei sau dregătoriei comunale primarul era reprezentantul comunității sătești, iar notarul al autorității centrale⁹.

La fel ca și comunele rurale și orașele au suferit transformări importante în organizarea lor după revoluția din 1848-1849, mai întâi în perioada neabsolutismului și apoi, după încheierea dualismului, prin legea municipalității din 1870, prin legea reorganizării administrative din 1876 și îndeosebi prin legea XXII din 1886.

Transformările au constat în pierderea privilegiilor medievale ale orașelor regale și opidane. Privilegiile au constat: în cazul primelor în scoaterea lor de sub autoritatea comitatelor, fiind egale acestora, iar în cele din a doua categorie în dreptul de a plăti un impozit regelui în schimbul scutirii lor de alte dări; de asemenea, în posibilitatea de a trimite în Dieta transilvăneană câte doi deputați, asemenea comitatelor etc. În afară de pierderea acestor privilegii, prin legile de după 1867 orașele au fost relativ uniformizate prin integrarea și subordonarea, inclusiv a celor regale, în noile comitate, pe teritoriile cărora erau așezate. Prin prima lege din 1870 localitățile urbane au fost împărțite în orașe municipii și orașe cu consilii sau magistrate.

Orașele cu consilii sau magistrate potrivit legii din 1870 își exercitau dreptul de autonomie locală prin reprezentanța comunală care era formată din toți cetățenii ce plăteau impozite după avere și după alte venituri. Numărul persoanelor care făceau parte din reprezentanța acestor orașe varia între 48 și 200, în funcție de totalitatea cetățenilor lor contribuabili cu drept de vot. Acest număr varia fiindcă legea prevedea ca la fiecare o sută de cetățeni cu drept de vot să se aleagă un reprezentant. De fapt și în cazul lor jumătate erau reprezentanți de drept, fiind constituiți din viriliști și numai cealaltă jumătate se alegea de cetățenii cu venituri mai modeste după care plăteau impozite mai mici. Nu aveau drept de vot servitorii, ucenicii, calfele, muncitorii agricoli și industriali etc.

Reprezentanța orașelor cu consilii sau magistrate se întrunea în adunări generale ordinare cel puțin de două ori pe an, dar și în sesiuni extraordinare când se considera necesar. Ea lua hotărâri în treburile interne și întocmea statute valabile pe teritoriul localității; dispunea asupra averii comunale; se îngrijea de drumuri și de transport în oraș; supraveghea școlile și instituțiile sanitare; controla

poliția de câmp, cea publică și aceea care se ocupa cu combaterea incendiilor; lua măsuri cu caracter economic și anume cele ce priveau viile și terenurile agricole ale orașului, precum și târgurile ce aveau loc în piața orășenească; interveneau în conflictele de muncă dintre patroni și muncitori ori dintre stăpâni și servitori.

Autonomia orașelor cu consilii sau magistrate va fi îngădită într-o măsură considerabilă prin Legea XXII din 1886. Conform prevederilor ei, de acum înainte hotărârile importante adoptate de adunările generale ale reprezentanței urbane trebuiau supuse spre confirmare autorității municipale a comitatului pe teritoriul căruia era situat orașul. Aprobarea municipalității comitatense se referea la: stabilirea, impunerea și perceperea impozitului sau aruncului comunal; înstrăinarea sau cumpărarea ori dobândirea pe altă cale a unor proprietăți ale orașului; înființarea și desființarea unor oficii; contracte oneroase neprevăzute de buget; înființarea de uzine comunale; întreținerea, transformarea sau demolarea unor monumente istorice etc. Oficialitatea municipală comitatensă primea prin legea din 1886 și dreptul de a anula unele hotărâri ale adunărilor generale orășenești.

În orașele cu consilii sau magistrate președinte al adunării generale a reprezentanței urbane era primarul sau birăul. Consiliul orașului era format din: primar în calitate de președinte, căpitanul de poliție, primnotar, jurisconsult, medic primar și consilieri. Acești membrii principali ai consiliului, împreună cu: asesorii sedriei orfanale, contabil, control financiar, notar public, arhivar, inginer, funcționarul silvic și eventual alți slujbași ai orașului, formau antistia orășenească. Primarii orașelor cu consilii sau magistrate participau la adunările generale ale comitatului municipal, ale comitatului din care făceau parte. Întreaga antistie a acestor orașe se alegea de către adunarea generală a reprezentanței orășenești¹⁰.

Orașele cu drept de municipalitate au constituit în perioada dualistă o categorie aparte de localități urbane. Existența lor se explică prin prevederile legii din 1870 care acorda drept de municipalitate nu numai comitatelor, ci și unora din orașele mai importante. Ele proveneau din vechile orașe libere medievale regești. Organizarea lor se va definitiva prin Legea XXII din 1886, menționată mai sus. Potrivit legilor din 1870 și 1876 li s-a asigurat dreptul de municipalitate numai orașelor cu populație majoritară maghiară Timișoara, Oradea, Satu Mare, Cluj și Târgu Mureș. În schimb orașelor săsești Brașov, Sibiu, Mediaș, Sighișoara și Sebeș nu li s-a acordat acest drept, deși în evul mediu au dispus și ele de statutul de orașe libere regești, iar în anii dualismului cel puțin primele două și-au păstrat importanța economică la un nivel mai ridicat decât al unora din centrele urbane cu populație maghiară.

Din comparația ariei de competență a comitatelor cu aceea a orașelor municipii se desprind următoarele deosebiri:

- a) orașele municipii exercitau administrația locală autonomă pe un teritoriu mult mai restrâns decât comitatele, deoarece nu aveau în subordine plăși și localități rurale;
- b) aceste orașe erau executante directe ale hotărârilor guvernamentale, ele neservind ca intermediare asemenea comitatelor;
- c) față de comitate, orașele municipii dispuneau, în general, de un însemnat patrimoniu, moștenit din perioada medievală.

Pe lângă deosebirile de mai sus care izvorau din structura diferită a comitatelor comparativ cu aceea a orașelor, existau și asemănări. Asemenea comitatelor și orașele municipii dispuneau de comitete sau consilii municipale formate din membrii aleși și viriliști. Alături de membrii aleși și de drept, și din comitetele municipale orășenești făceau parte funcționarii lor principali, adică: primarii, primnotarii, jurisconsultii, căpitaniii poliției, președinții și asesorii sedriei orfanale, casierii, medicii primari, inginerii șefi, tutorii publici, contabilii, arhivarii și consilierii.

Adunarea generală a orașelor municipii stabilea impozite adiționale și percepsea taxe pentru mărfurile aduse spre vânzare în piețele lor. De competența acestor adunări aparținea și dreptul: de a patrona bisericile, de a controla școlile, de a administra fundațiile și de a supraveghea instituțiile orășenești de pe propriile teritorii. Tot adunarea generală putea fixa, pe raza ei de activitate, prețurile la produsele alimentare; administra averea proprie mobilă și imobilă; reglementa lucrările publice.

Diferitele comisii ale adunării generale specifice municipalității comitatense existau și la nivelul orașelor municipii. Excepție făcea comisia permanentă care în cazul lor era înlocuită cu consiliul orășenesc moștenit din epoca medievală.

Consiliul orășenesc (varosi tanacs) reprezenta principalul organ executiv al municipalității acestor orașe, atât în administrația locală, cât și în problemele specifice administrației centrale. El

constitua o autoritate administrativă independentă în acele cazuri care nu erau rezervate adunării generale sau altor autorități și deci îi reveneau lui. În acest sens se îngrijea: de păstrarea averilor și veniturilor orașului, de evidența și valorificarea lor; de gestiunea casierilor și fundațiilor aflate în patrimoniul orașului; de întocmirea socotelilor și prevederile bugetare. Consiliul orășenesc avea în competența sa și prezentarea celor mai importante probleme ce priveau administrarea orașului în plenul adunării generale pentru a fi dezbătute.

Din consiliul orășenesc făceau parte doar: primarul, căpitanul poliției, primnotarul, jurisconsultul și consilierii. **Primarul** era cel dintâi și cel mai însemnat funcționar al municipalității orașului. Atribuțiile lui erau asemănătoare cu ale vicecomitelui, însă le exercita numai împreună cu ceilalți membri ai consiliului orășenesc. Aceste atribuții se refereau la: definitivarea problemelor importante ce urmau să fie supuse adunării generale pentru a le dezbate; executarea hotărârilor adunării generale; ordonanțarea plăților, controlul casierilor.

Căpitanul poliției, după cum îi arată denumirea, îndeplinea rolul de comandant al poliției orășenești. În această calitate prezenta consiliului referate privind ordinea publică. În competența lui intrau: problemele referitoare la paza hotarului orășenesc; controlul străinilor; aplicarea amenzilor în caz de contravenții. Orice măsură pe care o lua trebuia să o raporteze consiliului orășenesc.

Consilierii se alegeau pe viață și erau funcționari de profesie. De aceea ei vor deveni treptat șefi ai serviciilor ce se vor constitui în administrația orașelor. O mai mare frecvență vor avea serviciile: financiare, culturale, de ocrotiri sociale, de învățământ, sanitare și tehnice.

Ceilalți funcționari ai orașelor municipii dispuneau de atribuții asemănătoare cu ale colegilor de profil din administrația comitatelor. Alături de serviciile tradiționale, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor, în orașe vor apare și altele determinate de sistematizările urbane, de construirea unor uzine pentru aprovizionarea populației, a instituțiilor și întreprinderile cu apă sau cu electricitate. Tot spre sfârșitul veacului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea municipalitățile orășenești vor suferi restrângeri de competență, ca și cele comitatense, prin legislația centralizatoare a puterii de stat. Totuși, în cazul orașelor cu municipii restrângerea competenței se va produce pe scară mai redusă și într-un ritm mai lent, în comparație cu comitatele. Acest lucru s-a datorat faptului că orașele aveau independență economică și financiară mai mare. Dispunând de o astfel de independență, municipalitățile orășenești au reușit să-și păstreze o mai largă autonomie decât cele comitatense. Ca dovadă a acestei autonomii s-ar putea invoca faptul că orașele își mențin propriile poliții pentru păstrarea ordinii, dar și argumentul că guvernele nu vor interveni, până la primul război mondial, în alegerea membrilor comitetului municipal orășenesc ca în cazul celui comitatens¹¹.

În concluzie, organizarea administrativă a suferit importante modificări și transformări între 1876-1918. Ele au fost determinate mai ales de cauze economice și politice. Multe din aceste transformări au jucat un rol pozitiv, fiindcă au permis modernizarea economiei și a aparatului de stat. Altele însă au fost puse în slujba "*ideii de stat maghiar unitar și indivizibil*", deși Ungaria refăcută în urma pactului dualist din 1867 era un stat multinațional. Într-adevăr, din totalul populației ei, maghiarii reprezentau doar cu ceva mai mult de 1/3, pe când nemaghiarii formau aproape 2/3. Proporția era valabilă și în cazul Transilvaniei, deoarece românii și sașii reprezentau împreună peste 70% din totalul populației, iar maghiarii și secuii sub 30%. De aceea după anularea autonomiei Transilvaniei și anexarea ei la Ungaria în 1867, o bună parte din legile votate de Parlamentul de la Budapesta după această dată au servit guvernelor ca bază juridică pentru a asigura preponderența nemeșimii maghiare în aparatul administrativ existent la nivelul noilor comitate, al plășilor și chiar al comunelor, în detrimentul românilor și sașilor¹².

Note

¹ Gabor Balas, **L'Administration en Transylvanie entre 1867-1919**, în *Dolgozatok az allan es Jogtudományok lorebol*, II evfolyam, I kotet, Pecs, 1972, p.7-13.

² **Îndrumător în Arhivele Statului județului Cluj** (elaborat de un colectiv de cinci autori), vol.I, București, 1979, p.153-349; **Îndrumător în Arhivele Statului județul Mureș** (având ca autori tot cinci cercetători), vol.I, București, 1984, p.74-88; I.Frățilă, **Prefectura județului Hunedoara**, în *Sargeția*, VIII, 1971, p.245-259.

³ **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Cluj**, vol.I, p.153-155; **Îndrumător în Arh. Stat. Jud. Mureș**, vol.I, p.81-88; Voros Karoly, **A polgari kori magyar torvenyha toszagi**, Budapest, 1956, p.11-12.

⁴ **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Mureș**, vol.I, p.81-88; **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Cluj**, vol.I, p.153-222.

---

⁵ Voros Karoly, Op.cit., p.14-18; **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Mureș**, vol.I, p.62-63.

⁶ **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Mureș**, vol.I, p.60-61.

⁷ **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Cluj**, vol.I, p.344.

⁸ Idem, p.143-147; Voros Karoly, op.cit., p.14.

⁹ **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Cluj**, vol.II, București, 1985, p.46-50; Iosif Kovacs, **Măsurile autorităților habsburgice de înlocuire a conducerii autonome a satelor din Transilvania (1859-1886)**, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 2, 188), p.22-26; Catherine Horel, **Les tentatives de reforme de l'administration hongroise entre 1886-1914**, în *Etudes danubiennes*, XI, nr.2, 1955 (partea I-a, p.183-194).

¹⁰ **Îndrumător în Arh. Stat. jud. Cluj**, vol.II, p.40-42.

¹¹ Idem, p.37-40.

¹² Organizarea administrativă a Transilvaniei înainte de 1867 și reorganizarea ei după această dată este ilustrată de harta alăturată.

1.8. DREPTUL LA VOT ȘI SITUAȚIA POLITICĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ȘI BANAT ÎN TIMPUL DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

1. Formarea, în 1867, a monarhiei dualiste a însemnat, pentru Transilvania anexată de Ungaria¹, și împreună cu aceasta o componentă a Transleitaniei (parte a Imperiului austro-ungar), pierderea oricărei urme de autonomie, pentru prima dată în istoria milenară a acestui pământ românesc, iar pentru Ungaria, după mai bine de 300 de ani, recăpătarea statutului de entitate politică, știut fiind că după bătălia de la Mohaci (1526), Ungaria a dispărut ca stat pentru toată perioada ce a urmat până la 1867.

În cadrul monarhiei dualiste - un compromis realizat de monarhia habsburgică, clasele dominante și militarismul austriac cu nobilimea și burghezia maghiară, în detrimentul celorlalte naționalități înglobate fără voia lor, și împotriva voinței și aspirațiilor lor, în fatidica monarhie dualistă - pentru **națiunea română** din Transilvania și Banat a început o perioadă istorică dură. Monarhia maghiară, trufașii grofi și burghezia care i-a secondat, au trecut la persecuții draconice, ținta fiind deznaționalizarea². Un loc aparte în cadrul acestei politici l-a ocupat, fără a fi unicul domeniu al politicii dusă de regatul maghiar, problema **drepturilor politice** pentru naționalitățile subjugate, în primul rând și în principal problema **dreptului de vot**.

1 a. Se impune a se lămuri, mai întâi, faptul că, pierderea oricărei urme de autonomie de către Transilvania, ca urmare a anexării de către Ungaria, a însemnat că **nu a mai avut nici un organ propriu** de conducere. Și-ntr-adevăr, Transilvania a fost condusă de două categorii de organe centrale, iar pe plan loco-administrativ a fost organizată în sistemul de organizare al regatului maghiar (comitate, plase, comune, care la rândul lor erau urbane, și acestea de două feluri -municipii și orașe cu consiliu, și comune rurale).

1 b. Organele centrale care au avut competență asupra Transilvaniei au fost:

1 b₁ Organele comune ale monarhiei dualiste, și anume:

a) **Parlamentul delegațiilor**, compus din două delegații a câte 60 de membri, alese de către parlamentul Austriei și parlamentul Ungariei, fiecare parlament alegând dintre membrii săi câte 20 de reprezentanți din camerele înalte (cu câte 20 de supleanți).

Conform art.6 din **Legea asupra problemelor (afacerilor) comune ale Imperiului austro-ungar**, din decembrie 1867, competența acestui organ a fost de ordin legislativ, în problemele comune, fie discutând și votând propunerile guvernului comun, fie discutând și votând propriile propuneri (art.14).

În art.1 al acestei legi s-au stabilit, ca probleme comune întregului imperiu, următoarele:

- **afacerile externe**, atât sub aspectul reprezentării diplomatice și comerciale cu străinătatea, cât și din punctul de vedere al tratatelor internaționale și de comerț, navigație, poștă, extradare, semnate de Ministerul Comun al Afacerilor Externe, dar care trebuiau ratificate de către parlamentul austriac și de către parlamentul maghiar;

- **problemele militare**, cu excepția votării contingentelor militare, a cheltuielilor militare și a o serie de probleme referitoare la condiția civilă a personalului militar (al statutului civil al acestui personal) și drepturile sale;

- **finanțele țării**, în sensul de bugetul comun, în primul rând.

Cu toate că nu au fost tratate ca probleme comune în înțelesul legii, s-a stabilit totuși că se puteau rezolva pe baza unor principii identice probleme ca: afacerile comerciale, sistemul monetar, reglementarea impozitelor indirecte, problemele căilor ferate care interesau ambele părți ale Imperiului, stabilirea sistemului defensiv (art.2).

Pentru toate legile a fost necesar votul ambelor delegații, iar sancțiunea împăratului a fost obligatorie pentru ca un proiect discutat și votat să devină lege (art.15).

b) **Guvernul comun** (miniștrii comuni). Administrarea centrală a problemelor comune a aparținut câte unui minister comun, ministrul fiind responsabil pentru activitatea departamentului. Cele trei **ministere comune** monarhiei dualiste au fost:

- *Ministerul Afacerilor Externe;*
- *Ministerul de Război;*
- *Ministerul de Finanțe.*

1 b₂ Organele centrale ale statului maghiar în perioada dualismului au fost:

a) **Parlamentul de la Budapesta** care s-a compus din două camere:

- **camera magnaților** ai cărei membri s-au recrutat după principiile stabilite încă în feudalism; a fost un organ pur aristocratic (în 1879 cuprindea: 18 prinți, 380 conți și 208 baroni), iar **numirea membrilor** acestei camere de către rege i-a asigurat acest caracter;

- **camera deputaților** compusă din deputați aleși pe o perioadă de trei ani în care și-a avut și Transilvania reprezentanți (mai exact i s-a rezervat și Transilvaniei un număr de locuri)

b) **Șeful statului** - regele maghiar care a fost împăratul Austriei;

c) **Guvernul** de la Budapesta compus din celelalte ministere, altele decât ministerele comune.

2. Pentru națiunea română din Transilvania și Banat, singurul organ la care a avut acces a fost Camera deputaților a Parlamentului de la Budapesta. De aceea, analiza pe care o facem în continuare se referă la regimul electoral stabilit de guvernarea de la Budapesta, pentru a reliefa discriminarea și marile nedreptăți care au fost făcute națiunii române, cea mai numeroasă parte a populației din aceste provincii românești.

Cu toate că prin **Legea XLIII din 1868**, prin care se decretase anexarea Transilvaniei la Ungaria, se desființaseră granițele dintre statul acaparator și provincia românească acaparată, ceea ce implica și aplicarea uniformă a tuturor actelor normative, prin art.3 al legii de mai sus s-au menținut două sisteme electorale, avându-și izvoarele în: **Legea nr.V din 1848** -pentru Ungaria și **Legea nr.II din 1848** -pentru Transilvania³.

Cu toate că în 1874 a fost elaborată **Legea XXXIII**, deosebirile cu privire la sistemul electoral între Ungaria și Transilvania s-au menținut, textul acestei legi făcând în continuare referiri la două teritorii deosebite.

Ambele legi electorale au urmărit ca, prin censul material și censul intelectual să se asigure dominația elementului maghiar în Camera deputaților, și elaborarea unor legi al căror scop era promovarea intereselor cercurilor reacționare maghiare: crearea statului național maghiar unitar, chiar dacă trebuia distrusă ființa națională a celorlalte popoare incluse în monarhia maghiară.

2 a. Cele două legi, **Legea II din 1848** și **Legea XXXIII din 1874** au aproape același conținut; deosebirile privesc doar caracterul și întinderea lor.

Legea II din 1848 a fost ratificată de reprezentanții celor trei națiuni privilegiate din Transilvania în ajunul revoluției burghezo-democratice de la 1848 și elaborarea ei s-a făcut în viziunea consacrării unor prerogative în favoarea marilor proprietari de moșii. Spre deosebire de această lege, cea din 1874 are un pronunțat caracter burhez. În art.2 al legii din 1874 se prevede că: "pe viitor dreptul de alegător nu mai poate fi întemeiat pe privilegiile în ființă înainte de anul 1848, totuși se va lăsa... privitor la persoana lor exercitarea dreptului de alegător, aceluia care se dovedesc a fi înscrise în virtutea Legii V din 1848 și Legii II din 1848 și în temeiul îndreptățirii anterioare, în una dintre listele stabilite de la anul 1848 până inclusiv anul 1872". Compromisul evident, făcut prin textul de mai sus, în favoarea moșierilor, se explică prin rolul și locul ocupat de elementele feudale din viața economico-socială⁴.

Sub aspectul întinderii, **Legea XXXIII din 1874** constituie o reglementare mai amplă (are 121 articole ordonate în șapte capitole, față de 10 articole cât avea **Legea din 1848**).

2 a₁ Ambele acte normative proclamă, ca principiu, **dreptul de a alege** al tuturor cetățenilor, exceptându-se anumite categorii. **Legea II din 1848** nu acorda dreptul de a alege femeilor, persoanelor aflate sub tutelă ori curatelă, străinilor și persoanelor condamnate în baza unei hotărâri judecătorești (art.1)⁵, prevăzând și ridicarea dreptului de a alege unor cetățeni ai comitatelor, ținutului Făgărașului și scaunelor secuiești care, în baza Legii XII din 1791, avuseseră drept de a alege deputați atât pentru adunările comitatense cât și pentru dietă (art.4 lit.a).

Pentru a avea dreptul de a alege, **Legea din 1874** a impus ca și condiții: -indigenatul ori naturalizarea⁶; -vârsta de 20 ani; -îndeplinirea prevederilor art.3-4 din **Legea II din 1848**⁷. În conformitate cu prevederile acestei legi, nu au avut drept de vot: femeile, "servitorii sub puterea stăpânului"⁸, persoanele aflate sub tutelă ori curatelă, soldații, marinarii, jandarmii, cei condamnați pentru "crimă ori delict sau pentru vreunul din delicturile de presă", "cei căzuți în concurs", cei care "nu

și-au plătit în cercul de alegători contribuția directă ce sunt datorii de a o achita pentru anul premergător conșcripțiunii”⁹.

2 a₂ Censul -condiție fundamentală a exercitării dreptului de vot

În Legea din 1874, reglementarea *censului material* a fost mai diferențiată decât în Legea II din 1848; aici censul a diferit în funcție de localitate -urbană sau rurală -, în funcție de felul și mărimea proprietății. Astfel s-a stabilit că în orașele libere regești, precum și în orașele cu magistrat constituit, aveau dreptul de alegători **toți** aceia care, cu proprietate exclusivă sau împreună cu soțiile și copiii lor minori, dețineau:

- proprietatea unei case care avea cel puțin trei camere supuse contribuției;
- un lot de pământ, pentru care s-a înscris contribuția după un venit curat de 16 florini (art.3).

În comunele mari și mici aveau dreptul de a alege:

- cei care plăteau în temeiul cadastrului pentru calcularea contribuției în vigoare, contribuție după un venit curat de 84 florini, iar dacă posedau o casă aparținând clasei I de contribuție, după un venit curat de 70 florini și 80 crăițari, iar dacă casa era trecută în clasa a II-a ori într-o clasă superioară de contribuție, după un venit curat de 72 florini și 80 crăițari;

- cei care plăteau o contribuție la stat după un venit anual curat în total 105 florini asupra contribuției pe pământ, pentru casă ori contribuția de clasa I sau a III-a după venit.

Mai aveau dreptul de a alege, în fiecare comună, cei îndreptățiți în virtutea articolului de lege XII din 1791, dacă în comună erau cel puțin 100 de case; se vota indirect prin câte doi delegați, iar în comunele mici câte un delegat, liber aleși¹⁰.

Conform art.6, au mai avut calitatea de alegători:

- cei care erau proprietari, ori exclusiv, ori împreună cu soțiile lor și cu copiii minori (conform dispozițiilor art.4 din lege), ai unei case pentru care se socotea contribuție după chirie la cel puțin un venit anual de 105 florini;

- cei care plăteau contribuție de stat pentru proprietatea stăpânită în modul amintit mai sus ori pentru capitaluri proprii sau pentru amândouă împreună, după un venit anual curat de cel puțin 105 florini;

- cei care în calitate de comercianți sau fabricanți erau supuși la o contribuție după un venit curat de cel puțin 105 florini;

- cei ce erau impuși în orașele libere regești ori în oraș cu magistrat, ca industriași cu o contribuție după un venit anual de cel puțin 105 florini;

- cei care plăteau în comunele mari sau mici, dare pe venit de cel puțin două calfe.

În părțile confiniilor militare, provincialiste, încorporate în comitatele Bács-Bodrog, Timiș-Torontal, Caraș, precum și în comitatul Severin s-au aplicat prevederile art.4 din lege; s-a stabilit că în acele părți ale țării, unde era în vigoare art. de lege V din anul 1848 (în Ungaria), aveau dreptul de a alege acei care aveau în comunele mari și mici 3 de sesie urbarială, ori un alt loc de aceeași întindere, ca proprietate exclusivă, ori în comun cu soțiile și cu copiii lor minori, indiferent pe numele cui era înscrisă această proprietate în cartea funciară. Dar se menționa că, în aceste teritorii, unde populația românească era destul de numeroasă, 3 de sesie urbarială însemna o întindere de 10 jugăre, fiecare jugăr 1.600 m², iar în comitatul Solnocul de Mijloc, Crasna și Zărand, în districtul Cetății de Piatră această 3 de sesie urbarială era egală cu opt jugăre de câte 1.200 m². Se asemena cu terenul cultivabil pământul intravilan, grădinile, viile, arăturile și locurile de pășune.

În privința *censului intelectual*, acesta a fost foarte ridicat, pretinzându-se o pregătire corespunzătoare nivelului învățământului secundar. Legea numărul II din 1848 a enumerat, în rândul celor ce beneficiau de dreptul de a alege, indiferent de venitul lor (scutire de cens material), datorită îndeplinirii condițiilor censului intelectual pe: avocați, chirurgi, ingineri, academicieni, artiști, profesori, membrii societăților științifice maghiare, farmaciști, preoți, capelani și învățători, aceștia votând acolo unde își aveau domiciliul stabil (art.3 lit.d)¹¹. Acestora, legea din 1874 le-a adăugat diplomații silvicultori și montaniști, notarii publici și comunali, învățătorii și institutorii azilelor de copii¹².

Prin conținutul ei, datorită lipșirii de dreptul de vot a femeilor, a servitorilor (în înțelesul larg al celor ce lucrau la alții, pentru un salariu), a neștiutorilor de carte, a celor lipsiți de proprietate

imobiliară ori de pământ, legislația electorală din Ungaria acelor vremuri a fost cea mai anacronică din întreaga Europă¹³.

În privința Transilvaniei, datorită faptului că dreptul de a alege a fost acordat, în principal, în raport de calitatea de proprietar de pământ sau de imobile, care aduceau un venit anual între 75-105 florini, națiunea română, în principal formată din țărani, lipsită de pământ ori cu puțin pământ a fost practic exclusă de la exercitarea acestui drept. Realizarea venitului pretins de lege pentru a se dobândi dreptul de alegător, presupunea deținerea în proprietate a unor loturi de pământ de cel puțin 10-12 ha, de calitate foarte bună¹⁴.

În timp ce Legea electorală din 1874 a dezavantajat clar țărănimea transilvăneană, a favorizat elementele burgheziei maghiare, stabilite, în principal, în centrele urbane din Transilvania¹⁵.

Excluderea de la dreptul de vot a neștiutorilor de carte a dezavantajat în primul rând și în principal tot națiunea română. Lipsa școlilor¹⁶, obligativitatea însușirii limbii maghiare și condiționarea promovării clasei de cunoașterea acestei limbi, decretată limbă de stat, au dus, în mod firesc la creșterea continuă a analfabetismului în rândul românilor. În anul 1907, din totalul de 768.186 copii obligați să frecventeze școlile, 151.399, adică 19,7% au rămas neșcolarizați¹⁷. Dintre aceștia, copiii români au reprezentat circa 11,9%. Raportat la numărul total al copiilor români din Transilvania, cei neșcolarizați reprezentau aproximativ 60,4%¹⁸.

2 a₃ Cea de-a doua componentă importantă a dreptului electoral este *dreptul de a fi ales* în organul reprezentativ.

Cele două legi electorale pe care le analizăm au reglementat aproape identic problema. În legea din 1848 s-a prevăzut că: “este eligibil, în patria ungară, orice alegător care a împlinit vârsta de 24 ani și poate corespunde acelei dispoziții legale în conformitate cu care *singura limbă a Legislației este limba maghiară*” (art.6; sublin.ns. - D.V.F.), legea din 1874 adăugând că vor fi lipsiți de dreptul de a fi aleși ca deputați și cei condamnați, prin hotărâri judecătorești penale, după intrarea în vigoare a legii electorale (art.14)¹⁹.

Dispoziția de mai sus a însemnat înlăturarea de la dreptul de a fi ales în camera deputaților a majorității locuitorilor nemaghiari, lovind în primul rând în națiunea română. Semnificativ, ca și consecință a unei atari dispoziții este faptul că la alegerile parlamentare efectuate în perioada 1895-1899, “naționalitățile nemaghiare, deși constituiau 54% din populație, au reușit să trimită în parlament un singur deputat”²⁰.

2 a₄ Legea din 1874 are și prevederi importante referitoare la organizarea și desfășurarea alegerilor parlamentare, prin care a favorizat net națiunea maghiară.

Legea din 1874 a prevăzut constituirea, în vederea organizării alegerilor, a unui comitet central, care a avut ca misiune importantă alcătuirea și rectificarea listei alegătorilor, precum și conducerea alegerilor de deputați (art.17-28)²¹.

Această lege nu are prevederi referitoare la formarea circumscripțiilor electorale; distribuția numărului de deputați se efectua pe baza unor legi speciale. O asemenea lege a fost Legea X din 1877²² care, ca și alte asemenea legi speciale, s-a limitat doar la stabilirea numărului de deputați trimiși de câte o circumscripție, alcătuirea circumscripțiilor rămânând la *latitudinea autorităților administrative*, abuzurile și arbitrarul, determinate de interese de stat și politicianiste, fiind consecințele.

O astfel de concepție, transpusă în măsuri legislative, a avut consecințe nefaste pentru națiunea română. De fapt, stabilirea circumscripțiilor electorale s-a făcut cu nesocotirea împărțirii administrativ-teritoriale. În anul 1912, de ex., pe teritoriul celor 25 de comitate din Transilvania, Maramureș, Banat și Crișana au existat 147 de circumscripții electorale, care nu au fost stabilite nici în raport cu numărul locuitorilor și nici în raport cu suprafața acestora. Astfel, comitatul Sibiu, împărțit în 6 circumscripții electorale trimetea în Cameră 6 deputați aleși de 5.662 alegători, reprezentând 3,2% din totalul populației acestui comitat²³, în timp ce tot 6 deputați trimetea și comitatul Hunedoara, dar aleși de 13.146 alegători care reprezentau 3,9% din totalul locuitorilor acestui comitat²⁴. Este edificatoare raportarea la comitatul Arad, care avea 21.621 alegători și care trimetea numai 7 deputați doar cu unul mai mult decât comitatul Sibiu, în timp ce numărul locuitorilor acestui comitat era mult mai mare decât al Sibiului (ca și al alegătorilor de altfel: în comitatul Sibiu doar 5.662 alegători, în timp ce în comitatul Arad numărul alegătorilor era de 21.621)²⁵.

Că prin o astfel de organizare a circumscripțiilor electorale s-a urmărit dezavantajarea clară a națiunii române, iată un exemplu, tot din anul 1912. În comitatul Caraș-Severin, locuit în majoritate de

români, 29.048 alegători puteau trimite în Cameră 7 deputați, în timp ce comitatul Trei Scaune, locuit în majoritate de secui și maghiari, putea trimite tot 7 deputați dar la numai 5.586 alegători²⁶, iar comitatul Odorhei, cu 5 circumscripții electorale a avut doar 7.108 alegători.

Întocmirea listelor electorale a fost ocazia abuzurilor și arbitrarului autorităților maghiare, care, au făcut totul, pentru a îndepărta națiunea română de la exercitarea dreptului de vot și aceasta ca expresie a unei politici oficiale, politică pe care Huszár Antal, în lucrarea intitulată *Românii din Ungaria* o concretiza într-o serie de măsuri prin care să asigure exercitarea unui control politic deosebit asupra comitatelor (și recunoștea că în 70 de cercuri electorale români formau, în 1907, majoritatea)²⁷, acestea fiind considerate de el drept “cuiburi ale politicii ultranaționaliste române”, cerând și o nouă arondare a cercurilor electorale care să asigure pentru totdeauna supremația maghiară²⁸.

Iată date edificatoare, după periodicul electoral 1892-1897, publicat de contele Kreith Béla²⁹. În toată Ungaria existau 412 cercuri electorale cu 818.141 alegători. Între aceștia, 74.395 aparțineau Transilvaniei (15 comitate cu 73 de cercuri). Alegătorii transilvăneni reprezentau 9% din totalul alegătorilor, în timp ce populația Transilvaniei reprezenta 14% din populația întregii “uniuni”. În Ungaria, la 100 de locuitori reveneau 5 alegători, iar în Transilvania numai 3. Pe de altă parte cele 15 comitate transilvănene se împărțeau în două: 11 comitate în care românii și celelalte naționalități nemaghiare erau în majoritate și 4 comitate în care maghiarii și secuii erau majoritari. În cele 11 comitate nemaghiare, cu o populație de 1.719.106 locuitori erau 42.052 alegători, în timp ce în cele 4 comitate maghiare cu 532.110 locuitori, au fost 32.343 alegători. Deci, în cele 11 comitate nemaghiare din Transilvania, care au avut o populație de 3 ori mai mare decât populația celor 4 comitate maghiare, erau doar cu 9.709 mai mulți alegători; în comitatele nemaghiare existau, deci, 2 alegători la 100 alegători, în timp ce în cele 4 comitate cu populație majoritară maghiară erau 6 alegători la 100 alegători.

“Bazele dreptului electoral sunt deci, în cele patru comitate maghiare din Transilvania (mai corect, cu majoritate maghiară a populație lor, n.ns. - D.V.F.), nu numai aproape de trei ori mai largi ca în restul nemaghiar, dar și mai largi ca în toată Ungaria... Totodată cele patru comitate reprezintă regiunea cea mai săracă, de unde locuitorii sunt nevoiți din cauza sărăciei a emigra în număr considerabil... De altă parte, trebuie considerat că o bună parte din numărul alegătorilor celor 11 comitate maghiare, vine din partea sașilor care n-au fost niciodată iobagi”³⁰.

Iată cum arată tabloul circumscripțiilor electorale din Transilvania:

Nr. crt.	Denumirea comitatelor	Întinderea teritoriului în km ²	Locuitori				Nr. alegătorilor	Deputați trimiși	
			Nr. total	Maghiari	%	Nemaghiari			%
1	Făgăraș	1.875	88.217	4.082	4	81.135	95	2.269	2
2	Hunedoara	6.932	267.895	17.167	6	250.728	93	6.982	6
3	Alba Inferioară	3.576	193.072	30.181	15	162.891	84	3.785	7
4	Solnoc Dăbâca	5.149	217.550	38.961	17	178.589	82	6.507	7
5	Turda Arieș	3.639	150.564	37.590	24	112.974	75	3.367	4
6	Bistrița Năsăud	4.014	104.736	4.994	4	99.743	95	2.220	2
7	Sibiu	3.313	148.738	4.342	2	144.928	97	4.077	6
8	Cojocna	5.149	225.199	77.271	34	147.928	65	3.818	5
9	Târnava Mică	1.654	101.043	27.652	27	73.393	72	2.007	3
10	Târnava Mare	3.109	135.312	14.148	11	121.164	88	3.234	4
11	Brașov	1.803	86.777	26.116	30	60.661	69	3.186	4
12	Mureș Turda	4.324	177.860	102.572	57	72.288	42	7.841	7
13	Odorheiul Secuiesc	3.417	110.132	103.209	93	6.923	6	7.054	7
14	Ciuc	3.493	114.190	98.861	89	15.249	13	9.507	5
15	Trei Scaune	3.556	130.008	110.799	85	17.360	13	7.941	7
TOTAL GENERAL									
1	Majoritate nemaghiară	33.939	1.719.106	282.504	16	1.436.602	83	42.052	50
2	Majoritate maghiară	15.791	532.110	415.441	78	116.669	21	32.343	23
TOTAL		49.730	2.251.216	697.945	31	1.553.271	69	74.395	73

În mod normal, românii au reacționat împotriva unui astfel de regim electoral. Cele două partide naționale române au reacționat diferit. Partidul Național al românilor din Transilvania, creat în 1869 în Conferința de la Miercurea, avându-l în frunte pe Elie Măcelariu, a adoptat ca linie directoare a programului său politic *tactica pasivismului politic*. În același an, la Conferința de la Timișoara, partidul creat acolo, condus de Alex. Mocioni, Partidul Național din Banat și-a înscris în programul său *tactica activismului politic*: "În lupta pentru naționalitate, românii din Ungaria și Banat vor urma politica de acrivitate" (pct.8).

În 1881, în cadrul Conferinței de la Sibiu s-a constituit un singur partid românesc, Partidul Național Român din Ardeal, Banat și Ungaria care până în 1905, a adoptat *tactica pasivismului politic*, după care s-a considerat că participarea la viața politică și mai ales la lupta pentru obținerea de locuri în Camera deputaților este tactica politică cea mai potrivită, pentru ca din interiorul parlamentului maghiar să fie demascată politica dusă față de națiunea română.

Note

---

1. Prin rescriptul imperial din 1 septembrie 1865 a fost desființată "Dieta românească de la Sibiu" (1863-1864) și a fost convocată o nouă dietă "constituțională" la Cluj, pentru 19 noiembrie 1865 (Vz. T.Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol.III, p.770-771) și care formată pe baza legii feudale din 1791, a fost o dietă cu majoritate nobiliară care a votat, imediat după întrunire, cu tot protestul scris al deputaților români (14 deputați aleși și 32 regaliști, din totalul de 108 deputați aleși și 190 regaliști), anexarea Transilvaniei la Ungaria.

2. Vz. *Legea XLIV din 1868 a naționalităților* în care s-a prevăzut că "toți cetățenii Ungariei formează, chiar și în conformitate cu principiile constituționale, din punct de vedere politic, o națiune, națiunea ungară unică și indivizibilă, al cărei membru egal îndreptățit e fiecare cetățean al patriei, chiar dacă aparține el oricărei naționalități", iar "limba de stat a Ungariei e limba maghiară".

3. Vz. E.Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, 1895, p.77.

4. Ibidem, p.173.

5. Vz. *Magyar Törvénytár*, 1836-1868, 1896, p.262.

6. Vz. E.Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, op.cit., p.173.

7. Vz. *Magyar Törvénytár*, op.cit., p.262, 263.

8. Se considerau ca stând în calitate de servitori, sub protecția stăpânului, ucenicii din clasa comercială și industrială, cum și servitorii și servitoarele care erau în serviciul public ori particular.

9. E.Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, op.cit., p.175-177.

10. *Magyar Törvénytár*, op.cit., p.263.

11. Ibidem, p.262.

12. Vz. E.Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, op.cit., p.175 (Referindu-se la caracterul restrictiv și extrem de limitat al regimului electoral din Ungaria, revista Pester Lloyd, din 24 iulie 1894, făcea următoarea caracterizare Legii electorale: "Tehnică legii care a codificat dreptul de a alege, e în naivitatea sa de o simplitate amabilă. La noi nu există cens unitar; condițiunea pentru dreptul de alegător e stabilită cam în zece chipuri, astfel încât aievea s-a declarat confuziunea babilonică drept lege... Lipsa precizunii determinațiunilor face cu puțință chiar și unui copist advocațial de o mediocră capacitate să conteste fiecărui om din țară dreptul de alegător, întocmai cum îi face cu puțință să motiveze acordarea acestui drept, oricui" (apud, E.Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, op.cit., p.89).

13. Vz. Kalmár, dr.Antal, *Új dualizmus*, 1909, p.177-178.

14. V.Chereșteșiu, C.Bodea, B.Surdu, C.Mureșan, C.Nuțu, A.Egyed, V.Curticăpeanu, *Din Istoria Transilvaniei*, vol.II, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1961, p.240-241.

15. Ibidem.

16. Vz. *Legea XXXVIII din 1868 despre educația publică în școlile comunale; Legea XXX din 1883 despre școlile secundare și calificarea profesorilor; Legea XV din 1891 despre grădinițele și azilele de copii; Legea XXVII din 1907 despre relațiile juridice ale școlilor elementare nestatate și despre veniturile învățătorilor din școlile comunale și confesionale* (una din legile "Apponyi"), prin care s-a introdus obligatoriu predarea limbii maghiare în școlile românești într-un număr mare de ore, pentru învățătorii însușirea limbii maghiare trebuia să fie făcută de așa manieră încât ei să poată vorbi și scrie în această limbă; la bacalaureat limba maghiară era obligatorie; profesorii școlilor secundare aveau obligația să susțină examenul de atestare în limba maghiară; condiționarea, prin Legea XXVII din 1907, a ajutorului de stat pentru școlile

---

confesionale de predare obligatorie a limbii maghiare; stabilirea prin art.17 al acestei legi a obligativității educării elevilor în spiritul atașamentului față de "patria ungară" etc.; iată măsuri prin care guvernul maghiar a desfășurat o amplă politică de deznaționalizare.

17. Apud, I.Enescu, Iul.Enescu, **Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic**, 1920, p.101.

18. Ibidem, p.101.

19. E.Brote, **Chestiunea română în Transilvania și Ungaria**, op.cit., p.177.

20. Milton G.Lehrer, **Ardealul-pământ românesc**, 1944, p.125, 127.

21. E.Brote, **Chestiunea română în Transilvania și Ungaria**, op.cit., p.178-181.

22. **Magyar Törvénytár**, op.cit., p.263.

23. Apud, I.Enescu, Iul.Enescu, **Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere agricol, cultural și economic**, op.cit., p.12.

24. Ibidem.

25. Ibidem.

26. Ibidem, p.13.

27. Vz. O.Ghibu, **Un plan secret al guvernului unguresc, din 1907, privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania**, 1940, p.13.

28. Ibidem, p.13-14.

29. Apud, E.Brote, **Chestiunea română în Transilvania și Ungaria**, op.cit., p.79.

30. Ibidem, p.80.

